

Karolina Przysiecka

OD DRUKU DO BAZY DANYCH

**„Polska Bibliografia Literacka”
w procesie jej remediacji i ewolucji
literaturoznawstwa polskiego**

OD DRUKU DO BAZY DANYCH

„Polska Bibliografia Literacka”
w procesie jej remediacji i ewolucji
literaturoznawstwa polskiego

Karolina Przysiecka

OD DRUKU DO BAZY DANYCH

„Polska Bibliografia Literacka”
w procesie jej remediacji i ewolucji
literaturoznawstwa polskiego

Institut Badań Literackich PAN
Warszawa 2025

PAN

POLSKA AKADEMIA NAUK

Komitet
Nauk o Literaturze

Recenzenci Jadwiga Woźniak-Kasperek, prof. Danuta Ulicka
Redaktor prowadząca Krystyna Kiszelewska
Redakcja Emilia Kolinko
Korekta Krystyna Kiszelewska
Indeks i skład Ryszard Kotyński / typographus
Projekt okładki i stron tytułowych Magdalena Błażków

Copyright for the texts by Karolina Przysiecka, 2025
Copyright for this edition by Komitet Nauk o Literaturze PAN & Instytut
Badań Literackich PAN, 2025

ISBN 978-83-68444-03-2 (IBL)

ISBN 978-83-68418-12-5 (PAN)

Druk i oprawa BookPress

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
-------------	---

ROZDZIAŁ PIERWSZY

Dawne i współczesne nośniki pamięci społecznej.

Przemiany rejestrów dzieł sztuki, inwentarzy książek

i wykazów dokumentów	21
Kolekcje prywatne i muzea publiczne	26
Początki opieki państwa nad dziełami sztuki	28
O różnych powodach tworzenia wykazów książek	30
O gromadzeniu dokumentów	32
Wpływ potrzeb odbiorcy na opis i rejestrację artefaktów	38
Znaczenie kompetencji osób przygotowujących wykazy artefaktów	40
Wpływ technik reprodukcyjnych na przemiany form rejestracji ..	42
Kompletność i trwałość rejestrów	43
Użytkowość rejestrów	44
Podsumowanie	51

ROZDZIAŁ DRUGI

Wpływ narzędzi cyfrowych na praktyki

badawcze w humanistyce	53
Teoria piśmienności	54
Remediacja druku	64
Pismo odręczne – maszynopis – tekst tworzony w edytorze tekstu	67
Bibliografia poddana remediacji	73
Nowe metody badawcze	76
Podsumowanie	78

ROZDZIAŁ TRZECI

Koncepcja bibliografii literackiej Stefana Vrtela-Wierczyńskiego i metoda bibliograficzna „Polskiej Bibliografii Literackiej”	79
Koncepcja bibliografii ogólnej i bibliografii literackiej autorstwa Stefana Vrtela-Wierczyńskiego	83
Metoda bibliograficzna „Polskiej Bibliografii Literackiej”	86
Dwie remediacje „Polskiej Bibliografii Literackiej” i strategia hipermediacji	90
Dwie koncepcje retrospektywnej bibliografii literackiej	94
Prace nad kartoteką Bara w latach 1953–1970	107
Próby stworzenia bazy danych dla Retrospektywnej Bibliografii Literackiej Zawartości Czasopism XIX i XX w. (do 1939)	109
Retrospektywna bibliografia literacka zawartości czasopism ogólnopolskich (do 1863 roku) oraz wielkopolskich, pomorskich i śląskich	114
Inne bibliografie literackie stosujące koncepcję Stefana Vrtela-Wierczyńskiego	115
Bibliografie polskich prac z zakresu sławistyki	116
Literatura polska i teatr w latach II wojny światowej. Bibliografia	118
Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr. Bibliografia	120
Dokumentacja literackiej zawartości internetu	123
Podsumowanie	125

ROZDZIAŁ CZWARTY

„Polska Bibliografia Literacka” jako obszar metarefleksji literaturoznawczej	131
Teoria literatury w przedwojennych polskich bibliografiach literackich	136
Modernizacje działu Teoria literatury i przenikanie terminologii teoretycznoliterackiej do „Polskiej Bibliografii Literackiej”	140
Organizacja pracy w Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN i Instytucie Badań Literackich PAN a problem aktualizacji struktury działów „Polskiej Bibliografii Literackiej”	156

Mechanizmy aktualizacji „Polskiej Bibliografii Literackiej”	
do stanu badań	162
Konferencje bibliograficzne i narady produkcyjne	163
Recenzje „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”	164
Recenzje wydawnicze	169
Opinie na temat reformy zakresu	
„Polskiej Bibliografii Literackiej”	171
Recenzje redaktorów naukowych	
„Polskiej Bibliografii Literackiej”	174
Podsumowanie	178

ROZDZIAŁ PIĄTY

Obraz polskiego życia literackiego w latach 1945–2003 kreowany przez „Polską Bibliografię Literacką”. Wpływ ingerencji cenzury i rozwoju rynku wydawniczego oraz rynku czasopism w Polsce

po 1989 roku na zakres i źródła bibliograficzne PBL	181
Ingerencje cenzury w „Polskiej Bibliografii Literackiej”	223
Rozwój rynku wydawniczego oraz rynku czasopism	
w Polsce po 1989 roku i jego wpływ na kształt „Polskiej	
Bibliografii Literackiej”	249
Podsumowanie	252

ROZDZIAŁ SZÓSTY . . . . .

Remediacja „Polskiej Bibliografii Literackiej”	261
Proces tworzenia bazy danych dla	
„Polskiej Bibliografii Literackiej”	265
Schematy redakcji opisów bibliograficznych	
obowiązujące w „Polskiej Bibliografii Literackiej”	268
Schematy redakcji działów osobowych	
i rzeczowych „Polskiej Bibliografii Literackiej”	278
Budowa formularzy służących do wprowadzania rekordów	282
Nowe narzędzia, które pojawiły się w bazie danych	
„Polskiej Bibliografii Literackiej”	284
Obciążenia wyniesione z drukowanych tomów	
„Polskiej Bibliografii Literackiej”	289

Kompetencje bibliografów tworzących bazę danych „Polskiej Bibliografii Literackiej” i opis ich doświadczenia	298
Remediacja Bibliografii Bara	301
Remediacja „Bibliografii Językoznawstwa Sławistycznego”	306
Podsumowanie	312

ROZDZIAŁ SIÓDMY

Hipermediacja „Polskiej Bibliografii Literackiej” – w kierunku bibliograficznej infrastruktury badawczej	315
Potrzeby użytkowników bibliograficznych baz danych	318
Potrzeby środowiska naukowego i najnowsze trendy w komunikacji naukowej	319
Dane badawcze w badaniach literaturoznawczych	325
Hipermediacja „Polskiej Bibliografii Literackiej”	335
Dane bibliograficzne „Polskiej Bibliografii Literackiej” w międzynarodowej bazie danych European Literary Bibliography / Europejskiej Bibliografii Literackiej	345
Podsumowanie	349

ZAKOŃCZENIE	351
-----------------------	-----

PODZIĘKOWANIA	355
-------------------------	-----

ANEKS	357
-----------------	-----

BIBLIOGRAFIA	361
------------------------	-----

INDEKS NAZWISK	387
--------------------------	-----

WSTĘP

W 2015 roku zostałam zatrudniona w Pracowni Bibliografii Bieżącej Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk na stanowisku dokumentalistki. Stałam się współautorką kolejnych roczników „Polskiej Bibliografii Literackiej”. Moja praktyka bibliograficzna związana jest z pracą w bazie danych PBL. Korzystam z tomów bibliografii za lata 1944/1945–1988, ale jej tworzenie nie było moim udziałem. Wiem natomiast, że baza danych PBL jest silnie zakorzeniona w swojej drukowanej poprzedniczce. W latach 2015–2018 uczestniczyłam w projekcie „»Polska Bibliografia Literacka« – laboratorium wiedzy o współczesnej kulturze polskiej”¹, którego celem było między innymi stworzenie nowej bazy danych i strony internetowej PBL. Maciej Maryl, kierownik tego grantu, i Piotr Wciślik zapoczątkowali wówczas refleksję na temat remediacji PBL i możliwości przekształcenia tej bazy danych w infrastrukturę badawczą wspomagającą naukowców w badaniach naukowych.

Praca nad koncepcją nowej bazy danych PBL i jej nowej strony internetowej wzbudziła moje zainteresowanie dokonaną wcześniej

¹ Projekt „»Polska Bibliografia Literacka« – laboratorium wiedzy o współczesnej kulturze polskiej”, nr 0061/NPRH3/H11/82/2014, zrealizowany w ramach „Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki” w latach 2015–2018. Kierownik projektu: dr Maciej Maryl.

modernizacją tej bibliografii. Pojawiła się we mnie – przedstawicielce młodego pokolenia bibliografów – również potrzeba nowej definicji „Polskiej Bibliografii Literackiej” i poszerzenia samoświadomości w dyscyplinie, która jest przedmiotem mojej pracy. Dlatego za temat rozprawy doktorskiej – stanowiącej podstawę tej książki – wybrałam remediację „Polskiej Bibliografii Literackiej”. Rekonstruuje w niej proces powstawania bazy danych PBL z uwzględnieniem warunków, w jakich się to działo. Pod koniec lat 90. w Polsce nie było zbyt wielu humanistycznych baz danych, na których zespół autorski PBL i programiści mogliby się wzorować. Dlatego stworzyli oni własną koncepcję bibliograficznej bazy danych, która w metodzie opracowania, klasyfikacji materiałów, układzie i sposobie wyszukiwania informacji nawiązywała do drukowanych tomów PBL za lata 1944/1945–1988. Decyzje podjęte na tamtym etapie uznaję za kluczowe nie tylko dla procesu tworzenia bazy danych PBL, ale także dla możliwości jej kolejnych modernizacji.

Równie ważnym zagadnieniem poruszonym w tej pracy są możliwości wykorzystania danych bibliograficznych PBL i samej bibliografii do badań z zakresu literaturoznawstwa. Zespół realizujący wspomniany już projekt „»Polska Bibliografia Literacka« – laboratorium wiedzy o współczesnej kulturze polskiej” zwrócił uwagę na to, że baza danych PBL jest także źródłem zestawów danych badawczych. Sami badacze uczestniczący w projekcie zaczęli wykorzystywać dane bibliograficzne PBL do badania zmian, jakie zaszły w polskim życiu literackim po 1989 roku. Tego tematu dotyczą artykuły *Operationalising The Change. Dispersion of Polish Literary Life (1989–2002)* Macieja Maryla² oraz *Bibliograficzna socjologia literatury – badania na danych dotyczących polskich konkursów i nagród literackich w latach 1990–2002* Tomasza Umerlego i Cezarego Rosińskiego³.

² Maciej Maryl, *Operationalising The Change. Dispersion of Polish Literary Life (1989–2002)*, w: *Digitale Literaturwissenschaft*, red. Fotis Jannidis, J.B. Metzler, Berlin 2022, s. 509–534.

³ Tomasz Umerle, Cezary Rosiński, *Bibliograficzna socjologia literatury – badania*

Postanowiłam podążyć tym tropem i włączyłam do monografii wątek wykorzystania danych bibliograficznych PBL do badania przemian polskiego życia literackiego. Interesują mnie zmiany, które zaszły w nim od 1945 roku do współczesności.

Celem mojej pracy było także zaprezentowanie „Polskiej Bibliografii Literackiej” jako źródła wykorzystywanego w badaniach dyscypliny, którą dokumentuje. Dlatego włączyłam do monografii zagadnienie ewolucji polskiego literaturoznawstwa w XX i XXI wieku. Zmiany te utrwalone zostały w terminologii stosowanej w nazwach działów wchodzących w zakres teorii literatury. Bibliografia, która od ponad siedemdziesięciu lat dokumentuje polskie literaturoznawstwo, posłużyła mi do zbadania, jak w tym czasie zmieniała się ta dziedzina wiedzy.

Rozprawy, której głównym tematem jest proces remediacji PBL, nie rozpoczynam od jego rekonstrukcji. Cofam się do początków tej bibliografii, kiedy Stefan Vrtel-Wierczyński wraz z Dyrekcją Instytutu Badań Literackich, niektórymi pracownikami Instytutu i konsultantami zewnętrznymi podejmowali decyzje dotyczące zakresu PBL, sposobu klasyfikacji i metody bibliograficznej, by spojrzeć na nie z dzisiejszej perspektywy. W rozstrzygnięciach z przełomu lat 40. i 50. XX wieku widzę moment, w którym powstały podstawy do późniejszej remediacji. Stworzona wówczas uniwersalna metoda bibliograficzna pozwala także na dalsze rozszerzanie zasięgu wydawniczo-formalnego oraz zakresu PBL i dokumentowanie nowych zjawisk zachodzących w literaturze i kulturze. W książce przedstawiam proces tworzenia koncepcji PBL, jej remediację i nowe możliwości dla dokumentowania jakie dawała stworzona pod koniec lat 90. baza danych PBL, a także inne opracowania, czerpiące z metody bibliograficznej PBL i doświadczenia jej twórców: bibliografie polskich prac z zakresu slawistyki, *Literatura polska i teatr w latach II wojny*

na danych dotyczących polskich konkursów i nagród literackich w latach 1990–2002, w: *Współczesne życie literackie*, red. Klaudia Muca, Jakub Osiński, Wydawnictwo Instytut Badań nad Dyskursami, Toruń 2018, s. 77–98.

światowej. *Bibliografia*⁴, *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr. Bibliografia*⁵ oraz bibliografia literackiej zawartości internetu. Opisanie tego ostatniego przedsięwzięcia i refleksja nad uniwersalnością metody bibliograficznej PBL były możliwe między innymi dzięki mojemu uczestnictwu w projekcie „Bibliografia polskiej internetowej kultury cyfrowej wraz z katalogiem źródeł i archiwum. Uzupełnienie »Polskiej Bibliografii Literackiej«”⁶.

Remediacja „Polskiej Bibliografii Literackiej” to dla mnie nie tylko historia tej konkretnej bibliografii. Wpisuje się ona również w historię przemian narzędzi pomocniczych nauk humanistycznych na przełomie XX i XXI wieku. Dlatego też w rozprawie opisuję także proces powstawania innych bibliograficznych baz danych, tworzonych w podobnym okresie co PBL. Jako przykłady wybrałam bazy – Bibliografia Bara oraz iSybisław, ponieważ dokumentują szeroko pojętą filologię. Bibliografię retrospektywną literatury polskiej, stworzoną przez Adama Bara, łączy z „Polską Bibliografią Literacką” wspólna historia. Od tych dwóch projektów w nowo powstałym Instytucie Badań Literackich rozpoczęły się prace dokumentacyjne. I chociaż drogi obu bibliografii szybko się rozeszły (piszę o tym szczegółowo w rozdziale trzecim), to ich los w pewnym sensie znów się połączył po wielu latach, gdy obie bibliografie stały się bazami danych. Nadal różnią je zakres i metoda bibliograficzna, ale łączą konieczność opracowania koncepcji bibliograficznej bazy danych, dokonywanie

⁴ Jadwiga Czachowska, Maria Krystyna Maciejewska, Teresa Tyszkiewicz, *Literatura polska i teatr w latach II wojny światowej. Bibliografia*, t. 1–3, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983–1986.

⁵ Jerzy Kandziora, Zyta Szymańska, Krystyna Tokarzówna (współpraca), *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr. Bibliografia*, red. Jerzy Kandziora, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 1999.

⁶ Praca naukowa powstała częściowo w ramach programu realizowanego przez Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”, w ramach projektu pt. „Bibliografia polskiej internetowej kultury cyfrowej wraz z katalogiem źródeł i archiwum. Uzupełnienie »Polskiej Bibliografii Literackiej«”, nr projektu NPRH/DN/SP/495736/2021/10.

wyborów, które w przyszłości mogą okazać się decydujące dla kolejnych modernizacji tych baz danych.

Może się wydawać, że nic nie łączy literaturoznawczych baz danych PBL i Bibliografii Bara z językoznawczą bazą danych iSybislaw. Jednak okazuje się, że PBL oraz iSybislaw mają częściowo wspólny zakres. Obie dokumentują publikacje dotyczące językoznawczego wymiaru twórczości literackiej pisarzy. Poza tym bazy te powstały mniej więcej w tym samym czasie, a ich twórcy mierzyli się z podobnymi wyzwaniem. Natomiast trzy wymienione bibliografie, poza doświadczeniem remediacji, łączy miejsce, w którym powstają. Opracowywane są w instytutach Polskiej Akademii Nauk, które stwarzają dobre warunki do prowadzenia prac dokumentacyjnych.

Historia PBL wpisuje się w historię ogólną Polski od 1945 roku do drugiej dekady XXI wieku. Zmiany polityczne, technologiczne i rozwój literaturoznawstwa miały wpływ na kształt tej bibliografii i organizację pracy nad nią. Ingerencje cenzury w okresie PRL uniemożliwiały osiągnięcie kompletności bibliografii. Transformacja ustrojowa, skutkująca między innymi zmianą funkcjonowania rynku wydawniczego i rynku czasopism, miała wpływ na sposób opracowania tej bibliografii i tempo pracy zespołu autorskiego nad kolejnymi rocznikami PBL. Przemiany polityczne lat 90. – pośrednio wraz z rozwojem technologicznym – wpłynęły na to, że „Polska Bibliografia Literacka” przestała być wydawana w postaci drukowanych roczników i zyskała nową postać bazy danych PBL.

Przygotowując monografię, korzystałam z dotychczas opublikowanych opracowań na temat „Polskiej Bibliografii Literackiej”. Autorzy zaliczający się do pierwszego pokolenia bibliografów przygotowujących drukowaną bibliografię skupiali się na jej zakresie, sposobie opracowania, doborze źródeł i zasadach wyboru oraz eliminacji materiałów⁷. Historia powstania tej bibliografii oraz polemika Stefana

⁷ Janina Formanowicz, „Polska Bibliografia Literacka”, „Biuletyn Polonistyczny” 1968, R. 11, z. 32, s. 13–16; Kornel Szymanowski, „Polska Bibliografia Literacka”, w: *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych. Wybrane problemy*, pod

Vrtela-Wierczyńskiego i Adama Bara były jednym z tematów książki Jadwigi Czachowskiej *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce*⁸. W swojej monografii nawiązałam do zagadnień poruszanych przez tych autorów, ale opisałam je w odniesieniu do ich wpływu na remediację PBL. Jadwiga Czachowska i Krystyna Tokarzówna pisały też na temat zmagania omawianej bibliografii z cenzurą w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej⁹. Wątek ten pojawia się również w mojej pracy. Na podstawie analizy recenzji tomu PBL za rok 1948 i nieznanych dotąd recenzji tomów PBL za lata 1944/1945 i rok 1947, napisanych przez pracowników Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk we Wrocławiu, poszerzyłam dotychczasową wiedzę na temat ingerencji cenzury w treść bibliografii. Przedstawiciele kolejnego pokolenia bibliografów opisywali swoje doświadczenia związane z tworzeniem bazy danych PBL¹⁰. Artykuły te i informacje pozyskane

red. Jadwigi Czachowskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 53–73; Krystyna Tokarzówna, Teresa Tyszkiewicz, Ewa Ziomkova, „Polska Bibliografia Literacka”. *Prehistoria – historia – terażniejszość*, „Roczniki Biblioteczne” 1984, R. 28, z. 1/2, s. 59–73; Teresa Tyszkiewicz, *Pracownia Bibliografii Bieżącej w Poznaniu*, „Biuletyn Polonistyczny” 1989, R. 32, z. 3/4, s. 28–34.

⁸ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1979.

⁹ Taż, *Zmagania z cenzurą słowników i bibliografii literackich w PRL*, w: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, t. 2, pod red. Janusza Kosteckiego i Aliny Brodzkiej, Biblioteka Narodowa. Instytut Książki i Czytelnictwa, Warszawa 1992, s. 214–236; Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, w: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne...*, t. 2, dz. cyt., s. 237–250.

¹⁰ Jacek Biesiada, Maciej Matysiak, „Polska Bibliografia Literacka” w bazie danych i Internecie, w: *Infobazy '99. Bazy danych dla nauki. Materiały z konferencji organizowanej pod patronatem Komitetu Badań Naukowych, Gdańsk 30 sierpnia – 1 września 1999 r.*, CI TASK Trójmiejskiej Akademickiej Sieci Komputerowej, Gdańsk 1999, s. 224–229; Jacek Biesiada, *Pięćdziesiąt lat „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, „Nauka” 2004, nr 1, s. 137–141; tenże, Beata Latosińska, *Polska Bibliografia Literacka – od wydań tradycyjnych do internetowej bazy danych*, „Nauka” 2018, nr 4, s. 115–130, <https://www.nauka-pan.pl/index.php/nauka/article/view/789>

w czasie rozmów z pracownikami biorącymi udział w tym procesie pomogły mi w jego rekonstrukcji. Były także podstawą do nowego spojrzenia na bazę danych PBL. Na przełomie XX i XXI wieku na tle innych narzędzi pomocniczych humanistyki wyróżniła się ona nowoczesną, jak na tamten moment, formą. Z perspektywy czasu należy uznać, że jej powstanie umożliwiło po latach kolejną modernizację i znalezienie nowych zastosowań w literaturoznawstwie dla danych bibliograficznych. Refleksję na temat nowej roli bibliografii zapoczątkowali, wspomniani już, Maciej Maryl¹¹ i Piotr Wciślik¹² oraz przedstawiciele najmłodszego pokolenia bibliografów opracowujących PBL¹³. Moja rozprawa wpisuje się w tę tematykę.

(dostęp: 18.09.2025); Beata Domosławska, Zyta Szymańska, „Polska Bibliografia Literacka” on-line. Tworzenie bazy, ograniczenia, innowacje i dalszy rozwój, https://www.ebib.pl/publikacje/matkonf/mat19/domoslawska_szymanska.php (dostęp: 18.09.2025); Zyta Szymańska, Beata Domosławska, Maciej Matysiak, *Polska Bibliografia Literacka – ujęcie realistyczne*, „Materiały Konferencyjne EBIB” 2013, nr 24, https://ebibojs.pl/index.php/Mat_konf/article/view/583/604 (dostęp: 18.09.2025); Beata Domosławska, Karolina Jaworska, Małgorzata Szkudlarska, *Polska Bibliografia Literacka – nieprzerwanie w drodze ku nowoczesności*, w: *Bibliografia. Historia, teoria, praktyka. Praca zbiorowa*, pod red. Jerzego Franke, Jadwigi Woźniak-Kasperek, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2016, s. 129–136; Jerzy Kandziora, *Głos w sprawie „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, „Kultura” 1994, nr 5, s. 144–146; Zyta Szymańska, *List do redakcji w związku z 60-leciem „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, „Pamiętnik Literacki” 2008, z. 4, s. 265–267.

¹¹ Maciej Maryl, *Operationalising The Change...*, dz. cyt.

¹² Tenże, Piotr Wciślik, *Remediations of Polish Literary Bibliography. Towards a Lossless and Sustainable Retro-Conversion Model for Bibliographical Data*, <https://dh2016.adho.org/abstracts/293> (dostęp: 18.09.2025).

¹³ Beata Koper, *Przystosowanie bazy bibliograficznej do prac badawczych. Przypadek „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, w: *Bibliografie specjalne. Rozwój i otwartość*, red. Bartłomiej Włodarczyk, Jadwiga Woźniak-Kasperek, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr, Warszawa 2018, s. 171–182; też, Tomasz Umerle, *Nowa bibliografia dla nowej humanistyki. O przemianach funkcji bibliografii naukowej*, w: *Nowa humanistyka. Zajmowanie pozycji, negocjowanie autonomii*, pod red. Przemysława Czaplińskiego, Ryszarda Nycza, Dominika Antonika, Joanny Bednarek, Agnieszki Daukszy, Jakuba Misuna, Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2017,

Odtworzenie historii prac nad koncepcją „Polskiej Bibliografii Literackiej” i jej remediacją nie byłoby możliwe bez dostępu do dokumentów archiwalnych. Materiały te znalazłam w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Zakładowym Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie, Bibliotece Narodowej w Warszawie, poznańskim oddziale Archiwum Polskiej Akademii Nauk oraz w Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. Wiele zawdzięczam także uczestnikom tego procesu, Paniom: Beacie Domosławskiej, Beacie Latosińskiej, Małgorzacie Szkudlarskiej oraz Panu Maciejowi Matysiakowi, którzy zechcieli podzielić się ze mną wiedzą i doświadczeniem.

Dokumenty dotyczące polemiki Stefana Vrtela-Wierczyńskiego i Adama Bara, której przedmiotem była koncepcja retrospektywnej bibliografii literackiej, odnalazłam w Archiwum Zakładowym Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie, Bibliotece Jagiellońskiej i oddziale Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu. Wiele informacji na temat bazy danych Bibliografia Bara pozyskałam w czasie rozmów z Panią prof. Joanną Krauze-Karpińską i Panem dr. Maciejem Pieczyńskim. Historię bazy danych iSybislaw mogłam poznać dzięki rozmowie z dr. Pawłem Kowalskim i dr. Jakubem Banasiakiem. Cennym źródłem informacji na ten temat były również publikacje współautorów tej bibliografii.

Ważnym elementem mojej rozprawy są analizy przemian polskiego literaturoznawstwa i życia literackiego przeprowadzone z wykorzystaniem danych pochodzących z „Polskiej Bibliografii Literackiej”. Zmiany struktury działu „Teoria literatury” zrekonstruowałam na podstawie drukowanych tomów PBL za lata 1944/1945–1988 i strony internetowej PBL (<https://pbl.ibl.poznan.pl/dostep/>) oraz jej wcze-

s. 499–511; Beata Koper, Cezary Rosiński, Tomasz Umerle, *Dokumentacja kultury a cyfrowe zasoby archiwalne. Przypadek Polskiej Bibliografii Literackiej (PBL) i Archiwum Telewizji Polskiej*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2018, nr 9(11), s. 109–124; Tomasz Umerle, Cezary Rosiński, *Bibliograficzna socjologia literatury...*, dz. cyt.

śniejszych wersji utrwalonych w archiwum cyfrowym Wayback Machine¹⁴. Dane bibliograficzne dotyczące polskich nagród i konkursów literackich z lat 1989–2003 pochodziły z bazy danych PBL.

Niniejszy wstęp do monografii zakończę krótkim omówieniem zawartości poszczególnych rozdziałów. W rozdziale pierwszym odnoszę się do pojęcia pamięci społecznej Maurice'a Halbwachsa oraz pamięci kulturowej Aleidy i Jana Assmannów. Na przykładzie wykazów dzieł sztuki, książek i dokumentów urzędowych omawiam dawne i współczesne nośniki pamięci społecznej. Ten tekst jest punktem wyjścia do rozważań na temat roli, jaką bibliografia literacka odgrywa w utrwalaniu pamięci o kulturze.

Rozdział drugi dotyczy technik i narzędzi służących do zapisywania tekstów zmieniających się na przestrzeni czasu. Interesuje mnie tu przede wszystkim wpływ rozwoju technologicznego na to zagadnienie. Upatruję tutaj również początku nowych praktyk badawczych w humanistyce.

W rozdziale trzecim cofam się do początków bibliografii literackiej w Polsce. Omawiam koncepcje bibliografii ogólnej i literackiej autorstwa Stefana Vrtela-Wierczyńskiego i jego polemikę z Adamem Barem dotyczącą kształtu retrospektywnej bibliografii literackiej. Argumenty, których używał wtedy Vrtel-Wierczyński, a także przebieg remediacji retrospektywnej i bieżącej bibliografii literackich świadczą o nowatorstwie myślenia twórcy PBL na temat kształtu i funkcji bibliografii. Proponował on wówczas stworzenie bogatej retrospektywnej bibliografii, gromadzącej informacje o publikacjach dotyczących zarówno działalności artystycznej pisarzy, jak i zagadnień rzeczowych, która miałaby być źródłem informacji o książkach, tekstach literackich i artykułach oraz inspiracją dla naukowców do poszukiwania nowych tematów badawczych. Koncepcję tę zrealizował w „Polskiej Bibliografii Literackiej”. Jej uniwersalne zasady zostały potem wykorzystane do opracowania kolejnych bibliografii

¹⁴ Wayback Machine, <https://archive.org/web/> (dostęp: 18.09.2025).

literackich, które omawiam w tym rozdziale, i ułatwiły stworzenie w latach 90. bazy danych PBL.

Rozdział czwarty poświęciłam ewolucji polskiego literaturoznawstwa w XX i XXI wieku. Prześledziłam jej przebieg, wykorzystując do tego „Polską Bibliografię Literacką”, strukturę jednego z jej działów – „Teorii literatury”. Przeanalizowałam, jak zmieniła się stosowana tam terminologia, i uzyskane wyniki porównałam z wybranymi opracowaniami dotyczącymi tej dziedziny. Interesowały mnie również metody aktualizacji struktury działu teoretycznoliterackiego PBL i konsultacje zespołu autorskiego z badaczami specjalizującymi się w tej tematyce.

Wpływ polityki kulturalnej państwa i zmian politycznych na polskie życie literackie w latach 1945–2003 jest tematem rozdziału piątego. Omawiam w nim ingerencje cenzury w tekst bibliografii, a także to, jak transformacja ustrojowa, zapoczątkowana w 1989 roku, przemodelowała rynek wydawniczy i rynek czasopism w Polsce. Zwracam uwagę na to, że wydarzenia te spowodowały zmianę zakresu PBL, zmniejszenie liczby opracowywanych źródeł i – pośrednio – zaprzestanie wydawania drukiem tej bibliografii oraz stworzenie bazy danych PBL.

W rozdziale szóstym rekonstruuje przebieg procesu remediacji „Polskiej Bibliografii Literackiej”. Opisuję, jak tworzona była baza danych PBL, jej budowę, układ i możliwości wyszukiwawcze dostępne na stronie internetowej bibliografii. W transformacji tej bibliografii interesowało mnie to, w jakim stopniu zasady opracowania i prezentacji materiałów stosowane w drukowanych tomach PBL wpłynęły na kształt bazy danych. Omawiam także nowe narzędzia i sposoby pracy, które mogły pojawić się dzięki utworzeniu bazy danych, oraz nowe kompetencje bibliografów, które musieli nabyć.

Rozdział siódmy stanowi próbę określenia obecnej sytuacji „Polskiej Bibliografii Literackiej” i wskazania kierunków, w których będzie się ona rozwijała w przyszłości. Do opisu tej modernizacji, zapoczątkowanej w 2015 roku, wykorzystuję pojęcie hipermediacji. Polega ona na większym niż dotychczas wykorzystaniu możliwości,

które daje nowe medium. W tym przypadku zmiany wprowadzane w bazie danych PBL i stworzenie nowej strony internetowej mają na celu dostosowanie bibliografii do oczekiwań użytkowników, w tym naukowców potrzebujących dostępu do danych badawczych, które można analizować i przetwarzać za pomocą narzędzi wykorzystujących zaawansowane technologie informatyczne. W tym rozdziale przedstawiłam także, jak dane bibliograficzne pochodzące z „Polskiej Bibliografii Literackiej” są ponownie wykorzystywane. Przykład tego stanowi umieszczenie ich w międzynarodowej bazie danych European Literary Bibliography / Europejskiej Bibliografii Literackiej. Co ważne, „Polska Bibliografia Literacka” jest nie tylko dostawcą danych do wspomnianej tu międzynarodowej bazy bibliograficznej, ale zespół autorski PBL współinicjował i współtworzy wspomniany serwis.

**Dawne i współczesne nośniki pamięci społecznej.
Przemiany rejestrów dzieł sztuki, inwentarzy książek
i wykazów dokumentów**

Jednym z elementów spajających społeczeństwo jest poczucie tożsamości zbiorowej oparte na wspólnej przeszłości. Praktyki, „których celem jest zbudowanie wspólnego wyobrażenia o przeszłości i kształtowanie zbiorowej tożsamości”¹ to pamięć społeczna. Analizując zmieniające się na przestrzeni wieków formy zachowania pamięci społecznej, należy zwrócić uwagę na to, że rozwój pamięci jest związany ze zmieniającym się medium. Jacques Le Goff wyróżnia pięć rodzajów pamięci i związanych z nimi form mediów:

(a) pamięć etniczną występującą w społecznościach nieposługujących się pismem; (b) pamięć okresu przejściowego między oralnością a piśmiennością i prehistorią a antykiem; (c) pamięć średniowieczną, gdy nastąpił moment równowagi między przekazem mówionym a pisany; (d) w dalszej kolejności: etap, gdy rozpoczyna się dominacja pamięci pisemnej (od XVI wieku do współczesności); (e) i na koniec: współczesną ofensywę pamięci².

¹ Magdalena Saryusz-Wolska, *Wprowadzenie*, w: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, pod red. Magdaleny Saryusz-Wolskiej, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2009, s. 33.

² Cyt. za: tamże, s. 21.

Funkcjonujące współcześnie w badaniach naukowych pojęcie pamięci społecznej, zbiorowej wywodzi się z prac badaczy – Aby’ego Warburga, Maurice’a Halbwachsa oraz Aleidy i Jana Assmannów. Zrekonstruuję pokrótce ich poglądy. Warburg w *Atlasie obrazów Mnemosyne* zwracał uwagę na to, że wspólna pamięć kulturowa Europejczyków ma swe źródło w obrazie, a właściwie w obrazach doby renesansu³. Myślą przewodnią w rozważaniach niemieckiego historyka sztuki było postrzeganie sztuki, a szerzej kultury jako „społecznego »organu pamięci«”⁴.

Próbie zdefiniowania pamięci społecznej podjął Maurice Halbwachs w książce *Społeczne ramy pamięci* (*Les cadres sociaux de la mémoire*), wydanej po raz pierwszy w 1925 roku. Wprowadził rozróżnienie między historią (pojęciem uniwersalnym, odnoszącym się do wydarzeń z przeszłości) a pamięcią zbiorową (terminem odnoszącym się do przeżyć indywidualnych, które składają się na przeszłość grupy osób i wiążą się z określonym czasem i określonym miejscem)⁵. To kumulacja doświadczeń jednostkowych składających się na pamięć wspólnoty. W tym ujęciu pamięć zbiorowa służy kształtowaniu zbiorowej tożsamości w teraźniejszości⁶. W myśl koncepcji Halbwachsa pamięć odnosi się do tego, co przeżyte, a historia do tego, co zapamiętane⁷.

Rekonstruowanie przeszłości przez podmiot, który pamięta, jest możliwe dzięki temu, że jest on członkiem wspólnoty opartej na społecznych ramach, czyli strukturze społecznej (na przykład rodzinie, religii, klasie społecznej)⁸. W tych ramach podmiot umieszcza zapamiętane wydarzenia, dzięki nim dokonuje się ich rekonstrukcja⁹.

³ Tamże, s. 24.

⁴ Tamże.

⁵ Marta Kasztelan, *Fenomen pamięci zbiorowej*, „In Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką” 2012, t. 6, s. 187.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże, s. 189.

⁸ Tamże, s. 186.

⁹ Tamże.

Ich odtworzenie możliwe jest tylko w obecności członków wspólnoty; opuszczenie wspólnoty uniemożliwia to¹⁰. Bez społecznych ram pamięci podmiot nie może rekonstruować wspomnień¹¹. Wiele jest pamięci społecznych, bo wiele jest lokalnych wspólnot. Pamięć społeczna rekonstruuje przeszłość, a zarazem kreuje teraźniejszość i przyszłość wspólnoty poprzez interakcje między podmiotami tworzącymi wspólnotę¹². Maria Hirszowicz i Elżbieta Neyman zwróciły uwagę na to, że Halbwachs zakładał, że pamięć społeczna rekonstruowana jest poprzez interakcje zachodzące między członkami wspólnoty¹³. Nie brał pod uwagę tego, że utrwalanie i przekazywanie pamięci społecznej wiąże się z autorytetem, jakim cieszą się instytucje¹⁴. Wątek pamięci społecznej zachowywanej przez instytucje pojawia się w koncepcji Aleidy i Jana Assmannów. Będzie on przedmiotem mojego zainteresowania w dalszej części tego rozdziału.

Zjawisko, które Halbwachs nazwał pamięcią społeczną, w kategorii Assmannów nazywane jest pamięcią kulturową. To jeden z czterech obszarów pamięci wyróżnionych przez Jana Assmanna. Pierwszy – pamięć mimetyczną – określił jako pamiętanie konieczne do naśladowania zachowań innych członków wspólnoty¹⁵. Drugi obszar to pamięć rzeczy – przedmioty przywołują wspomnienia z nimi związane¹⁶. Trzeci obszar to pamięć komunikatywna, polegająca na przekazywaniu kolejnym pokoleniom pamięci przez żyjących jeszcze uczestników lub świadków wydarzeń¹⁷. Ostatni, czwarty obszar to pamięć kulturowa, rozumiana jako postawa wspólnoty (do której

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże, s. 188–189.

¹³ Maria Hirszowicz, Elżbieta Neyman, *Spoleczne ramy niepamięci*, „Kultura i Społeczeństwo” 2001, nr 3/4, s. 27.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Adam Rajewski, *Rozważania na temat Assmannowskiej teorii pamięci*, „Rocznik Antropologii Historii” 2013, nr 1, s. 188.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.

należą kolejne pokolenia, a nie uczestnicy czy świadkowie) wobec minionej rzeczywistości¹⁸. Realizuje się ona poprzez pamięć o przeszłych wydarzeniach, obchodzenie rocznic, popularyzację wiedzy o przeszłości, edukację.

Jan Assmann w swojej koncepcji podkreślił wagę przejścia od oralności do piśmienności. Pismo sprawiło, że pojawiły się inne sposoby obiegu wyobrażeń o przeszłości w różnych społeczeństwach. Zwracał uwagę na to, że źródła pisane pozwalają na wielość odczytań, dzięki temu, że zawsze można odnieść się do zapisu utrwalonego w materialnej formie¹⁹. Krzysztof Pomian w książce *Historia. Nauka wobec pamięci* pisał o tym, że wynalezienie pisma – znaków i materiałów piśmienniczych służących do ich utrwalania – umożliwiło „obiektywizację wszystkich treści pamięci zbiorowej”²⁰, a wynalezienie druku było kolejnym krokiem w kierunku uzewnętrznienia i uprzedmiotowienia pamięci zbiorowej²¹. Powyższe refleksje badaczy inspirują do opisu stanu obecnego pamięci zbiorowej. Powszechne wykorzystanie druku sprawia, że naukowiec nie jest w stanie zapanować nad obiegiem publikacji. Pojawia się coraz więcej tekstów, ukazują się w różnych miastach, krajach, wydawnictwach. Do tego w XXI wieku każdy może być autorem i wydawcą, wiąże się to z rozwojem usług tak zwanego druku na życzenie. Nadprodukcja wydawnicza prowadzi do tego, że nie sposób wiedzieć o wszystkich publikacjach z danej dziedziny, a już na pewno jest ich zbyt wiele, by można je było wszystkie przeczytać. Żadna inicjatywa dokumentacyjna nie jest w stanie w stu procentach utrwalić piśmiennictwa dotyczącego danej dziedziny wiedzy, lokalnej społeczności, narodu.

Ważnym elementem teorii Jana Assmanna jest pojęcie wyspecjalizowanych nosicieli tradycji²². Ich rola zaczyna się wówczas, gdy

¹⁸ Tamże, s. 188–189.

¹⁹ Magdalena Saryusz-Wolska, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 35–36.

²⁰ Krzysztof Pomian, *Historia. Nauka wobec pamięci*, przeł. Hanna Abramowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 150.

²¹ Tamże, s. 165.

²² Marta Kasztelan, *Fenomen pamięci zbiorowej...*, dz. cyt., s. 193.

umierają uczestnicy lub świadkowie wydarzeń składających się na pamięć społeczną wspólnoty²³. Pewnym rodzajem wyspecjalizowanych nosicieli tradycji są instytucje, które podejmują przedsięwzięcia mające na celu dokumentację zjawisk zachodzących w życiu społecznym, także kulturalnym, oraz przekazywanie wiedzy kulturowej. Są to: muzea, archiwa, biblioteki, izby pamięci, bibliografie narodowe, regionalne i dziedzinowe, słowniki biograficzne.

O społeczno-kulturowych nośnikach pamięci społecznej pisał Marian Golka w książce *Pamięć społeczna i jej implanty*. Mogą być nimi wszystkie przejawy ludzkiej działalności (słowa, pismo, dzieła sztuki), wytwory kultury dawnej i obecnej, a także instytucje społeczne²⁴. Polski socjolog podzielił wspomniane nośniki na:

(1) techniczne środki zapamiętywania (pismo, sztuka, fotografia) oraz (2) instytucje, które służą gromadzeniu wytworów z przeszłości (biblioteki, archiwa, muzea, a nawet pewne klasy społeczne czy środowiska – arystokracja, elity intelektualne czy artystyczne itp.). Specjalny charakter jako nośniki pamięci mają (3) uroczyscie obchodzone rocznice²⁵.

Należy zaznaczyć, że zdaniem badacza „pamięć społeczna tkwi także w sferach mniej uchwytnych: w systemach wartości, formach organizacyjnych instytucji, w ciągłości trwania grup czy systemów społecznych”²⁶, na przykład państwa lub religii.

Specyficznym rodzajem nośników pamięci są instytucje, których głównym zadaniem wcale nie jest ochrona pamięci. Wypełniają tę rolę jakby przy okazji. Przykładem są urzędy państwowe czy kościelne, w których powstają dokumenty świadczące o historii wspólnoty, takie jak księgi meldunkowe, księgi parafialne (metrykalne).

²³ Tamże.

²⁴ Marian Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2009, s. 69.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, s. 72.

Przedmiotem mojego zainteresowania w tym rozdziale będzie pamięć społeczna zachowywana przez instytucje. W dalszej części tekstu opiszę proces tworzenia instytucji kultury, których powinnością są dokumentowanie różnych obszarów życia społecznego i przekaz informacji. Skupię się na działalności muzeów i bibliotek gromadzących dzieła sztuki oraz książki, a także tworzących ich wykazy. Przedstawię także historię jednostek administracji publicznej, których pobocznym zadaniem jest rejestracja obiegu dokumentów. Materiały zawierające dokumentację tego obiegu w dłuższej perspektywie stają się źródłem służącym do rekonstrukcji przeszłości. Wytwarzane w tych instytucjach różnego rodzaju inwentarze, spisy, wykazy, katalogi są nośnikami pamięci społecznej. Zanim przejdę do omówienia historii powstawania muzeów i przygotowywanych w nich wykazów dzieł sztuki, zaprezentuję zagadnienie kolekcji, która jest bezpośrednią poprzedniczką muzeum.

Kolekcje prywatne i muzea publiczne

Jednym z rodzajów udokumentowanych zbiorów artefaktów będących nośnikiem pamięci społecznej są kolekcje. Krzysztof Pomian rozumie kolekcję jako „każdy zespół przedmiotów naturalnych lub wytworów działalności ludzkiej, utrzymywanych czasowo lub trwale poza obszarem czynności gospodarczych, poddanych szczególnej opiece w miejscu zamkniętym, przystosowanym do tego celu, i wystawionych do oglądania”²⁷.

Pierwotnie kolekcje były zbiorami prywatnymi. Upowszechniły się w miastach włoskich pod koniec xv wieku²⁸. Kolekcjonowaniem

²⁷ Krzysztof Pomian, *Zbieracze i osobliwości. Paryż – Wenecja XVI–XVIII wiek*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1996, s. 18.

²⁸ Tenże, *Muzeum. Historia światowa*, t. 1, *Od skarbcza do muzeum*, przeł. Tomasz Stróżyński, Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria, Fundacja Terytoria Książki, Gdańsk 2023, s. 180.

zajmowały się wówczas osoby znajdujące się na szczycie hierarchii społecznej²⁹. W skład kolekcji wchodziły głównie artefakty pochodzące ze starożytności. Z czasem wchłaniały coraz więcej nowożytnych dzieł sztuki³⁰. Zdaniem Pomiana wówczas w tym środowisku uwidoczniły się dwie tendencje: „uczenie się starożytności oraz tworzenie się języka pozwalającego mówić o sztuce”³¹. Tendencja druga objawiała się poprzez rozmowy o sztuce i wyrażanie własnych poglądów na jej temat. Z perspektywy czasu okres popularności kolekcji prywatnych możemy uznać za prapoczątek kształtowania się historii sztuki i jej terminologii. Pomian zwracał uwagę na to, że „w każdą kolekcję prywatną wpisane jest wirtualne ukierunkowanie ku przyszłości”³². Potrzeba ta sprawiła, że kolekcje prywatne stały się podstawą dla instytucji publicznych tworzonych w celu gromadzenia, udostępniania i ochrony dzieł sztuki.

Pierwsze muzea powstały w XV wieku w miastach włoskich: Florencji, Wenecji i Mediolanie. Pomian wskazał następującą różnicę między kolekcją prywatną a muzeum: „Ta pierwsza zanika wraz z jej założycielem. Ta druga powinna móc istnieć długo po jego śmierci, co byłoby gwarancją jej przetrwania w pamięci potomnych”³³. Kolekcje prywatne udostępniano osobom zainteresowanym, które znały lub nawiązywały kontakty z ich właścicielami. Powołanie publicznych instytucji gromadzących dzieła sztuki i innego rodzaju artefakty skutkowało regularnym udostępnianiem ich szerokiej publiczności³⁴. Muzea powołane zostały także do ochrony dzieł sztuki i ich dokumentowania, z czym wiąże się konieczność tworzenia spisów eksponatów muzealnych.

²⁹ Tamże, s. 187.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, s. 188.

³² Tamże, s. 8.

³³ Tamże, s. 231.

³⁴ Tamże, s. 9.

Początki opieki państwa nad dziełami sztuki

Wszelkiego rodzaju wykazy, spisy, inwentarze mają być użyteczne. Umberto Eco pisał, że są one listami praktycznymi. Odnoszą się do realnych przedmiotów, ich funkcją jest nazwanie i wyliczenie, a co istotne – są skończone, ponieważ dotyczą tylko rzeczy znajdujących się w określonym miejscu³⁵. Wykazy takie powstawały, by ustalić stan kolekcji i usystematyzować ją. Aby to zrobić, poszczególne eksponaty należało nazwać, zidentyfikować je na jakiejś podstawie. Tworzenie spisów artefaktów przechowywanych w instytucji było także sposobem na ich ochronę.

W 1773 roku Antonio Maria Zanetti młodszy³⁶, powołując się na przypadki nielegalnej sprzedaży obrazów, kradzieży i szkód wyrządzonych przez anomalie pogodowe, działania niekompetentnych restauratorów, zaproponował stworzenie katalogu wybranych obrazów znajdujących się w określonych instytucjach, które według niego zasługiwały na ochronę publiczną³⁷. Były to kościoły, klasztory, pałace, szkoły. W tym samym roku Zanetti został powołany przez Radę Dziesięciu na stanowisko inspektora obrazów publicznych³⁸. Jego zadaniem było przygotowanie spisu zawierającego informacje o tematyce i autorach wszystkich obrazów namalowanych przez słynnych malarzy, które znajdują się w weneckich instytucjach publicznych³⁹. Wprowadzono także zasadę mówiącą o tym, że zabrania się sprzedaży dzieł uwzględnionych w katalogu, a osoby zarządzające instytucjami mają obowiązek dbać o to, by zapis ten był przestrzegany⁴⁰. Decyzją Senatu podobne spisy dzieł sztuki miały powstać w innych miastach

³⁵ Umberto Eco, *Szaleństwo katalogowania*, przeł. Tomasz Kwiecień, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2009, s. 113.

³⁶ Antonio Maria Zanetti młodszy (1706–1778) – historyk sztuki, od 1737 roku bibliotekarz w Bibliotece Marciana w Wenecji.

³⁷ Krzysztof Pomian, *Zbieracze i osobliwości...*, dz. cyt., s. 229–230.

³⁸ Tamże, s. 230.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

podlegających Republice Weneckiej⁴¹. Nie opracowano jednak żadnych wytycznych, które dzieła można zaliczyć do „cennych obrazów” i należy uwzględnić w spisie, a których nie⁴². Autorzy katalogów zatem podejmowali decyzje subiektywne⁴³. W praktyce okazało się, że nie we wszystkich miastach takie katalogi powstawały (lub opracowano je po wielu latach), w niektórych przypadkach nie były one tworzone przez profesjonalistów⁴⁴. Te, które przygotowano, nie miały statusu oficjalnych i nie były opracowane według jednolitego wzoru. Taki system opieki nad dziełami sztuki nie był w pełni skuteczny i nie zapobiegał nielegalnej sprzedaży. Mimo to można stwierdzić, że projekt ten był impulsem do tworzenia ogólnych inwentarzy za- bytków w przyszłości.

Kolejne kroki w celu ochrony dzieł sztuki władze Wenecji podjęły kilka lat po wprowadzeniu obowiązku opracowywania spisów. W 1778 roku Senat uchwalił dekret, na mocy którego powołano laboratorium pod kierownictwem Pietra Edwardsa⁴⁵ zajmujące się restaurowaniem obrazów⁴⁶. Organizacja ta miała stały personel i obowiązywały ją dokładne reguły działania⁴⁷. Rok później Senat zaproponował stworzenie publicznej pinakoteki⁴⁸. Obrazy, które w Pałacu Dożów przechowywano w nieodpowiednich warunkach, miały zostać przeniesione do galerii publicznej⁴⁹. Ostatecznie pinakoteka ta nie powstała, ale podejmowane w tym celu działania świadczą, że w Wenecji w drugiej połowie XVIII wieku doszło do zmiany postawy władz wobec dzieł sztuki. Państwo miało nowe zadania, stworzyło reguły

⁴¹ Tamże, s. 230–231.

⁴² Tamże, s. 232.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże, s. 231–232.

⁴⁵ Pietro Edwards (1744–1821) – włoski konserwator dzieł sztuki.

⁴⁶ Krzysztof Pomian, *Zbieracze i osobliwości...*, dz. cyt., s. 234.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 234–235.

prawne dotyczące ochrony dobra publicznego, rozwoju sztuki i nauki. Obrazy zyskały nowy status – dziedzictwa kultury, o które należy dbać, by przetrwało w niezmienionej formie dla kolejnych pokoleń.

O różnych powodach tworzenia wykazów książek

Biblioteki istniały już w trzecim tysiącleciu przed naszą erą. Tworzone były przy świątyniach i dworach w Egipcie, Chinach czy Babilonii. W średniowieczu rozwinęły się biblioteki kościelne oraz klasztorne. Ich funkcją było gromadzenie i kopiowanie ksiąg rękopiśmiennych. Pierwsze spisy ksiąg w bibliotekach zakonnych tworzone w celu inwentaryzacji zasobu bibliotecznego. Jednym z powszechnie znanych wykazów książek był *Indeks ksiąg zakazanych*, wykorzystywany przez Kościół rzymskokatolicki do walki z reformacją. To wykaz publikacji niezgodnych z doktryną katolicką, jego wprowadzenie miało uniemożliwić publikację ksiąg heretyckich (a także czytanie tych, które już zostały opublikowane). Wykaz ten obejmował między innymi dzieła naukowe, filozoficzne i literaturę piękną. Obowiązywał w latach 1559–1966. W tym okresie ukazało się 16 edycji indeksu.

Innym przykładem spisu druków zastrzeżonych ze względu na treść jest wykaz książek wycofanych z polskich bibliotek w okresie stalinowskim. 1 października 1951 roku zaczął obowiązywać *Wykaz książek podlegających niezwłócnemu wycofaniu* sygnowany przez Centralny Zarząd Bibliotek w Ministerstwie Kultury i Sztuki. Obejmował trzy listy – pierwszą, bez tytułu (zawierała głównie książki wydane w okresie międzywojennym, w tym polityczne, i literaturę popularną), drugą, określoną jako książki zdezaktualizowane, oraz trzecią, z książkami dla dzieci⁵⁰. Na listach tych znalazły się publikacje twórców nieprzychylnych władzy, poruszające niewygodne

⁵⁰ Elżbieta Dąbrowicz, *Zdezaktualizowane. Na marginesie Wykazu książek podlegających niezwłócnemu wycofaniu 1 x 1951*, „Acta Universitatis Lodziansis. Folia Litteraria Polonica” 2013, z. 19, s. 45.

tematy oraz wydane za granicą⁵¹. O funkcji tego wykazu pisała Elżbieta Dąbrowicz:

Przedsięwzięcie tak pomyślane miało zapewne na celu – oprócz wycofywania książek „szkodliwych”, wskazanych w liście siłą rzeczy zamkniętej – także weryfikację kadry bibliotekarskiej oraz zachęcanie do utrzymania bądź przyjęcia postaw pożądaných. (...) Pracownicy bibliotek otrzymywali szansę okazania lojalności wobec władzy, dokonując z należytym zaangażowaniem, poniekąd na własną rękę, przeglądu zawartości biblioteki, uprzedzając w tej mierze poczynania komisji kontrolnej⁵².

Książki szkodliwe to takie, które odnoszą się do poprzedniej, minionej epoki⁵³. Intencją władzy było wymazanie z historii i pamięci Polaków okresu sanacyjnego⁵⁴. Taki zabieg miał umożliwić budowanie nowej Polski bez odwołań do międzywojnia. Książkami zdezaktualizowanymi z drugiej listy były publikacje wydane już po wojnie, których lekturę uznano za niewskazaną⁵⁵. To utwory nieodnoszące się do współczesności, a ich tematyka nie dotyczyła oficjalnej ideologii, na przykład wspomnienia z obozów koncentracyjnych, opracowania historyczne, etnograficzne, książki poruszające tematykę tak zwanych Ziemi Odzyskanych⁵⁶.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tamże, s. 46–47.

⁵³ Tamże, s. 54.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże, s. 54–56. Na listach znalazły się między innymi: Henryk Cepnik, *Józef Piłsudski twórca Niepodległego Państwa Polskiego*, Instytut Propagandy Państwowo-Twórczej, Warszawa 1933, 1934, 1935, 1936; Adam Galiński, *1918–1938. Dwudziestolecie najjaśniejszej Rzeczypospolitej Polskiej*, Klimaszewski i Osiński, Warszawa 1938; Kazimiera Iłakowiczówna, *Wiersze o marszałku Piłsudskim*, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1936; Janusz Jędrzejewicz, *Wspomnienia legionowe*, t. 1–2, Instytut Badań Najnowszej Historji Polskiej, Warszawa 1924–1925; Władysław Bieńkowski, *Powstanie Warszawskie*, Spółdzielnia Wydawnicza „Książka”, Warszawa 1945; Marek Edelman, *Getto walczy*, C. K. „Bund”, Warszawa

Książki z wykazu usuwano z księgozbiorów bibliotecznych, część z nich trafiła na przemiał⁵⁷. W przypadku twórców żyjących i tworzących w kraju umieszczenie publikacji w takim wykazie było równoznaczne z umieszczeniem jej autora na liście proskrypcyjnej⁵⁸, czyli w wykazie przeciwników politycznych objętych represjami. Niektórzy z nich wówczas lub później przebywali w więzieniu⁵⁹. Innych pozbawiono źródeł dochodu⁶⁰.

O gromadzeniu dokumentów

W Polsce spisywanie oficjalnych dokumentów, ze względu na ich znaczenie prawne, stało się powszechne w średniowieczu. Miało to związek z rozwojem kraju pod względem gospodarczym, politycznym i kulturalnym. Zaawansowanie tworzenia dokumentów oraz ich obiegu można obserwować na przykładzie kancelarii, czyli instytucji zarządzającej sprawami administracyjnymi i sprawującej kontrolę nad nimi. W drugiej połowie xv wieku w kancelarii królewskiej, która pełniła podstawowe funkcje administracyjne i polityczne, obowiązywały formy dokumentacji⁶¹. Urzędnicy pracujący w kancelarii pomagali królowi w kwestiach związanych z polityką

1945; Zbyszko Bednorz, *Od Opola do Wrocławia*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1946; Andrzej Bolewski, *Gospodarcze znaczenie Ziemi Odzyskanych dla świata słowiańskiego*, Polski Związek Zachodni, Poznań 1947; Aleksander Rogalski, *Akcja kulturalna na Ziemiach Odzyskanych*, Polski Związek Zachodni, Poznań 1946; Wanda Dobaczewska, *Kobiety z Ravensbrück*, Czytelnik, Warszawa 1946; Krzysztof Dunin-Wąsowicz, *Stutthof. Ze wspomnień więźnia obozu koncentracyjnego*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1946.

⁵⁷ Tamże, s. 53.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Stanisław Nawrocki, *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca xx wieku*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1998, s. 41.

zagraniczną⁶². Do ich obowiązków należało zajmowanie się „rokowaniami, poselstwami, misjami politycznymi oraz przyjmowaniem hołdu lenników”⁶³.

Sekretarze i pisarze reprezentowali króla na sejmikach przedsejmowych. Porozumiewali się z panami rady poszczególnych ziem oraz z większymi miastami. Spełniali też główne funkcje skarbowe, takie jak: ściąganie podatków na terenie Królestwa, należności od miast pruskich i pertraktacje finansowe z nimi. Kancelaria była dobrze zorganizowana jako instytucja zarządzająca sprawami administracyjnymi i koordynująca je⁶⁴.

W pełni rozwinięta kancelaria królewska działała w Polsce w XVI wieku⁶⁵. Jej zadaniem było między innymi przygotowanie programu obrad sejmu, zwołanie ich i redagowanie uchwał, ogłoszenie postanowień w formie konstytucji oraz uniwersałów poborowych, które drukowano i wysyłano do urzędów grodzkich⁶⁶. W drugiej połowie XVI wieku unowocześniono obsługę „działań dyplomatycznych, zwłaszcza opracowywanie instrukcji poselskich, i reguły działania w dyplomacji. W tym okresie pojawiło się zjawisko – z pewnością występujące już wcześniej – zbierania przez posłów informacji o charakterze szpiegowskim”⁶⁷. Na tym przykładzie widzimy załączek systemu gromadzenia informacji, który w rozbudowanej formie istnieje i odgrywa ważną rolę w polityce do dziś.

Wpływ na rozwój kancelarii królewskiej miało przeniesienie w 1596 roku stolicy z Krakowa do Warszawy⁶⁸. Stolica, a zatem także kancelaria, znalazła się w centrum kraju, co zaowocowało szybszym

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże, s. 41–42.

⁶⁵ Tamże, s. 42.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże.

obiegami dokumentów w państwie⁶⁹. Powstawanie kancelarii na dworze królewskim, dworach książąt dzielnicowych i w klasztorach świadczy o potrzebie sporządzania dokumentów na piśmie, gromadzenia ich i z czasem systematyzowania w administracji państwowej.

Tomasz Jurek pisał o kancelarii jako o miejscu zorganizowanej pamięci⁷⁰. Analizując historię tworzenia kancelarii, zmian, udoskonalień wprowadzanych w sposobie ich funkcjonowania, widzimy, że jest to trafne określenie. Kancelaria była to komórka administracyjna, w której pracowali wysoko wykwalifikowani urzędnicy, odgrywający ważne z punktu widzenia funkcjonowania państwa role. Same powstające tam i odnotowywane w wykazach dokumenty – przechowywane później w archiwum – są zapisem pamięci o ówczesnym systemie politycznym. W pojęciu zastosowanym przez Jurka znaczenie ma przydawka „zorganizowanej”, gdyż systemy organizacji pracy kancelarii i systemy obiegu dokumentów świadczą o sposobie funkcjonowania kancelarii, administracji publicznej, a w efekcie państwa. Dzięki nim badacze mogą rekonstruować przebieg wydarzeń, kolejność załatwiania spraw, podejmowania decyzji czy strategii dyplomatyczne. Obok kancelarii ważną funkcję pełniły także księgi. Początkowo były narzędziem sprawowania władzy, a zdaniem Jurka z czasem stały się elementem „organizacji zbiorowej pamięci społeczeństwa”⁷¹.

W czasach zaborów nastąpił rozwój biurokracji. Kancelarie pojawiły się w mniejszych miastach, przedsiębiorstwach, szpitalach i innych instytucjach. Powstawało coraz więcej dokumentów, ale też ich spisów. Osoby pracujące w kancelariach prowadziły „księgi i rejestry wewnętrzne, sporządzały sprawozdania dla Magistratu i z nim korespondowały”⁷². Początkowo nie istniały urzędy państwowe zajmujące

⁶⁹ Tamże, s. 43.

⁷⁰ Tomasz Jurek, *Zakończenie: dokument w systemie komunikacji społecznej w Polsce*, w: *Dyplomatyka staropolska*, pod red. Tomasza Jurka, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2015, s. 556.

⁷¹ Tamże, s. 557.

⁷² Stanisław Nawrocki, *Rozwój form kancelaryjnych...*, dz. cyt., s. 123.

się rejestrowaniem stanu cywilnego. Księgi metrykalne prowadzone były najpierw w kancelariach Kościoła katolickiego, a także w kościołach innych wyznań. W 1874 roku powołano na ziemiach zaboru pruskiego Urząd Stanu Cywilnego „jako urząd państwowy, którego zadania zlecone były burmistrzowi. Od początku miał on własną kancelarię i obsadę”⁷³. Odtąd odnotowywane są narodziny, zgony, małżeństwa, a z czasem również rozwody obywateli na tych terenach.

Na ziemiach polskich przed rozbiorami obowiązywał system kancelaryjny oparty na księdze wpisów, czyli systemie odnotowywania akt, dokumentów i listów wychodzących z kancelarii. Administracja państw zaborców wprowadziła własne systemy kancelaryjne, polegające na tworzeniu akt spraw. W administracji państwowej zaboru austriackiego obowiązywały skomplikowane zasady organizacji kancelarii państwowych. Podjęto próbę uporządkowania systemu obiegu dokumentów. Kancelaria nadworna opublikowała w roku 1783 lub 1784 broszurę *O manipulacji kancelaryjnej przy rządach krajowych*⁷⁴. Zawierał ów dokument wytyczne dotyczące dziennika podawczego, wysyłania pism, prowadzenia rejestratury, wzory ksiąg kancelaryjnych i formularzy⁷⁵. „Postanowiono, aby wszystkie pisma wpływające do kancelarii i z niej wychodzące były oznaczane kolejnymi numerami dziennika podawczego. Jego wzór obejmował siedem rubryk: 1) liczba porządkowa, 2) data wpływu, 3) nazwisko referenta, 4) treść pisma, 5) nadawca pisma, 6) data ekspedycji, 7) oznaczenie fascykułacji”⁷⁶. Zasady te, z niewielkimi zmianami, obowiązywały do 1918 roku⁷⁷.

W urzędach państwowych w odrodzonej Polsce funkcjonował system kancelarii scentralizowanej⁷⁸. W 1920 roku Komisja dla spraw

⁷³ Tamże, s. 124.

⁷⁴ Tamże, s. 128.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ Tamże, s. 167.

Oszczędności Państwowych, działająca w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, przygotowała projekt przepisów dotyczących przyjmowania, przechowywania i obiegu dokumentów wzorowany na systemie niemieckim⁷⁹. W kancelarii powołano biuro informacyjno-podawcze, oddział maszyn, ekspedycję, registraturę, wprowadzono także kancelarie wydziałowe⁸⁰. „Akta w registraturze nakazano układać rzeczowo według spisu teczek powstających w urzędzie. Spis teczek był zbliżony do rejestrów z kancelarii austriackiej. Obowiązywał nadal dziennik podawczy w wydziale, wspólny dla pism wchodzących i wychodzących”⁸¹. W 1931 roku do projektu wprowadzono poprawki, w wyniku których nastąpiła unifikacja kancelarii w całej administracji państwowej⁸². Kancelaria została zdecentralizowana⁸³. W jednostce tej przyjmowano i wysyłano pisma oraz prowadzono registraturę⁸⁴. Natomiast w komórkach organizacyjnych pisma łączono, oznaczano, rejestrowano i przechowywano akta⁸⁵. Odtąd obowiązywał nowoczesny system kancelaryjny. Wprowadzono wykaz akt⁸⁶, co ułatwiało kompleksowe odnotowywanie różnego rodzaju działań dotyczących poszczególnych dokumentów. Rejestrowano całe sprawy, a nie poszczególne pisma⁸⁷. W każdej tezcze znajdował się spis spraw ułożony chronologicznie⁸⁸.

Po II wojnie światowej administracja państwowa wprowadziła nowe zasady funkcjonowania kancelarii i gromadzenia akt. W tym okresie we wszystkich zakładach pracy (instytucjach administracji państwowej, instytucjach kultury, szkołach, szpitalach, przedsiębior-

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ Tamże.

⁸² Tamże, s. 168.

⁸³ Tamże.

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ Tamże, s. 169.

⁸⁸ Tamże.

stwach itp.) zarządzanie oraz kontrola spraw administracyjnych odbywały się zgodnie z przyjętą instrukcją kancelaryjną. Regulowała ona obieg akt w zakładzie pracy:

zasady przyjmowania wpływów, ich otwierania, sprawdzania i rozdzielania oraz doręczania; zasady rejestracji i znakowania spraw; formy, tryb, zasady i terminy załatwiania spraw; zasady sporządzania maszynopisów i reprodukcję dokumentów; aprobaty i podpisywania pism; przechowywania akt bieżących i przekazywania ich do archiwum zakładowego, (...) zasady kontroli i nadzoru pracy biurowej (kancelaryjnej)⁸⁹.

Funkcjonował także wykaz akt, w ramach którego klasyfikowano wszystkie dokumenty według uwzględnionych w nim zagadnień⁹⁰. Tuż po wojnie stosowano strukturalno-rzeczowe wykazy akt (odzwierciedlające strukturę organizacyjną zakładu i klasyfikację rzeczową powstających w nim dokumentów)⁹¹. Zmiana w tym zakresie zaszła na początku lat 60. XX wieku, kiedy wprowadzono jednolite wykazy akt z dziesiętnym systemem znakowania⁹². Zasady systematyzowania dokumentów stosowane były także w archiwach zakładowych⁹³.

Okres Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej to czas wielkiej biurokracji i nadmiaru wytwarzanych (papierowych) dokumentów. Do urzędów zgłaszało się coraz więcej petentów, którzy musieli załatwiać tam swoje sprawy majątkowe, a także te związane z pracą, edukacją, systemem świadczeń socjalnych itp. Wiele spraw wymagało złożenia podań, wniosków, pism, próśb, które wpływały do urzędów, były odnotowywane, rozpatrywane, powstawały odpowiedzi, decyzje. Także zakłady pracy wytwarzały i gromadziły duże ilości pism. One

⁸⁹ Tamże, s. 202–203.

⁹⁰ Tamże, s. 203.

⁹¹ Tamże.

⁹² Tamże.

⁹³ Tamże, s. 204.

wszystkie stanowiły część skodyfikowanego systemu obiegu oraz archiwizowania dokumentów. Dzięki tym zasobom badacze tamtego okresu mogą zgłębiać funkcjonowanie nie tylko urzędów czy systemu politycznego, ale także systemu społecznego w Polsce. Już samo odtworzenie systemu obiegu dokumentów – czego można dokonać na podstawie wytycznych kancelaryjnych – jest przyczynkiem do opisanego realii życia w ówczesnej Polsce. Pisząc o możliwościach wykorzystania tych materiałów, należy zwrócić uwagę na pewne ograniczenia. Jednym z nich jest niska jakość wykorzystywanego wówczas papieru, która sprawia, że niektóre dokumenty rozpadają się już teraz lub są nieczytelne.

Wpływ potrzeb odbiorcy na opis i rejestrację artefaktów

W przypadku dzieł sztuki spisy wykorzystywano na potrzeby handlu. Rynek dzieł sztuki tworzy się w XVI i XVII wieku⁹⁴. Początkowo kolekcjonerzy wymieniali się artefaktami ze swoich kolekcji. Z czasem w transakcjach zaczęli uczestniczyć wyspecjalizowani pośrednicy, czyli marszandzi. Później jedną z form sprzedaży stały się aukcje i to właśnie one przyczyniły się do powstania nowego typu spisów dzieł sztuki – katalogów aukcyjnych. Pierwszy katalog ułożono w Holandii w 1616 roku⁹⁵. Na początku XVIII wieku katalogi aukcyjne zawierały nieuporządkowane noty na temat poszczególnych dzieł sztuki⁹⁶. W drugiej połowie XVIII wieku w katalogach tych zaczęto stosować klasyfikację rysunków, rycin, a w przypadku obrazów – grupować je według przynależności do lokalnych szkół malarskich: niemieckiej, francuskiej, hiszpańskiej oraz włoskiej, potem także do flamandzkiej i holenderskiej⁹⁷. W takich katalogach malarzy z każdej ze szkół szeregowano w kolejności chronologicznej. Ważne kryterium stano-

⁹⁴ Krzysztof Pomian, *Zbieracze i osobliwości...*, dz. cyt., s. 56.

⁹⁵ Tamże, s. 57.

⁹⁶ Tamże, s. 176.

⁹⁷ Tamże, s. 175.

wiły także autorstwo i oryginalność dzieł malarskich. W katalogach aukcyjnych dzielono dzieła na dwie kategorie: obrazów pewnych i wątpliwych (do tej drugiej zaliczano obrazy, których autorów nie można było zidentyfikować, a ponadto dzieła anonimowe i kopie)⁹⁸.

Katalogi aukcyjne to kolejny przykład wykazów, które z czasem zaczęły pełnić nowe funkcje. Początkowo były źródłem informacji dla potencjalnych kupujących, a z czasem stały się źródłem wiedzy o historii sztuki i handlu dziełami sztuki.

W historii wykazów książek mamy do czynienia z ewolucją od rejestracji stanu posiadania do bibliografii rejestrującej produkcję wydawniczą w określonym czasie i na konkretnym terenie. Dokumentowanie zbioru książek stało się równie ważne jak jego posiadanie. Wszelkie katalogi biblioteczne, bibliografie narodowe czy dziedzinowe (najpierw jako publikacje drukowane w ograniczonym nakładzie, dostępne w wybranych bibliotekach i instytucjach naukowych, a obecnie bardzo często ogólnodostępne w internecie) są odpowiedzią na zwiększające się potrzeby związane z dostępem do informacji o publikacjach. Były to zawsze bardzo potrzebne wykazy, z których korzysta na przestrzeni czasu coraz więcej kształcących się osób. Mogą być one narzędziem służącym do zaspokojenia potrzeb poznawczych.

W trzecim interesującym mnie polu – dokumentów kancelaryjnych – kwestia użytkowości od początku była najistotniejsza. Spisy i wykazy dokumentów tworzone przez urzędników służyły zaspokojeniu potrzeb władcy, a później administracji państwowej. Przykładem jest prowadzenie ewidencji stanu ludności, by ustalać wysokość podatków lub organizować pobór do wojska. Dokumenty te są również niezbędne dla obywateli. Korzystają oni na przykład ze spisów testamentowych, metryk, ksiąg wieczystych.

Współcześnie ewolucja form rejestracji i dokumentacji wiąże się ze wzrostem populacji i potrzebą sprawnego obiegu dokumentów, ochrony danych osobowych, a także rozwojem biurokracji, zwiększania się liczby spraw załatwianych w urzędach przez petentów.

⁹⁸ Tamże, s. 176.

W związku z tym pojawia się potrzeba wykorzystywania osiągnięć technologicznych w administracji w celu przyspieszenia i ułatwienia petentowi załatwiania spraw. W polskich urzędach państwowych na coraz większą skalę wykorzystywane są systemy teleinformatyczne do gromadzenia zdigitalizowanych dokumentów, ich obiegu. Dostępne są również portale umożliwiające obywatelom załatwianie spraw urzędowych, na przykład serwisy mObywatel i Pacjent.gov.pl. Na naszych oczach dokonuje się ewolucja, ucyfrowienie wszelkich możliwych dziedzin życia, także badań naukowych.

Znaczenie kompetencji osób przygotowujących wykazy artefaktów

Udoskonalanie na przestrzeni czasu wszelkich form rejestracji artefaktów ma związek z rozwojem społeczeństwa, zwiększającym się poziomem wiedzy osób zawodowo zajmujących się tymi przedsięwzięciami, a także pojawianiem się nowych wynalazków, które kształtowały medium, za pomocą którego przygotowywano spisy. Ogromny wpływ na utrwalanie oraz rozpowszechnianie informacji mają pismo, druk i internet. Każde z nich daje twórcom, a także użytkownikom spisów nowe możliwości. Wprowadzane na przestrzeni lat zmiany w wytwarzaniu, gromadzeniu, systematyzacji i obiegu informacji skutkują coraz większą specjalizacją źródeł informacji.

Wpływ na upowszechnianie wykazów dzieł sztuki miał rozwój handlu tymi przedmiotami, szczególnie aukcji. Omawiane wcześniej wprowadzenie w katalogach klasyfikacji rycin, rysunków, obrazów i innych artefaktów – w drugiej połowie XVIII wieku – wynikało między innymi z tego, że obrotem dzieł sztuki zaczęły zajmować się wyspecjalizowani pośrednicy – marszandzi. Katalogi aukcyjne stały się nie tylko materiałem pomocniczym w sprzedaży, zastosowana klasyfikacja dzieł sztuki służyła także rozwojowi historii sztuki.

Opracowaniem wykazów książek również zajmowali się wyspecjalizowani pracownicy – skrypcy, bibliotekarze, badacze dziejów

książki. Duże znaczenie dla przygotowania kompletnych spisów książek – bibliografii narodowych, dziedzinowych, katalogów publikacji wydawanych w kraju lub książek na temat historii regionu – ma praca bibliografów, którzy posiadają odpowiednie wykształcenie z zakresu informacji naukowej, filologii czy historii, wiedzę oraz doświadczenie zawodowe. Nie bez znaczenia jest sama dziedzina nauki – bibliotekoznawstwo – zajmująca się między innymi katalogowaniem książek i czasopism, tworzeniem norm oraz standardów powszechnie wykorzystywanych przez instytucje opracowujące różnego rodzaju spisy publikacji. Warto zwrócić uwagę na przygotowywane przez praktyków – bibliotekarzy czy bibliografów – zasady katalogowania, klasyfikacji, wyboru materiałów, dostosowane do zasięgu oraz zakresu konkretnych bibliografii. Informacje zawarte w rejestrach wykorzystywane są przez naukowców do specjalistycznych badań, na przykład z historii, historii książki czy literaturoznawstwa.

W kancelariach zatrudniani byli urzędnicy posiadający odpowiednie wykształcenie, cieszący się zaufaniem władcy, mający wpływ na politykę wewnętrzną i zagraniczną państwa⁹⁹. Zajmowali się tworzeniem wykazów zawierających informacje na temat dokumentów oraz ich cech, by ułatwić tworzenie raportów, statystyk dotyczących stanu państwa, stanu dóbr posiadanych przez państwo. Opracowanie rejestru dokumentów przygotowywanych przez administrację państwową może być inspiracją i podstawą do dalszych badań historycznych. Przykładem jest publikacja Marcina Kromera *Polska, czyli o położeniu, obyczajach, urzędach Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego*, wydana po raz pierwszy w Kolonii w 1577 roku. Zawiera ona pełną wiedzę na temat Polski w XVI wieku. Sekretarz królewski zaprezentował informacje dotyczące położenia geograficznego kraju, grup etnicznych, sytuacji gospodarczej, kulturalnej, społecznej oraz ustroju państwa polskiego. Inspirował się pracą nad uporządkowaniem oraz odnowieniem inwentarza Archiwum Koronnego na Wawelu.

⁹⁹ Stanisław Nawrocki, *Rozwój form kancelaryjnych...*, dz. cyt., s. 41–42.

Jak już wspomniałam, o kształcie rejestrów decydują wiedza i kompetencje osób je sporządzających. Jako praktycy tworzą oni listę elementów składających się na opis artefaktów uwzględnianych w spisie. Decydują także o cechach obiektu, które w opisie zostają pominięte.

Wpływ technik reprodukcyjnych na przemiany form rejestracji

Inwentarze ksiąg zmieniały się wraz z rozwojem druku. Pojawił się podział na rejestry rękopisów i rejestry druków. Wraz ze zwiększającą się liczbą publikacji, a także udoskonaleniem produkcji i spadkiem cen papieru zmieniała się także forma tworzenia inwentarzy. Księgi inwentarzowe zostały zastąpione kartami katalogowymi, umieszczonymi najczęściej w szufladach w szafach katalogowych. Katalogi biblioteczne (na które składały się karty katalogowe) i bibliografie z czasem zastąpiono komputerowymi katalogami i bibliograficznymi bazami danych. Kolejnym krokiem w cyfryzacji tych źródeł informacji naukowej jest proces digitalizacji samych tekstów i udostępnienie skanów czy elektronicznych rekordów w internecie. Opisana ewolucja ma wpływ na zwiększenie dostępności do informacji o publikacjach, szybszy i łatwiejszy dostęp do opisów bibliograficznych oraz, coraz częściej, do samych tekstów zamieszczanych w cyfrowych bibliotekach czy repozytoriach naukowych.

Ewolucja dokonała się również w administracji. Początkowo łączyły spisy dokumentów kancelaryjnych, następnie systemy obiegu dokumentów kancelaryjnych. Współcześnie coraz popularniejsze są cyfrowe systemy służące do tworzenia i obiegu dokumentów kancelaryjnych. Dzięki temu zwiększa się stan wiedzy na temat przepisów prawa czy procedur. Skutkuje to ułatwieniem i przyspieszeniem komunikacji, a także wymiany dokumentów między jednostkami administracji publicznej. Polepsza się jakość usług świadczonych w administracji publicznej, zwiększa się również poziom kontroli nad obiegiem dokumentów.

Kompletność i trwałość rejestrów

Wpływ na możliwości wykorzystania rejestrów ma ich kompletność. W przypadku wykazów o szerokim zakresie i zasięgu czasowym mówić można raczej o dążeniu do kompletności, jej osiągnięcie bowiem – z powodów niezależnych od ich twórców – jest obecnie trudne. Wiąże się na przykład z nadprodukcją obiektów kultury czy dokumentów.

Czasami wykazy stają się dowodami na istnienie w przeszłości artefaktów czy dokumentów, które nie zachowały się do naszych czasów. Na przykład w sytuacji, gdy zostały zniszczone w pożarze czy powodzi lub gdy zostały skradzione czy zrabowane w czasie wojny. W przypadku bieżącej bibliografii narodowej brak kompletności może wynikać z tego, że mimo istniejących przepisów prawnych do Biblioteki Narodowej w Warszawie, opracowującej ten wykaz, nie trafiają egzemplarze obowiązkowe wszystkich publikacji. Zatem niemożliwe jest przygotowanie pełnej bibliografii książek. Wpływa to negatywnie również na kompletność innych przedsięwzięć wykorzystujących zasoby bibliotek jako źródło informacji o ukazujących się książkach, na przykład bibliografii, słowników, prac naukowych. Dlatego tworząc bibliografie, wykorzystuje się inne zasoby, które dopełniają wykaz. Działania bibliografów koncentrują się na dążeniu do kompletności opracowywanego spisu.

W przypadku dokumentów kancelaryjnych kompletność zależy od przepisów określających, jakiego typu dokumenty poddawane są archiwizacji, a jakie podlegają brakowaniu. Zdarzają się także przypadki celowego niszczenia dokumentacji. U schyłku II wojny światowej niemieccy żołnierze palili dokumentację obozów koncentracyjnych czy związaną z prowadzonymi badaniami naukowymi, aby nie wpadła w ręce aliantów i nie mogła zostać przez nich wykorzystana.

Tak jak wykazy rękopiśmienne i drukowane, które ulegały zniszczeniu, tak też spisy tworzone za pomocą programów komputerowych narażone są na zniszczenie lub trudności w dostępie do nich. Rozwój nauki oraz techniki pozwala na wykorzystanie coraz

nowszych sposobów opracowania wykazów. Ale wiążą się z tym także dezaktualizacja nośników, standardów i zastępowanie ich coraz nowszymi. Rozwój technologii informatycznych sprawia, że systemy wykorzystywane do tworzenia baz danych, internetowych katalogów bibliotecznych czy systemów obiegu dokumentów należy aktualizować, z czasem tworzyć nowe bazy czy katalogi przy pomocy nowych systemów i przenosić wcześniej zgromadzone dane. Ten przykład pokazuje, że aby zapewnić trwałość funkcjonowania spisu, konieczne jest ciągłe nadążanie za zmianami nośników. Ale zmiany należy śledzić także po to, aby forma udostępniania wykazów była przystępna dla ich użytkowników.

Użytkowość rejestrów

Ważną cechą rejestrów jest ich użytkowość. Dokumentują one stan kolekcji, zasoby bibliotek czy dokumenty urzędowe, ale przede wszystkim mają być wykorzystywane przez użytkowników i dostarczać im potrzebnych informacji. Na przestrzeni lat służyły do różnych celów. Przedstawię teraz kilka ich zastosowań, znanych z historii.

W rozdziale tym wspomniałam już, że wprowadzone w XVIII wieku w Republice Weneckiej przepisy dotyczące tworzenia spisów dzieł sztuki miały na celu ich ochronę. Natomiast podczas II wojny światowej wykazy dzieł sztuki służyły do ich grabieży, a potem także do ich odzyskania. Wówczas niemieccy żołnierze dokonywali kradzieży dóbr kultury znajdujących się na okupowanych terenach. Do przeprowadzenia zorganizowanej kradzieży służyły wykazy, a także przedwojenna książka Edwarda Chwalewika *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*¹⁰⁰, którą autor przygotował, by pokazać

¹⁰⁰ Edward Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 1–2, Wydawnictwo Jakuba Mortkowicza, Warszawa–Kraków 1926–1927.

ogrom strat polskiej kultury podczas I wojny światowej¹⁰¹. Procederem tym – usankcjonowanym okupacyjnym prawem – zajmowali się pracownicy kilku instytucji, którzy znaleźli się na ziemiach polskich wraz z niemieckimi wojskami. Były to Ahnenerbe¹⁰², Haupttreuhandstelle Ost¹⁰³, Kommando Paulsen¹⁰⁴. W Generalnym Gubernatorstwie powołano Urząd Specjalnego Pełnomocnika do Rejestracji i Zabezpieczenia Dzieł Sztuki i Zabytków Kultury (Der Sonderbeauftragte für die Erfassung und Sicherung der Kunst- und Kulturschätze im Generalgouvernement) zajmujący się konfiskatami dóbr kultury.

Warto zwrócić uwagę na rolę spisów i inwentarzy w ustalaniu skali strat wojennych. Trudno oszacować dokładną liczbę dzieł sztuki zrabowanych przez niemieckich okupantów. Brakuje pełnego wykazu takich eksponatów, a także pełnej dokumentacji procesu rejestrowania strat po zakończeniu II wojny światowej. Poza tym część zbiorów, inwentarzy muzealnych czy spisów eksponatów należących do prywatnych kolekcji została wywieziona lub zniszczona w czasie działań wojennych przez wojska niemieckie i radzieckie. Takie działania przeprowadzane z pełną świadomością miały uniemożliwić dokładne oszacowanie strat i podejmowanie kroków prawnych

¹⁰¹ *Wstęp*, w: Włodzimierz Kalicki, Monika Kuhnke, *Sztuka zagrabiona. Uprowadzenie Madonny*, Agora, Warszawa 2014, s. 7–8.

¹⁰² Ahnenerbe – nazistowska organizacja badawcza utworzona w 1935 roku przez Heinricha Himmlera i Hermana Wirtha. W 1939 roku została wcielona do SS. W czasie II wojny światowej jej zadaniem było wspieranie eksperymentów medycznych dokonywanych na więźniach obozów koncentracyjnych oraz przeprowadzanie grabieży dóbr kultury i nauki – szczególnie zbiorów prehistorycznych – na terenach okupowanych przez III Rzeszę.

¹⁰³ Haupttreuhandstelle Ost – nazistowska instytucja utworzona jesienią 1939 roku, zajmująca się konfiskatą mienia należącego do obywateli Polski, znajdującego się na ziemiach polskich wcielonych do III Rzeszy (z wyjątkiem gospodarstw rolnych i leśnych oraz dzieł sztuki), oraz administrowaniem nim do czasu przejścia go przez nowych, niemieckich właścicieli.

¹⁰⁴ Kommando Paulsen – oddział operacyjny SS prof. Petera Paulsena utworzony 23 września 1939 roku, zajmujący się zabezpieczaniem, wyborem dóbr kultury polskiej i wywożeniem ich na teren III Rzeszy.

w celu odzyskania zrabowanego majątku polskiego. W tej sytuacji nie można ustalić pełnych list eksponatów znajdujących się w zbiorach polskich instytucji kulturalnych i prywatnych kolekcji przed wybuchem II wojny światowej.

Obecnie w Ministerstwie Spraw Zagranicznych działa zespół do spraw rewindykacji dóbr kultury. Do zadań zespołu należy: poszukiwanie obiektów utraconych w czasie wojny, przygotowanie wniosku restytucyjnego dotyczącego zidentyfikowanego dzieła sztuki, przeprowadzenie i nadzorowanie procesu odzyskania obiektu. W zakresie rewindykacji dzieł sztuki Ministerstwo Spraw Zagranicznych współpracuje z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, które rejestruje straty wojenne. Przygotowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego Katalog Strat Wojennych¹⁰⁵ nie jest oficjalnym rejestrem polskich dóbr kultury zrabowanych w czasie II wojny światowej, lecz bazą danych prowadzoną w celach informacyjnych i badawczych. To przykład wykazu, który nie służy tylko jako wyliczenie artefaktów. Pomóc może naukowcom reprezentującym różne dziedziny nauki w prowadzeniu kwerend oraz gromadzeniu danych.

W przypadku książek najczęściej wykorzystywanymi rejestrami są katalogi biblioteczne. Ich podstawowa funkcja – informacyjna – nie zmienia się od lat. Jednak by dostęp do informacji był dla użytkowników łatwy, katalogi muszą się zmieniać i dostosowywać do oczekiwań oraz umiejętności wyszukiwawczych użytkowników. Tę zmianę zaprezentuję na przykładzie katalogu Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. W historii tej biblioteki ważne były dwie modernizacje, obejmujące: sposób katalogowania oraz nośnik, na którym udostępniony jest katalog biblioteczny.

W 1902 roku powstała w Poznaniu Kaiser Wilhelm Bibliothek – biblioteka, która pełniła funkcje zarówno biblioteki naukowej, jak i publicznej. Zbiory klasyfikowano w kartkowym katalogu, który

¹⁰⁵ Katalog Strat Wojennych, <http://dzielautracone.gov.pl/katalog-strat-wojennych> (dostęp: 18.09.2025).

składał się z dwóch ciągów: alfabetycznego oraz systematycznego. Katalog ten, choć w 1999 roku zastąpiony przez katalog komputerowy (o czym napiszę więcej w dalszej części rozdziału), nadal znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu i wciąż (choć w mniejszym stopniu) wykorzystywany jest przez pracowników biblioteki i czytelników¹⁰⁶. Szafy katalogowe mieszczą zarówno katalog alfabetyczny, jak i systematyczny. Karty katalogu alfabetycznego gromadzone są w tak zwanych kapsułkach – książeczkach zamykanych na grzbiecie metalową klamrą i zawierających podłużne karty katalogowe z papieru pergaminowego.

W katalogu alfabetycznym układano „karty główne nazwisk autorów lub tytułów książek, czasopism i innych wydawnictw ciągłych (np. serii) oraz karty odsyłaczowe (np. od nazwisk redaktorów, nazwisk dwuczłonowych, pseudonimów)”¹⁰⁷. Zastosowano w nim alfabet łaciński bez polskich znaków, co czasami utrudniało użytkownikom korzystanie z niego¹⁰⁸. Katalog systematyczny opierał się na klasyfikacji Ottona Hartwiga¹⁰⁹. Składał się z działów głównych wyróżnionych wielkimi literami alfabetu łacińskiego oraz poddziałów oznaczonych małymi literami, a w ramach nich wprowadzono cyfry rzymskie odnoszące się do konkretnych tytułów¹¹⁰. Katalog biblioteki posiadał indeks przedmiotowy, ale obejmował on jedynie 25% zasobu katalogu systematycznego. Indeks ograniczał się jedynie do ekonomii, prawa, filozofii, pedagogiki, nauk przyrodniczych, medycyny i technologii¹¹¹.

¹⁰⁶ *Rozmowa z Justyną Łopaczyk 8.01.2020*. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

¹⁰⁷ Artur Jazdon, Jakub Skutecki, *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu*, Wydawnictwo Miejskie Poznań, Poznań 2017, s. 127–128.

¹⁰⁸ Tamże, s. 128.

¹⁰⁹ Otto Hartwig (1830–1903) – niemiecki bibliotekarz, twórca schematu katalogu rzeczowego (systematycznego) dla bibliotek uniwersyteckich.

¹¹⁰ Artur Jazdon, Jakub Skutecki, *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu...*, dz. cyt., s. 128.

¹¹¹ Justyna Łopaczyk, *Od Hartwiga do KĄBY... Katalog rzeczowy w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Biblioteka” 2002, nr 6(15), s. 98.

W 1919 roku biblioteka została przejęta przez polską administrację i odtąd (z przerwą w latach 1939–1945) służy jako biblioteka poznańskiego uniwersytetu. We wspomnianym roku 1919 księgozbiór biblioteki liczył 250 tysięcy woluminów¹¹². Polscy bibliotekarze nie odrzucili stosowanego dotąd systemu katalogowania zbiorów. Rozpoczął się proces polonizacji zbiorów, ale także podjęto się modyfikacji katalogu związanej z nowym, naukowym charakterem biblioteki¹¹³.

W ramach polonizacji katalogu bibliotecznego zmieniono nazwy działów katalogu systematycznego na obowiązujące w polskiej nomenklaturze, co trwało ponad 10 lat¹¹⁴. W 1929 roku zmieniono system znakowania książek. Indywidualną sygnaturę rzeczową dla poszczególnych książek zastąpiła sygnatura działowa składająca się z wielkich i małych liter alfabetu łacińskiego oraz z cyfr rzymskich oznaczających kolejność poddziałów¹¹⁵. Ten system do dziś obowiązuje w katalogu kartkowym biblioteki¹¹⁶.

W latach 90. XX wieku informatyzacja społeczeństwa i proces komputeryzacji obejmujący nowe dziedziny życia spowodowały konieczność wprowadzenia komputerowego systemu bibliotecznego w tej instytucji. Nie stało się to jednak od razu. Zmiana systemu katalogowania zbiorów wiązała się z powołaniem Poznańskiej Fundacji Bibliotek Naukowych¹¹⁷, której zadaniem była koordynacja przedsięwzięć związanych z procesem komputeryzacji w bibliotekach. Okres przygotowawczy w Bibliotece Uniwersyteckiej obejmował lata 1996–1998. W tym czasie dokonano wyboru systemu bibliotecznego, utworzono Samodzielną Sekcję ds. Komputeryzacji, której zadaniem było wdrożenie systemu w bibliotece głównej oraz bibliotekach

¹¹² Tamże, s. 97.

¹¹³ *Rozmowa z Justyną Łopaczyk 8.01.2020...*, dz. cyt.

¹¹⁴ Justyna Łopaczyk, *Od Hartwiga do KĄBY...*, dz. cyt., s. 99.

¹¹⁵ Tamże, s. 102.

¹¹⁶ Katalog kartkowy Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu został zeskanowany i w roku akademickim 2012/2013 udostępniony na stronie internetowej biblioteki: <https://buuam.digital-center.pl/> (dostęp: 18.09.2025).

¹¹⁷ Poznańska Fundacja Bibliotek Naukowych powstała w grudniu 1994 roku.

wydziałowych. Odbywały się szkolenia dla pracowników zajmujących się gromadzeniem i udostępnianiem zbiorów, a także prace związane ze stworzeniem metody retrokonwersji (wprowadzenia opisów bibliograficznych z katalogu kartkowego do katalogu komputerowego)¹¹⁸. Retrokonwersja była planowana na rok akademicki 1999/2000¹¹⁹. W Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu od 1999 roku zaczął funkcjonować system biblioteczny Horizon. Zdecydowano się na niego, ponieważ dysponuje protokołem Z39.50, który umożliwia wymianę danych z innymi bibliotekami, a od samego początku planowano współpracę ze środowiskiem bibliotekarskim¹²⁰. Ponadto system Horizon wykorzystuje format MARC 21¹²¹. Podejmując decyzję o wyborze systemu komputerowego, oczywistym było wprowadzenie formatu, który jest powszechnie wykorzystywany w bibliotekach na całym świecie. Do opisu rzeczowego książki stosowany był język hasel przedmiotowych KABA (Katalogów Automatycznych Bibliotek Akademickich)¹²². Od 2003 roku biblioteka miała możliwość współtworzenia języka KABA, a konkretnie – tworzenia hasel wzorcowych,

¹¹⁸ Artur Jazdon, *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu 1919–2018. Zasoby, działania, ludzie*, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Poznań 2019, s. 447–449.

¹¹⁹ Tamże, s. 449.

¹²⁰ Artur Jazdon, *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu 1919–2018...*, dz. cyt., s. 447.

¹²¹ MARC (Machine-Readable Cataloging) – format służący do zapisu i wymiany danych bibliograficznych w formie elektronicznej, wykorzystywany w katalogach bibliotecznych i bazach bibliograficznych. Powstał w 1997 roku w wyniku połączenia formatów US MARC (stworzonego w Bibliotece Kongresu) oraz CAN MARC (używanego w Kanadzie). Rekord tworzony w formacie MARC 21 posiada pola oraz podpola określone w taki sposób, że jednoznacznie można zidentyfikować zawartość pól. Dzięki temu dane bibliograficzne są uporządkowane i ujednolicone, co pozwala na wymianę danych między bazami wykorzystującymi format MARC 21.

¹²² Język hasel przedmiotowych KABA (Katalogów Automatycznych Bibliotek Akademickich) – polski język informacyjno-wyszukiwawczy stworzony w 1992 roku, inspirowany francuskim językiem hasel przedmiotowych RAMEAU (Le Répertoire d'autorité matière encyclopédique et alphabétique unifié) oraz językiem hasel przedmiotowych Biblioteki Kongresu (USA LCSH).

które musiały być najpierw zatwierdzone przez system kontroli poprawności opisów bibliograficznych¹²³.

Biblioteka Uniwersytecka współpracowała także w ramach Narodowego Uniwersalnego Katalogu Centralnego (NUKAT). W ramach tej współpracy i dzięki wykorzystywaniu standardów bibliotecznych formatu MARC 21 możliwe było współkatalogowanie książek oraz wymiana danych między bibliotekami współpracującymi z NUKAT-em¹²⁴. Współpraca z NUKAT-tem trwała do listopada 2023 roku. System biblioteczny Horizon funkcjonował do końca sierpnia 2025 roku. We wrześniu 2025 roku Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu wdrożyła nowy system biblioteczny Alma i dołączyła do grona bibliotek współkatalogujących z Biblioteką Narodową. W wyniku tych zmian, do opisu rzeczowego książki wykorzystywane są teraz deskryptory Biblioteki Narodowej.

Od 1 stycznia 1999 roku w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu funkcjonują dwa katalogi: kartkowy (nieaktualizowany po 31 grudnia 1998) i elektroniczny (zawiera nowe książki i czasopisma, które wpłynęły do biblioteki po 1 stycznia 1999 roku, oraz rekordy pochodzące z retrokonwersji katalogu kartkowego). Opisy bibliograficzne zgromadzone przed 1999 rokiem są sukcesywnie wprowadzane do katalogu elektronicznego i usuwane z katalogu kartkowego. Przenoszenie opisów bibliograficznych z katalogu kartkowego do elektronicznego wiąże się nie tylko z przepisaniem danych, ale także z porządkowaniem zbiorów¹²⁵.

Revolucja cyfrowa, która dokonała się w bibliotekach polskich na przełomie XX i XXI wieku, spowodowała, że zarówno bibliotekarze, jak i użytkownicy mogą korzystać z nowych funkcji katalogów bibliotecznych. Środowisko bibliotekarskie może współpracować, wymieniać się danymi bibliograficznymi (jest to prostsze i szybsze

¹²³ Justyna Łopaczyk, Bożena Świstek-Oborska, *Przebudzenie z letargu. Opracowanie rzeczowe w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Bibliotekarz” 2005, nr 6, s. 18.

¹²⁴ *Rozmowa z Justyną Łopaczyk 8.01.2020...*, dz. cyt.

¹²⁵ Tamże.

niż wcześniej), współkatalogować, co znacznie skraca czas pracy bibliotekarza nad opisem książki oraz czas dotarcia do poszukiwanej informacji przez czytelników. Katalog elektroniczny daje możliwość szerszego wyszukiwania książek, na przykład za pomocą haseł osobowych, haseł rzeczowych, tytułów serii wydawniczych, numerów ISBN i ISSN. Wprowadzenie katalogów elektronicznych umożliwiło późniejszy rozwój multiwyszukiwarek służących do wyszukiwania egzemplarzy w różnych bibliotekach krajowych, na przykład NUKAT, KaRo i wyszukiwarka katalogi.bn.org.pl, obejmująca połączone katalogi Biblioteki Narodowej i innych współpracujących z nią bibliotek.

Podsumowanie

Nośniki pamięci społecznej odgrywają ważną rolę w zachowaniu pamięci o przeszłości. Przedmiotem mojego zainteresowania w tym rozdziale były instytucje oraz ich wytwory mające na celu zachowanie pamięci o sztuce, literaturze oraz o historii społeczeństwa i historii politycznej. Omówione tu nośniki – wykazy dzieł sztuki, książek i dokumentów urzędowych – na przestrzeni czasu zmieniły swoje materialne formy i zastosowania. Do ich modernizacji przyczyniły się między innymi: rozwój wiedzy, nowe kompetencje ich twórców, potrzeby użytkowników oraz rozwój technologiczny. Inny – niż omówione tutaj – przykład nośnika pamięci społecznej, który przeszedł podobną ewolucję, stanowi bibliografia literacka. Jest ona inwentarzem książek, ale nie dokumentuje stanu zbiorów danej instytucji, natomiast rejestruje piśmiennictwo dotyczące literatury i literaturoznawstwa ukazujące się w określonym czasie i na wskazanym terenie. To lista praktyczna, która w dłuższej perspektywie czasowej zmienia się w źródło wiedzy o przeszłości. Zagadnienie bibliografii literackiej będzie stanowić zasadniczy przedmiot moich dalszych rozważań.

Tematem niniejszej rozprawy jest przemiana „Polskiej Bibliografii Literackiej” (dalej PBL). Od 1948 roku powstaje ona w Instytucie Ba-

dań Literackich (od 1952 roku nosi on nazwę Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk; dalej Instytut Badań Literackich PAN). Dokumentuje teorię literatury, literaturę polską, recepcję literatur obcych w Polsce oraz związane z literaturą zagadnienia teatralne, filmowe, radiowe i telewizyjne. Jest zatem nośnikiem pamięci o osobach, zdarzeniach, zjawiskach zachodzących w nauce, życiu politycznym, społecznym, a także kulturalnym. Powiększająca się z każdym rokiem liczba odnotowanych i odpowiednio zaklasyfikowanych danych ukazuje obraz życia literackiego, a także nauki – literaturoznawstwa. Daje podstawy do tworzenia syntez historycznoliterackich.

Ważną cechą PBL jest jej trwałość. Marian Golka pisał o tym, że pamięć społeczna zawiera się także w formach organizacyjnych instytucji¹²⁶. Omawiana bibliografia nieprzerwanie od ponad siedemdziesięciu lat opracowywana jest w Instytucie Badań Literackich PAN. Instytucja ta, a także charakter samej bibliografii – jest wydawnictwem ciągłym – zapewnia ciągłość jej trwania. W tym ujęciu PBL to nie tylko nośnik pamięci społecznej, ale ucieleśnienie tej pamięci. Dokumentuje ona historię polskiej literatury i literaturoznawstwa i jako niekończące się przedsięwzięcie naukowe wpisuje się w historię polskiej nauki. Warto podkreślić, że zakres bibliografii – ograniczenie się do dokumentowania literatury, literaturoznawstwa, życia literackiego i powiązanych z nimi zagadnień teatralnych i filmowych – sprawia, że PBL jest nośnikiem pamięci nie całego społeczeństwa i wszystkich zjawisk społecznych, ale określonej grupy – pisarzy, reżyserów, aktorów, filologów, teatrologów i filmoznawców.

Podobnie jak omówione w tym rozdziale wykazy dzieł sztuki, książek i dokumentów urzędowych, PBL przeszła modernizację, do których przyczyniły się rozwój literaturoznawstwa, nowe kompetencje bibliografów, zmieniające się potrzeby i oczekiwania użytkowników oraz rozwój technologiczny. W kolejnych rozdziałach zajmę się analizą przyczyn i rekonstrukcją przebiegu tych transformacji.

¹²⁶ Marian Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty...*, dz. cyt., s. 72.

Wpływ narzędzi cyfrowych na praktyki badawcze w humanistyce

Kwerenda, gromadzenie i analiza źródeł to podstawowe czynności badawcze poprzedzające pisanie tekstu naukowego. Nie są możliwe bez korzystania z katalogów bibliotecznych, inwentarzy zasobów archiwów, bibliografii, czasopism oraz książek. Upowszechnienie się technologii cyfrowych miało duży wpływ na zmianę praktyk badawczych w humanistyce, także w zakresie podstawowych czynności związanych ze zbieraniem materiału oraz pisaniem tekstu. W tym rozdziale zaprezentuję, jak narzędzia cyfrowe wpłynęły na zmianę praktyk badawczych w humanistyce. Pisząc o zaistniałych przemianach, wprowadzam rozróżnienie na okresy analogowy i cyfrowy, których granicę wyznacza rewolucja cyfrowa.

Aby pokazać skalę i znaczenie zmian wywołanych przez powszechny dostęp do informacji w internecie, cofnę się do momentu, kiedy wyszukiwanie publikacji odbywało się w bibliotece, podstawowymi narzędziami służącymi do pisania były wieczne pióro, długopis i maszyna do pisania, a drukowanie tekstu możliwe było jedynie za pomocą maszyny drukarskiej. Zacznę jednak od omówienia wcześniejszych, fundamentalnych zmian w rozwoju społeczeństwa, których przyczyną było pojawienie się pisma.

Teoria piśmienności

Istnienie różnic między mową a pismem, które skutkują odmiennymi cechami komunikacji międzyludzkiej, języka, a także relacji społecznych, jest głównym założeniem teorii piśmienności. Na tej podstawie wyróżnia się odrębne etapy rozwoju ludzkiej świadomości – oralny i piśmienny. Granicę między nimi wyznacza pojawienie się pisma, a wraz z nim – nowych sposobów myślenia oraz organizacji instytucji kultury.

Twórcami teorii piśmienności byli naukowcy z Uniwersytetu w Toronto: historyk Harold Innis, medioznawca Marshall McLuhan i filolog klasyczny Eric Havelock. Do grona badaczy współtworzących tę teorię należą także niezwiązani z Uniwersytetem w Toronto antropolog Jack Goody i amerykański literaturoznawca Walter Jackson Ong. Prace, które stały się teoretyczną podstawą koncepcji zaproponowanej przez „szkołę z Toronto”, powstawały w latach 50. i 60. XX wieku. Udaną próbę rozwinięcia teorii piśmienności w latach 90. XX wieku podjął David Richard Olson, zaliczany do „szkoły z Toronto”. Choć badacze reprezentowali różne dyscypliny naukowe, ich prace łączy ujęcie kulturowe stosowane do opisu systemów komunikacji. Jak pisał Grzegorz Godlewski:

Słowo żywe i pismo, a także kolejne zaawansowane technicznie media, nie tylko stanowią odrębne formy komunikacji, powołujące do życia swoiste zachowania i praktyki komunikacyjne, ale również wytwarzają właściwe sobie role i instytucje kulturowe, więcej, modelują same podstawy kultury: poczynając od kulturowo warunkowanych zasad percepcji, poznania i myślenia, poprzez wzory relacji i więzi międzyludzkich, po zasady organizacji życia zbiorowego. Promieniując na wszystkie tego rodzaju sfery, media te zdolne są w istocie do generowania całościowych typów kultury¹.

¹ Grzegorz Godlewski, *Słowo – pismo – sztuka słowa. Perspektywy antropologiczne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 155.

W tym ujęciu oralność i piśmienność to cechy kultury, a samo pismo to czynnik wywołujący proces przejścia od kultury oralnej do piśmiennej. Pojawienie się pisma miało wpływ na zmianę sposobu porozumiewania się, sposobu myślenia oraz na relacje społeczne. Havelock kładł nacisk na zagadnienia przetwarzania oraz przechowywania wiedzy w społeczeństwach oralnych i piśmiennych, badał również warunki upiśmiennienia w starożytnej Grecji². Innis i Goody zajmowali się wpływem medium językowego na struktury społeczne. Goody w książce *Logika pisma a organizacja społeczeństwa* zaprezentował wpływ „wczesnych postaci piśmienności na organizację społeczeństw ludzkich”³. Przeprowadził analizę oddziaływania pisma na podstawowe instytucje społeczne: religię, gospodarkę, państwo i prawo. Wynika z niej, że wyodrębnienie instytucji jest następstwem zastosowania pisma, a instytucje mogą pełnić przypisane im funkcje dzięki temu, że stanowione przez nie zasady są utrwalane na piśmie. To pismo pozwala na realizację obowiązujących w państwie przepisów prawa.

Największy wpływ na rozwój teorii piśmienności mieli McLuhan oraz Ong, którzy zajmowali się zagadnieniami komunikacji. Analizy założeń tych badaczy dokonam w dalszej części rozdziału. Współcześnie poznawczymi konsekwencjami wprowadzenia pisma zajmuje się Olson, który bada rolę czytania i pisania w historii umysłowości zachodniej. Zaproponował poszerzenie pojęcia piśmienności o kompetencje intelektualne, dzięki którym możliwe jest myślenie abstrakcyjne⁴. Według niego za sprawą pisma i piśmienności powstały sposoby myślenia, takie jak filozofia, nauki ścisłe, prawo, me-

² Aleksandra Deskur, „Wielka teoria piśmienności” – podstawowe założenia, krytyka i problemy metodologiczne, „Journal of Modern Philology” 2018, t. 7, s. 112.

³ Jack Goody, *Logika pisma a organizacja społeczeństwa*, przeł. Grzegorz Godlewski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, s. 239.

⁴ David R. Olson, *Papierowy świat. Pojęciowe i poznawcze implikacje pisania i czytania*, przeł. Marta Rakoczy, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 42.

dycyna⁵. Zanim przejdę do szczegółowej analizy założeń McLuhana i Onga, chcę wyjaśnić, dlaczego skupiam się na ich badaniach. W tej monografii zajmuję się remediacją druku, czyli zjawiskiem zmiany medium i jego wpływem na kształt i funkcje bibliografii literackiej. Przedmiotem moich rozważań są druk i internet, dlatego ograniczyłam wykorzystanie teorii piśmienności do omówienia propozycji badawczych McLuhana i Onga, które są bliskie remediacji.

McLuhan brał pod uwagę dwa media pisma: pismo ręczne i druk. Twierdził, że pismo rozwinęło się na dobre dopiero po pojawieniu się druku. W *Galaktyce Gutenberga* postawił tezę, że dzięki alfabutowi nastąpił rozpad struktur plemiennych i rozpoczęła się indywidualizacja, czego efektem jest powstanie cywilizacji⁶. Przejście zatem od oralności do piśmienności ustanowiło nowy porządek kultury. Według kanadyjskiego badacza dopiero ujednoczona i linearna przestrzeń druku „staje się matrycą sposobów postrzegania i poznania świata”⁷. Zdaniem McLuhana wynalazek ruchomej czcionki pozwolił na masową produkcję dóbr⁸, co dało początek konsumpcjonizmowi. Pierwszym produktem cechującym się jednorodnością i powtarzalnością była książka⁹. Wynalezienie ruchomej czcionki miało daleko idące konsekwencje, ponieważ ludzie zaczęli organizować wszelkie działania „zgodnie z zasadą liniowości”¹⁰. Współcześnie skutkuje to standaryzacją i ujednoczeniem praktyk w wielu dziedzinach życia.

McLuhan podkreślał rolę alfabetyzacji w powstaniu cywilizacji oraz wpływ druku na umocnienie pozycji języków narodowych. Epoka druku to czas, kiedy książki wydawane w językach narodowych

⁵ Tamże, s. 41.

⁶ Marshall McLuhan, *Galaktyka Gutenberga. Tworzenie człowieka druku*, przeł. Andrzej Wojtasik, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2019, s. 112.

⁷ Grzegorz Godlewski, *Galaktyka Gutenberga, czyli Kosmos Marshalla McLuhana*, w: Marshall McLuhan, *Galaktyka Gutenberga...*, dz. cyt., s. 18.

⁸ Marshall McLuhan, *Galaktyka Gutenberga...*, dz. cyt., s. 105.

⁹ Tamże, s. 224.

¹⁰ Tamże, s. 244.

zaczęły być ogólnodostępne. Kanadyjski badacz pisał, że „medium druku pozwoliło ludziom zauważyć po raz pierwszy ich własne języki narodowe i zwizualizować narodową jedność i siłę w kategoriach więzi lokalnych”¹¹. Dzięki drukowi książki stały się również przenośne. Biblioteka przestała być jedynym miejscem, w którym można czytać książki, załamał się jej monopol. McLuhan zwracał uwagę także na kwestię wizualności pisma. Według niego „alfabet fonetyczny zredukował jednoczesne używanie wszystkich zmysłów, właściwe mowie żywej, do samego tylko kodu wizualnego”¹². Odtąd poznanie możliwe było przy zaangażowaniu jedynie wzroku.

Prace naukowe McLuhana zdominował temat wpływu mediów na komunikację. Przy czym medium badacz ten zdefiniował jako środek przekazu i tych określeń używał wymiennie. Podstawowym założeniem Kanadyjczyka jest stwierdzenie, że „środek przekazu sam jest przekazem”¹³. Aby zrozumieć sens tej tezy, należy wyjaśnić, czym są środek przekazu i przekaz. Środek przekazu to każde przedłużenie ludzkiego ciała lub forma społecznej organizacji i interakcji¹⁴, a przekaz to „zmiana skali, tempa lub wzorca, jaką ten środek [przekazu – K.P.] wprowadza w ludzkie życie”¹⁵. McLuhan nazwał nowe technologie przedłużeniem ludzkich zmysłów, więc to one mają wpływ na skalę relacji międzyludzkich oraz działania ludzi. Uważał, że „jeśli nowa technologia przedłuży jeden lub więcej z naszych zmysłów na tyle, że sięgają na zewnątrz, do świata społecznego, to wówczas w kulturze powstają nowe relacje między wszystkimi zmysłami”¹⁶. Zakładał, że przedłużenie zmysłu w wyniku działania

¹¹ Tamże.

¹² Tamże, s. 106.

¹³ Marshall McLuhan, *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, przeł. Natalia Szczucka, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 2004, s. 40.

¹⁴ Tamże, s. 461.

¹⁵ Tamże, s. 40.

¹⁶ Marshall McLuhan, *Galaktyka Gutenberga...*, dz. cyt., s. 101.

nowej technologii powoduje nową „translację kultury”¹⁷, a sama technika „zmienia współzależności między zmysłami i wzory percepcji świata”¹⁸. Za Innisem podawał przykłady telegrafu, który „wymusił skrótowość języka”¹⁹, oraz gazet, kina i radia, które z powodu swej ceny nie były dostępne dla wszystkich, co przyczyniło się do podziału czytelników na grupy mające niewielkie szanse na komunikowanie się między sobą²⁰. Podkreślał, że treść podąża za formą, więc rozwój nowych mediów spowodował zmianę przekazywanej treści. Internet pozwala bardzo szybko przekazywać nieograniczoną liczbę wiadomości. Wzrost ilości dostępnych treści powoduje zaś, że człowiek nie jest w stanie zapoznać się ze wszystkimi informacjami, a próbując dowiedzieć się jak najwięcej, ogranicza ilość tego, co przyswaja. Dlatego artykuły publikowane w serwisach internetowych są krótsze od tych w prasie drukowanej.

Dla moich dalszych rozważań na temat konsekwencji pojawiania się nowych mediów ważna jest McLuhanowska koncepcja ewolucji medialnej. Ewolucja ta polega nie tyle na zastępowaniu starych mediów nowymi, ile na „powstawaniu nowych konfiguracji medialnych”²¹. Zatem istotę problemu kanadyjski badacz widział nie w samym pojawieniu się nowego medium i zanikaniu starego, ale w powstaniu nowego układu mediów w kulturze oraz nowego sposobu oddziaływania mediów na siebie. Ciągłe powstawanie nowych mediów wiąże się z nowymi ich funkcjami oraz ciągłymi zmianami zasad ich współistnienia.

Ong w książce *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii* analizował różnice między oralnością i piśmiennością. Za początek piśmienności uważał moment pojawienia się pisma. Według niego

¹⁷ Tamże, s. 100.

¹⁸ Marshall McLuhan, *Wybór pism*, przeł. Karol Jakubowicz, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1975, s. 57.

¹⁹ Tenże, *Galaktyka Gutenberga...*, dz. cyt., s. 357.

²⁰ Tamże.

²¹ Grzegorz Godlewski, *Galaktyka Gutenberga...*, dz. cyt., s. 14.

druk i komputery nie spowodowały większych przemian, kontynuują tę zapoczątkowane przez pismo, a więc „fizyczną redukcję dynamicznego dźwięku do cichej przestrzeni, oddzielenie słowa od żywej aktualności, jedynej, w jakiej istnieje słowo mówione”²². Z tego powodu Ong epokę druku określił jako późniejsze stadium piśmienności. A pismo, druk i komputer – odmianami technologii słowa²³.

Za największe zmiany spowodowane przez pismo uważał uprzedmiotowienie języka, oddzielenie go od mowy, sprowadzenie go do bezdźwięcznej przestrzeni, podniesienie świadomości ludzi oraz możliwość analizowania tekstu z dystansu²⁴. Dzięki temu, że pisanie i czytanie (przez odbiorcę) nie odbywa się w tym samym momencie, możliwe jest bardziej precyzyjne konstruowanie komunikatów. Amerykański badacz zwracał uwagę na to, że tekst tworzony z myślą o jego zapisie charakteryzuje się innymi cechami niż tekst przeznaczony do wygłoszenia: „Wysoka piśmienność sprzyja kompozycjom autentycznie piśmiennym, w których autor tworzy tekst będący tekstem własnym; układa słowa na papierze. Nadaje to myśli kształt odmienny od kształtu rodzonego myślną podtrzymywaną oralnie”²⁵. Jego zdaniem zaletą pisma jest to, że jest „zasadnicze dla pełniejszej, pogłębionej realizacji potencjałów człowieka”²⁶. Natomiast technologia to czynnik przekształcający świadomość człowieka. Pismo „wprowadza podział i wyobcowanie, ale także jedność wyższą. Intensyfikuje odczuwanie siebie i wspiera bardziej świadomą interakcję między osobami”²⁷. Powoduje poszerzenie horyzontów poznawczych człowieka.

²² Walter Jackson Ong, *Osoba – świadomość – komunikacja. Antologia*, przeł. Józef Japola, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 150.

²³ Tenże, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, przeł. Józef Japola, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 133.

²⁴ Tamże, s. 136–137.

²⁵ Tamże, s. 153.

²⁶ Tamże, s. 136.

²⁷ Tamże, s. 260.

Ong wskazywał za Elizabeth Eisenstein²⁸, że druk „ugruntował reformację i zmianę katolickich praktyk religijnych”²⁹, miał wpływ na rozwój współczesnego kapitalizmu, zmienił życie rodzinne, społeczne, a także politykę³⁰. Skutkiem upowszechnienia się druku jest to, że dominującą funkcję w myśleniu i wyrażaniu myśli zaczęło pełnić widzenie, a nie słyszenie³¹. Wynalezienie ruchomej czcionki spowodowało rozprzestrzenianie się wiedzy, a w konsekwencji tego – powstanie współczesnej nauki. Zdaniem Onga:

(...) druk ostatecznie odsunął z centralnego miejsca w wykształceniu akademickim sztukę (o podłożu oralnym) retoryki. On sprowokował i umożliwił na szeroką skalę kwantyfikację wiedzy, zarówno przez wykorzystanie analizy matematycznej, jak i przez użycie diagramów oraz map. To druk ostatecznie zmniejszył wagę ikonografii dla utrzymania wiedzy, niezależnie od faktu, że w okresie początkowym wprowadził ilustracje ikonograficzne na nieznaną wcześniej skalę. Ilustracje ikonograficzne są pokrewne postaciom „ciężkim” lub typom dyskursu oralnego i wiążą się z retoryką oraz ze sztuką pamięci, których wymaga oralne utrzymanie wiedzy³².

Za sprawą druku pojawia się nowy typ książki – podręcznik. Cechuje się tym, że prezentuje fakty w formie łatwych do zapamiętania omówień stanu rzeczy w danej dziedzinie³³. Z drukiem związane były próby skodyfikowania gramatyki i ortografii. Pierwsze propozycje normatywne dotyczące polszczyzny zawarte zostały w *Traktacie o ortografii polskiej* Jakuba Parkoszowica z około 1440

²⁸ Elisabeth Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change: Communication and Cultural Transformations in Early-Modern Europe*, t. 1–2, Cambridge University Press, Cambridge – New York 1979.

²⁹ Walter Jackson Ong, *Oralność i piśmienność...*, dz. cyt., s. 182.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, s. 186.

³² Tamże, s. 197.

³³ Tamże, s. 202.

roku. Parkoszowic zaproponował, aby spółgłoski twarde i spółgłoski miękkie oznaczać literami o odmiennym kształcie, a nie połączeniami literowymi³⁴. Litery kanciaste miały odpowiadać spółgłoskom twardym, a litery o zaokrąglonym kroju – spółgłoskom miękkim³⁵. Według jego koncepcji samogłoski długie miały być oznaczane podwójnymi literami, a samogłoski krótkie – pojedynczymi. Zmiany te nie zostały utrwalone w praktyce pisarskiej, ponieważ okazały się niepraktyczne³⁶. Pisownia stosowana w manuskryptach była nadal wariantywna. Za kolejną propozycję normatywizacji uznaje się traktat *Orthographia seu modus recte scribendi et legendi Polonicum idioma quam utullissimus* Stanisława Zaborowskiego, wydany w Krakowie w drukarni Floriana Ungera w latach 1514–1515³⁷. Autor zaproponował system ortograficzny oparty na znakach diakrytycznych. W praktyce drukarskiej zastosowanie znalazły tylko niektóre zaproponowane przez Zaborowskiego rozwiązania – były to litery „ł”, „ż”, litery w formie zmodyfikowanej (kreseczka ukośna zamiast kropki lub kreski poziomej nad literą) „ó”, „ć”, „ś”, „ź”, „ń” oraz „á”, „é”³⁸. Stało się tak, ponieważ tekst drukowany według jego systemu był męczący dla oka, a odlanie nowych diakrytycznych czcionek okazało się drogim³⁹. Upowszechnienie się druku spowodowało wprowadzenie ortografii w formie używanej przez drukarzy. Spójny system graficzny, będący kompromisem między stosowaną w manuskryptach grafia złożoną i grafia diakrytyczną, opracowali w latach 1521–1522 redaktorzy współpracujący z drukarnią Hieronima Wietora: Baltazar Opec, Jan z Koszyczek, Hieronim z Wielunia, Biernat z Lublina⁴⁰.

³⁴ Tomasz Lisowski, *Pisownia polska. Główne fazy rozwoju (propozycja rozdziału podręcznika do nauczania treści historycznojęzykowych na studiach I stopnia)*, „Kwartalnik Językoznawczy” 2010, nr 3/4, s. 124.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże, s. 125.

³⁸ Tamże, s. 126.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże, s. 127.

System zyskał formalne potwierdzenie w traktatach ortograficznych – *Ortografii polskiej* Stanisława Murzynowskiego (wydanej w 1551 roku w Królewcu) i *Nowym charakterze polskim* Jana Januszowskiego (wydanym w 1594 roku w Krakowie)⁴¹.

Kolejną zmianą wprowadzoną przez druk, którą omówił Ong, jest ustandaryzowany schemat rozmieszczenia słów:

Druk sytuuje słowa w przestrzeni znacznie bardziej bezwzględnie, aniżeli czyniło to pismo. Pismo przenosi słowo ze świata dźwięku do świata przestrzeni widzialnej, druk natomiast wiąże słowo w przestrzeni pozycji. Kontrola pozycji jest w druku sprawą nadrzędną⁴².

Pisanie tekstu z zamiarem ogłoszenia go drukiem wymaga pracy nie tylko autora, ale też innych osób – wydawcy, redaktora, recenzenta. Wiąże się to z kilkukrotnym czytaniem i wprowadzaniem do tekstu wielu drobnych zmian. To odróżnia pisanie tekstu przeznaczonego do druku od tworzenia manuskryptu⁴³.

Ong wprowadził rozróżnienie na kulturę manuskryptową zorientowaną na wytwórcę i druk zorientowany na konsumenta⁴⁴. Podstawą tego podziału są czas i nakłady finansowe potrzebne do przygotowania egzemplarza⁴⁵. Przepisywanie manuskryptu przez kopistę trwa długo i powstaje tylko jeden egzemplarz. Dlatego proces ten jest kosztochłonny i powoduje, że samych ksiąg jest mało i są one drogie. Przygotowanie wielu egzemplarzy książki drukowanej trwa krócej, ponieważ zecer raz tworzy skład (czyli sekwencję czcionek), który posłuży do wydrukowania wielu kopii.

Ong zwracał uwagę na to, że powtarzalność to cecha układu wydruku zarówno książki drukowanej, jak i wydruku komputerowe-

⁴¹ Tamże, s. 128.

⁴² Walter Jackson Ong, *Oralność i piśmienność...*, dz. cyt., s. 186.

⁴³ Tamże, s. 187.

⁴⁴ Tamże, s. 187–188.

⁴⁵ Tamże.

go. Wygląd książki drukowanej jest zdeterminowany przez zasady typografii. Ustala się krój i wielkość pisma, interlinie, wymiary marginesów, format materiałów ilustracyjnych, wygląd strony tytułowej, strony redakcyjnej i stron działowych. Linie tekstu rozmieszczone są regularnie, tekst jest wyrównany. Każdy egzemplarz tego samego wydania wygląda tak samo. Podobnie dzieje się w przypadku wydruku komputerowego, jest on linearny i sekwencyjny⁴⁶.

Według Onga pojawienie się urzędzeń elektronicznych nie wiąże się z fundamentalną zmianą w komunikacji. Ich upowszechnienie nie spowodowało eliminacji książek drukowanych⁴⁷. Wręcz przeciwnie – rozwój urzędzeń elektronicznych przyczynił się do tego, że powstaje jeszcze więcej książek⁴⁸. Zdaniem badacza nowe technologie słowa jednocześnie przekształcają i wzmacniają dotychczasowe:

Nowy środek przekazu wzmacnia stary, chociaż naturalnie przekształca go, rodzi bowiem nowy, świadomie nieformalny styl, ponieważ człowiek typograficzny uważa, iż oralna wymiana (słowna) normalnie powinna być nieformalna (człowiek oralny uważa, iż normalnie powinna ona być formalna). Poza tym – jak zauważono wcześniej – komponowanie na terminalu komputerowym zastępuje wcześniejsze formy kompozycji typograficznej, wkrótce więc wszelki druk będzie w taki czy inny sposób przygotowany za pomocą sprzętu elektronicznego⁴⁹.

Dynamiczny rozwój rynku wydawniczego powoduje konieczność klasyfikacji coraz większej liczby książek. By było to możliwe, w projektach dokumentacyjnych konieczne jest wykorzystywanie narzędzi cyfrowych umożliwiających gromadzenie, klasyfikowanie i przetwarzanie dużych zbiorów danych (*big data*).

⁴⁶ Walter Jackson Ong, *Przekształcanie się środków przekazu. Mówiona książka*, przeł. Maria Bożenna Fedewicz, „Pamiętnik Literacki” 1990, z. 1, s. 326.

⁴⁷ Tenże, *Oralność i piśmienność...*, dz. cyt., s. 204.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 204–205.

Zarówno twierdzenie McLuhana, że ewolucja medialna nie polega na zastępowaniu starych mediów nowymi, ale na tworzeniu nowych konfiguracji medialnych, jak i poglądy Onga na temat wzmacniania i przekształcania starego środka przekazu przez nowy przywołują na myśl termin „remediacja druku” wprowadzony przez Jaya Davida Boltera i Richarda Grusina w książce *Remediation. Understanding New Media*⁵⁰.

Remediacja druku

Remediacja to przemiana technologii pisma, a właściwie przemiana technologii powstawania, reprodukcji i odbioru informacji⁵¹. Bolter definiuje ją jako moment, w którym „nowsze medium zajmuje miejsce starszego, jednocześnie zapożyczając i reorganizując pewne cechy pisma właściwe medium starszemu oraz zmieniając jego kulturową przestrzeń”⁵². Jego zdaniem „w przypadku remediacji mamy do czynienia z mechanizmem zarówno uznania starego medium przez nowe, jak i rywalizacji, nowe medium naśladuje bowiem niektóre elementy starego, ale również rości sobie prawo do jego ulepszenia”⁵³. Relacja nowego i starego medium jest wielowymiarowa. Nie możemy mówić o wypieraniu starego medium przez nowe, ale o jego włączeniu w nowe medium. W wyniku remediacji powstaje nowa forma prezentowania treści. Bolter i Grusin zaproponowali dwie przeciwstawne strategie remediacji: immediację i hiperme-

⁵⁰ Jay David Bolter, Richard Grusin, *Remediation. Understanding New Media*, The MIT Press, Cambridge 2000.

⁵¹ Michał Tabaczyński, *Wprowadzenie. Ogromna biblioteka. Przemiana technologii pisma i zmiana cywilizacyjna*, w: Jay David Bolter, *Przestrzeń pisma. Komputery, hipertekst i remediacja druku*, przeł. Aleksandra Małecka, Michał Tabaczyński, Korporacja Ha!art, Miejskie Centrum Kultury w Bydgoszczy, Kraków–Bydgoszcz 2014, s. 7.

⁵² Jay David Bolter, *Przestrzeń pisma...*, dz. cyt., s. 39.

⁵³ Tamże.

diację. Z immediacją mamy do czynienia, kiedy stare medium staje się niewidoczne, zanika, a „nowe medium przedstawia świat bez zapożyczenia”⁵⁴. Natomiast hipermediacja charakteryzuje się tym, że widoczne są cechy starego i nowego medium, wówczas nowe medium „akceptuje, a nawet podkreśla starsze medium”⁵⁵.

Jerzy Stachowicz, analizując zjawisko remediacji w odniesieniu do literatury i kina niemego, zwrócił uwagę na to, że według Boltera i Grusina odnowienie starego medium skutkuje przywróceniem go do powszechnego użytku: „Stare media są więc przywracane do powszechnego użytku, reaktualizowane poprzez remediację, kolejne następujące po sobie lub obok siebie wchłonięcia i zapośredniczenia, media cje media cji”⁵⁶. Badając przypadek kina, naukowiec zauważył również, że remediacja nie ogranicza się jedynie do bezpośrednich relacji między mediami, może przybrać „formę zapośredniczenia poprzez oddziaływanie nowego medium (...) na całą kulturę”⁵⁷.

Bolter remediacji nie łączył jedynie z epoką cyfrową, lecz ogólnie z przemianami w obrębie przestrzeni pisma. Zwracał uwagę, że w historii było już kilka remediacji rozumianych jako zmiany nośnika wiedzy: rezygnacja ze zwoju na rzecz książki rękopiśmiennej, następnie zastąpienie manuskryptu przez książkę drukowaną, a potem pojawienie się nośnika elektronicznego, który zajął miejsce książki drukowanej⁵⁸. Najnowsza remediacja to przejście od tekstów drukowanych do cyfrowych, które przybierają formę hipertekstu⁵⁹. Zmiana nośnika powoduje także nowe wzory praktyk czytelniczych⁶⁰. Upowszechnienie komputerów spowodowało, że lektura ma charak-

⁵⁴ Tamże, s. 230.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Jerzy Stachowicz, *Komputery, powieści i kino nieme. Procesy remediacji w perspektywie historycznej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 49.

⁵⁷ Tamże, s. 100.

⁵⁸ Michał Tabaczyński, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 8.

⁵⁹ Jay David Bolter, *Przestrzeń pisma...*, dz. cyt., s. 65.

⁶⁰ Michał Tabaczyński, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 10.

ter indywidualny⁶¹. Na naszych oczach kształtują się „nietradycyjne społeczności czytelnicze”⁶².

Współczesność Bolter nazywał „późną epoką druku”⁶³, w której druk zastępowany jest przez e-maile, bazy danych, strony internetowe⁶⁴. Cyfryzacji ulegają także teksty o trwałej wartości, czyli teksty literackie i naukowe⁶⁵. Druk jednak nadal wiąże się z prestiżem, a publikowanie tekstów w internecie to krok do osiągnięcia celu, jakim jest publikacja drukowana⁶⁶.

Zdaniem Boltera pismo jest technologią, na którą składają się dwa aspekty: techniczny i kulturowy⁶⁷. Technologia cyfrowa, która wywołała ostatnią remediację, zmieniła styl pisania i czytania⁶⁸. Bolter za Rogerem Chartierem podawał, że odtąd mamy do czynienia z nową organizacją oraz strukturą tekstu i nowym charakterem interakcji⁶⁹. Porównując organizację i strukturę tekstu drukowanego i cyfrowego, wprowadził pojęcie hipertekstu. Zwrócił uwagę na to, że porządek tekstu drukowanego realizuje się poprzez paginację, a hipertekst nie musi być uporządkowany według określonych reguł⁷⁰. Badacz argumentował, że „każda ścieżka może określać równie przekonujący i właściwy sposób lektury, potencjalna różnorodność hipertekstu (lub jego naddeterminacja) sugeruje istnienie zmienionego związku pomiędzy czytelnikiem a tekstem”⁷¹. Podkreślił też, że tekst tworzony w cyfrowej przestrzeni nie ma hierarchicznej struktury, o jego formie nie decydują określone zasady organizacji, zachowuje swoją

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże.

⁶³ Jay David Bolter, *Przestrzeń pisma...*, dz. cyt., s. 13.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Tamże, s. 12.

⁶⁶ Tamże, s. 14.

⁶⁷ Tamże, s. 33.

⁶⁸ Tamże, s. 39.

⁶⁹ Tamże, s. 40.

⁷⁰ Tamże, s. 53.

⁷¹ Tamże.

różnorodność⁷². W późniejszej epoce druku pismo elektroniczne i druk współlistnieją ze sobą i są wzajemnie potrzebne⁷³. Bolter zwrócił uwagę na to, że remediacja nie prowadzi do unicestwienia druku. Druk ucieleśnia tradycję, „od której uzależnione jest pismo elektroniczne, a ono z kolei jest tym, co wykracza poza druk”⁷⁴. Natomiast druk jest uzależniony od pisma elektronicznego, ponieważ konkuruje z nim o czytelników⁷⁵. To powoduje, że „druk staje się hipermedialny, adaptując gatunki i gesty na zasadzie samoświadomego naśladownictwa elektronicznych mediów (szczególnie sieci www) z jednej strony i rywalizacji z nimi z drugiej”⁷⁶.

Bolter pisał, że „w erze manuskryptu, a szczególnie w epoce druku, książkę ceniono ze względu na jej zdolność do zachowywania i przekazywania ustalonych struktur treści”⁷⁷. Służyło to pokazywaniu hierarchii wiedzy⁷⁸. W mediach elektronicznych treść nie musi mieć sztywnej, hierarchicznej struktury⁷⁹. Medium cyfrowe pozwala na pokazanie różnego rodzaju relacji, których nie ogranicza przestrzeń zadruku.

Pismo odręczne – maszynopis – tekst tworzony w edytorze tekstu

Zgodnie z założeniami teorii piśmienności – po pojawieniu się pisma w historii ludzkiej cywilizacji doszło do zmiany. Oralność związana z dominacją zmysłu słuchu została zastąpiona przez piśmienność z wiodącą rolą zmysłu wzroku. Epoka piśmienności trwa nadal, choć

⁷² Tamże.

⁷³ Tamże, s. 65.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Tamże, s. 127.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Tamże, s. 128.

upowszechnienie się w drugiej połowie XX wieku technologii cyfrowych zrewolucjonizowało wiele dziedzin życia, także naukę.

W tym miejscu rozważań warto przyrzeć się zmianom, jakie w procesie gromadzenia materiałów źródłowych oraz pisania tekstu naukowego spowodowały nowe narzędzia: maszyna do pisania, komputerowy edytor tekstu, elektroniczne katalogi biblioteczne, biblioteki cyfrowe i repozytoria cyfrowe. W dalszej części rozdziału poddam analizie szereg czynności towarzyszących powstawaniu tekstu przeznaczonego do druku. Zatem nawet tekst pisany odręcznie jest tylko pierwszą, ale nie ostatnią, formą jego istnienia. Zacznę od zaprezentowania cech fizycznych nadawanych tekstowi podczas pisania odręcznego oraz maszynopisania. Zaznaczam, że chcę pokazać, jak wyglądała praca nad tekstem naukowym przed upowszechnieniem się narzędzi cyfrowych służących do wyszukiwania źródeł, pisania, a także składu komputerowego publikacji oraz jak ten proces przebiega współcześnie.

Pisząc ręcznie, autor nadaje tekstowi indywidualne cechy. Wynikają one z charakteru pisma, doboru papieru i narzędzi do pisania, rozmieszczenia tekstu na stronie. Na trwałość rękopisu wpływ ma jakość papieru i atramentu czy tuszu. Zanim tekst osiągnie finalny kształt, jest dopracowywany przez autora. Wiązą się z tym różnego rodzaju czynności: wielokrotne czytanie, skreślanie fragmentów, zapisywanie poprawek nad skreśleniami, uzupełnianie, poprawianie, umieszczanie uwag na marginesie i przepisywanie. Powierzchnia kartki, którą autor zapisuje wiecznym piórem lub długopisem, może zostać zapełniona tylko raz. Kolejne wersje tekstu oznaczają powstawanie kolejnych fizycznych kopii. Ponadto tekst naukowy pisany z zamiarem publikacji w czasopiśmie naukowym lub książce nie może pozostać w formie rękopisu. Musi zostać przepisany na maszynę, by w tej formie został poddany redakcji językowej, a potem składowi zecerskiemu.

Pisanie na maszynie wiąże się ze standaryzacją praktyk piśmienniczych i powstawaniem wielu kopii. Wystukiwanie na maszynie sekwencji liter zastąpiło nanoszenie atramentu na papier. Czcion-

ki odbijają się na pojedynczych kartkach. Krój czcionek oraz powierzchnia zapisu są uzależnione od budowy maszyny, nie można ich swobodnie zmienić. Kolejne kopie tekstu powstają w wyniku jego pracochłonnego przepisywania. Alternatywą jest pisanie przez kalkę, ale liczba kopii powstałych w ten sposób jest ograniczona. Praca nad kolejnymi, ulepszonymi wersjami to ciągle przepisywanie, co zabiera dużo czasu, ale także umożliwia zagłębienie się w tekst. Wielokrotne czytanie pozwala zauważyć błędy, nieścisłości i eliminować je. Przygotowanie do druku w wydawnictwie oraz drukarni wygląda podobnie jak w przypadku rękopisu. Redaktor językowy poprawki nanosi w maszynopisie, który jest przepisywany wielokrotnie, aż osiągnie ostateczny kształt. Zecer na podstawie maszynopisu tworzy skład zecerski. Dopiero wtedy tekst może zostać wydrukowany. Czynności, które należy wykonać, pisząc tekst i przygotowując go do druku, są takie same. Przejście od rękopisu do maszynopisu wiąże się przede wszystkim ze zmianą narzędzia służącego do nanoszenia zdań na papier. Pisanie na maszynie ogranicza możliwość nadawania tekstowi indywidualnych cech fizycznych i wiąże się z jego standaryzacją. Z dzisiejszego punktu widzenia jest to mała zmiana. To komputerowy edytor tekstu oferuje narzędzia pozwalające na niemal kompleksowe zaprojektowanie wyglądu tekstu bez konieczności tworzenia wielu fizycznych kopii. Tę właściwość dostrzegł Bolter, który edytory tekstów oraz programy do składu komputerowego zaliczył do narzędzi typograficznych⁸⁰.

Edytor tekstu zaprojektowany jest tak, aby w przestrzeni cyfrowej możliwe było wykonywanie tych samych czynności, które towarzyszą pisaniu odręcznemu i na maszynie do pisania. Można więc skreślać zaznaczone fragmenty (choć nie można poprawek wpisać nad tekstem, w przestrzeni interlinii), wpisywać uwagi na marginesie (w formie komentarzy), ustalać rozmiar marginesów i odległość między liniami. Nowe narzędzie jednak nie tylko daje te same możliwości w przestrzeni cyfrowej, ale także oferuje dużo więcej. Można zatem

⁸⁰ Tamże, s. 21.

dowolnie zmieniać krój i wielkość czcionki, stosować pogrubienie, podkreślenie, kursywę, wybrać dowolny kolor czcionki i kolor wyróżnienia, wyrównywać tekst, zmieniać rozmiar wcięcia akapitowego. Dotyczy to zapisanego już tekstu lub wybranego fragmentu. Poza tym każdą zmianę można cofnąć bez przepisywania tekstu na nowo. Dodatkowo w łatwy sposób można wstawić materiały ilustracyjne, podpisy, przypisy bibliograficzne, bibliografie załącznikowe, spis treści, spis ilustracji. Edytor pozwala również na zaprezentowanie relacji między poszczególnymi publikacjami poprzez zastosowanie hiperłączy w tekście, przypisach bibliograficznych oraz bibliografii załącznikowej. Informują one o tym, z jakich publikacji korzystał autor tekstu, i umożliwiają ich wyświetlenie na ekranie komputera. Poza tym edytor tekstu może sprawdzić pisownię i gramatykę, zanim zrobi to autor lub redaktor w wydawnictwie. Autor jednakże nie pisze bezpośrednio tekstu. Ong słusznie zauważył, że „komponowanie na komputerze polega na umiejscowieniu wzorców elektronicznych (liter) zaprogramowanych w komputerze”⁸¹. Wymaga to przeprowadzenia przez komputer skomplikowanych obliczeń, przełożenia cyfrowego kodu na literowy zapis.

Warto też zaznaczyć, że z tekstem pisany w edytorze dzieje się coś, co nie mogło stać się w przypadku rękopisu i maszynopisu. Tekst się przemieszcza. Gdy autor dopisuje fragment w środku tekstu, kolejne wyrazy przemieszczają się, najpierw w poziomie, a następnie w pionie. Ani w przypadku rękopisu, ani maszynopisu nie ma takiej możliwości. W edytorze tekstu na jednej przestrzeni wykonywane są czynności z różnych etapów pracy nad rękopisem czy maszynopisem. Pisanie w edytorze łączy cechy pisania odręcznego oraz na maszynie, ponieważ umożliwia nadanie tekstowi indywidualnych cech fizycznych i zachowanie ustandaryzowanego układu. Tekst tworzony w edytorze to jedna kopia (choć nie jest obiektem fizycznym, lecz cyfrowym), którą autor może zmieniać bez konieczności przepisywania. To plik cyfrowy, który z kolei można kopiować i zmieniać wielokrotnie. Zagadnienie kopii w przypadku obiektów cyfrowych

⁸¹ Walter Jackson Ong, *Oralność i piśmienność...*, dz. cyt., s. 186.

jest odrębnym problemem, którego nie będę tutaj rozwijać.

Wspomnę natomiast o innym zagadnieniu, które wprawdzie nie jest tematem tej pracy, ale zasługuje na analizę. Z perspektywy czasu trudno odtworzyć proces myślowy autora tekstu pisanego w edytorze, ponieważ nie zachowują się namacalne ślady wprowadzonych zmian. Ong pisał, że „druk wzmaga poczucie zamknięcia [*closure*], poczucie, że to, co znalazło się w tekście, jest ostateczne, osiągnęło stan ukończenia. Tego rodzaju odczucie dotyczy tak utworów literackich, jak i analitycznych dzieł filozoficznych lub naukowych”⁸². Praca nad tekstem w edytorze ma oczywiście swój kres, ale jest to efekt decyzji autora. Wydruk komputerowy nie jest tym samym, co książka wydrukowana w drukarni. Może służyć jako kolejna fizyczna kopia, w której wprowadzane są odręczne poprawki, tak jak dzieje się w przypadku zmian wprowadzanych w maszynopisie. Dopiero wydrukowanie go w drukarni oznacza, że został ukończony. Pomiędzy kwestię umieszczania tekstów jedynie na stronie internetowej lub w wersji cyfrowej, ponieważ ten sposób publikacji pozwala na niekończące się edycje raz opublikowanej treści.

Przykłady rękopisu, maszynopisu i tekstu powstającego w edytorze pokazują, jak kolejne media zmieniają cechy fizyczne tekstu, ale także wpływają na sposób pracy nad nim. Nowe medium daje te same możliwości, jakie dawało poprzednie, oferując również nowe. Podobnie dzieje się w przypadku czynności poprzedzających pisanie, które należy wykonać, aby zgromadzić materiał źródłowy. Tu wyróżniam dwa etapy: analogowy i cyfrowy. Granicę między nimi wyznacza rewolucja cyfrowa, czyli moment upowszechnienia technologii cyfrowych i internetu.

Następstwem rozwoju narzędzi cyfrowych służących do wyszukiwania, gromadzenia oraz udostępniania informacji są zmiany w obiegu informacji o piśmiennictwie. Dotąd katalogi biblioteczne oraz bibliografie pozwalające na wyszukanie informacji o publikacjach i dotarcie do egzemplarza miały postać analogową. Patrząc na to z dzisiejszej perspektywy, dostrzegam, że problemem był utrudniony

⁸² Tamże, s. 199.

dostęp do katalogów bibliotecznych, bibliografii (wydawanych w małych nakładach) oraz samych egzemplarzy publikacji. Korzystanie z nich było możliwe – i czasochłonne – przede wszystkim w bibliotekach. Dodatkowo wymagało umiejętności wyszukiwania publikacji zgodnie z zasadami klasyfikacji stosowanej w danej bibliotece.

Dzięki elektronicznym katalogom bibliotecznym, multiwyszukiwarkom (na przykład Nukat⁸³ i KaRo⁸⁴) oraz bibliograficznym bazom danych powszechnie wykorzystywanym od końca xx wieku użytkownicy posiadający odpowiedni sprzęt i dostęp do internetu mogą wyszukiwać informacje o publikacjach bez wychodzenia z domu. Dodatkowo korzystanie z katalogu cyfrowego jest możliwe bez znajomości zasad klasyfikacji stosowanych przez daną bibliotekę. Punktem wyjścia w poszukiwaniach nie jest już biblioteczny system klasyfikacyjny. Można je zacząć od konkretnej publikacji (i kontynuować poprzez przypisane jej hasła przedmiotowe) lub frazy, na podstawie której algorytm proponuje nam wyniki wyszukiwania. Ponadto ułatwiony jest dostęp do książek i zawartości czasopism. Dzieje się tak dzięki prężnie rozwijającym się bibliotekom cyfrowym, repozytoriom cyfrowym, umożliwiającym wolny dostęp do publikacji, a także wydawnictwom i księgarniom coraz częściej oferującym ebooki. Można czytać je w każdym miejscu, na ekranie komputera, tabletu czy telefonu komórkowego. Federacja Bibliotek Cyfrowych⁸⁵, a także Europeana⁸⁶ to przykłady serwisów internetowych informujących o zasobach różnych instytucji nauki i kultury, które zostały zdigitalizowane i opublikowane w internecie. Umożliwiają użytkownikom przeszukiwanie zbiorów w sposób bardziej precyzyjny niż ogólne wyszukiwarki, na przykład Google. Podobnie jest w przypadku materiałów źródłowych przechowywanych w archiwach. Inwentarze

⁸³ Nukat, <http://katalog.nukat.edu.pl/search/query?theme=nukat> (dostęp: 18.09.2025).

⁸⁴ Katalog Rozszerzony Bibliotek Polskich (KaRo), <https://karo.umk.pl/Karo/> (dostęp: 18.09.2025).

⁸⁵ Federacja Bibliotek Cyfrowych, <https://fbc.pionier.net.pl/> (dostęp: 18.09.2025).

⁸⁶ Europeana, <https://www.europeana.eu/pl> (dostęp: 18.09.2025).

zasobów wydawane drukiem lub udostępniane na miejscu w archiwum zostały zastąpione przez wykazy publikowane na stronach internetowych, cyfrowe katalogi i multiwyszukiwarki. Przykładem jest ogólnodostępny serwis internetowy Szukaj w Archiwach⁸⁷ stworzony w 2009 roku i administrowany przez Narodowe Archiwum Cyfrowe. Jego celem jest udostępnienie opisów materiałów archiwalnych z archiwów państwowych i innych instytucji oraz skanów. W serwisie tym znajdują się dane pochodzące z: Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej (ZosIA) oraz Programu Rejestracji Akt Metrykalnych i Stanu Cywilnego (Pradziad). W przypadku archiwaliów udostępnianych jedynie w czytelnicy archiwum dużym ułatwieniem dla badaczy jest możliwość fotografowania źródeł oraz udostępnianie ich przez instytucję w formie skanów. Dzięki temu więcej czynności związanych z analizą i interpretacją materiałów źródłowych można wykonywać poza archiwum, w pracy lub w domu.

Bibliografia poddana remediacji

Barbara Sosińska-Kalata, pisząc w 2019 roku o ewolucji metod i narzędzi organizacji wiedzy, wyróżniła trzy okresy rewolucji cyfrowej:

(...) wczesny okres rewolucji cyfrowej, przypadający na pierwsze trzy dekady drugiej połowy XX w., okres przyspieszenia cyfryzacji i związanego z nim upowszechnienia usług informacyjnych w środowisku cyfrowym, przypadający na kolejne ćwierćwiecze oraz okres współczesnej rewolucji cyfrowej, związany z dynamicznym rozwojem wielkich zbiorów danych i technologii do ich przetwarzania, który obserwujemy w ostatniej dekadzie⁸⁸.

⁸⁷ Szukaj w Archiwach, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/> (dostęp: 18.09.2025).

⁸⁸ Barbara Sosińska-Kalata, *Organizacja wiedzy w cyfrowym świecie. Wpływ rewolucji cyfrowej na ewolucję metod i narzędzi organizacji wiedzy*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej. Studia informacyjne” 2019, t. 57, nr 1, s. 28.

W okresie przyspieszenia cyfryzacji wystąpiło zjawisko przekształcenia drukowanych bibliografii w bibliograficzne bazy danych. Wpisuje się ono w definicję remediacji. Proces ten zaprezentuję na przykładzie „Polskiej Bibliografii Literackiej”. W jego efekcie zmieniły się zarówno cechy fizyczne, jak i narzędzia służące do tworzenia tej bibliografii. Internet daje nowe możliwości udostępniania, wyszukiwania oraz wykorzystywania opisów bibliograficznych. Zaadaptowanie PBL do wymogów bazy danych wiązało się ze stworzeniem schematu elektronicznego opisu bibliograficznego. Składa się on z metadanych, czyli ustrukturyzowanych określeń stosowanych do opisu publikacji, które ułatwiają jej identyfikację. Konieczne było również opracowanie schematu organizacji materiałów bibliograficznych. W tym celu do wymogów i możliwości bazy danych PBL dostosowano strukturę działów znaną z drukowanych roczników, która w bazie pełni funkcję języka haseł przedmiotowych.

Zaletą bazy danych jest to, że rozwiązuje problem aktualizacji publikacji o materiały odnalezione później, ponieważ w każdej chwili można dodać brakujący rekord. Od strony technicznej wprowadzanie zmian nie sprawia większego problemu. Edytowanie rekordów pozwala na natychmiastowe poprawianie błędów i zastępuje dawniejsze erraty. Drukowany rocznik bibliografii miał określoną strukturę działów. O jej konstrukcji, pojawianiu się nowych i zanikaniu dotychczasowych działów decydował charakter zgromadzonego materiału bibliograficznego. Struktury działów poszczególnych roczników mogły różnić się od siebie. Baza danych ma tę zaletę, że łączy wiele roczników w jednej przestrzeni, a struktura działów osobowych i rzeczowych w każdej chwili może być aktualizowana. Umożliwia to wprowadzenie zmian bez konieczności dezaktualizowania poprzedniej wersji, dokumentującej dotychczasowy stan wiedzy. Ustalenie zmian zachodzących w danej dyscyplinie na podstawie struktury działów jest możliwe, ale wymaga dostępu do jej archiwalnych wersji. W przypadku PBL nowe działy w strukturze to efekt na przykład: pojawienia się nowych gatunków literackich, literatur utworzonych w wyniku przemian w geopolityce, nowych orientacji teoretycznych w literaturoznawstwie. Praca nad bibliografią bieżącą z założenia ni-

gdy nie jest ukończona, a sama bibliografia – nigdy kompletna. Baza danych pozwala na zaprezentowanie ciągłości bibliografii w jednej przestrzeni oraz na ciągłe ingerencje w jej zawartość oraz strukturę. Podział na roczniki, znany z wersji drukowanej, przestał być czynnikiem determinującym formę publikacji oraz sposoby przeszukiwania zawartości. Rocznik stanowi tylko jedną z kategorii wyszukiwawczych. Stworzona na przełomie XX i XXI wieku baza danych PBL nie wykorzystuje wszystkich możliwości oferowanych przez medium cyfrowe, jest ciągle udoskonalana.

Archiwalne roczniki PBL są dostępne w pierwotnej formie drukowanej, ale także skanów opublikowanych w Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych⁸⁹. Stare medium – druk – istnieje nadal samodzielnie, ale w formie skanu zostało włączone w obręb nowego medium – internetu – i zmieniło swoją postać. Dzięki retrokonwersji publikacja wydawana w małym nakładzie, z której użytkownicy mogli korzystać przede wszystkim w bibliotece, stała się dostępna dla każdego i bez ograniczeń. Przykład PBL – mającej obecnie postać drukowanych roczników, ich skanów oraz bazy danych – pokazuje, że odnowienie starego medium skutkuje przywróceniem go do powszechnego użytku, ale też powstaniem nowych możliwości wykorzystania danych bibliograficznych w badaniach naukowych.

Użytkownikami bibliograficznej bazy danych są zarówno badacze posługujący się tradycyjnymi metodami badawczymi, jak i naukowcy, którzy stosują metody zakorzenione w nowych technologiach. Pierwsi poszukują informacji o publikacjach, dla drugich baza danych jest także źródłem zestawów danych bibliograficznych. Współczesny etap rewolucji cyfrowej to czas rozwoju dużych zbiorów danych (*big data*) oraz metod ich przetwarzania. O konieczności udostępniania danych w postaci umożliwiającej dalsze ich przetwarzanie pisał Piotr Celiński w książce *Postmedia. Cyfrowy kod i bazy danych*:

⁸⁹ „Polska Bibliografia Literacka za lata...”, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/79343?language=pl> (dostęp: 18.09.2025).

Zadaniem bazy danych jest przechowywanie spreparowanych sekwencji kodu cyfrowego w taki sposób, aby możliwy był dostęp do nich na wiele różnych sposobów: za pomocą różnych algorytmicznych zapytań i różnych podłączanych do nich interfejsów. W ten sposób bazy są magazynami nominalnie otwartymi wobec różnych mechanik i logik wchodzenia w dane i gotowymi na oddziaływanie różnych modeli ich przetwarzania, projektowanych i wykonywanych za pomocą różnych narzędzi i estetyk wywoławczych⁹⁰.

Baza danych PBL zawiera obecnie (wrzesień 2025) ponad 935 000 rekordów, więc jest źródłem dużych zestawów danych dotyczących literaturoznawstwa i dziedzin pokrewnych: teatru, filmu, radia i telewizji. Teraz przechodzi modernizację mającą na celu dostosowanie postaci rekordów bibliograficznych i funkcjonalności bazy danych do potrzeb środowiska naukowego (zagadnienie to omówię szczegółowo w rozdziale siódmym).

Nowe metody badawcze

Humanistykę cyfrową od tradycyjnych badań humanistycznych różni jej metody, a nie przedmiot – pozostaje nim analiza tekstów i zjawisk literackich. Jednak dzięki zastosowaniu narzędzi służących do przetwarzania danych zmieniają się „skala możliwości dostępu do treści zawartych w tekście”⁹¹ oraz sposób czytania, na co zwróciła uwagę Ewa Solska. Narzędzia te „stają się czynnikami generującymi nowe modele poznania i rozumienia rzeczywistości”⁹². Pisząc o hu-

⁹⁰ Piotr Celiński, *Postmedia. Cyfrowy kod i bazy danych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie- Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 137.

⁹¹ Ewa Solska, *Nova Respublica Litteraria? Humanistyka cyfrowa jako metaorientacja współczesnych badań humanistycznych*, „Roczniki Kulturoznawcze” 2016, t. 7, nr 1, s. 105.

⁹² Radosław Bomba, *Narzędzia cyfrowe jako wyznacznik nowego paradygmatu badań humanistycznych*, w: *Zwrot cyfrowy w humanistyce. Internet – Nowe Media – Kul-*

manistyce cyfrowej, należy także zauważyć, że charakteryzuje się ona tym, iż narzędzia cyfrowe wykorzystywane są do badania tradycyjnych tekstów, które formę cyfrową zyskały w wyniku digitalizacji, ale także do badania „artefaktów stworzonych w cyfrowym świecie”⁹³, na przykład literatury elektronicznej, blogów, gier komputerowych.

Programy komputerowe służące do wytwarzania, przetwarzania, analizy, eksploracji oraz prezentacji danych używane są przede wszystkim w badaniach ilościowych. Danymi badawczymi mogą być na przykład teksty, fotografie, nagrania audio i wideo, dokumenty źródłowe, opisy bibliograficzne, ankiety i ich wyniki, dane statystyczne, zawartość baz danych. Analiza reprezentatywnego pod względem ilości i jakości zestawu danych daje argumenty służące do poparcia tezy badawczej. Metoda ta ma zastosowanie w badaniach filologicznych, na przykład stylometrii, kolacjonowaniu tekstów. Wizualizacja z kolei to sposób prezentacji wiedzy. Publikowanie wyników badań naukowych w przystępnej formie przyczynia się do popularyzacji wiedzy. Nadmiar dostępnych informacji powoduje, że użytkownicy chętniej zapoznają się z wiedzą zaprezentowaną w formie infografik, wykresów czy map. Popularność multimedialnych treści publikowanych w internecie sprawia, że „teza o degradacji pisma, a zwłaszcza pozycji drukowanych, zdaje się ziszczać”⁹⁴. Dlatego ważne jest, aby wiedza naukowa prezentowana była w postaci atrakcyjnej dla odbiorcy spoza kręgu nauki, poszukującego wiarygodnych i przystępnych źródeł informacji. Andrzej Radomski uważa, że wizualizacja dzieł wiedzy oraz ich nauczania jest głównym zadaniem współczesnej nauki⁹⁵.

tura 2.0, pod red. Andrzeja Radomskiego, Radosława Bomby, E-naukowiec, Lublin 2013, s. 60, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/82090/edition/77488/content> (dostęp: 18.09.2025).

⁹³ Tamże.

⁹⁴ Andrzej Radomski, *Digital storytelling. Kilka uwag o wizualizacji wiedzy w humanistyce*, w: *Zwrot cyfrowy w humanistyce...*, dz. cyt., s. 75.

⁹⁵ Tamże, s. 76.

Podsumowanie

Nowe media pojawiające się na różnych etapach historii, takie jak pismo, druk, edytory tekstu, wpływały na zmianę sposobu utrwalania, przekazywania oraz wyszukiwania informacji. Nie spowodowały jednak przełomowych zmian w zakresie metod badawczych humanistyki. Ale ostatnie kilkanaście lat dynamicznego rozwoju dużych zbiorów danych i technologii do ich przetwarzania doprowadziły do powstania nowych praktyk badawczych. Sytuacja ta ma wpływ na bibliografię. Przestaje ona być jedynie zbiorem informacji o publikacjach, staje się źródłem zestawów danych, przetwarzanych i ponownie wykorzystywanych na potrzeby badań naukowych, a także zapleczem technologicznym dla naukowców. Dane bibliograficzne nie służą już tylko do wyszukiwania publikacji, są używane w nowych kontekstach badawczych. W dalszej części książki szczegółowo przeanalizuję, jak pod wpływem nowego medium zmieniały się sposób organizacji i funkcje bibliografii literackiej w Polsce oraz możliwości wykorzystania materiałów bibliograficznych.

Koncepcja bibliografii literackiej Stefana Vrtela- -Wierczyńskiego i metoda bibliograficzna „Polskiej Bibliografii Literackiej”¹

Stefan Vrtel-Wierczyński swoją koncepcję organizacji bibliografii przedstawił po raz pierwszy w artykule opublikowanym w „Przewodniku Naukowym i Literackim” w 1917 roku². Postulował powołanie Instytutu Bibliograficznego w Warszawie (i jego delegatur w innych miastach)³. Do głównych zadań tej instytucji miało należeć opracowanie „ogólnej systematyki bibliograficznej”, czyli bibliografii specjalnych poszczególnych dziedzin wiedzy oraz bibliografii artykułów czasopism polskich⁴. W następnych latach badacz rozwinął swoją koncepcję bibliografii i zaprezentował ją w 1921 roku na posiedzeniu Wydziału Filologicznego Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Wygłoszony wówczas referat został opublikowany w tym samym roku pod tytułem *Organizacja Bibliografii w Polsce*⁵. Vrtel-Wierczyński

¹ Fragment tego rozdziału w wersji skróconej ukazał się jako artykuł: Karolina Przysiecka, *Dwie koncepcje retrospektywnej bibliografii literackiej. Polemika Stefana Vrtela-Wierczyńskiego i Adama Bara*, „Przegląd Biblioteczny” 2023, z. 4, s. 492–506.

² Stefan Vrtel, *Organizacja bibliografii (W sprawie Polskiego Instytutu bibliograficznego)*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1917, s. 673–685.

³ Tamże, s. 677–679.

⁴ Tamże, s. 679.

⁵ Stefan Vrtel-Wierczyński, *Organizacja Bibliografii w Polsce. Rzecz czytana na posiedzeniu Wydziału Filologicznego Towarzystwa Naukowego we Lwowie, dn. 7 lutego 1921*, Nakład Księgarni Gubrynowicza i Syna Drukarnia „Słowa Polskiego”, Lwów 1921.

jeszcze trzykrotnie w swoich publikacjach powracał do tej tematyki, ale podstawowe założenia jego koncepcji się nie zmieniły⁶.

Zanim przejdę do omówienia tej koncepcji, przybliżę przyczyny, dla których Vrtel-Wierczyński zabiegał o utworzenie całościowej bibliografii literackiej. W artykułach z lat 1917–1936⁷ podawał trzy powody. Pierwszym były potrzeby naukowców. Chodziło o to, by badacze odtąd mieli dostęp do pełnej, uporządkowanej i wyczerpująco opracowanej informacji o publikacjach. Bibliografie ukazujące się wcześniej stanowiły wybór najważniejszych publikacji, brakowało ciągłości ich wydawania. Drugim powodem były potrzeby państwa – bibliografia miała służyć do celów prawno-statystycznych. Trzecim – potrzeby społeczeństwa. Vrtel-Wierczyński uważał, że z bibliografii bieżącej utrwalającej obraz życia kulturalnego poza badaczami literatury mogą korzystać dziennikarze, księgarze i inne grupy społeczne.

Koncepcja bibliografii literackiej Vrtela-Wierczyńskiego zakładała stworzenie spisu informacji o wszystkich publikacjach potrzebnych do badań z zakresu historii literatury. Inicjatywa Vrtela-Wierczyńskiego nie była pierwszą, gdyż już wcześniej ukazywały się polskie bibliografie literackie, tym razem jednak miała powstać kompletna i wyczerpująca dokumentacja literatury polskiej i obcej, nauki o literaturze oraz nauk pokrewnych. Zakres opracowywanych źródeł miał zostać rozszerzony o wszelkiego rodzaju czasopisma, w których

⁶ Stefan Wierczyński, *Sprawa bibliografii literackiej czasopism polskich*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1930, R. 4, s. 63–65; Stefan Vrtel-Wierczyński, *O bibliografię literacką czasopism polskich*, „Nauka Polska” 1932, R. 16, s. 82–85; tenże, *Organizacja bibliografii polskiej*, w: *1v Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie: dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku: referaty*. [Cz. 1], Warszawa 1936, s. 235–265.

⁷ Stefan Vrtel, *Organizacja bibliografii...*, dz. cyt.; Stefan Vrtel-Wierczyński, *O bibliografię literacką czasopism polskich...*, dz. cyt.; tenże, *O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii*, „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 3, s. 190–209; tenże, *Organizacja bibliografii polskiej...*, dz. cyt.; tenże, *Organizacja Bibliografii w Polsce...*, dz. cyt.; Stefan Wierczyński, *Sprawa bibliografii literackiej czasopism polskich...*, dz. cyt.

ukazywały się teksty literackie – także o prasę codzienną⁸. W skład postulowanej bibliografii literackiej miały wejść bibliografie – bieżąca i retrospektywna⁹. Było to nowatorskie podejście do problemu organizacji bibliografii. Vrtel-Wierczyński chciał stworzyć bibliografię prezentującą całościowy obraz historii literatury, która równocześnie stałaby się inspiracją dla naukowców do poszukiwania nowych problemów badawczych¹⁰.

Wprawdzie od drugiej połowy XIX wieku powstawały bibliografie bieżącej literatury polskiej, ale brakowało ciągłości tych inicjatyw. Ukazywały się bibliografie dokumentujące publikacje z kilku lat, a później – często z powodu braku stałego finansowania – prac nie kontynuowano. Bibliografie te dokumentowały zawartość jednego lub kilku typów źródeł. Należy podkreślić, że istotą większości wczesnych bibliografii literackich była identyfikacja i dokumentacja literackiej zawartości czasopism, a nie książek literackich i opracowań. Przykładem takiego podejścia są bibliografie ukazujące się w „Pamiętniku Literackim”: *Bibliografia książek z zakresu historii i krytyki literatury polskiej wydanych w r. 1902*¹¹, *Bibliografia literacka czasopism polskich*¹² zawierająca zestawienie za lata 1901 i 1902,

⁸ Tenże, *Organizacja Bibliografii w Polsce...*, dz. cyt., s. 24.

⁹ Tamże, s. 23–28.

¹⁰ Tamże, s. 32.

¹¹ *Bibliografia książek z zakresu historii i krytyki literatury polskiej wydanych w r. 1902*, zestawiał Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1903, t. 2, nr 1/4, s. 157–162.

¹² *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1901*, zestawili Edward Dubanowicz, Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1902, t. 1, nr 1/4, s. 358–368; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1901 (ciąg dalszy)*, zestawili Edward Dubanowicz, Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1902, t. 1, nr 1/4, s. 502–537; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1901*, zestawili Edward Dubanowicz, Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1902, t. 1, nr 1/4, s. 694–711; *Literatura krytyczna*, zestawili Edward Dubanowicz, Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1902, t. 1, nr 1/4, s. 712–728; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1902*, zestawiał Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1903, t. 2, nr 1/4, s. 326–329; *Literatura piękna*, zestawiał Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki”

w której wykazywano jedynie zawartość czasopism, oraz ograniczona w porównaniu do bibliografii z dwóch wcześniejszych lat *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1903*¹³, a także *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej*¹⁴ za lata 1904–1907, dokumentująca druki zwarte oraz zawartość czasopism. Nie można ich uznać za opracowania wyczerpujące, ponieważ ograniczały się do rejestrowania prac z historii literatury i opracowań dotyczących literatury polskiej, wybranych publikacji na temat literatur obcych oraz dzieł literackich będących przedmiotem recenzji. Wyjątek robiono jedynie dla edycji krytycznych wybitnych pisarzy. Informacje w nich zawarte posłużyć mogły do badania tekstów należących do kanonu literatury, publikowanych i komentowanych w polskich pismach literackich oraz naukowych. Tymczasem celem Vrtela-Wierczyńskiego było stworzenie bibliografii dostarczającej materiały do badania pełnego obiegu literatury w Polsce, uwzględniającej zarówno literaturę głównego nurtu, jak i literaturę popularną, anonimową oraz ludową.

1903, t. 2, nr 1/4, s. 330–353; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1902*, zestawił Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1903, t. 2, nr 1/4, s. 463–513; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1902*, zestawił Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1903, t. 2, nr 1/4, s. 708–725; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1902*, zestawił Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1904, t. 3, nr 1/4, s. 156–184.

¹³ *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1903*, zestawili Tadeusz Bałaban, Jerzy Koller, „Pamiętnik Literacki” 1904, t. 3, nr 1/4, s. 720–722; *Literatura krytyczna*, zestawili Tadeusz Bałaban, Jerzy Koller, „Pamiętnik Literacki” 1904, t. 3, nr 1/4, s. 723–762.

¹⁴ *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej za rok 1904*, zestawił Stanisław Wasylewski, [dodatek do:] „Pamiętnik Literacki” 1906, t. 5, nr 1/4, s. 1–90; *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej za rok 1905*, zestawił Stefan Vrtel, [dodatek do:] „Pamiętnik Literacki” 1908, t. 7, nr 1/4, s. 1–135; *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1906*, zestawił Stanisław Lempicki, [dodatek do:] „Pamiętnik Literacki” 1908, t. 7, nr 1/4, s. 1–60; *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1907*, zestawili Krzysztof A. Krzysztofowicz, Edwin Rosenfeld, [dodatek do:] „Pamiętnik Literacki” 1911, t. 10, nr 1/4, s. 1–127.

Koncepcja bibliografii ogólnej i bibliografii literackiej autorstwa Stefana Vrtela-Wierczyńskiego

Bibliografia literacka stanowiła element wielkiego projektu bibliograficznego Vrtela-Wierczyńskiego przedstawionego w przywołanej już rozprawie *Organizacja Biblijografji w Polsce* z 1921 roku i wspomnianych artykułach z lat 30. Badacz ten postulował opracowanie polskiej bibliografii ogólnej, w której skład miały wejść bibliografia ogólna druków zwartych oraz bibliografia zawartości czasopism, i przygotowanie na ich podstawie bibliografii specjalnych, przede wszystkim polskiej bibliografii literackiej bieżącej oraz retrospektywnej¹⁵. Twórca projektu pragnął efektywnie wykorzystać nakład pracy bibliografów i zainicjować proces wielokrotnego wykorzystania raz przygotowanych materiałów bibliograficznych. Ważnym postulatem było stworzenie instytucji zajmującej się teorią bibliografii i organizacją prac bibliograficznych w Polsce¹⁶. Taka instytucja rozpoczęła działalność w 1928 roku w ramach struktury Biblioteki Narodowej i działa nadal. Instytut Bibliograficzny, bo o nim mowa, koordynuje prace bibliograficzne w Polsce i opracowuje publikacje będące podstawowym źródłem informacji dla innych polskich bibliografii. Projekt Vrtela-Wierczyńskiego obejmował wszystkie zadania konieczne do stworzenia pełnej dokumentacji piśmiennictwa polskiego i środowiska naukowego zajmującego się sprawami bibliografii.

Niestety koncepcja bibliografii ogólnej druków zwartych i bibliografii zawartości czasopism nie została nigdy w pełni zrealizowana. Biblioteka Narodowa w Warszawie opracowuje bieżącą bibliografię narodową, w skład której wchodzi między innymi „Przewodnik Bibliograficzny” i „Bibliografia Zawartości Czasopism”, nie dostarczają one jednak informacji o wszystkich publikacjach ukazujących się w Polsce. Dzieje się tak, ponieważ podstawą opracowania „Przewodnika Bibliograficznego” są książki przekazywane jako egzemplarz

¹⁵ Stefan Vrtel-Wierczyński, *Organizacja Biblijografji w Polsce...*, dz. cyt., s. 18–28.

¹⁶ Tamże, s. 28–31.

obowiązkowy, a niestety nie wszyscy wydawcy wywiązują się z tego obowiązku. Także „Bibliografia Zawartości Czasopism” ze względu na metodę opracowania nie jest kompletnym spisem. Ogranicza się do podawania zawartości czasopism naukowych (poza technicznymi), miesięczników, kwartalników literackich i społeczno-kulturalnych oraz niektórych czasopism regionalnych¹⁷. Nie są uwzględniane pisma popularnonaukowe, dziecięce i młodzieżowe, tygodniki, dzienniki, biuletyny informacyjne¹⁸. Muszę jednakże zaznaczyć, że opracowania Biblioteki Narodowej w Warszawie są podstawowymi źródłami informacji o publikacjach, wykorzystywanymi przez „Polską Bibliografię Literacką”, które są punktem wyjścia do dalszych poszukiwań.

Zgodnie z koncepcją Vrtela-Wierczyńskiego opisy bibliograficzne do bibliografii literackiej miały być przejmowane z bibliografii ogólnej. Bibliografia literacka miała dokumentować druki zwarte, wydawnictwa zbiorowe oraz zawartość czasopism. Wykaz źródeł miał uwzględniać wszystkie rodzaje czasopism, w których znajdują się teksty literackie, także prasę codzienną. Na potrzeby tego projektu stosowana była szeroka definicja literatury. Jak już wspomniałam, Vrtel-Wierczyński planował stworzyć bibliografię, która poza tekstami wybitnych twórców dokumentowałaby literaturę popularną, anonimową, ludową. Dzięki temu zaś – szerszy niż wcześniejsze bibliografie literackie obraz systemu literackiego w Polsce.

Vrtel-Wierczyński w latach 20. XX wieku próbował zrealizować projekt bieżącej bibliografii literackiej. Podjął się wtedy opracowania *Bibliografii literatury polskiej za rok 1919*¹⁹ oraz *Bibliografii literatury polskiej za rok 1922*²⁰. Niestety z powodu problemów finansowych

¹⁷ „Bibliografia Zawartości Czasopism”, <https://www.bn.org.pl/index.php/bibliografie/bibliografia-narodowa/bibliografia-zawartosci-czasopism> (dostęp: 18.09.2025).

¹⁸ Tamże.

¹⁹ *Bibliografia literatury polskiej za rok 1919*, oprac. Stefan Vrtel-Wierczyński, Wydano z zasiłku Ministerstwa W. R. i O. P., Lwów 1926.

²⁰ *Bibliografia literatury polskiej za rok 1922*, oprac. Stefan Vrtel-Wierczyński, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Lwów 1925.

zgromadzony według własnej metody materiał musiał ograniczyć do publikacji najważniejszych z punktu widzenia historii literatury. Swoją koncepcję bibliografii literackiej zrealizował dopiero podczas prac nad bibliografią bieżącą, które rozpoczęły się w 1948 roku w ramach utworzonego w tym samym roku Instytutu Badań Literackich. Dawało to zabezpieczenie finansowe dla wieloletnich prac bibliograficznych i możliwość realizacji projektu, który przed wojną nie uzyskał finansowania. Pierwszy tom „Polskiej Bibliografii Literackiej” opublikowano w 1954 roku i od tej pory bibliografia ta ukazuje się nieprzerwanie, choć zmieniała się jej postać. W latach 1954–2000 wydawana była w formie drukowanej (tomy za lata 1944/1945–1988), a od początku XXI wieku opracowywana jest jako baza danych i udostępniana na stronie internetowej²¹. Dodatkowo w latach 2015–2018 powstała nowa strona internetowa PBL²².

O innowacyjności projektu bieżącej bibliografii literackiej świadczą nie tylko jego zakres, ale także podmiotowo-przedmiotowy układ i graficzne odwzorowanie ciągów powiązanych ze sobą publikacji. Chodzi tu o relacje łączące takie typy publikacji, jak książka i recenzja, artykuł i polemika, wydarzenia i sprawozdanie. Bibliografia zbiera w jednym miejscu opisy bibliograficzne tekstów rozproszonych na łamach różnych czasopism i graficznie oddaje kierunki łączących ich relacji. W ten sposób powstają wieloelementowe ciągi powiązanych ze sobą opisów bibliograficznych. Bez bibliografii trudno byłoby odtworzyć łańcuchy takiej relacji, wymagałoby to znajomości wszystkich ukazujących się publikacji, a to – w związku z coraz większą ich liczbą – jest właściwie niemożliwe. W koncepcji bibliografii literackiej Vrtela-Wierczyńskiego nowatorskie było również wdrożenie układu podmiotowo-przedmiotowego, w którego ramach za pomocą działów określano tematykę publikacji. Siatka działów była rozbudowana, aby możliwe stało się dokumentowanie wszystkich aspektów systemu literackiego. Wielopoziomowa struktura działów

²¹ „Polska Bibliografia Literacka”, <https://pbl.ibl.poznan.pl/> (dostęp: 18.09.2025).

²² „Polska Bibliografia Literacka”, <https://pbl.ibl.waw.pl/> (dostęp: 18.09.2025).

pozwoiliła na utworzenie zbiorów opisów bibliograficznych, stonwiący wyczerpujący spis publikacji dotyczcy zagadnienia wskazanego w nazwie działu. Takie podejście bliskie jest wspóczesnym zasadom opisu publikacji uwzględniającym ich tematykę. W tym celu w katalogach bibliotecznych stosowane sę deskryptory osobowe, przedmiotowe, korporatywne, geograficzne, formy, rodzaju, gatunku, a w publikacjach naukowych sowa kluczowe. W PBL kategorie opisu publikacji miały swoje odzwierciedlenie w postaci stosowanych w drukowanych tomach dziaów podmiotowych i przedmiotowych, haseł indeksu rzeczowego, rodzajów zapisów²³, wykazu gatunków literackich. W drukowanych tomach okrelenia rodzaju zapisu, gatunków literackich wprowadzane były w inny sposób niź w bazie danych PBL. Stosowano skróty rodzajów zapisu, gatunki literackie podawane były po tytule książki w nawiasach kwadratowych.

Metoda bibliograficzna „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Ważnym dokumentem świadczącym o organizacji pracy nad „Polską Bibliografią Literacką” jest opis metody jej opracowywania. To zbiór instrukcji dotyczcy wszystkich etapów pracy dla zespołu bibliografów – od doboru czasopism i tekstów w nich zawartych, przez tworzenie kartek bibliograficznych (fiszek), po systematyzację zgromadzonych materiałów i przygotowanie maszynopisu – spisany i przechowywany w kartotece zwanej w zespole PBL metodologiczną.

²³ Zapis bibliograficzny to termin funkcjonujący w drukowanych tomach PBL i oznaczający zespół cech publikacji ułożonych w ustalonej kolejności umożliwiający jej identyfikację, zawierający również informacje o jej zawartości. Pojęcie to przeszło do bazy danych PBL i używane jest w odniesieniu do rekordów znajdujących się w bibliografii (w bazie danych i na stronie internetowej PBL pojawia się w określeniach takich jak: rodzaj zapisu, wyszukane zapisy, informacje szczegółowe o zapisie oraz w nazwach formularzy „Inne zapisy”, „Dowolny zapis”). Ja w tej rozprawie posługuję się analogicznymi terminami: opis bibliograficzny i rekord bibliograficzny.

Zasady te dotyczą: zakresu PBL, zasięgu formalno-wydawniczego, schematów tworzenia opisów bibliograficznych poszczególnych typów materiałów uwzględnianych w bibliografii (druków zwartych, tekstów z czasopism, wydarzeń, spektakli teatralnych, filmów, audycji radiowych oraz telewizyjnych), sposobu graficznego rozplanowania różnych typów informacji na fiszkach bibliograficznych, stosowanych znaków interpunkcyjnych i ich znaczenia, redagowania zebranego materiału w ramach działów (podmiotowych oraz przedmiotowych), odwzorowywania relacji zachodzących między publikacjami. Metoda bibliograficzna PBL jest autorskim dokumentem stworzonym pierwotnie przez Vrtela-Wierczyńskiego i jego zespół, ale jednocześnie uwzględnia standardy opracowania bibliotecznego. Przykładem tego jest kolejność elementów opisu bibliograficznego, ustalona na podstawie Polskich Norm poprzez adaptację w tym wypadku norm autorstwa Marii Lenartowicz. Instrukcje składają się z punktów takich, jak: ustalanie autorstwa, hasłowanie, adnotacje, selekcja, wzory poprawnych opisów bibliograficznych. Zawierają wyczerpujące scenariusze postępowania, uwzględniające wszelkie możliwe ujęcia omawianego problemu. Przykładem są zasady dotyczące polemik zaprezentowane na fotografiach 1–5.

W skład metody bibliograficznej odnoszącej się do drukowanych tomów PBL wchodziły również schematy redakcji opisów bibliograficznych w działach, a w ich ramach – w całościach tematycznych. Schematy redakcji działów podmiotowych i przedmiotowych różniły się od siebie. Ze względu na specyfikę zagadnienia niektóre działy przedmiotowe posiadały schematy dedykowane tylko im. Stosowanie schematów postępowania oraz norm miało także praktyczne uzasadnienie. Ułatwiały bowiem pracę dokumentalistów na wszystkich etapach opracowywania bibliografii i minimalizowały liczbę popełnianych błędów, które przy tak szeroko zakrojonym przedsięwzięciu musiały się zdarzać.

Chcę zwrócić również uwagę na niekonwencjonalną formę prezentacji metody bibliograficznej PBL. Nie jest to linearnie zapisany dokument zawierający alfabetyczny lub przedmiotowy układ za-

DEFINICJA - POLEMIKI

Polemiką nazywamy wszelkie uwagi dyskutujące z merytoryczną zawartością artykułu, lub też kwestionujące podstawowe sprawy związane z edycją tekstu literackiego (np. kwestia daty wydanego listu). Uwagi prostujące drugorzędne szczegóły artykułu, lub omyłki drukarskie traktujemy jako sprostowania (por. karta 19).

Ogólne zasady redakcji polemik zob. karta 250.

Najczęstsze przykłady szczegółowe polemik zob.:

- z artykułem drukowanym w poprzednim roku - k. 254
- z artykułem zapisanym podwójnie (w dwóch hasłach) - k. 252
- z dwoma różnymi artykułami - k. 253
- z rozprawą drukowaną w książce, która weszła jako całość do PEL - k. 86
- z tekstem literackim - k. 33
- z tekstem literackim w formie innego tekstu literackiego - k. 207
- z tekstem zamieszczonym w cyklu utworów - k. 76
- z wypowiedzią w ankiecie lub dyskusji - k. 259
- z wypowiedzią nie ogłoszoną drukiem (np. wygł. w radiu) - k. 255

Fot. 1 Karta numer 21.

Definicja polemiki

Źródło: Materiały własne

33

REDAKCJA - POLEMIKI Z TEKSTAMI LITERACKIMI

Polemikę z tekstem literackim drukowanym w tym samym roku gromadzimy w zasadzie za zapisem tekstu, w formie adnotacji wg wzorów:

- dla polemiki z tegoż źródła: [polem.: J.Kowalski, 5:7; W.Zawadzki, 7:8]

- dla polemiki w innym źródle: [polem.: J.Kowalski, 5:7; W.Zawadzki, 7:8]

Jeżeli jednak polemika rozrasta się w dłuższy ciąg dyskusyjny, zapisujemy ją w całości opracowań utworów, za ^{opracowaniem} tytułu utworu.

Polemiki z tekstami literackimi drukowanymi w latach poprzednich traktujemy jak inne jego opracowania i zapisujemy w opracowaniach za ^{opracowaniem} tytułu.

Fot. 2 Karta numer 33.

Instrukcja dotycząca polemik z tekstami literackimi

Źródło: Materiały własne

250

REDAKCJA - POLEMIKI - ZASADY OGÓLNE

Zapis polemiki rozpoczynamy zawsze od artykułu "wyjściowego", tj. tego który wywołał polemikę. Za artykułem po średniku (lub przecinku, o ile cały ciąg polemiczny drukowany jest w tym samym źródle, co artykuł wyjściowy) zamieszczamy głosy polemiczne w układzie chronologicznym (nie alfabetycznym!), poprzedzone skrótem "polem.":

Jeżeli artykuł wywołujący polemikę drukowany był w roku poprzednim, zapis rozpoczynamy od zapisu artykułu w / /, w tym samym nawiasie, po średniku określenie: polem.: lub (jeśli początek polemiki był też w roku poprzednim): od.polem.:

Wszystkie głosy polemiczne wywołane danym artykułem zamieszczamy zawsze, bez względu na ich tematykę, za artykułem "wyjściowym". Jeżeli polemika obejmuje zagadnienia wykraczające poza tematykę tego artykułu (a zatem i poza tematykę całości, lub rozdziału, w którym artykuł został zamieszczony), poszczególne wypowiedzi odpowiednio adnotujemy. W wyjątkowo ważnych wypadkach stosujemy odlayzące (por. k. 96).

poszczególne rodzaje polemik i przypadki szczegółowe zob. k. 21.

Fot. 3 Karta numer 250. Zasady ogólne dotyczące polemik

Źródło: Materiały własne

REDAKCJA - POLEMIKA Z ARTYKUŁEM DRUKOWANYM W ROKU POPRZEDNIM

Zapis polemiki rozpoczynamy od powtórzenia artykułu "wyjściowego" z roku poprzedniego, podanego w nawiasie graniastym. Skrót "polem." podajemy w tymże nawiasie, zawsze po średniku - nawet gdy polemika drukowana jest w całości w tym samym źródle - ponieważ powtarzamy skrót źródła, gdyż zainiłowaliśmy rok. Możemy natomiast w wypadku, gdy cała polemika zamieszczona jest w jednym źródle, podać jego skrót tylko raz, za pierwszym ogniwem polemicznym, dalsze wypowiedzi odwołując się do niego.

Jeżeli źródło, w którym artykuł "wyjściowy" był zamieszczony przestało się ukazywać i nie figuruje na liście źródeł FEL w roku bieżącym (oczywiście w takim przypadku polemika zamieszczona jest w innym źródle), podajemy przy zapisie artykułu "wyjściowego" tytuł źródła w pełnym brzmieniu (bez skrótów) i pełen rok po odstępie.

Przypomina się, że polemikę zapisujemy zawsze, bez względu na jej tematykę, w całości FEL analogicznie do tej, w której artykuł "wyjściowy" zapisany był w roku jego ogłoszenia.

Wzory zapisu zob. karta 49.

Fot. 4 Karta numer 254. Instrukcja dotycząca polemiki z artykułem opublikowanym w roku poprzednim

Źródło: Materiały własne

REDAKCJA - OPRACOWANIA - POLEMIKI - WZORY ZAPISU

Zasady red. zob. k.254

Wzory zapisów polemik w opracowaniach:

- tekst artykułu ogłoszony w tym samym roku:

... ŹL 27:3, [polem.:] Kowalski J., 29:5. -

... ŹL 27:3 [a.in. o J.Słowackim], [polem.:] Kowalski J., 29:5. -

... ŹL 27:3; [polem.:] Kowalski J. NKL 30:1. -

... ŹL 27:3 [a.in. o J.Słowackim]; [polem.:] Kowalski J. NKL 30:1. -

... ŹL 27:3; [polem.:] [Kowalski J.] J.K. NKL 30:1; Ptak R. Ź 32:6. -

- tekst artykułu drukowany w roku poprzednim:

[Malinowski J.: A.M. jako krytyk. ŹL70 nr 17; polem.:] Kowalski J.

NKL 2:3. -

[Malinowski J.: A.M. jako krytyk. ŹL70 nr 17; polem.:] [Kowalski J.]

J.K. NKL 2:3; Ptak R. Ź 32:6. -

[Malinowski J.: A.M. jako krytyk. ŹL70 nr 17; od. polem.:]

(o ile w poprzednim roku były już głosy polemiczne)

Uwaga: Przypominając wyjściowe ogniwo polemiczne z lat poprzednich pomijamy kryptonim autora, jeśli jego nazwisko jest w zapisie wprowadzone, tzn. gdy jest to kryptonim rozwiązany.

Fot. 5 Karta numer 49. Wzory zapisu polemik

Źródło: Materiały własne

gadnień. Kartoteka składa się z numerowanych kart. Zawierają one instrukcje, często wzbogacone o odsyłacze do innych kart i zagadnień. W ten sposób w kartotece próbowano odwzorować powiązania między poszczególnymi instrukcjami. Zastosowanie tej metody zaprezentowane jest na fotografii 1. Aby ułatwić korzystanie z kartoteki, która ma układ przedmiotowy, została ona wyposażona w indeks omawianych zagadnień.

Zmiany zachodzące na przestrzeni lat w literaturze, teatrze, filmie, literaturoznawstwie, naukach pokrewnych oraz życiu kulturalnym i naukowym wiązały się z koniecznością uzupełniania metody bibliograficznej PBL o nowe zagadnienia. Jednak podstawowe zasady ustalone na początkowym etapie prac nad bibliografią pozostają niezmienione, co świadczy o jej uniwersalności i ponadczasowości. Znacząca rozbudowa i aktualizacja kartoteki zwanej w zespole metodologiczną miała miejsce dopiero w czasie prac nad stworzeniem bazy danych PBL. Zasady sformułowane dla drukowanych tomów zaadaptowano z uwzględnieniem specyfiki relacyjnej bazy danych i oprogramowania Oracle. Zmiana nośnika dotyczyła również kartoteki zawierającej opis metody bibliograficznej PBL. Zyskała ona formę strony internetowej z rozbudowaną strukturą odzwierciedlającą układ pierwotnej kartoteki.

Dwie remediacje „Polskiej Bibliografii Literackiej” i strategia hipermediacji

W przypadku „Polskiej Bibliografii Literackiej” możemy mówić o dwóch remediacjach, czyli transformacjach nośnika bibliografii skutkujących zmianą jej kulturowej przestrzeni. Pierwsza miała miejsce pod koniec lat 90., kiedy dokonano transformacji do postaci bazy danych. Druga – gdy drukowane roczniki PBL zdigitalizowano i udostępniono w Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych

(RCIN)²⁴. Obecnie mamy do czynienia z hipermediacją, czyli jedną ze strategii remediacji, która charakteryzuje się tym, że widoczne są cechy starego i nowego medium. Wówczas tekst „jest prezentowany na nowym nośniku, ale też możliwości oferowane przez nowe medium są wykorzystywane w wyższym stopniu”²⁵. W przypadku PBL hipermediacja polega na wzbogaceniu bazy danych o możliwość wymiany zestawów danych bibliograficznych. Chodzi o umożliwienie importu danych do PBL z innych baz, eksportu danych z PBL do innych baz danych oraz programów służących do przetwarzania danych, na przykład na potrzeby badań naukowych. W tym rozdziale szczególną uwagę poświęcę pierwszej remediacji, ponieważ wówczas z pełną mocą ujawniły się zalety koncepcji bibliografii literackiej Vrtela-Wierczyńskiego.

Zastosowane w drukowanych tomach PBL schematy tworzenia opisów bibliograficznych, hierarchiczna struktura działów, schematy układu opisów bibliograficznych w działach zróżnicowane w zależności od specyfiki dokumentowanych zagadnień oraz precyzyjny system odwzorowywania ciągów związanych ze sobą publikacji ułatwiły proces zaadaptowania drukowanej bibliografii do wymogów bazy danych PBL. Okazało się wtedy, że bibliografia stosująca ustalone, powtarzalne wzory postępowania może w łatwy sposób przeobrazić się w bazę danych.

W 1997 roku podjęto prace mające na celu stworzenie bazy danych PBL. Początkowo celem przedsięwzięcia było usprawnienie procesu zbierania i systematyzacji materiałów bibliograficznych, skrócenie cyklu wydawniczego i udostępnienie użytkownikom rekordów bibliograficznych w internecie jeszcze przed opublikowaniem drukowanego tomu²⁶. Zespół programistów z Instytutu Informatyki

²⁴ „Polska Bibliografia Literacka za lata...”, dz. cyt.

²⁵ Maciej Maryl, *Reprint i hipermedialność – dwa kierunki rozwoju literatury ucyfrowionej*, w: *Tekst (w) sieci 2. Literatura. Społeczeństwo. Komunikacja*, red. Anna Gumkowska, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 86.

²⁶ *Rozmowa z Małgorzatą Szkudlarską 24.03.2021*. Rozmawiała Karolina Przysiecka;

Politechniki Poznańskiej pod kierunkiem Macieja Matysiaka wykonał projekt techniczny bibliograficznej bazy danych PBL i opracował oprogramowanie umożliwiające gromadzenie, przechowywanie, redagowanie oraz wyszukiwania rekordów bibliograficznych w internecie. Na początku prac wykonano analizę organizacji pracy nad PBL i powstał projekt modułów systemu informatycznego tworzących przyszłe oprogramowanie. W jego skład wchodziły następujące moduły: moduł gromadzenia danych źródłowych, moduł wspomagający redakcję rocznika PBL i przygotowanie do druku, moduł dostępu do PBL przez stronę internetową²⁷. Przeanalizowane zostały także: hierarchiczna struktura działów PBL, budowa kartki bibliograficznej i schematy tworzenia opisów bibliograficznych różnych typów materiałów odnotowywanych w PBL. Schematy stosowane w drukowanych tomach PBL zaadaptowano do wymogów bazy danych. Elementy składające się na opis bibliograficzny odwzorowano jako pola w formularzach służących do wprowadzania rekordów do bazy danych²⁸. Kolejność wyświetlania ich na stronie internetowej PBL została ustalona według powszechnie przyjętych norm opisu bibliograficznego. Na podstawie zasad stosowanych w drukowanych tomach programiści i bibliografowie ustalili parametry definiujące układ rocznika PBL. W jego skład wchodziły między innymi hierarchiczna struktura działów, wewnętrzna struktura każdego działu (kolejność poszczególnych typów materiałów, sposób oznaczania relacji zachodzących między tekstami). W ten sposób baza danych wyposażona została w tak zwane schematy redakcji działów, które odpowiadają stosowanym w drukowanych tomach PBL instrukcjom dotyczącym redakcji działów. W bazie danych możliwe było również

Rozmowa z Beatą Domosławską 25.03.2021. Rozmawiała Karolina Przysiecka; Rozmowa z Maciejem Matysiakiem 20.04.2021. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

²⁷ *Ogólny projekt systemu informatycznego wspomagającego publikowanie roczników PBL, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].*

²⁸ *Rozmowa z Maciejem Matysiakiem 20.04.2021..., dz. cyt.*

powiązanie ze sobą rekordów takich jak na przykład książka i recenzja, artykuł i polemika, nawiązanie i sprostowanie, a także graficzne odwzorowanie przebiegu wymiany myśli oraz jej wielostopniowej struktury. W ten sposób powstają – często wieloelementowe – ciągi powiązanych ze sobą publikacji. Muszę podkreślić, że zdaniem wspomnianego Macieja Matysiaka, programisty pracującego przy tym projekcie, metoda bibliograficzna PBL w łatwy sposób została dostosowana do wymogów bazy danych. Wiązało się to jedynie z niewielkimi modyfikacjami²⁹. Biorąc pod uwagę organizację rekordów bibliograficznych i sposób ich wyświetlania na stronie internetowej, w realiach bazy danych powstała wierna rekonstrukcja drukowanych tomów bibliografii, wzbogacona o nowe funkcje.

Do bazy danych PBL przeniesiono również koncepcję przeglądania zawartości działów oraz wyszukiwania informacji poprzez nazwiska osób i indeks rzeczowy, którą opracował Vrtel-Wierczyński. W drukowanych tomach indeks rzeczowy zawierał między innymi tytuły utworów anonimowych, czasopism, nazwy instytucji oraz wydawnictw. W nawiązaniu do tego na stronie internetowej bibliografii zastosowano następujące kryteria wyszukiwawcze: działy, indeks nazwisk, indeks rzeczowy, kartoteka czasopism, kartoteka wydawnictw, kartoteka teatrów, wyszukiwanie przez tytuł lub słowa w tytule. Wartością naddaną, jeśli chodzi o wyszukiwanie informacji w bazie danych PBL, jest to, że pozwala ona na przeszukiwanie wszystkich roczników bibliografii jednocześnie. Mnogość pomysłów twórcy bieżącej bibliografii literackiej zastosowanych w bazie danych PBL jest dowodem na to, że Vrtel-Wierczyński o organizacji bibliografii literackiej myślał w sposób nowoczesny, a nawet wyprzedzający czasy, w których żył i pracował.

²⁹ Tamże.

Dwie koncepcje retrospektywnej bibliografii literackiej

Aby ukazać nowoczesność myślenia Vrtela-Wierczyńskiego o organizacji i funkcjonalności bibliografii literackiej, zaprezentuję jeszcze jedno jego przedsięwzięcie. Jest to przykład retrospektywnej bibliografii literackiej, której nie udało się ukończyć. Bardzo ciekawa jednak jest historia polemiki, którą na przełomie lat 40. i 50. XX wieku prowadzili Stefan Vrtel-Wierczyński i Adam Bar, dotyczącej zakresu i metody opracowania.

W okresie międzywojennym Vrtel-Wierczyński podejmował w środowisku naukowym działania mające na celu rozpoczęcie prac nad bibliografią retrospektywną literackiej zawartości polskich czasopism. Miały być one realizowane dwutorowo: przez zespoły studentów oraz przez specjalnie powołaną instytucję zajmującą się opracowaniem bibliografii i koordynacją działań zespołów. Nie widząc szansy na pozyskanie funduszy na działalność instytucji zajmującej się wyłącznie bibliografią, w artykule *O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii* z 1928 roku³⁰ Vrtel-Wierczyński zaproponował powołanie na wszystkich uniwersytetach zespołów polonistów, którzy w ramach seminariów historii literatury polskiej, według wspólnego planu, jednolitej instrukcji i metody, opracowaliby bibliografię zawartości polskich czasopism³¹. Badacz w artykule napisał także, że rozpoczął już opracowanie czasopism polskich XX i XIX wieku wraz ze studentami Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Jadwiga Czachowska w książce *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce* podała, że nawiązał on w tej sprawie kontakt z Eugeniuszem Kucharskim ze Lwowa, Stanisławem Pigionem z Krakowa oraz Manfredem Kridlem z Wilna³². Opracował także instrukcję dla kierowników oraz instrukcję dla pracowników. Ostatecznie w przedsięwzięciu tym wzięli

³⁰ Stefan Vrtel-Wierczyński, *O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii...*, dz. cyt.

³¹ Tamże, s. 200.

³² Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 108.

udział jedynie studenci z Poznania i Wilna. Od roku akademickiego 1928/1929 słuchacze polonistyki Uniwersytetu Poznańskiego zbierali materiały z czasopism wielkopolskich XIX i XX wieku³³. Z korespondencji Vrtela-Wierczyńskiego wynika, że studenci opracowywali je przynajmniej do 1931 roku³⁴. Na Uniwersytecie Stefana Batoiego pracami studentów kierował Manfred Kridl, a sprawdzenie i redakcję powierzył Stanisławowi Stankiewiczowi. W ten sposób opracowano czasopisma wileńskie z lat 1831–1900. W lipcu 1937 roku kartki bibliograficzne przekazano Vrtelowi-Wierczyńskiemu³⁵. Wybuch II wojny światowej uniemożliwił dokończenie przedsięwzięcia i połączenie zbiorów opracowanych przez studentów. Jednak Vrtel-Wierczyński, który okres okupacji spędził w Warszawie, na własną rękę kontynuował rozpoczęte prace. Opracował (prawdopodobnie w latach 1941–1943) czasopisma warszawskie oraz wileńskie z lat 1801–1830³⁶.

W latach 30. XX wieku badacz kontynuował starania o pozyskanie środków na utworzenie jednostki zajmującej się bibliografią literacką. Czachowska pisała, że po współpracy ze studenckimi zespołami opracowującymi czasopisma na rzecz bibliografii Vrtel-Wierczyński doszedł do wniosku, że „z pracy polonistów korzystać można tylko częściowo”³⁷ i konieczne jest zatrudnienie kilku płatnych pracowników. W 1930 roku w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Poznaniu złożył projekt zakładający przygotowanie retrospektywnej bibliografii wartości czasopism polskich z lat 1801–1900 i powołanie kilkuosobowego zespołu dokumentalistów (których wynagrodzenie miałyby

³³ Tamże.

³⁴ Stefan Vrtel-Wierczyński, *List do A. Bara z 6 października 1931*, Polska Akademia Nauk. Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu. Materiały Stefana Vrtela-Wierczyńskiego (1886–1963), sygn. P. III-32. Dalej źródła z tej lokalizacji oznaczam symbolem MSVW.

³⁵ Kartki bibliograficzne zachowały się i są przechowywane w poznańskim oddziale Archiwum PAN, MSVW.

³⁶ Także i ten zebrany materiał zachował się i jest przechowywany w poznańskim oddziale Archiwum PAN (zasób jak wyżej).

³⁷ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 108.

być opłacane przez Towarzystwo). Zespół ten miał współpracować z zespołami z Poznania i z innych ośrodków akademickich: Warszawy, Lwowa, Krakowa i Wilna, których członkowie pracowaliby nieodpłatnie. Przygotowanie bibliografii miało potrwać kilka lat, a pieczę nad działaniami wszystkich zespołów sprawować miał Vrtel-Wierczyński. Mimo pozytywnej opinii wielu członków Towarzystwa projekt nie zyskał finansowania³⁸. W roku 1931 Vrtel-Wierczyński zwrócił się z wnioskiem o zasiłek na ten cel do Zarządu Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Po raz kolejny uzyskał odmowę. Następnie bezskutecznie próbował pozyskać środki finansowe z Kasy imienia Józefa Mianowskiego w Warszawie, a w 1932 roku także z Zarządu Funduszu Kultury Narodowej w Warszawie i z Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie³⁹.

Równoległe do działań mających na celu pozyskanie funduszy, w latach 1930–1932 Vrtel-Wierczyński prowadził korespondencję z Adamem Barem dotyczącą jego udziału w pracach nad bibliografią retrospektywną, organizacji pracy i zakresu bibliografii. Z zachowanych listów wynika, że Vrtel-Wierczyński zapoznał Bara ze swoją koncepcją zakładającą pracę zespołów z kilku ośrodków akademickich, opracowujących lokalne czasopisma, realizujących wspólny plan działań, według jednej metody i tworzących wspólnie retrospektywną bibliografię literacką. Vrtel-Wierczyński przesłał Barowi projekt instrukcji dla zbierających materiał oraz instrukcji dla kierowników. W drugiej instrukcji uwzględnił uwagi Bara dotyczące monograficznego sposobu opracowywania czasopism. Vrtelowi-Wierczyńskiemu przed II wojną światową nie udało się pozyskać środków finansowych na opracowanie retrospektywnej bibliografii literackiej i przedsięwzięcie to nie zostało wówczas zrealizowane.

W 1943 roku w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie Bar podjął pracę nad *Retrospektywną Bibliografią Literackiej Zawartości*

³⁸ Tamże, s. 107–108.

³⁹ Tamże, s. 108.

Czasopism XIX i XX w. (do 1939). W roku 1948 kartoteka zawierała 250 000 kartek bibliograficznych. W tym samym roku powołano Instytut Badań Literackich, którego zadaniem było między innymi opracowanie bieżącej i retrospektywnej bibliografii literackiej. Ze względu na to, że Vrtel-Wierczyński i Bar już wcześniej podejmowali próby opracowania retrospektywnej bibliografii literackiej, Instytut zaproponował im zatrudnienie i kontynuowanie tego przedsięwzięcia. W ramach Instytutu Badań Literackich powstały dwie pracownie bibliograficzne, które miały ze sobą współpracować. Krakowska Pracownia Bibliograficzna pod kierownictwem Bara kontynuowała opracowywanie retrospektywnej bibliografii literackiej, a Poznańska Pracownia Bibliograficzna, której kierownikiem był Vrtel-Wierczyński – oprócz bibliografii bieżącej (PBL) – miała gromadzić materiały do retrospektywnej bibliografii literackiej. Chronologiczny podział czasopism między pracownie omówię szczegółowo w dalszej części tego tekstu. Zgodnie z przyjętym założeniem obie kartoteki miały tworzyć całość. Vrtel-Wierczyński już w swojej koncepcji z 1921 roku zakładał, że opracowanie kompletnej bibliografii bieżącej i retrospektywnej będzie wymagało podzielenia zadań między kilka ośrodków naukowych oraz dobrej organizacji. Dlatego zespoły tworzące bibliografie miały realizować jeden plan działania zgodnie z jednolitą metodą bibliograficzną. Tę strategię opracowania bibliografii retrospektywnej przez kilka zespołów wcielił w życie Instytut Badań Literackich.

Jednym z zadań kierowników obu pracowni było ustalenie wspólnych zasad organizacji pracy i metody bibliograficznej. W latach 1949–1950 prowadzili w tej sprawie polemikę. Przebieg tej dyskusji jako pierwsza zrekonstruowała Jadwiga Czachowska⁴⁰. Dzięki jej ustaleniom wiadomo, że nie udało się opracować jednej kompletnej retrospektywnej bibliografii literackiej i połączyć obu kartotek w całość, ponieważ Vrtel-Wierczyński i Bar mieli odmienne poglądy na temat zakresu rejestrowanych publikacji, układu przyszłej bibliografii

⁴⁰ Tamże, s. 153–164.

oraz podziału zadań między pracownikami. Postanowiłam powrócić do polemiki Vrtela-Wierczyńskiego i Bara, ponieważ przeprowadzona w latach 2012–2017 retrokonwersja *Retrospektywnej Bibliografii Zawartości Czasopism XIX i XX w. (do 1939)* (zwyczajowo nazywanej kartoteką Bara) do postaci bazy danych rzuca nowe światło na spór dotyczący metody bibliograficznej retrospektywnej bibliografii literackiej.

Bar chciał, aby pracami kierowała Pracownia Krakowska, której zadaniem miało być opracowanie czasopism z lat 1850–1939. Pracowni Poznańskiej przypadłoby opracowanie czasopism ukazujących się od XVIII wieku do 1850 roku oraz periodyków wielkopolskich, pomorskich i śląskich⁴¹. Systematyzacją miałyby zająć się Pracownia Krakowska⁴². Vrtel-Wierczyński nie chciał zgodzić się na to, aby któraś z pracowni pełniła funkcję centrali, i proponował następujący podział czasopism: Pracownia Poznańska – wiek XVIII i XIX do 1863 roku; Pracownia Krakowska – lata 1864–1919; obie pracownie: lata 1919–1944⁴³. Vrtel-Wierczyński do wyznaczenia granicy podziału czasopism dziewiętnastowiecznych zaproponował rok 1863 jako cezurę historyczno-literacką. Porozumienie między pracownikami zawarto 27 czerwca 1950 roku w czasie konferencji w Warszawie. Ustalono następujący zasięg chronologiczny czasopism: Pracownia Poznańska – wiek XVIII i okres 1801–1863 oraz wszystkie czasopisma wielkopolskie, pomorskie i śląskie ukazujące się od XVIII wieku do 1939 roku; Pracownia Krakowska – lata 1864–1939; obie pracownie – lata 1939–1944⁴⁴. W dokumencie tym zapisano także, że kierownicy obu pracowni w lipcu 1950 roku opracują wspólną instrukcję zbierania materiałów bibliograficznych. W tym celu obaj badacze przygotowali instrukcje, ale okazało się, że mają odmienne koncepcje bibliografii retrospektywnej i sposobów jej tworzenia. W kolejnych

⁴¹ Tamże, s. 153–154.

⁴² Adam Bar, *List do S. Vrtela-Wierczyńskiego z 1 sierpnia 1950*, MSVW.

⁴³ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 154.

⁴⁴ Tamże.

miesiącach wymienili wiele listów i trzy dokumenty zawierające szczegółowe uwagi na temat projektów instrukcji opracowywania retrospektywnej bibliografii literackiej⁴⁵. Drogą korespondencyjną prowadzili ożywioną dyskusję dotyczącą metody bibliograficznej, ale nie udało im się osiągnąć porozumienia.

Bar bibliografię retrospektywną zorganizował wokół obszernych haseł osobowych. Wzorował się na *Literaturze polskiej* Gabriela Korbuta z lat 1917–1921 (pierwsze wydanie) i 1929–1931 (drugie wydanie). To pięciotomowa publikacja obejmująca okres od x wieku do 1863 roku oraz dodatek za lata 1863–1900. Składa się ona z rozbudowanych haseł biobibliograficznych i kilku haseł przedmiotowych odnoszących się do wybranych zjawisk literackich, instytucji naukowych i oświatowych. Korbut zastosował układ chronologiczno-systematyczny. Każdy tom poświęcony był jednemu okresowi, a w ramach niego obowiązywał podział na mniejsze okresy. Hasła osobowe i rzeczowe grupowane były według różnych kryteriów. W ten sposób powstał skomplikowany system prezentacji materiału, którego celem było odwzorowanie schematu rozwoju literatury polskiej. Mimo to koncepcja ta miała swoich zwolenników i kontynuatorów. Jak już wspomniałam, wykorzystał ją Bar w *Retrospektywnej Bibliografii Literackiej Zawartości Czasopism XIX i XX w. (do 1939)*, stosowana jest również w serii wydawniczej Nowy Korbut.

Odmienne podejście do układu bibliografii miał Vrtel-Wierczyński. Postulował zorganizowanie bibliografii retrospektywnej na wzór „Polskiej Bibliografii Literackiej”, czyli z zastosowaniem wielopoziomowej struktury działów podmiotowych i przedmiotowych. Obaj bi-

⁴⁵ Stefan Vrtel-Wierczyński 4 września 1950 wysłał Adamowi Barowi *Uwagi Kierownika Pracowni Poznańskiej o Instrukcji Pracowni Krakowskiej*. 20 września 1950 Bar przekazał Vrtelowi-Wierczyńskiemu dokument *W sprawie krytyki Poznańskiej Pracowni Bibliograficznej Instrukcji zaproponowanej przez Krakowską Pracownię Bibliograficzną*. Vrtel-Wierczyński przygotował *Odpowiedź na pismo polemiczne p. dra Bara pt. W sprawie krytyki Poznańskiej Pracowni Bibliograficznej Instrukcji zaproponowanej przez Krakowską Pracownię Bibliograficzną* datowaną na 8 października 1950 roku.

bibliografowie różnili się także w innych kwestiach. Vrtel-Wierczyński w dokumencie *Uwagi Kierownika Pracowni Poznańskiej o Instrukcji Pracowni Krakowskiej*⁴⁶ odniósł się krytycznie do wybranych zagadnień technicznych oraz merytorycznych omówionych w *Instrukcji dla bibliografii retrospektywnej, obowiązującej w „Pracowniach Bibliograficznych” krakowskiej i poznańskiej*⁴⁷ przygotowanej przez Bara. Dokument ten powstał prawdopodobnie latem 1950 roku. W liście do Vrtela-Wierczyńskiego z 31 lipca 1950 roku Bar informował, że przesyła ją jako załącznik.

Jeśli chodzi o kwestie techniczne, obaj badacze mieli odmienne poglądy dotyczące: tworzenia równorzędnych kartek bibliograficznych, zasad eliminacji materiałów, zapisu imienia i nazwiska twórcy oraz źródła bibliograficznego, uwzględniania nazw rubryk, a także informacji o nutach. Vrtel-Wierczyński krytykował zalecenie Bara dotyczące tworzenia zdublowanych kartek bibliograficznych. Proponował zastąpienie kartek równorzędnych indeksem osobowym. Dodatkowo zwracał uwagę na proponowane przez Bara odstępstwa od zasad tworzenia kartek równoległych. Bar zalecał zwielokrotnianie równoległych kartek zawierających opisy bibliograficzne tekstów z czasopism i kierowanie ich pod hasła wszystkich osób występujących na kartce (na przykład autora, współtwórców, osób, których dotyczy artykuł). Natomiast w przypadku kartek zawierających opisy bibliograficzne druków zwartych powyższa zasada miałaby być stosowana tylko wówczas, gdy autorem książki jest wybitny historyk literatury. Jako przykład Bar podał Ignacego Chrzanowskiego, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1910–1931.

Badacze mieli odmienne propozycje dotyczące selekcji materiałów. Vrtel-Wierczyński proponował, aby w hasłach wybitnych

⁴⁶ Stefan Vrtel-Wierczyński, *Uwagi Kierownika Pracowni Poznańskiej o Instrukcji Pracowni Krakowskiej*, msvw.

⁴⁷ Adam Bar, *Instrukcja dla bibliografii retrospektywnej, obowiązująca w „Pracowniach Bibliograficznych” krakowskiej i poznańskiej*, Biblioteka Jagiellońska, Bar Adam, sygn. Przyb. 84/75.

pisarzy uwzględniać drobne artykuły z czasopism współczesnych pisarzowi. Natomiast Bar w swej instrukcji zalecał jakościową selekcję drobnych artykułów. Vrtel-Wierczyński w *Uwagach Kierownika Pracowni Poznańskiej o Instrukcji Pracowni Krakowskiej* zacytował fragment instrukcji Bara: „Nie należy jednak w ten sposób rozpisywać drobnych ustępów, lub dłuższych, ale nic nie dających, lub autorów pośledniejszych” i nie zgadzał się na taką propozycję. Uważał, że „ocena historyczno-literacka i wartościująca nowatorstwo rejestrowanego artykułu”⁴⁸ nie należy do zadań bibliografa. Bar w piśmie *W sprawie krytyki Poznańskiej Pracowni Bibliograficznej Instrukcji zaproponowanej przez Krakowską Pracownię Bibliograficzną* odniósł się do tego zarzutu, pisząc: „Jestem innego zdania, bibliograf musi być pracownikiem naukowym doskonale orientującym się w zagadnieniach, idącym z prądem czasu, które reprezentuje, a nie jaką bezmyślną maszyną, i dlatego musi się bronić przed szczegółami, które mogą zniszczyć jego prace i utopić jego wysiłki, opierając się właśnie na swojej wiedzy”⁴⁹.

W zapisie hasła osobowego Bar proponował kolejność: imię, a później nazwisko. Vrtel-Wierczyński był zwolennikiem odwrotnej kolejności: nazwisko, a potem imię, trafnie argumentując, że zastosowanie propozycji Bara utrudni „systematyzację i alfabetyczne porządkowanie nazwisk”⁵⁰. Powoływał się na przykład bibliotek, gdzie stosowany był porządek: najpierw nazwisko, a potem imię. We wspomnianym już przeze mnie dokumencie *W sprawie krytyki Poznańskiej Pracowni Bibliograficznej...* Bar przyznał mu rację, pisząc, że w instrukcji jest pomyłka i na etapie opracowywania materiału w zapisie hasła osobowego nazwisko i imię znajdują się w odpowiedniej

⁴⁸ Stefan Vrtel-Wierczyński, *Uwagi Kierownika Pracowni Poznańskiej...*, dz. cyt.

⁴⁹ Adam Bar, *W sprawie krytyki Poznańskiej Pracowni Bibliograficznej Instrukcji zaproponowanej przez Krakowską Pracownię Bibliograficzną*, Biblioteka Jagiellońska, Bar Adam, sygn. Przyb. 84/75, k. 71.

⁵⁰ Stefan Vrtel-Wierczyński, *Uwagi Kierownika Pracowni Poznańskiej...*, dz. cyt.

kolejności⁵¹. Obaj bibliografowie zalecali stosowanie skrótów tytułów źródeł czasopiśmienniczych. Vrtel-Wierczyński jednak proponował, aby ustalić system tworzenia skrótów wyrazów powtarzających się w tytułach czasopism, na przykład „kurier”, „dziennik”, „gazeta”, oraz skrótów konwencjonalnych. Ponadto nie chciał zgodzić się na notowanie jedynie roku i numeru oraz podawanie stron tylko w szczególnych przypadkach. Uważał, że strony powinny być podawane zawsze, bo to ułatwi użytkownikom bibliografii odnajdowanie artykułów w czasopismach, szczególnie na wielkich stronach dzienników⁵².

W odróżnieniu od Bara Vrtel-Wierczyński uważał za zbędne podawanie tytułu stałych rubryk, szczególnie jeśli publikują w nich różni autorzy. Zalecał ograniczenie się do podawania opisu bibliograficznego tekstu i zakresu stron. Jeśli chodzi o nuty, popierał proponowane przez Bara odnotowywanie w bibliografii nut dotyczących utworów literackich oraz podawanie spisu utworów w przypadku zbiorów nowel, opowiadań czy rozpraw jednego autora.

W kwestiach merytorycznych bibliografowie różnili się w sprawach układu bibliografii, dokumentowania recepcji literatur obcych w Polsce, zagadnień teatralnych, utworów anonimowych i stosowania oznaczeń gatunkowych. Vrtel-Wierczyński krytykował zamysł Bara, według którego bibliografia retrospektywna zawartości czasopism polskich miała być wzorowana na *Literaturze polskiej* Korbuta. Wskazywał na to, że podstawowym celem publikacji Korbuta – w odróżnieniu od bibliografii retrospektywnej – nie było zewidencjonowanie całej twórczości literackiej pisarza, lecz stworzenie słownika historii literatury polskiej, zawierającego przede wszystkim informacje biograficzne, dotyczące rękopisów, pierwodruków oraz najważniejszych kolejnych wydań utworów. Vrtel-Wierczyński zwracał również uwagę, że Korbut przyjął inny sposób komponowania opisu bibliograficznego:

⁵¹ Adam Bar, *W sprawie krytyki...*, dz. cyt., k. 71–72.

⁵² Stefan Vrtel-Wierczyński, *Uwagi Kierownika Pracowni Poznańskiej...*, dz. cyt.

Rezygnuje Korbut zupełnie z rzetelnego opisu bibliograficznego, z nawiasów, numeracji, odsyłaczy itp., posługując się niejednokrotnie metodą opisową w informowaniu o książkach czy artykułach omawiających jakieś zagadnienie czy jakiegoś pisarza. Nic zresztą dziwnego, gdyż Korbut nie zawsze docierał do pozycji, o których donosi, a wiadomości o nich czerpał niejednokrotnie u drugiej ręki⁵³.

Sam był zwolennikiem tworzenia opisu bibliograficznego według określonego i powtarzalnego schematu, który uwzględniał wszystkie informacje ułatwiające lokalizację oraz identyfikację tekstu.

Vrtel-Wierczyński widział kilka podobieństw w systemie pracy Pracowni Krakowskiej oraz *Literaturze polskiej* Korbuta. Były to:

1/ stosowanie równoległych kartek zamiast odsyłaczy (...); 2/ co za tym idzie: zrezygnowanie z numerowania poszczególnych pozycji, gdyż każda pozycja nieodsyłaczowa może mieć jeden i tylko jeden numer, co jest niemożliwe do przeprowadzenia przy stosowaniu kartek równoległych (...); 3/ pewne opisowe sformułowania w informacjach bibliograficznych, np. [W jego książce p.t.], [z „Niezanego kraju”] – (tutaj stosowanie innego przypadku dla tytułu książki), [Wiersz bez tytułu]; 4/ ambicje dania także wiadomości o rękopisach, rękopiśmiennej korespondencji i rękopiśmiennym materiale biograficznym; 5/ zrezygnowanie z materiału dotyczącego literatur obcych; 6/ wyłączenie do osobnej bibliografii materiału z zakresu teorii literatury; 7/ porządek w zapisywaniu najpierw imienia, a potem nazwiska pisarza w haśle⁵⁴.

Vrtel-Wierczyński uważał, że projektując zakres oraz układ bibliografii retrospektywnej, krakowski bibliograf błędnie określił zasady doboru i eliminacji materiałów z zakresu literatur obcych, teatru, utworów anonimowych oraz sprawę oznaczeń gatunku literackiego.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Tamże.

W przypadku materiałów dotyczących literatur obcych Bar proponował rejestrowanie przekładów tekstów obcych literackich i alfabetyczne ułożenie ich według nazwisk obcych twórców bez podziału na literatury obce. Opracowania na temat literatur obcych ukazujące się w Polsce w książkach i czasopismach miały być pomijane (w myśl nazwiskowego układu bibliografii, a nie rzeczowego, jaki proponował Vrtel-Wierczyński). Vrtel-Wierczyński uważał to za „wielki błąd i dotkliwą lukę w zakresie bibliografii”⁵⁵. Słusznie zwracał Barowi uwagę na to, że „zainteresowanie literaturami obcymi miało ogromny wpływ na kształtowanie się naszej [polskiej – K.P.] twórczości literackiej. Zainteresowanie to objawiało się nie tylko poprzez tłumaczenie, ale także poprzez rozmaite rozprawy krytyków czy historyków literatury”⁵⁶. Ponadto Vrtel-Wierczyński był zaniepokojony tym, że zespół Bara przez pewien czas nie odnotowywał tłumaczeń literatur obcych ukazujących się w czasopismach, więc bez ponownego opracowania niektórych czasopism nie można byłoby mówić o wyczerpującym wykazie przekładów.

Vrtel-Wierczyński krytykował także niejednorodne zasady rejestrowania materiałów dotyczących zagadnień teatralnych. Bar w swojej instrukcji pisał:

Notuje się recenzje druków zwartych i przedstawień teatralnych współczesne – ale nie wszystkie. Należy pomijać recenzje drobne, zwłaszcza niepodpisane, zamieszczane w czasopismach małowartościowych, np. niektórych prowincjonalnych. Z recenzji drobnych należy notować tylko podpisane przez wybitnych pisarzy. Z niewspółczesnych, późniejszych notować tylko posiadające charakter studiów lub obszerniejszych rozważań, albo też pisane przez wybitnych autorów (Boy-Żeleński, Lorentowicz)⁵⁷.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Adam Bar, *Instrukcja dla bibliografii retrospektywnej...*, dz. cyt., k. 37.

Poznański badacz w *Uwagach Kierownika Pracowni Poznańskiej...* stwierdził, że takie ujęcie sprawy pozbawi bibliografię recenzji sztuk takich autorów niewspółczesnych, jak na przykład Moliere, Szekspir czy Słowacki. Dodatkowo wskazywał na nieuwzględnianie przez Bara na kartce bibliograficznej nazwy teatru, w którym sztuka była grana, czasu jej wystawiania oraz nazwiska reżysera. Krytykował takie podejście, ponieważ recenzja teatralna nie odnosi się jedynie do tekstu literackiego, lecz uwzględnia zagadnienia, takie jak: aktorstwo, reżyseria, muzyka, plastyka (scenografia). Poza wymienionymi argumentami nieuwzględnienie tych elementów utrudniłoby identyfikację spektaklu.

Kierownik poznańskiego zespołu krytycznie odnosił się do fragmentów instrukcji autorstwa Bara, w których ten nakazywał pomijanie anonimowych tekstów literackich oraz tłumaczeń. Vrtel-Wierczyński argumentował, że zagadnienia te są „bardzo ważne dla badaczy i nie można ich pomijać, choć czasem autorzy owych anonimowych tekstów nie są jeszcze znani”⁵⁸. Powoływał się na znaczenie dzieł anonimowych w literaturze staropolskiej czy dziewiętnastowiecznej (chodzi tu na przykład o „wiersze rewolucyjne i wolnościowe”⁵⁹). W ten sposób bibliografia retrospektywna przygotowana według zaleceń Bara pomijała materiał, który mógłby posłużyć historykom literatury do prowadzonych przez nich badań.

Vrtel-Wierczyński uważał, że pomijanie oznaczenia gatunkowego będzie utrudnieniem w przypadku haseł twórców, którzy swej działalności nie ograniczali do pisania utworów jednego gatunku. Zwracał także uwagę na wybiórcze stosowanie oznaczeń gatunku, tylko do odróżnienia innych niż prozatorskie tekstów tego samego twórcy publikowanych w tym samym numerze czasopisma lub książce, o czym Bar w swojej instrukcji pisał tak: „Jeżeli w jednej książce czy numerze czasopisma spotyka się wiersze i prozę jednego i tego samego autora, należy osobno notować prozę, a osobno wiersze i w tym ostatnim

⁵⁸ Stefan Vrtel-Wierczyński, *Uwagi Kierownika Pracowni Poznańskiej...*, dz. cyt.

⁵⁹ Tamże.

wypadku dać w prawym rogu u dołu adnotację »w.«⁶⁰.

Vrtel-Wierczyński uważał, że wskazane przez niego niekonsekwencje są tym dotkliwsze, że zespół Bara do lata 1950 roku, kiedy powstał dokument *Uwagi Kierownika Pracowni Poznańskiej...*, zebrał już 900 000 kartek bibliograficznych. Zdaniem Vrtela-Wierczyńskiego jakość zebranego materiału była wątpliwa, a usunięcie wspomnianych usterek metody gromadzenia kartek bibliograficznych wiązałoby się z ponownym opracowaniem czasopism przez zespół krakowski. W tej sytuacji konieczne było zawarcie porozumienia między kierownikami Pracowni Poznańskiej i Krakowskiej, a zarazem autorami różnych koncepcji retrospektywnej bibliografii. W innym przypadku, jak pisał Vrtel-Wierczyński: „wydana przez nas »Bibliografia literatury polskiej« będzie niepełna, będzie zrobiona po dyletancku”⁶¹. Niestety, mimo prób, nie udało się wypracować wspólnych zasad opracowania literackiej bibliografii retrospektywnej. Kartoteki do dziś funkcjonują jako osobne zbiory. Zaistnienie w latach 50. xx wieku tej polemiki świadczy o tym, że metoda bibliograficzna Korbuta miała jeszcze silną pozycję, a walory koncepcji Vrtela-Wierczyńskiego nie były powszechnie znane i doceniane.

Wydaje się, że rozstrzygnięcie tego sporu przyniósł dopiero proces tworzenia baz danych dla bibliografii opracowanych według Vrtela-Wierczyńskiego (bieżącej) i Bara (retrospektywnej). Połowa kartoteki przygotowanej przez Bara i jego kontynuatorów od 2017 roku funkcjonuje jako baza danych. W toku prac wykonawcy projektu napotkali wiele trudności, wynikających między innymi z tego, że materiał porządkowany jest w układzie podmiotowym, a zagadnienia przedmiotowe zostały zmarginalizowane. Zanim przejdę do omówienia procesu powstawania bazy danych dla *Retrospektywnej Bibliografii Literackiej Zawartości Czasopism XIX i XX w. (do 1939)*, opiszę krótko prace porządkowe i zabezpieczające, przeprowadzone na wiele lat przed realizacją tego projektu.

⁶⁰ Adam Bar, *Instrukcja dla bibliografii retrospektywnej...*, dz. cyt., k. 37.

⁶¹ Stefan Vrtel-Wierczyński, *Uwagi Kierownika Pracowni Poznańskiej...*, dz. cyt.

Prace nad kartoteką Bara w latach 1953–1970

W 1953 roku Dyrekcja Instytutu Badań Literackich PAN postanowiła rozwiązać umowę z Barem na kierowanie pracownią i przewieźć do Warszawy materiały zebrane przez Pracownię Krakowską. Sama pracownia nie uległa jednak likwidacji. Do 1962 roku trzyosobowy zespół przygotowywał opisy bibliograficzne druków zwartych oraz zawartości wydawnictw zbiorowych i przekazywał je do Warszawy⁶². Ale sama kartoteka od 1953 do 1965 roku znajdowała się w warszawskim Dziale Bibliografii Literatury XIX wieku IBL PAN, kierowanym przez Witolda Suchodolskiego, a od 1966 roku w kierowanej przez Edmunda Jankowskiego Pracowni Dokumentacji i Edytorstwa Literatury XIX wieku. Obecnie opiekę nad nią sprawuje Pracownia Literatury Renesansu i Baroku.

W latach 1953–1970 warszawski zespół dokumentalistów scalił kartotekę i zastosował układ alfabetyczny według haseł osobowych (w ramach hasła osobowego obowiązuje układ alfabetyczny według tytułów czasopism, z których pochodzą teksty, a w całościach artykułów z jednego czasopisma fiszki ułożone są chronologicznie); uzupełnił ją o materiały z czasopism niedostępnych w bibliotekach krakowskich, opracowanych na podstawie zbiorów bibliotek warszawskich; sprawdził stan opracowania przez zespół krakowski 160 najważniejszych czasopism i uzupełnił braki; przeprowadził meliorację kartoteki głównej autorów XIX i XX wieku (twórców, tłumaczy); utworzył kartoteki autorów mało znanych, autorów obcych, których teksty tłumaczone były na język polski, pozycji anonimowych oraz osobne kartoteki opracowanych czasopism, periodyków, których brakowało w wykazie przekazanym przez Pracownię Krakowską, pseudonimów i kryptonimów⁶³; opracował kartotekę przekładów z literatur obcych⁶⁴ (w której obowiązuje układ alfabetyczny według

⁶² Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 161.

⁶³ Tamże, s. 162–163.

⁶⁴ *Sprawozdanie Działu Bibliografii IBL za rok 1956*, Archiwum Zakładowe IBL

autorów, nie ma podziału na poszczególne literatury); udostępnił kartotekę pracownikom naukowym, prowadził kwerendy dla badaczy, przepisał na maszynie część kartek bibliograficznych⁶⁵.

PAN. Sprawozdanie z działalności naukowo-badawczej Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk w roku 1956. Wykaz zawartości, tekst sprawozdania zbiorczego, sprawozdania pracowni i indywidualne, sygn. 56/7.

- ⁶⁵ *Sprawozdanie Działu Bibliografii Literackiej XIX i XX wieku w roku 1957*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z prac działów, zespołów i pracowni oraz indywidualne za rok 1957 (roczne i okresowe), sygn. 56/28; *Sprawozdanie z pracy Działu Bibliografii Nowszej w roku 1959*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z prac działów, pracowni, zespołów, biblioteki, prac indywidualnych w 1959 (roczne i kwartalne), sygn. 56/30; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji XIX wieku Instytutu Badań Literackich PAN. Sprawozdanie z pracy za pierwsze półrocze 1966*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z prac działów i pracowni oraz prac indywidualnych w 1966 Korespondencja, wzór formularza, teksty sprawozdań indywidualnych, sprawozdania tylko biblioteki (roczne) oraz Pracowni Edytorstwa i Dokumentacji XIX wieku (roczne i okresowe), sygn. 57/15; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku Instytutu Badań Literackich PAN. Sprawozdanie z pracy za rok 1967*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z działalności pracowni i prac indywidualnych w 1967 Korespondencja, sprawozdanie Pracowni Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku (zbiorcze i indywidualne), sprawozdania z prac zleconych, sygn. 57/17; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku Instytutu Badań Literackich PAN. Sprawozdanie z pracy za rok 1968*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z działalności pracowni i prac indywidualnych w 1968 Tylko sprawozdanie Pracowni Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku. (zbiorcze i indywidualne), sygn. 57/18; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku Instytutu Badań Literackich PAN. Sprawozdanie z pracy za rok 1969*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z działalności pracowni i prac indywidualnych w 1969 Tylko sprawozdanie Pracowni Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku (zbiorcze i indywidualne), sygn. 57/20; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku Instytutu Badań Literackich PAN. Sprawozdanie z pracy za I półrocze 1970*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z działalności pracowni oraz prac indywidualnych w 1970 Teksty sprawozdań (roczne i okresowe), sygn. 57/22; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku IBL PAN. Sprawozdanie z pracy za I półrocze 1971*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z działalności pracowni i prac indywidualnych w 1971 Pismo, tekst sprawozdania Pracowni Edytorstwa i Dokumentacji Literatury

Chcę podkreślić, że były to w większości konieczne prace, których Pracownia Krakowska nie zdążyła przeprowadzić pod kierownictwem Bara, i nie skutkowały zmianą zaplanowanego przez Bara zakresu i układu bibliografii. Zespół przystępujący w 2012 roku do tworzenia bazy danych dla Bibliografii Bara korzystał z kartoteki uporządkowanej już przez dokumentalistów warszawskich w latach 1953–1970. Badacze pracujący nad koncepcją bazy danych natrafili na problemy, które wynikały z przyjętej przez Bara koncepcji zakresu, układu bibliografii oraz nieostrego kryterium literackości.

Próby stworzenia bazy danych dla *Retrospektywnej Bibliografii Literackiej Zawartości Czasopism XIX i XX w. (do 1939)*

Zanim przedstawię przebieg prac nad funkcjonującą obecnie bazą danych, opiszę krótko pierwszą próbę stworzenia oprogramowania dla *Retrospektywnej Bibliografii Literackiej Zawartości Czasopism XIX i XX w. (do 1939)*, którą podjął zespół Centrum Informacji Literaturoznawczej Instytutu Badań Literackich PAN. Powstało ono w październiku 1992 roku pod kierownictwem Romana Lotha. Jednym z jego zadań było stworzenie bazy danych dla wspomnianej bibliografii oraz wprowadzenie do niej zawartości kartoteki⁶⁶. Prace te realizowano w latach 1993–2008⁶⁷. Pierwszą bazą zastosowaną w tym projekcie

XIX wieku (zbiorcze i indywidualne okresowe), sygn. 57/23.

⁶⁶ *Sprawozdanie Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk za 1993 rok*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdanie Instytutu Badań Literackich PAN za rok 1992, 1993, 1994. Teksty i schematy, brak sprawozdania za rok 1994, sygn. 28/12.

⁶⁷ *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 1996 rok*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z działalności komórek organizacyjnych (pracowni naukowych) w 1996, sygn. 80/40; Raporty z indywidualnych i zespołowych badań naukowych za 1996 Działalność statutowa, sygn. 81/41; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 1997 rok*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z działalności komórek organizacyjnych (pracowni nauko-

była baza danych TEXTTRACT. Niestety okazała się ona nieodpowiednia, a zespół próbował zaimplementować inne narzędzie. W efekcie na potrzeby projektu dostosowana i wdrożona została baza danych stworzona przez firmę Advis, która współpracowała już z IBL PAN przy „Polskiej Bibliografii Literackiej” (Maciej Matysiak z firmy Advis jest wieloletnim administratorem bazy danych PBL). Przeprowadzona została digitalizacja wybranych haseł, ale efekty prac okazały się

wych) w 1997, sygn. 80/41; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 1998 rok*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z działalności komórek organizacyjnych (pracowni naukowych) w 1998, sygn. 80/42; Raporty z indywidualnych i zespołowych badań naukowych za rok 1998. Działalność statutowa, sygn. 81/44; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 1999 rok*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z działalności komórek organizacyjnych (pracowni naukowych) w 1999, sygn. 80/43; Raporty z indywidualnych i zespołowych badań naukowych za rok 1999. Działalność statutowa, sygn. 81/45; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2000 rok*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Raporty z indywidualnych i zespołowych badań naukowych za rok 2000. Działalność statutowa, sygn. 81/46; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2001 rok*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania za rok 2001. Pracownia Komunikacji Literackiej, Pracownia Literatury Średniowiecza, Pracownia Dokumentacji Literatury XX w., Pracownia Bibliografii Bieżącej, Centrum Informacji Literaturoznawczej. Sprawozdania pracowni, sprawozdawcze karty roczne, raporty, materiały, korespondencja, sygn. 28/27; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2003 rok*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdanie za rok 2003 Pracownia Dokumentacji Literatury XX w., Pracownia Bibliografii Bieżącej, Centrum Informacji Literaturoznawczej, Pracownia Słownika Polszczyzny XVI w. Sprawozdania pracowni, sprawozdawcze karty roczne, raporty, materiały, sygn. 28/47; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2006 rok*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania za rok 2006. Sprawozdania zbiorcze pracowni, sprawozdawcze karty roczne, raporty, materiały. –A–B–. Centrum Informacji Literaturoznawczej, Pracownia Literatury Renesansu i Baroku, Biblioteka, Pracownia Literatury XX i XXI w., Pracownia Bibliografii Bieżącej, sygn. 30/36; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2007 rok*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdawcze karty roczne, raporty, materiały. Różne osobowe i zbiorcze, sygn. 30/42; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2008 rok*, Archiwum Zakładowe IBL PAN. Sprawozdania z działalności – Sprawozdanie z działalności pracowni IBL PAN za 2008 rok, sygn. 267/5.

niezadowolające⁶⁸, dlatego baza w tej postaci nie jest udostępniona użytkownikom. Dopiero kolejna próba stworzenia bazy danych zakończyła się pomyślnie.

W latach 2012–2017 w IBL PAN prowadzono projekt „Zintegrowana Baza Bibliograficzna IBL PAN”⁶⁹, w ramach którego w programie MAK powstała baza danych dla *Retrospektywnej Bibliografii Literackiej Zawartości Czasopism XIX i XX w. (do 1939)*. W tym okresie opracowano koncepcję bazy danych, schemat tworzenia rekordów na podstawie papierowych kartek bibliograficznych i wprowadzono do bazy połowę zawartości kartoteki Bara. Bibliografia Bara jest dostępna na stronie „Zintegrowana Baza Bibliograficzna IBL PAN”⁷⁰. Po wprowadzeniu rekordów do bazy danych kartki bibliograficzne ponownie wcielono do kartoteki, która nadal stanowi całość⁷¹.

Zespół realizujący projekt natrafił na problemy. O ich powodach pisał Jerzy Kandziora w recenzji wewnętrznej internetowej bazy danych Bibliografii Bara⁷². Były nimi nie dość staranna ewidencja materiału dokonana przez Bara i jego współpracowników oraz nie-

⁶⁸ Roman Loth, *Zapamiętane. Z lat dawnych Instytutu Badań Literackich PAN*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2015, s. 136.

⁶⁹ Projekt „Zintegrowana Baza Bibliograficzna IBL PAN” nr 11H 11 027080, zrealizowany w ramach „Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2017. Kierownik projektu: dr Joanna Krauze-Karpińska, redaktor merytoryczny: dr Maciej Pieczyński.

⁷⁰ Zintegrowana Baza Bibliograficzna IBL PAN, <http://bar.ibl.waw.pl/> (dostęp: 18.09.2025).

⁷¹ W ramach projektu „Zintegrowana Baza Bibliograficzna IBL PAN” prowadzonego w latach 2012–2017 pod kierownictwem dr Joanny Krauze-Karpińskiej do bazy danych wprowadzono niewiele ponad połowę kartek bibliograficznych. Dzięki przyznaniu w 2022 roku grantu na realizację projektu „Zintegrowana baza bibliograficzna e-ZBB IBL PAN – kontynuacja projektu” nr 11H 20 0298 88, którego kierownikiem jest dr Maciej Pieczyński, w najbliższych latach baza danych zostanie wzbogacona o brakujące rekordy.

⁷² Jerzy Kandziora, *Recenzja bazy internetowej IBL PAN „Bibliografia Bara”*, maszynopis.

konsekwencje metody bibliograficznej⁷³. Jako przykłady tej niekonsekwencji Kandziora podał „przypadki różnego szeregowania elementów cytaty wydawniczej, takich jak rocznik, rok, numer, w obrębie tego samego pisma”, niewyodrębnianie dodatków do czasopism lub traktowanie ich jako tytuły podstawowe czasopism⁷⁴. Jednym z powodów trudności w opracowaniu bazy danych dla Bibliografii Bara było podstawowe założenie przyjęte przez jej twórcę dotyczące hasłowania osobowego i układu krzyżowego bibliografii. Bar planował opracowanie dodatkowych bibliografii rzeczowych, ale nie planował włączyć ich do kartoteki zawierającej hasła osobowe. Efektem takiego podejścia była konieczność dublowania kartek bibliograficznych. Kiedy na kartce znajdowało się kilka nazwisk (na przykład twórcy, autora, tłumacza, redaktora), kopie kartki bibliograficznej musiały znaleźć się w hasle osobowym każdej z nich. Kandziora trafnie wskazał w swej recenzji, że w ten sposób „zagadnienia przedmiotowe schodziły u niego [Bara – K.P.] na plan dalszy, sprawą zaś najważniejszą czynił w swej instrukcji skrupulatne rozpisywanie pojedynczego zapisu na dwa lub więcej haseł nazwiskowych”⁷⁵. Badacz podkreślił także fakt, że „Bar nie przewidywał stosowania indeksów rzeczowych i osobowych, ani też końcowego numerowania pozycji, co pozwalałoby na stosowanie odsyłaczy i stworzenie indeksów”⁷⁶. W ten sposób jedyną możliwością przeszukiwania bibliografii było analizowanie haseł osobowych. Chcę zauważyć, że już w 1950 roku Vrtel-Wierczyński uznawał rozwiązania proponowane przez Bara za błędne. Zwracał uwagę na te same kwestie, które w czasie tworzenia bazy danych przysporzyły problemów jej twórcom. Przypomnę, że krytykował wówczas tworzenie równorzędnych kartek bibliograficznych, zasady zapisywania źródła bibliograficznego, zorganizowanie bibliografii w oparciu o hasła osobowe w układzie krzyżowym, marginalizowanie

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże.

zagadnień rzeczowych, nieuwzględnianie informacji umożliwiających identyfikację, takich jak na przykład nazwa teatru, data wystawienia spektaklu w przypadku recenzji teatralnej. Świadczy to o tym, że Vrtel-Wierczyński już w połowie XX wieku do projektowania bibliografii podchodził w sposób nowoczesny. Widział konieczność stworzenia uniwersalnego narzędzia umożliwiającego zaprezentowanie działalności twórczej osób, ale także wszelkich aspektów systemu literackiego i naukowego. Bibliografia miała umożliwiać prowadzenie zróżnicowanych badań literaturoznawczych (nie tylko na temat osób).

Aby dostosować bibliografię retrospektywną do współczesnych możliwości wyszukiwawczych i oczekiwań użytkowników, w bazie danych wprowadzono dodatkowe kryteria wyszukiwawcze. Oprócz nazwiska są to: tytuł, temat, rok wydania, czasopismo, gatunek. Istnieje również możliwość przeprowadzenia wyszukiwania zaawansowanego, które łączy wymienione kryteria. Wymagało to uzupełnienia kart bibliograficznych i niejednokrotnie weryfikacji informacji zapisanych przez dokumentalistów opracowujących bibliografię w formie papierowej. Na potrzeby bazy danych zespół realizujący projekt stworzył listy tematów i gatunków (pierwotnie stosowano tylko kilka określeń gatunku i w dodatku niekonsekwentnie). Były one tworzone na bieżąco, zawierają pozycje wykorzystane w opisach bibliograficznych wprowadzonych do bazy⁷⁷.

W czasie tworzenia bazy danych układ krzyżowy kartoteki okazał się problematyczny. Kartoteka przygotowana według metody bibliograficznej Bara nie mogła zostać wprowadzona do programu komputerowego w pierwotnej formie. Zespół, chcąc dostosować materiał bibliograficzny do wymogów bazy danych, uzupełniał informacje zawarte na kartkach bibliograficznych. Na podstawie informacji z fiszek oraz pozyskanych w czasie kwerend w Bibliotece IBL PAN oraz bibliotekach cyfrowych opisy bibliograficzne wzbogacano o informacje umożliwiające identyfikację (na przykład nazwy teatrów,

⁷⁷ *Rozmowy z dr hab. Joanną Krauze-Karpińską, prof. IBL PAN, i dr Maciejem Pieczyńskim 25.05.2021 i 13.12.2021. Rozmawiała Karolina Przysiecka.*

nazwiska reżyserów w przypadku recenzji teatralnych), a także inne dane wykorzystane później do hasłowania tematycznego⁷⁸. Dzięki sprawdzeniu czasopism z autopsji w bazie danych znacznie rozwinęto klasyfikację gatunków, o którą już w latach 50. wnioskował Vrtel-Wierczyński.

Retrospektywna bibliografia literacka zawartości czasopism ogólnopolskich (do 1863 roku) oraz wielkopolskich, pomorskich i śląskich

Referując przebieg polemiki prowadzonej przez Vrtela-Wierczyńskiego, napisałam, że ostatecznie nie doszło do połączenia materiałów zebranych przez Pracownię Krakowską i Poznańską. W Poznaniu prace nad retrospektywną bibliografią literackiej zawartości czasopism prowadzono w latach 1948–1953 oraz przez trzy miesiące w roku 1956. Dokumentaliści pod kierownictwem Vrtela-Wierczyńskiego na potrzeby tego przedsięwzięcia opracowali 200 czasopism ogólnopolskich do 1863 roku oraz wielkopolskich, pomorskich i śląskich ukazujących się od początku piśmiennictwa do 1939 roku, z czego tylko 72 czasopisma opracowano kompletnie. Do dzisiaj prace nad pozostałymi czasopismami nie zostały ukończone. Bibliografia zawiera około 130 000 kartek bibliograficznych. W 1956 roku przeprowadzono częściową systematyzację kartoteki. Zgodnie z założeniami Vrtela-Wierczyńskiego bibliografia ma układ podmiotowo-przedmiotowy. Materiał bibliograficzny podzielony jest na działy: „Literatura polska” i „Literatury obce” (podział według literatur, a w ich ramach hasła osobowe w porządku alfabetycznym). Dział „Literatura polska” ma rozbudowaną strukturę, w której skład wchodzi: hasła osobowe ułożone w porządku alfabetycznym; utwory anonimowe w porządku alfabetycznym; hasła rzeczowe zgrupowane w następujących poddziałach: „Bibliologia”, „Film”, „Instytucje, organizacje,

⁷⁸ Tamże.

biblioteki, szkoły, towarzystwa” (w porządku alfabetycznym nazw), „Językoznawstwo”, „Literatura” (obejmuje między innymi zagadnienia teorii literatury, literatury dla dzieci i młodzieży, literatury ludowej i folkloru, pieśni, przekładów, regionalizmu oraz tematy i motywy), „Historia literatury”, „Nauka”, „Radio”, „Stosunki Polski z zagranicą”, „Wydawnictwa zbiorowe i seryjne”, „Czasopiśmiennictwo”, „Teatr”⁷⁹. Jak dotąd ta retrospektywna bibliografia literacka nie została ukończona. Zebrane do tej pory kartki bibliograficzne nie zostały także zeskanowane ani opracowane w formie bazy danych. Kartoteka w postaci nadanej jej w 1956 roku przechowywana jest w Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu i udostępniana badaczom.

Inne bibliografie literackie stosujące koncepcję Stefana Vrtela-Wierczyńskiego

Historia *Retrospektywnej Bibliografii Literackiej Zawartości Czasopism XIX i XX w. (do 1939)* i jej bazy danych pokazuje, że w dłuższej perspektywie to koncepcja bibliografii literackiej Vrtela-Wierczyńskiego była bardziej funkcjonalna. Jej udana realizacja w postaci „Polskiej Bibliografii Literackiej” (bieżącej) i remediacja z lat 90. świadczą o tym, że Vrtel-Wierczyński patrzył na sprawy bibliografii w sposób nowoczesny i wyprzedzający swoje czasy. Inną ważną cechą koncepcji poznańskiego badacza jest jej uniwersalność oraz możliwość dostosowania do potrzeb dokumentacji innych literatur i systemu literackiego działającego w specyficznych warunkach politycznych. Kwestię tę zaprezentuję na przykładzie bibliografii będących uzupełnieniem zakresu PBL. Pracami, które przeanalizuję, są: bibliografie polskich

⁷⁹ Teresa Tyszkiewiczówna, Ewa Mendelska, *Stan kartoteki retrospektywnej w Pracowni Bibliograficznej IBL w Poznaniu*. Dokument datowany na 5 maja 1956 roku. Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

prac z zakresu sławistyki obejmujące lata 1958–1962⁸⁰, 1963–1967⁸¹, 1968–1972⁸², 1972–1981⁸³, *Literatura polska i teatr w latach II wojny światowej. Bibliografia* autorstwa Jadwigi Czachowskiej, Marii Krystyny Maciejewskiej, Teresy Tyszkiewicz⁸⁴, *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr. Bibliografia* autorstwa Jerzego Kandziory i Zyty Szymańskiej, przy współpracy Krystyny Tokarżówny, pod redakcją Jerzego Kandziory⁸⁵. Ich autorami są w większości dokumentaliści, którzy opracowywali PBL. W kolejnych pracach dobrze znają sobie metodę bibliograficzną dostosowywali do nowych potrzeb.

Bibliografie polskich prac z zakresu sławistyki

Bibliografie polskich prac z zakresu sławistyki opracowywano na kolejne międzynarodowe kongresy sławistów. *Bibliografię nauki o literaturze polskiej i innych literaturach słowiańskich w Polsce za*

⁸⁰ *Bibliografia nauki o literaturze polskiej i innych literaturach słowiańskich w Polsce za lata 1958–1962*, „Biuletyn Polonistyczny” 1963, t. 6, nr 18, s. 15–153. Bibliografia ta ukazała się z inicjatywy i pod kierownictwem Henryka Wolpego. Została opracowana przez zespół Pracowni Bibliograficznej IBL PAN w Poznaniu, redaktorkami pracy były Janina Formanowicz i Ewa Ziomkowa.

⁸¹ Barbara Karelusówna, Ewa Mendelska, *Bibliografia nauki polskiej o literaturze polskiej i innych literaturach słowiańskich za lata 1963–1967*, „Biuletyn Polonistyczny” 1968, t. 11, nr 31, s. 5–276. Przygotowana została głównie na podstawie materiałów z PBL.

⁸² *Bibliografia polskich prac z zakresu sławistyki 1968–1972*, t. 1–2, pod red. Jadwigi Czachowskiej i Jadwigi Puzyniny, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.

⁸³ *Bibliografia polskich prac z zakresu sławistyki 1972–1981*, oprac. Jacek Biesiada, pod red. Jadwigi Czachowskiej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983.

⁸⁴ Jadwiga Czachowska, Maria Krystyna Maciejewska, Teresa Tyszkiewicz, *Literatura polska i teatr...*, dz. cyt.

⁸⁵ Jerzy Kandziora, Zyta Szymańska, Krystyna Tokarżówna (współpraca), *Bez cenzury. 1976–1989...*, dz. cyt.

lata 1958–1962 przygotowano na v Międzynarodowy Kongres Sławistów w Sofii. *Bibliografię nauki polskiej o literaturze polskiej i innych literaturach słowiańskich za lata 1963–1967* autorstwa Barbary Karelusówny i Ewy Mendelskiej opracowano na vi Międzynarodowy Kongres Sławistów w Pradze. Obie bibliografie zostały ogłoszone w „Biuletynie Polonistycznym” odpowiednio w 1963 i 1968 roku. Kolejne tomy tej bibliografii ukazywały się już jako samodzielne publikacje. Dwutomowa *Bibliografia polskich prac z zakresu sławistyki 1968–1972* opracowana pod redakcją Jadwigi Czachowskiej i Jadwigi Puzyriny powstała na vii Międzynarodowy Kongres Sławistów w Warszawie, a *Bibliografia polskich prac z zakresu sławistyki 1972–1981* opracowana przez Jacka Biesiadę pod redakcją Jadwigi Czachowskiej na ix Międzynarodowy Kongres Sławistów w Kijowie.

Bibliografie te pod względem zasięgu wydawniczo-formalnego, układu oraz funkcji indeksów nawiązują do koncepcji bibliografii literackiej Vrtela-Wierczyńskiego. Rejestrują wszelkiego rodzaju prace naukowe wydane w Polsce i za granicą oraz zawartość czasopism specjalistycznych, o zróżnicowanej częstotliwości ukazywania się. Zasady doboru materiału i jego selekcji są zbieżne z zasadami stosowanymi w PBL. Pozycje bibliograficzne są numerowane i wzbogacone o adnotacje dotyczące treści publikacji. Zastosowana została hierarchiczna struktura działów podmiotowych i przedmiotowych. W ten sposób powstała siatka zagadnień tworzących obraz ówczesnej sławistyki. Nazwy działów w wielu przypadkach pokrywają się z nazwami stosowanymi w PBL. Układ poszczególnych typów materiałów wewnątrz działów również nawiązuje do schematów stosowanych w PBL. Bibliografie te wzbogacone są o indeksy omawianych literatur i autorów, ułatwiające przeszukiwanie bibliografii.

Literatura polska i teatr w latach II wojny światowej. **Bibliografia**

Kolejną omawianą publikacją jest *Literatura polska i teatr w latach II wojny światowej*. Prace nad nią zostały rozpoczęte w Instytucie Badań Literackich PAN w 1970 roku i trwały do 1980 roku. Prowadził je zespół w składzie: Jadwiga Czachowska (kierownik), Maria Krystyna Maciejewska, Feliksa Lichodziejewska (do 1975 roku), Teresa Tyszkiewicz. Powodem podjęcia tego przedsięwzięcia była konieczność uzupełnienia luki dokumentacyjnej, uczynienia tego w formie aneksu. Informacje o literackiej zawartości czasopism do 1939 roku zawierała *Bibliografia zawartości literackiej czasopism polskich*, a od 1944 roku PBL. Brakowało zatem opracowania dotyczącego okresu II wojny światowej. Omawiana bibliografia dokumentuje okres od 1 września 1939 do 8 maja 1945 roku. Jej zasięg terytorialny obejmuje okupowane ziemie Polski, ale także wszelkie miejsca na świecie, w których w czasie II wojny światowej przebywali Polacy i toczyło się polskie życie kulturalne. Pod tym względem nawiązuje do propozycji Vrtela-Wierczyńskiego, który uważał, że bibliografia literacka powinna dokumentować całą literaturę polską i polskie życie literackie zarówno w kraju, jak i za granicą.

Zagadnienia dokumentowane przez *Literaturę polską i teatr w latach II wojny światowej* pokrywają się z podstawowymi zagadnieniami dokumentowanymi przez PBL, a są to:

- 1) utwory literackie i paraliterackie (reportaże, korespondencje, wspomnienia, felietony), w języku polskim lub autorstwa Polaków bez względu na język; 2) przekłady z literatur obcych na język polski; 3) polskie prace historycznoliterackie i krytyczne oraz prace autorów obcych o literaturze polskiej; 4) materiały dotyczące polskiego życia literackiego, kulturalnego i naukowego; 5) materiały dotyczące teatru polskiego⁸⁶.

⁸⁶ *Wstęp*, w: Jadwiga Czachowska, Maria Krystyna Maciejewska, Teresa Tyszkiewicz, *Literatura polska i teatr...*, t. 1, dz. cyt., s. v.

Układ bibliografii również nawiązuje do stosowanego w PBL podziału na działy podmiotowe i przedmiotowe. Materiał podzielony jest na trzy części. Część pierwsza to „Literatura polska” (z podziałem na „Antologie, książki zbiorowe, śpiewniki”, „Hasła osobowe”, „Utwory anonimowe i ulotne”, „Hasła rzeczowe”. Część druga zawiera „Teatr polski” (z podziałem na hasła rzeczowe). Część trzecia natomiast to „Literatury i teatry obce w recepcji polskiej” (z podziałem na literatury narodowe). Dodatkowo zamieszczone zostały „Aneks: Literatura i teatr w wydawnictwach niemieckich w języku polskim” oraz „Indeks incipitów utworów wierszowanych ogłoszonych anonimowo”. Jeśli chodzi o układ materiału w ramach poszczególnych działów,

przyjęto zasadę układu według gatunków literackich lub układu rzeczowego, a następnie zasadę układu chronologicznego (według lat), który ukazuje najwyraźniej dynamikę rozwoju twórczości poszczególnych autorów, a także ogólną dynamikę ruchu literackiego w ciągu pięciu lat wojny⁸⁷.

Choć zakres bibliografii w zasadzie pokrywa się w zakresie PBL, siatka działów podmiotowych dostosowana jest do realiów dokumentowanego okresu historycznego. Autorki bibliografii położyły nacisk na utrwalenie rozproszenia polskiego życia kulturalnego w czasie II wojny światowej. Nazwy krajów i miejscowości, w których działali twórcy oraz instytucje kulturalne, zostały szczegółowo odnotowane w nazwach działów. Tak uszeregowane materiały bibliograficzne stanowią gotowy materiał do badań nad historią literatury polskiej w okresie II wojny światowej i aktywnością polskich środowisk twórczych w poszczególnych regionach świata.

⁸⁷ Tamże, s. VII–VIII.

Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr.
Bibliografia

W „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1985” po raz pierwszy odnotowano druki zwarte wydawane poza zasięgiem cenzury, w wydawnictwach tak zwanego drugiego obiegu⁸⁸. Uwzględniono je w ograniczonym zakresie. W kolejnym tomie PBL kontynuowano dokumentację książek publikowanych poza cenzurą, a zasięg dokumentacji bibliograficznej rozszerzono o zawartość czasopism podziemnych, ale z powodu trudności w dostępie do zbiorów podziemnych opracowano tylko 67 tytułów takich czasopism⁸⁹. Anna Ziomek, redaktorka tomu, informowała we wstępie, że

Pełna bibliografia literacka uwzględniająca materiał z czasopism oraz druki zwarte wydane w obiegu nieoficjalnym od początku istnienia tego zjawiska, tzn. od 1976 roku ukaże się w projektowanym aneksie do „Polskiej Bibliografii Literackiej”⁹⁰.

W 1992 roku z inicjatywy Jadwigi Czachowskiej podjęte zostały prace nad bibliografią literacką drugiego obiegu⁹¹. W efekcie powstał trzyosobowy zespół, w skład którego weszli doświadczeni dokumentaliści na co dzień opracowujący PBL: Krystyna Tokarżówna, Jerzy Kandziora i Zyta Szymańska. Prace nad publikacją toczyły się w latach 1994–1998, od 1995 roku w ramach projektu badawczego „Literatura i krytyka w Polsce poza cenzurą w latach 1976–1989” finansowanego przez Komitet Badań Naukowych. Rozdział *Ruch*

⁸⁸ Jerzy Kandziora, *Wstęp*, „Polska Bibliografia Literacka za rok 1985 cz. I”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1993, s. IV.

⁸⁹ Anna Ziomek, *Wstęp*, „Polska Bibliografia Literacka za rok 1986”, cz. 1, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1995, s. VI.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ Jadwiga Czachowska, *List do J. Biesiady, J. Kandziory i A. Włoszczyńskiej z 1 czerwca 1992 r.* Materiały Jerzego Kandziory dotyczące *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr. Bibliografia*. [Własność Jerzego Kandziory].

wydawniczy powstał dzięki środkom finansowym przyznanych przez Fundację Kultury z inicjatywy Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza. W 1999 roku ukazała się bibliografia *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr*.

Początkowo była pomyślana jako aneks do PBL, ponieważ miała rejestrować zawartość druków podziemnych, co w przypadku PBL uniemożliwiała cenzura. Dlatego podstawową różnicą między PBL a bibliografią *Bez cenzury* jest zasięg terytorialny opracowywanych źródeł, rozszerzony tutaj o publikacje wydawane w drugim obiegu. Układ bibliografii, jej zakres i metoda co do zasady wzorowane były na PBL i bibliografii *Literatura polska i teatr w latach II wojny światowej* Czachowskiej, Maciejewskiej i Tyszkiewicz, choć specyfika publikacji drugiego obiegu wymusiła na autorach *Bez cenzury* odstępstwa. Zetknęli się oni z innymi typami publikacji i źródłami bibliograficznymi niż w czasie pracy nad PBL. Wiązało się to z koniecznością zrekonstruowania w bibliografii obiegu druków siatki niezależnych instytucji i środowisk⁹². Jednak w sposobie organizacji treści bibliografia ta nawiązuje do koncepcji Vrtela-Wierczyńskiego, zrealizowanej w PBL. Jest to bibliografia adnotowana, w układzie przedmiotowym, z numerowanymi pozycjami bibliograficznymi. Materiał bibliograficzny podzielony jest na działy podmiotowe oraz przedmiotowe. Wewnątrz działów całości materiału ułożone są według schematu, a w każdej grupie materiałów zachowany jest układ chronologiczny.

Specyfika książek i czasopism wydawanych w drugim obiegu wymagała innego zdefiniowania literackości. W efekcie zakres bibliografii *Bez cenzury* w porównaniu do PBL rozszerzył się o teksty z pogranicza literatury i publicystyki. W bibliografii tej zarejestrowano wydawane poza cenzurą teksty literackie i paraliterackie, na przykład reportaże, felietony, dzienniki, listy polskich autorów. Należy podkreślić, że odnotowano teksty paraliterackie zarówno au-

⁹² Jerzy Kandziora, *Narodziny wolnego słowa – refleksje bibliografa*, „Teksty Drugie” 2021, nr 4, s. 311.

torów posiadających dorobek literacki, jak i autorów-nieliteratów. W związku tym, że w drugim obiegu publikowano wiele tekstów eseistycznych dotyczących polityki, historii, filozofii oraz tekstów politycznych o walorach literackich, zakres rejestracji rozszerzono o ten nurt piśmiennictwa⁹³. Kandziora w artykule dotyczącym epistolografii więziennej stanu wojennego tak tłumaczył powody rozszerzenia zakresu bibliografii o gatunki z pogranicza literatury i form użytkowych:

Stopniowo uświadamialiśmy sobie fakt, że niefikcjonalność i przekraczanie granic między dokumentem i literaturą, a w szczególności ewoluowanie, przechylenie się form z pozoru użytkowych ku ekspresji nieprywatnej i nieużytkowej (autotelicznej), a w dalszej kolejności, ku kreacji realizowanej w „materiale życia” – choćby przez samo porządkowanie faktów, następstwo wywiadów, montaż cudzego słowa, nadbudowanie nad faktami warstwy symbolicznej – jest po prostu cechą niejako genetyczną tych tekstów i dlatego nie można ich wyłączać poza granice literatury. Uświadamialiśmy sobie, że także publicystyka polityczna, często w formie listów z więzień, z całą nagromadzoną w niej emocją i energią, pamfletowym wigorem, czerpaniem z historycznych tradycji dyskursu politycznego – staje się w wielu wypadkach pisarstwem politycznym, gatunkiem odrodzonym po latach, mimo panowania PRL-owskiej cenzury, która go kiedyś zniszczyła lub zmusiła do emigracji. Tak więc otworzyliśmy dla tych kategorii tekstów łamy bibliografii literackiej⁹⁴.

Postulat Vrtela-Wierczyńskiego dotyczący dokumentowania dru-

⁹³ Tenże, *Wstęp*, w: Jerzy Kandziora, Zyta Szymańska, Krystyna Tokarzówna (współpraca), *Bez cenzury. 1976–1989...*, dz. cyt., s. X.

⁹⁴ Tenże, *Między grypssem i literaturą. Epistolografia więzienna stanu wojennego*, w: PRL – świat (nie)przedstawiony, pod red. Agnieszki Czyżak, Jana Galanta, Marcina Jaworskiego, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2010, s. 388.

ków zwartych i zawartości czasopism – literatury i zjawisk pokrewnych oraz zagadnień rzeczowych – w układzie przedmiotowym udało się zastosować także do bibliografii literackiej drugiego obiegu. Ponadto bibliografia *Bez cenzury* kontynuuje zapoczątkowaną przez Vrtela-Wierczyńskiego rejestrację wszystkich przejawów polskiego życia literackiego i tworzenia na kartach bibliografii wspólnego obrazu polskiej kultury.

Dokumentacja literackiej zawartości internetu

Zastosowanie koncepcji bibliografii literackiej Vrtela-Wierczyńskiego do powyższych bibliografii nie wyczerpuje możliwości jej adaptacji. Uniwersalne zasady opracowywania „Polskiej Bibliografii Literackiej” pozwalają na rozszerzenie jej zasięgu wydawniczo-formalnego oraz zakresu. PBL reaguje na wszelkie zmiany formy publikacji tekstów literackich. Obecnie poza tradycyjnymi książkami drukowanymi rejestruje także ebooki, audiobooki (wydawane na płytach CD i w postaci plików cyfrowych). Bibliografowie na bieżąco rejestrują publikacje dotyczące nowych przestrzeni obiegu literackiego oraz nowych zjawisk literackich. W PBL uwzględnione zostały materiały dotyczące polskiej literatury cyfrowej, która zaczęła powstawać w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku. Muszę zaznaczyć, że ze względu na zakres opracowywanych źródeł bibliograficznych – PBL dokumentuje książki drukowane oraz zawartość czasopism drukowanych – rejestracja polskiej literatury cyfrowej ogranicza się tylko do utworów, które są omawiane w opracowywanych publikacjach. W bazie danych znajdują się rekordy bibliograficzne najwcześniejszych polskich hipertekstów: *Bloku* Sławomira Shutego, *Końca świata według Emeryka* Radosława Nowakowskiego, a także ich recepcja. Jednak wybiórcza rejestracja to za mało, konieczne jest opracowanie kolejnego uzupełnienia do PBL, tym razem zawierającego dokumentację literatury cyfrowej i publikacji dotyczących literatury polskiej zamieszczanych w internecie. Prace nad nim rozpoczęły się w czerwcu 2023 roku.

Prowadzone są w ramach projektu „Bibliografia polskiej internetowej kultury cyfrowej wraz z katalogiem źródeł i archiwum. Uzupełnienie »Polskiej Bibliografii Literackiej«”⁹⁵.

Zakłada on dokumentację zawartości: serwisów i portali internetowych, czasopism internetowych, które nie posiadają wersji drukowanej, oraz blogów. Poza tekstami literackimi uwzględniane są także publikacje stanowiące recepcję tekstów literackich funkcjonujących zarówno w mediach tradycyjnych, jak i elektronicznych oraz materiały na temat teatru i filmu⁹⁶. W ramach projektu opracowywana jest zawartość około 200 źródeł⁹⁷. Zespół badawczy opracowuje zasady doboru i eliminacji materiałów w trakcie realizacji projektu.

Poza bibliografią przygotowane są także: wykaz źródeł opracowanych w projekcie (czasopism internetowych, serwisów i portali oraz blogów), wykaz internetowych źródeł literackich oraz archiwum stron internetowych⁹⁸. Wykaz internetowych źródeł literackich zawiera szerszą listę źródeł niż wykaz źródeł opracowanych w projekcie, w skład której wchodzi: strony internetowe twórców, naukowców, instytucji badawczych, festiwali, konkursów i nagród literackich, teatralnych i filmowych oraz strony instytucji związanych z kulturą, takich jak: fundacje i stowarzyszenia twórcze, wydawnictwa, teatry, instytucje współtworzące życie literackie, generatory tekstów literackich, podcasty, kanały wideo poświęcone literaturze i kulturze, platformy VOD, audycje radiowe poświęcone kulturze, profile na

⁹⁵ Projekt „Bibliografia polskiej internetowej kultury cyfrowej wraz z katalogiem źródeł i archiwum. Uzupełnienie »Polskiej Bibliografii Literackiej«” nr NPRH/DN/SP/495736/2021/10 realizowany w ramach „Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki” w latach 2023–2026. Kierownik projektu: dr Maciej Maryl.

⁹⁶ *Wniosek dotyczący projektu „Bibliografia polskiej internetowej kultury cyfrowej wraz z katalogiem źródeł i archiwum. Uzupełnienie »Polskiej Bibliografii Literackiej«”, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu.* [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Tamże.

portalach społecznościowych⁹⁹. Natomiast powstające archiwum będzie pełniło funkcję repozytorium utrwalającego pliki stron internetowych opracowywanych w projekcie¹⁰⁰. Dostęp do niego będą mieli bibliografowie realizujący grant i użytkownicy¹⁰¹. W ten sposób bibliografowie uchronią przed zniknięciem strony internetowej zawierające cenne dla polskiej kultury treści. Na końcowym etapie realizacji projektu planowane jest scalenie w jednej bazie danych rekordów bibliograficznych dokumentujących drukowany i cyfrowy obieg literacki¹⁰². Powstanie unikatowa baza danych dotycząca polskiej kultury.

Podsumowanie

Koncepcję bibliografii literackiej Vrtela-Wierczyńskiego można nazwać totalną. Poznański badacz połączył swoją wiedzę teoretyczną oraz doświadczenie zdobyte podczas własnych prac nad różnymi bibliografiami. W ten sposób powstał pierwszy projekt pozwalający na jednoczesne porządkowanie informacji o publikacjach oraz zaprezentowanie wszelkich aspektów skomplikowanego systemu literackiego. Co ważne, bibliografia stała się przestrzenią prezentacji przeszłości (historia literatury) i terażniejszości (życie kulturalne oraz naukowe) literatury polskiej. Moim zdaniem wyjątkowość idei Vrtela-Wierczyńskiego tkwi w uniwersalności oraz innowacyjności projektu, który doczekał się realizacji w postaci „Polskiej Bibliografii Literackiej”. Metoda bibliograficzna PBL, zakładająca stosowanie powszechnie przyjętych norm opisu bibliograficznego, powtarzalnych schematów struktury działów i organizacji treści w ich ramach, jest z jednej strony bardzo szczegółowa, ale z drugiej na tyle elastyczna, że

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ Tamże.

¹⁰¹ Tamże.

¹⁰² Tamże.

pozwała na uwzględnianie zmian zachodzących w dokumentowanej dziedzinie wiedzy, rozszerzanie zakresu, zasięgu wydawniczo-formalnego i czasowego.

O nowatorstwie projektu bibliograficznego Vrtela-Wierczyńskiego świadczy to, że jego podstawowe założenia znacznie przekroczyły swój czas i korespondują ze współczesnymi nurtami w nauce. Rozwój technologii umożliwia remediację tak nowoczesnie zaprojektowanej bibliografii. Z dzisiejszej perspektywy niektóre elementy koncepcji bibliografii literackiej Vrtela-Wierczyńskiego uświadamiają otwartość tej bibliografii literackiej (PBL) na zjawisko remediacji oraz na współczesną koncepcję otwartego dostępu do publikacji naukowych i wyników badań. Teoria remediacji zakłada przemianę technologii powstawania, reprodukcji oraz odbioru informacji, która spowodowana jest zmianą medium. Vrtel-Wierczyński zmarł w 1963 roku, więc nie mógł przewidzieć tego, jak upowszechnienie komputerów oraz internetu zmieni metody i narzędzia organizacji wiedzy. Stworzył jednak koncepcję, która otworzyła PBL drogę do remediacji pod koniec lat 90. XX wieku. Realizacja koncepcji Vrtela-Wierczyńskiego (w postaci PBL) i remediacji dały takie same efekty. Są nimi: ułatwienie dostępu do informacji o publikacjach, powstanie nowej formy prezentacji treści, przywrócenie tekstu bibliografii do powszechnego użytku oraz powstanie nowych praktyk czytelniczych.

Vrtel-Wierczyński już w latach 20. XX wieku widział potrzebę stworzenia wykazu publikacji (literatury podmiotowej i przedmiotowej), który pozwoliłby badaczom na zaoszczędzenie czasu poświęcanego na poszukiwanie literatury przedmiotu do pracy naukowej oraz na łatwiejsze dotarcie do egzemplarzy. W praktyce oznaczało to wprowadzenie nowego standardu w pracy badawczej. Podobny cel przyświecał twórcom bazy danych PBL. Stworzenie oprogramowania służącego do gromadzenia opisów bibliograficznych, redakcji, składu komputerowego rocznika (ten moduł nie został ostatecznie zrealizowany) i udostępniania bibliografii w formie internetowej bazy danych miało przyspieszyć dostęp do informacji, publikację kolejnych roczników oraz moment wypełnienia luki między ostatnim

wydanym rocznikiem bibliografii a rokiem bieżącym. Transformacja drukowanych tomów bibliografii do postaci bazy danych udostępnionej w internecie nie rozwiązała tego problemu w całości. Obecnie (wrzesień 2025) luka wynosi 13 lat. Z tego powodu reforma procesu przygotowania PBL jest kontynuowana. Zmieniają się zadania dokumentalistów i umiejętności, które wykorzystują oni w codziennej pracy. Dzięki zastosowaniu (od 2019 roku) narzędzi cyfrowych umożliwiających automatyzację pobierania i przetwarzania danych bibliograficznych – przede wszystkim poprzez wykorzystanie otwartych danych Biblioteki Narodowej w Warszawie – nastąpiło kolejne przyspieszenie opracowywania materiałów bibliograficznych. Osiągnięcie przez PBL bieżącości będzie możliwe w ciągu najbliższych kilku lat.

Bibliografia w rozumieniu Vrtela-Wierczyńskiego pełni funkcję porządkującą i służy hierarchizowaniu wiedzy. Podaje fakty, daty oraz miejsce zjawisk literackich, wydarzeń życia literackiego; jeśli to możliwe, bibliograf identyfikuje autorów i teksty anonimowe. Za sprawą działów tworzy obraz dziejów piśmiennictwa, proponuje terminologię, nazywa zjawiska literackie, próbuje zarejestrować wszystkie aspekty systemu literackiego i uchwycić dynamikę jego zmian. Piszę o PBL jako o nowej formie prezentacji treści, ponieważ nie kontuuje ona tradycji linearnej bibliografii w układzie podmiotowym. Vrtel-Wierczyński stworzył wielopoziomą bibliografię literacką w układzie podmiotowo-przedmiotowym, z systemem odwzorowywania ciągów powiązanych ze sobą publikacji. Taka konstrukcja pozwala na wyodrębnienie w bibliografii i nazwanie obszarów badawczych. W ten sposób bibliografia może stać się dla korzystających z niej naukowców inspiracją do formułowania nowych kierunków badań.

Vrtel-Wierczyński w bibliografii widział sposób na ocalenie od zapomnienia wszelkich tekstów literackich, zarówno tych wybitnych, omawianych przez krytyków oraz historyków literatury, jak i tych spoza głównego nurtu. Współcześnie pisarzom i wydawcom również zależy, aby informacja o książce znalazła się w bibliografii. Zwiększa

to szanse na zaistnienie publikacji w świadomości społecznej. Może to pomóc w promowaniu książki i mieć wpływ na to, czy w przyszłości badacze lub czytelnicy zainteresują się utworem. Stwarza to szansę na to, że utwór nie zostanie zapomniany lub wróci do obiegu literackiego po jakimś czasie.

PBL dokumentuje twórczość współczesnych i dawnych pisarzy polskich oraz obcych wraz z jej recepcją, wydarzenia życia literackiego o zasięgu ogólnopolskim, a także lokalnym, historię, teorię literatury i nauki pomocnicze. Raz opracowany rocznik bibliografii jest źródłem informacji bieżącej, ale z czasem staje się bibliografią retrospektywną. Dzięki niej współcześni użytkownicy mogą dotrzeć do informacji o publikacjach sprzed wielu lat. Mimo upływu czasu PBL stanowi uniwersalne i cenne źródło informacji.

Teoria remediacji zakłada powstanie nowych praktyk czytelniczych. Taka sytuacja ma miejsce w przypadku PBL. Podstawową funkcją bibliografii jest informowanie o ukazujących się publikacjach. Pierwszą praktyką było więc czytanie jej w poszukiwaniu wskazówek lekturowych. Drugą jest czytanie bibliografii jako badanego tekstu. Dzięki rozbudowanej strukturze działów, modyfikowanej wraz z rozwojem humanistyki i pojawianiem się nowych zjawisk w literaturze, bibliografia zgodnie z przewidywaniami Vrtela-Wierczyńskiego z 1921 roku sama staje się przedmiotem badań z zakresu historii literatury, przyczynkiem do rozważań na temat nowych nurtów i koncepcji naukowych. W kolejnym rozdziale opiszę zasygnalizowaną tutaj rolę bibliografii jako metarefleksji literaturoznawczej.

Odkąd PBL została udostępniona w formie bazy danych, pojawiła się jeszcze jedna praktyka czytelnicza. Bibliografia stała się źródłem zestawów danych badawczych. Dzięki zaawansowanym sposobom przeszukiwania bazy (dostępnym na razie jedynie dla wyspecjalizowanych pracowników tworzących bazę) możliwe jest generowanie z bazy danych odpowiednio zdefiniowanych zbiorów rekordów bibliograficznych. Obecnie zespół PBL pracuje nad wzbogaceniem rekordów bibliograficznych o nowe metadane, wprowadzeniem możliwości pobierania danych przez użytkowników i udostępnieniem

ich w postaci umożliwiającej ich dalsze przetwarzanie na potrzeby projektów badawczych. To pokazuje, że mimo pojawiania się nowych metod badawczych i praktyk czytelniczych bibliografia literacka pozostaje dla humanistów cennym źródłem.

Koncepcja bibliografii Vrtela-Wierczyńskiego ma wiele wspólnego także ze współczesnym ruchem na rzecz otwartego dostępu do treści naukowych i edukacyjnych. Wspomniane już bibliografia ogólna druków zwartych, bibliografia zawartości czasopism oraz bibliografie specjalne miały udostępnić naukowcom uporządkowane wykazy publikacji z interesującej ich dziedziny. Należy zaznaczyć, że korzystanie z bibliografii nigdy nie było płatne. Oczywiście biblioteki kupowały nowe roczniki, ale użytkownicy korzystający z nich w bibliotekach nie ponosili żadnych kosztów. Obecnie dodatkowym ułatwieniem jest możliwość korzystania z internetowej bazy danych zawierającej roczniki PBL 1989–2012 oraz ze skanów roczników PBL za lata 1944/1945–1988, które są umieszczone w Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych (RCIN). Dokumentaliści opracowujący bibliografię służą także pomocą w przeprowadzaniu kwerend i przygotowaniu danych do ponownego ich wykorzystania w badaniach naukowych.

Idea otwartego dostępu w przypadku PBL ma także odzwierciedlenie w sposobie pozyskiwania informacji o ukazujących się w danym roku książkach. Od początku istnienia PBL korzystała z informacji zamieszczanych w „Przewodniku Bibliograficznym”. Wraz z rozwojem programów komputerowych i internetu niektóre czynności związane z przejmowaniem opisów bibliograficznych zautomatyzowano. Od rocznika PBL 2004 (opracowywanego w 2019 roku) rekordy książek są pobierane z ogólnodostępnej bazy bibliograficznej udostępnianej przez Bibliotekę Narodową w Warszawie, a potem wzbogacane o klasyfikację działów PBL i adnotacje. Biblioteka Narodowa udostępnia także analogiczną bazę artykułów z czasopism, będącą cyfrową wersją „Bibliografii Zawartości Czasopism”. W tej chwili w PBL trwają prace nad pobieraniem z tej bazy opisów bibliograficznych artykułów z wybranych czasopism, które podobnie jak rekordy książek zostaną

wzbogacone o klasyfikację działów PBL oraz adnotacje. Ponadto w ramach międzynarodowego projektu „Literary Bibliography Research Infrastructure” (LIBRI), którego efektem jest baza danych European Literary Bibliography / Europejska Bibliografia Literacka, realizowanego przez Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk i Instytut Literatury Czeskiej Akademii Nauk Republiki Czeskiej, zapoczątkowano wymianę danych bibliograficznych między czeską i polską bibliografią literacką (zagadnienia pobierania danych z bazy Biblioteki Narodowej oraz wykorzystania danych bibliograficznych PBL w wymienionym tu projekcie omówię szczegółowo w rozdziale siódmym). Inicjatywa ta wpisuje się we współczesny trend wymiany danych cyfrowych między instytucjami i przetwarzania ich na potrzeby projektów badawczych. Praktyki te stanowią rozwinięcie postulatów Vrtela-Wierczyńskiego z 1921 roku dotyczącego opracowywania bibliografii według spójnych zasad, które umożliwią ponowne wykorzystanie zgromadzonych informacji. Ponadto przykład PBL pokazuje, że bibliografia może być zarówno beneficjentem ruchu na rzecz otwartego dostępu do danych, jak i ich dostawcą.

„Polska Bibliografia Literacka” jako obszar metarefleksji literaturoznawczej

W referacie *Organizacja Biblijografji w Polsce*, omawianym przeze mnie w rozdziale trzecim, Stefan Vrtel-Wierczyński wyłożył swoją koncepcję bibliografii ogólnej druków zwartych i bibliografii zawartości czasopism, która miałyby być podstawą dla przygotowanych później bibliografii specjalnych, przede wszystkim bibliografii literackiej. W podsumowaniu wyraził on opinię, że

należycie uskutecznioma organizacja biblijografji będzie miała niewątpliwie wpływ duży na rozwój nauki. W sposób korzystania ze źródeł wprowadzi porządek, dokładność i ścisłość, oprze wszelkie badania na podstawie gruntownej i trwałej, otworzy rozległe horyzonty, ułatwi niesłychanie żmudne poszukiwania i gonitwę za rozprószonym, niedostępnym dziś materiałem, ocali od zmarnowania się mnóstwo energii, wpłynie na przyśpieszenie ogólnego postępu wiedzy. Biblijografia przestanie być suchym i martwym spisem dat, nazwisk, tytułów, w metodologii badań będzie, więcej niż dotąd, czynnikiem żywotnym i twórczym, a niejednokrotnie źródłem nowych pomysłów i założeń¹.

Koncepcję tę udało się Vrtelowi-Wierczyńskiemu zrealizować częściowo. „Polska Bibliografia Literacka” jest jedną z zapowiadanych w tym tekście bibliografii specjalnych druków zwartych i zawartości

¹ Stefan Vrtel-Wierczyński, *Organizacja Biblijografji w Polsce...*, dz. cyt., s. 32.

czasopism. Jej ponad siedemdziesięcioletnia historia pokazuje, że z czasem nie traci ona swoich podstawowych funkcji – nadal informuje o ukazujących się tekstach literackich oraz publikacjach na ich temat – ale zyskuje też nowe.

PBL ma obecnie charakter dualny. Po pierwsze, jest zarazem bibliografią bieżącą i bibliografią retrospektywną. Daje informacje o współczesnej literaturze, aktualnie publikowanych pracach naukowych, ale jednocześnie jej archiwalne roczniki są dla współczesnych czytelników źródłem wiedzy o procesach, które zaszły w humanistyce po II wojnie światowej. Po drugie, jest zarówno źródłem informacji o publikacjach, które są potrzebne w badaniach naukowych, jak i przedmiotem badań naukowych z zakresu literaturoznawstwa. Zmiany struktury działów rzeczowych, które zachodziły w PBL wraz ze zmianami w dokumentowanych dyscyplinach naukowych, mogą być tematem badań dotyczących historii nauki – w tym przypadku literaturoznawstwa, teatrologii, filmoznawstwa. Prześledzenie struktury działów PBL w poszczególnych latach pozwala zauważyć, że bibliografia utrwaliła terminologię charakterystyczną dla różnych etapów rozwoju dyscypliny i ówczesnego stanu wiedzy. Przykładem mogą być nazwy epok literackich.

Zanim do tego przejdę, muszę zrobić jedno zastrzeżenie dotyczące sposobu podawania informacji o roku dedykacji i roku wydania poszczególnych roczników PBL. Analizując zmiany, jakie zaszły w nazewnictwie działów rzeczowych, będę podawać zarówno rok dokumentowany w bibliografii (rok dedykacji), jak i rok wydania. Jest to ważne z dwóch powodów. Po pierwsze, omawiana bibliografia wydawana była z opóźnieniem, w niektórych przypadkach kilku-, a nawet kilkunastoletnim. Dystans dzielący rok wydania i rok dedykacji mógł sprzyjać wprowadzaniu nowej terminologii, ugruntowanej już w bieżącej literaturze przedmiotu. Po drugie, początkowo roczniki PBL nie ukazywały się po kolei. Rozpoczynający serię tom za lata 1944/1945 wydany w roku 1957 wcale nie był pierwszym, który się ukazał. Był nim tom za rok 1948, wydany w roku 1954. Po opracowaniu i wydaniu tomów za lata: 1948 (wyd. 1954), 1947 (wyd.

1956), 1944/1945 (wyd. 1957), 1946 (wyd. 1958), 1949 z dodatkiem za lata 1944–1949 (wyd. 1958), kolejnym, który się ukazał, był tom za rok 1956 (wyd. 1960). Następne tomy bibliografii były publikowane po kolei. Brakujące opracowania za pierwszą połowę lat 50. ukazały się z dużym opóźnieniem jako tomy podwójne: za lata 1950/1951 w roku 1967, za lata 1952/1953 w roku 1972, za lata 1954/1955 w roku 1978.

Pierwszy w kolejności wydawania tom PBL za rok 1948 (wyd. 1954) w „Historii literatury i krytyce literackiej” miał następujące poddziały:

Od średniowiecza do poł. w. XVIII
Oświecenie, romantyzm, pozytywizm
Naturalizm, Młoda Polska
Dwudziestolecie międzywojenne
Literatura współczesna².

W kolejnych tomach, czyli za lata 1944/1945–1947 i 1949 (wyd. w latach 1956–1958), struktura poddziałów prezentowała się następująco:

Literatura staropolska
Oświecenie, Romantyzm
Literatura lat 1863–1939
Literatura współczesna³.

Następny w kolejności ukazywania się był tom za rok 1956 (wyd. 1960). Wprowadzono wówczas strukturę poddziałów, która utrzymała się do ostatniego tomu wydanego drukiem, czyli PBL za rok 1988 (wyd. 2000), i została przeniesiona do bazy danych PBL:

² „Polska Bibliografia Literacka za rok 1948”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1954, s. v.

³ „Polska Bibliografia Literacka za lata 1944/1945”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1957, s. v.

Literatura staropolska
Oświecenie
Romantyzm
Pozytywizm
Młoda Polska
Dwudziestolecie międzywojenne
Literatura wojenna 1939–1945
Literatura współczesna⁴.

Dopiero w roczniku za rok 2000, udostępnionym w bazie danych PBL, dodano poddziały „Średniowiecze”, „Renesans”, „Barok” i wprowadzono zmiany periodyzacji literatury współczesnej, dzieląc ją na dwa okresy: „Literatura polska 1945–1989” oraz „Literatura polska po 1989”. Zmiana nazw poddziałów, które zawierają materiały bibliograficzne dotyczące epok literackich, i wprowadzenie podziału w ramach literatury współczesnej mogą być ciekawym tematem badawczym dla historyków literatury. To przykład tego, jak bibliografowie radzili sobie z postępem wiedzy w tym zakresie, z wydarzeniami historycznymi (mam tu na myśli przełom polityczny roku 1989, który zaznaczył się także w kulturze oraz nauce), i jak adaptowali ustalenia naukowców na potrzeby metody bibliograficznej PBL.

Następne zagadnienia, które można prześledzić na podstawie modernizacji struktury działów PBL, to stosunek polskiego literaturoznawstwa do literatur obcych i uwarunkowania polityczne, które miały na to wpływ. W tym przypadku analizie można poddać kolejność poddziałów literatur obcych w strukturze PBL. Pierwotny projekt układu PBL zakładał alfabetyczną listę literatur obcych. Jednak w czasie – jak to wówczas nazywano – narady produkcyjnej, zorganizowanej 15 stycznia 1952 roku, poświęconej planowanej bibliografii literackiej, Henryk Markiewicz skrytykował schemat przygotowany przez Stefana Vrtela-Wierczyńskiego i zaproponował, aby wykaz

⁴ „Polska Bibliografia Literacka za rok 1956”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1960, s. v.

rozpoczęły „Literatury ZSRR”⁵. Po dyskusji jego postulat przyjęto. W wyniku tych ustaleń w tomach PBL za lata 1944/1945–1949, wydawanych w latach 1954–1958, listę literatur obcych rozpoczęły „Literatury narodów ZSRR”, a dopiero po nich następowały pozostałe literatury w kolejności alfabetycznej. W ramach „Literatur narodów ZSRR” obowiązywała kolejność alfabetyczna, z pierwszeństwem jednak „Literatury rosyjskiej”:

Literatury narodów ZSRR
Literatura rosyjska
Literatura abchaska
Literatura armeńska
Literatura azerbejdżańska
Literatura baszkirska
Literatura białoruska
Literatura dagestańska
Literatura estońska
Literatura gruzińska
Literatura karelo-fińska
Literatura kazachska
Literatura kirgiska
Literatura litewska
Literatura łotewska
Literatura mołdawska
Literatura osetyńska
Literatura tadżycka
Literatura tatarska
Literatura turkmeńska
Literatura ukraińska
Literatura uzbecka⁶

⁵ *Narada produkcyjna w I.B.L. w Warszawie. Cz. II, msvw.*

⁶ „Polska Bibliografia Literacka za lata 1944/1945”..., dz. cyt., s. v; „Polska Bibliografia Literacka za rok 1946”, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1958, s. v; „Polska

Dla ścisłości dodam, że wykaz literatur narodów ZSRR w poszczególnych rocznikach ze wskazanego okresu różnił się. Powodem tego było przyjęte założenie metody PBL, aby w wykazie działów i poddziałów umieszczać tylko te, w których w danym roku odnotowano materiał bibliograficzny. W następnych tomach PBL omówiony układ się nie utrzymał. W tomie PBL za rok 1956 (wyd. 1960) autorzy bibliografii powrócili do pierwotnego projektu i wprowadzony został układ alfabetyczny literatur obcych. Funkcjonuje on w bibliografii literackiej do chwili obecnej. Nazwa działu „Literatury narodów ZSRR” (występująca także jako „Literatury ZSRR”) utrzymała się w PBL do rozpadu ZSRR na początku lat 90.

W tym rozdziale przeanalizuję szczegółowo zmiany zachodzące w innym dziale PBL – „Teorii literatury”. Na tym przykładzie prześledzę bibliograficzny obraz rozwoju teorii literatury w Polsce po II wojnie światowej. Dział „Teoria literatury” był modernizowany dwukrotnie. Za każdym razem powodem modyfikacji były konieczność wprowadzania aktualizacji i nadążanie za stanem badań. Zanim przejdę do szczegółowej analizy tego zagadnienia, powrócę do pierwszych polskich bibliografii literackich publikowanych w „Pamiętniku Literackim” na początku XX wieku i ich kontynuacji wydawanych samodzielnie w latach 20. i 30., ponieważ już wówczas wśród zagadnień przedmiotowych bibliografii uwzględniano teorię literatury.

Teoria literatury w przedwojennych polskich bibliografiach literackich

Przed II wojną światową teoria literatury nie była dziedziną nauki tak rozbudowaną, jak jest obecnie. Terminologia stosowana w biblio-

Bibliografia Literacka za rok 1947”, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1956, s. v; „Polska Bibliografia Literacka za rok 1948”..., dz. cyt., s. v; „Polska Bibliografia Literacka za rok 1949 oraz dodatek za lata 1944–1949”, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1958, s. 5.

grafiach literackich na określenie tej tematyki ograniczała się najczęściej do teorii literatury i stylistyki. Tendencję tę odzwierciedlają nazwy stosowane w bibliografiach ukazujących się w „Pamiętniku Literackim”.

Bibliografie literackie czasopism polskich publikowane w „Pamiętniku Literackim” odnotowywały zarówno literaturę piękną, jak i zagadnienia przedmiotowe. Wśród tych drugich znajdowała się teoria literatury, choć muszę zaznaczyć, że publikacji na ten temat notowano niewiele, a terminologia stosowana do nazywania zagadnień przedmiotowych nie była ujednoczona. W *Bibliografii literackiej czasopism polskich za rok 19017*, w dziale „Literatura krytyczna” wyróżniono „Poetykę”. Wśród dziewięciu artykułów do „Poetyki” zakwalifikowanych znajdują się trzy odnoszące się do teorii literatury. Są to recenzje książki *Teoria literatury (stylu, prozy i poezji)* Bronisława Grabowskiego. W bibliografii za rok 1902⁸ wyodrębnione zostało zagadnienie „Teoria i statystyka literatury” zawierające sześć artykułów⁹. *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1903*¹⁰,

⁷ *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1901...*, dz. cyt., s. 358–368, 694–711; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1901 (ciąg dalszy)...*, dz. cyt.; *Literatura krytyczna*, zestawili Edward Dubanowicz, Stanisław Kossowski, dz. cyt., s. 712–728.

⁸ *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1902...*, dz. cyt., „Pamiętnik Literacki” 1903, t. 2, nr 1/4, s. 326–329, 463–513, 708–725; *Literatura piękna...*, dz. cyt.; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1902...*, dz. cyt., „Pamiętnik Literacki” 1904, t. 3, nr 1/4, s. 156–184.

⁹ Recenzja książki Włodzimierza Kokowskiego *Teorja literatury polskiej* opublikowana przez Chrzanowskiego w czasopiśmie „Książka”, nr 12; S. Dobrzycki, *Rodzimość a pierwiastki obce w literaturze polskiej (Sprawozdanie z odczytu)*, „Rozwój”, nr 125; S. Pigoń, W. Jabłonowski, *Uwagi o twórczości literackiej z ubiegłego roku*, „Gazeta Polska” (Warszawa), nr 30; S. Rudstein, *Statystyka literatury*, „Przegląd Tygodniowy”, nr 47; H. Struve, *Przedmiot i metoda historii literatury polskiej*, „Pamiętnik Literacki”, t. 1, s. 373–378; A. Sylf, *Odwrotne strony medalów (Literatura arystokratyczna)*, „Wędrowiec”, nr 21, s. 414–415.

¹⁰ *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1903...*, dz. cyt.; *Literatura krytyczna*, zestawili Tadeusz Bałaban, Jerzy Koller, dz. cyt., s. 723–762.

ograniczona jedynie do działu zawierającego literaturę krytyczną, odnotowuje zagadnienie „Historja literatury polskiej (Krytyka literacka, teoria, kwestye ogólne, literatura współczesna)”, pod którym wymienia się wiele artykułów, ale tylko osiem dotyczy teorii literatury oraz stylistyki. Są to recenzje książek *Stylistyka polska wraz z nauką kompozycyi pisarskiej* Piotra Chmielowskiego¹¹, a także *Stylistyka i teoria literatury* Henryka Gallego¹².

Autorzy *Bibliografii historii literatury i krytyki literackiej polskiej* za lata 1904–1907¹³, *Bibliografii historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1908 i 1909*¹⁴ oraz *Bibliografii literatury polskiej* za lata 1919 i 1922¹⁵ w zakresie układu bibliografii kontynuowali metodę stosowaną w bibliografiach publikowanych w „Pamiętniku Literackim”. Wśród dokumentowanych zagadnień znalazła się ponownie teoria literatury, poszczególni bibliografowie jednak stosowali odmienne nazewnictwo. I tak w bibliografii za rok 1904 znalazło się zagadnienie „Stylistyka i teoria literatury”. W kolejnych stosowano inne nazwy: za rok 1905 „Metodyka i teoria literatury, stylistyka”; za rok 1906 „Krytyka literacka (Dzieje krytyki, teoria, metodyka)”; za rok 1907 „Metodyka i teoria literatury”; za lata 1908 i 1909 „Historja literatury, teoria, metodyka, stylistyka”; za rok 1919 „Historja i teoria literatury”; natomiast w bibliografii za rok 1922 znajduje się zagadnienie

¹¹ Recenzje opublikowane w czasopismach: „Bluszcz”, nr 191; „Gazeta Warszawska”, nr 103; „Kraj”, nr 13; H. Galle, „Książka”, s. 361; J. Flach, „Muzeum”, s. 847; I. Chrzanowski, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 16. Autorzy bibliografii w przypadku niektórych recenzji nie podali autorów i tytułów artykułów oraz numerów i stron.

¹² B. Chlebowski, „Książka”, s. 446; A.W.Ł., „Wędrowiec”, nr 44. Autorzy bibliografii nie podali tytułów recenzji, numerów i stron.

¹³ *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1904...*, dz. cyt.; *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej za rok 1905...*, dz. cyt.; *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1906...*, dz. cyt.; *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1907...*, dz. cyt.

¹⁴ *Bibliografja historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1908 i 1909*, oprac. Radomir Vrtel, z rękopisu wydał Stefan Vrtel-Wierczyński, Poznań 1933.

¹⁵ *Bibliografja literatury polskiej za rok 1919...*, dz. cyt.; *Bibliografja literatury polskiej za rok 1922...*, dz. cyt.

„Umiejętność literatury: Historia literatury, teoria, metodyka, nauki pomocnicze”, a materiał bibliograficzny zgromadzony w tym haśle podzielono na mniejsze części. Ta dotycząca teorii literatury nosi tytuł „Teoria (Teoria badań literackich. Istota poezji i sztuki wogóle. Estetyka etc.)”.

Teoria literatury znalazła też swoje miejsce w retrospektywnych bibliografiach literackich ukazujących się w latach 30., nawiązujących do tradycji bibliografii wydawanych przez „Pamiętnik Literacki”. Autorzy *Bibliografii literackiej czasopism polskich* za lata 1875 i 1876¹⁶ ułożyli zgromadzony materiał w dwóch działach: „Teksty” i „Opracowania”. Wśród działów podrzędnych tego drugiego znalazły się „Literatura powszechna, teoria oraz metodologia literatury”, co pokazuje, że zagadnienia teoretyczne opisywano już w latach 70. wieku XIX, choć muszę zaznaczyć, że publikacje tu uwzględnione dotyczyły gatunków literackich oraz estetyki.

Przed II wojną światową nie udało się opracować i wydać bibliografii za brakujące lata, ale po wojnie w Instytucie Badań Literackich powstała „Polska Bibliografia Literacka”, która kontynuowała tradycję omówionych wyżej publikacji, także w zakresie teorii literatury. Stało się tak zapewne dlatego, że jej pomysłodawca i twórca – Stefan Vrtel-Wierczyński – swoje pierwsze doświadczenia bibliograficzne zdobywał, opracowując bibliografię za rok 1905 opublikowaną jako dodatek do „Pamiętnika Literackiego”, a potem wydawane osobno bibliografie za lata 1908–1909, 1919 i 1922.

¹⁶ *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1875*, oprac. Sekcja Bibliograficzna Zakładu Polskiej Literatury Porównawczej Uniwersytetu Jana Kazimierza pod kierunkiem Eugeniusza Kucharskiego, redagował i do druku przysposobił Władysław Floryan, Lwów 1938; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1876*, oprac. Sekcja Bibliograficzna Zakładu Polskiej Literatury Porównawczej Uniwersytetu Jana Kazimierza pod kierunkiem Eugeniusza Kucharskiego, redagował i do druku przysposobił Władysław Floryan, Lwów 1936.

Modernizacje działu Teoria literatury i przenikanie terminologii teoretycznoliterackiej do „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Na początku muszę zastrzec, że pojawienie się w strukturze bibliografii określonego działu warunkowane było przez ukazanie się w danym roku publikacji na ten temat. W tym sensie bibliografia jest wtórna wobec dyscypliny, którą dokumentuje. Kształt struktury działów „Polskiej Bibliografii Literackiej” to wynik doświadczeń zespołu autorskiego, ale w momentach, w których bibliografowie i redaktor naukowy nie byli w stanie samodzielnie rozwiązywać problemów, z jakimi się mierzyli w czasie pracy nad PBL, nowy schemat działów tworzono w porozumieniu z badaczami literatury i nauk pokrewnych.

W historii zmian struktury działu „Teoria literatury” można wyznaczyć trzy etapy. Etap pierwszy (obejmujący tomy PBL za lata 1944/1945–1967 wydane w latach 1954–1970), etap drugi (obejmujący roczniki PBL za lata 1968–1997 opublikowane w latach 1971–2008) oraz etap trzeci (obejmujący roczniki PBL za lata 1998–2012 opublikowane w latach 2009–2025). Zanim przejdę do omówienia sposobu kształtowania się układu poddziałów w poszczególnych etapach, opiszę krótko, w jaki sposób ewoluowała nazwa działu nadrzędnego. Jej początkowa wersja „Teoria literatury, Krytyka, Językoznawstwo” obowiązywała w tomach PBL za lata 1944/1945 (wyd. 1957), 1947 (wyd. 1956), 1948 (wyd. 1954), 1949 (wyd. 1958). Druga forma: „Teoria literatury i krytyki. Psychologia twórczości” funkcjonowała tylko w tomie za rok 1946 (wyd. 1956). Ostatecznie zespół autorski zdecydował się na nazwę „Teoria literatury”, którą stosowano we wszystkich następujących drukowanych tomach PBL i stosuję się także w bazie danych PBL. Pisząc o modernizacji tego działu w różnych okresach, mam w pamięci dwie pierwsze nazwy, dla przejrzystości wywodu jednak konsekwentnie będę podawała nazwę „Teoria literatury”.

Struktura działu teoretycznoliterackiego w pierwszych rocznikach PBL nawiązywała do terminów używanych przez autorów przedwojennych bibliografii literackich. W jego zakresie mieściły się takie zagadnienia, jak teoria literatury, stylistyka i krytyka literacka. Układ działów rzeczowych „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948” był

przedmiotem dwóch z pięciu konferencji bibliograficznych, zorganizowanych w latach 1949–1952 z inicjatywy Kazimierza Budzyka¹⁷ w Instytucie Badań Literackich. Jadwiga Czachowska w książce *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce* szczegółowo opisała przebieg tych spotkań oraz zagadnienia poruszane przez recenzentów pierwszego w kolejności wydawania tomu PBL¹⁸. Wracam do tych konferencji i recenzji, ponieważ konsultacje z pierwszego okresu powstawania powojennej bibliografii literackiej są tłem dla późniejszych zmian struktury jej działów – także „Teorii literatury”. Ukonstytuował się wówczas taki sposób pracy nad PBL, którego ważnym elementem stały się konsultacje z badaczami. Z jednej strony chodziło o to, aby bibliografia odpowiadała potrzebom użytkowników, a z drugiej – zespołowi autorskiemu i redaktorom naukowym zależało na tym, aby PBL w największym możliwym stopniu podążała za zmianami dokonującymi się w dokumentowanych dyscyplinach. Zagadnienie to omówię dokładnie w dalszej części tego rozdziału.

Skład osobowy poszczególnych konferencji z lat 1949–1952 zmieniał się, ale zawsze udział w nich brali twórca PBL Stefan Vrtel-Wierczyński, reprezentanci zespołu bibliografów, a na czterech z pięciu spotkań obecny był Kazimierz Budzyk, ówczesny zastępca dyrektora IBL. Budzyk – historyk i teoretyk literatury oraz bibliograf – w 1948 roku należał do organizatorów IBL, w którym kierował Działem Bibliografii, a od 1953 roku Działem Historii Literatury Staropolskiej. Od roku 1955 łączył pracę w IBL z funkcją kierownika Katedry Teorii Literatury Uniwersytetu Warszawskiego. Obok licznych publikacji i prac redaktorskich, co chcę podkreślić, był inicjatorem i od 1950 roku redaktorem naczelnym „Bibliografii literatury polskiej »Nowy Korbut«”¹⁹.

¹⁷ *List Kazimierza Budzyka do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 29 lipca 1949*, Polska Akademia Nauk. Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu. Instytut Badań Literackich PAN. Pracownia Bibliografii Bieżącej, sygn. P.II-6. Dalej tę lokalizację źródeł oznaczam symbolem PBB.

¹⁸ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 128–142.

¹⁹ *Budzyk Kazimierz*, w: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliobibliograficzny*, t. 1, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Sza-

Decyzje istotne dla dalszych prac nad PBL za rok 1948 i kolejnymi tomami bibliografii zapadły w czasie dwóch pierwszych konferencji, które odbyły się 17 września i 29 października 1949 roku. Wówczas szczegółowo omówiono układ bibliografii oraz zaproponowaną przez Vrtela-Wierczyńskiego i zespół bibliografów strukturę działów rzeczowych PBL. W czasie pierwszej konferencji debatujący uznali projekt struktury działów przygotowany przez zespół Pracownicy Bibliograficznej IBL PAN w Poznaniu za zbyt szczegółowy i uchwalony został schemat uwzględniający podział bibliografii na dwie części: „Teksty” i „Opracowania” oraz sześć głównych działów rzeczowych:

Organizacja nauki literatury
Historia literatury i krytyka
Teatr
Teoria literatury i metodyka
Językoznawstwo
Nauki pomocnicze²⁰

Po konferencji zespół autorski w oparciu o powyższą strukturę działów rzeczowych dokonał próbnej systematyzacji zebranego materiału bibliograficznego. W efekcie tych działań powstały dwie kolejne koncepcje, które Stefan Vrtel-Wierczyński zaprezentował na spotkaniu 29 października 1949 roku. Obie zakładały podział bibliografii na części „Teksty” i „Opracowania”, ale różniły się listą głównych działów w części „Opracowania”. Pierwsza obejmowała:

łagan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994, s. 333–335 [autorka hasła Jadwiga Czachowska].

²⁰ *Protokół z konferencji bibliograficznej odbytej w Poznaniu dn. 29 X 1949 roku*, Polska Akademia Nauk. Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu. Materiały Jadwigi Czachowskiej (1922–2013), sygn. P.III-135. Dalej źródła w tej lokalizacji oznaczam symbolem MJC.

Życie literackie i kulturalne w Polsce.
Nauki pomocnicze [zawierające między innymi zagadnienia języko-
znawcze i teatralne – K.P.].
Teoria literatury i metodyka badań literackich.
Historia literatury – krytyka literacka²¹.

Dруга koncepcja składała się z trzech działów:

Życie literackie i kulturalne w Polsce.
Nauki pomocnicze [zawierające między innymi zagadnienia języko-
znawcze i teatralne – K.P.].
Historia i teoria literatury – krytyka literacka²².

Działy główne posiadały także poddziały szczegółowe, wyliczone w czasie spotkania, ale niestety nieodnotowane w protokole, dlatego nie jest znana ich dokładna lista. Wiadomo jednak, że omówione wówczas przez przedstawiciela Pracowni Bibliograficznej IBL PAN poddziały PBL w toku dyskusji zostały skrytykowane ze względu na ich nadmierną drobiazgowość.

Uczestnicy konferencji zgłaszali swoje uwagi dotyczące między innymi: terminologii stosowanej w nazwach działów, zakresu bibliografii, stopnia uszczegółowienia zagadnień zyskujących w bibliografii swoje miejsce w postaci działów oraz poddziałów i rozmieszczenia działów podrzędnych w strukturze. Z racji tego, że rozdział ten poświęcam historii ukonstytuowania się i zmian terminologii teoretycznoliterackiej w PBL, przedstawiając przebieg konferencji, skupię się przede wszystkim na tym, w jaki sposób zagadnienie to omawiane było w czasie październikowej dyskusji. Głos w tej sprawie zabierał Kazimierz Budzyk. Jego uwagi miały wpływ na to, jaki kształt zyskał dział „Teoria literatury” w pierwszych tomach PBL.

²¹ Tamże.

²² Tamże.

Badacz za błąd układu bibliografii uznał poddziałły nazbyt szczegółowe. Opowiedział się za wprowadzeniem do bibliografii pierwszej z wymienionych koncepcji układu działów szczegółowych. Ponadto przedstawił dwa postulaty zmian w układzie PBL. Pierwszy dotyczył umieszczania recenzji w pierwszej części bibliografii, czyli w „Tekstach”, bezpośrednio pod opisem bibliograficznym tekstu autorskiego, a nie – jak zakładano wcześniej – w części drugiej „Opracowania”. Druga propozycja dotyczyła zakresu działu „Teoria literatury i metodyka badań literackich”. Badacz proponował dołączenie do niego zagadnień językoznawczych, które wcześniej w zamysle autorów propozycji miały być odnotowywane w dziale „Nauki pomocnicze”. Oba postulaty Budzyka zostały zaakceptowane przez uczestników spotkania²³. W efekcie w tomie PBL 1948 dział dedykowany teorii literatury objął także zagadnienia językoznawcze. Schemat działu teoretycznoliterackiego przyjął kształt:

Teoria literatury i krytyki. Językoznawstwo
Teoria literatury
Krytyka
Językoznawstwo²⁴

Obowiązywał on w tomach za lata 1944/1945 (wyd. 1957), 1947 (wyd. 1956), 1948 (wyd. 1954), 1949 (wyd. 1958). „Językoznawstwo” wyeliminowano z zakresu PBL w tomie za rok 1946 (wyd. 1956).

Sam fakt, że Kazimierz Budzyk brał aktywny udział w konferencjach i proponował merytoryczne zmiany, jest wart odnotowania i opisania. Budzyk na spotkaniach dotyczących PBL występował w roli reprezentanta Dyrekcji, osoby decyzyjnej, ale nie można pominąć jego kompetencji i doświadczenia w zakresie teorii literatury oraz bibliografii, które sprawiały, że swoimi wskazówkami wpływał na ulepszenie PBL. Na początku pracy naukowej zajmował się stylistyką lingwistyczną oraz zagadnieniami księgoznawstwa i bibliografii. Po

²³ Tamże.

²⁴ „Polska Bibliografia Literacka za rok 1948”..., dz. cyt., s. v.

II wojnie światowej wydał między innymi: *Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa*²⁵, *Bibliografię konstytucyj sejmowych XVII wieku w Polsce*²⁶, *Bibliografię literatury polskiej okresu odrodzenia* (wspólnie z Romanem Pollakiem i Stanisławem Stupkiewiczem)²⁷, *Studia z zakresu nauk pomocniczych i historii literatury polskiej*²⁸.

Zdaniem Janusza Sławińskiego Kazimierz Budzyk był jednym z badaczy uczestniczących w akcji „kształtowania się nowoczesnej metodologicznej samoświadomości”²⁹ literaturoznawstwa – w latach 30., „gdy młoda wówczas generacja polonistów rozpoczęła ofensywę przeciw tradycyjnej uniwersyteckiej filologii, występując z ideałami naukowości uformowanymi pod wpływem epistemologii neopozytywistycznej i koncepcjami teoretycznoliterackimi nawiązującymi do osiągnięć lingwistyki strukturalnej”; i w okresie powojennym, „gdy przedstawiciele tej samej, ale już zdziesiątkowanej przez wojnę generacji podjęli trud konstruowania słownika marksistowskiej metodologii badań literackich”³⁰. W 1946 roku pod redakcją Budzyka ukazała się antologia *Stylistyka teoretyczna w Polsce*³¹. Wydana została w serii „Z zagadnień poetyki”, nawiązującej do wileńskiej serii stworzonej przez Manfreda Kridla. Zbiór ten prezentuje historię polskich badań stylistycznych. Rozpoczyna się od obszernego *Zarysu dziejów*

²⁵ Kazimierz Budzyk, *Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa*, Spółdzielnia Wydawnicza „Wiedza”, Warszawa 1948.

²⁶ Tenże, *Bibliografia konstytucyj sejmowych XVII wieku w Polsce*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1952.

²⁷ *Bibliografia literatury polskiej okresu odrodzenia (materiały)*, oprac. Kazimierz Budzyk, Roman Pollak, Stanisław Stupkiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1954.

²⁸ Kazimierz Budzyk, *Studia z zakresu nauk pomocniczych i historii literatury polskiej*, t. 1–2, Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1956.

²⁹ Janusz Sławiński, *Zainteresowania teoretycznoliterackie Kazimierza Budzyka*, w: tegoż, *Dzieło. Język. Tradycja*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 246.

³⁰ Tamże.

³¹ *Stylistyka teoretyczna w Polsce*, pod red. Kazimierza Budzyka, Spółdzielnia Wydawnicza „Książka”, Warszawa 1946.

stylistyki teoretycznej w Polsce, w którym Budzyk nie tylko dokonał przeglądu najważniejszych prac i zagadnień, ale także proponował powrót do przerwanej przez wybuch wojny współpracy „polskiego językoznawstwa z nauką o literaturze”³². To znamienne, że Budzyk postulat ten realizował, upominając się w 1949 roku o włączenie zagadnień językoznawczych w zakres działu teoretycznoliterackiego PBL. Ostatecznie językoznawstwo obok teorii literatury oraz krytyki stanowiło nazwę tego działu w czterech pierwszych tomach PBL.

Podejście Kazimierza Budzyka do teorii literatury ponownie – tym razem w sposób pośredni – kształtowało obraz teorii literatury w PBL. W 1955 roku z jego inicjatywy na Uniwersytecie Warszawskim powołano jedyną wówczas w Polsce Katedrę Teorii Literatury (pierwszą po wojnie założyła na Uniwersytecie Łódzkim Stefania Skwarczyńska, ale z powodów politycznych rozwiązana w 1951 roku). Zostali w niej zatrudnieni między innymi Janusz Sławiński i Michał Głowiński, późniejsi współautorzy – wraz z Aleksandrą Okopień-Sławińską – książki *Zarys teorii literatury*³³, która ukazała się po raz pierwszy w 1962 roku. Pośredni wpływ Budzyka na PBL upatruję w tym, że pod koniec lat 60. Sławiński, jego uczeń i doktorant (po śmierci Budzyka promotorem jego rozprawy został Zdzisław Libera), współautor wspomnianej książki, przygotował propozycję zmian działu „Teoria literatury” w duchu strukturalizmu. Zostały one wprowadzone do PBL w tomie za rok 1968 (wyd. 1971). Do tematu tych konsultacji wrócę w dalszej części rozdziału.

W następnych tomach, wydawanych w latach 1960–1970, przypadających na opisywany pierwszy etap w historii zmian struktury działu teoretycznoliterackiego, schemat tego działu był rozszerzany. Miał na to wpływ fakt, że ukazywały się coraz bardziej zróżnicowane

³² Kazimierz Budzyk, *Zarys dziejów stylistyki teoretycznej w Polsce*, w: *Stylistyka teoretyczna w Polsce...*, dz. cyt., s. 79.

³³ Michał Głowiński, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, *Zarys teorii literatury*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962. Następne wydania w latach: 1967, 1972, 1975, 1986, 1991.

tematycznie publikacje, poruszające nowe problemy. Zespół autorski wraz z redaktorem naukowym reagował na te zmiany, wprowadzając nowe poddziały i nową terminologię. Analizując schemat omawianego działu w kolejnych tomach bibliografii, wyciągnęłam wnioski, że na pierwszym etapie struktura „Teorii literatury” miała charakter kumulatywny. Nowo dodane poddziały w sposób trwały tworzyły zakres tego działu. Najpełniejszy wykaz zagadnień umieszczonych w schemacie działu teoretycznego znajduje się w tomie PBL za rok 1967 (wyd. 1970), czyli ostatnim z omawianego etapu:

Teoria literatury
Ogólne
Genologia
Krytyka literacka
Metodologia badań literackich
Poezja
Przekład
Psychologia twórczości
Stylistyka
Wersologia³⁴

Na marginesie chcę zwrócić uwagę na to, że struktura działu teoretycznoliterackiego, poza częstszymi przypadkami jej rozszerzania, była także redukowana. Analiza jej przemian pokazuje, że zdarzały się poddziały, które obowiązywały przez krótki czas, na przykład „Realizm” i „Bohater pozytywny” – oba pojawiły się tylko w tomie PBL za rok 1956 (wyd. 1960) – lub były eliminowane po kilku latach, jak „Psychologia twórczości” (obowiązywała w tomach PBL za lata 1946–1947, 1952/1953, 1956, 1959–1964, 1966–1967), „Adaptacja sceniczna” (w tomach za lata 1958–1959), „Język literacki” (w tomach PBL 1956–1961) czy liczne poddziały gromadzące materiały teoretyczne na

³⁴ „Polska Bibliografia Literacka za rok 1967”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970, s. v.

temat gatunków literackich: „Dramat”, „Powieść”, „Reportaż” (w tomach PBL 1956–1961), „Opowiadanie” (w PBL za rok 1956), „Poezja” (w tomach PBL za lata 1956–1957 i 1959–1964), „Scenariusz filmowy” (w tomach PBL 1956–1957 i 1959–1960/1961), „Słuchowisko radiowe” (w tomach PBL za lata 1956 i 1960/1961), „Nowela” (w PBL za lata 1957 i 1960/1961), „Bajka”, „Poezja liryczna”, „Scenariusz” (w PBL za rok 1958), „Ballada”, „Esej” (w tomach za lata 1958 i 1960/1961), „Felieton”, „Hejnał”, „Pamiętnik”, „Proza”, „Przysłowie”, „Publicystyka”, „Satyra”, „Sielanka” (w tomie PBL za lata 1960/1961). Z zachowanych dokumentów wynika, że przyjęty przez zespół autorski układ „Teorii literatury” już w tomie za rok 1967 (wyd. 1970) uznany został przez Jadwigę Czachowską, ówczesną redaktor naukową PBL, za wątpliwy³⁵. Badaczka określiła go w następujący sposób: „Układ poddziałów w teorii literatury budzi wątpliwości: zbyt workowaty dział ogólny – od 1968 wprowadzimy układ nowy”³⁶. W dokumentowanych wówczas książkach i artykułach podejmowane były nowe zagadnienia teoretyczne, których nie można było w sposób kategoryczny zaklasyfikować do któregoś z obowiązujących poddziałów teoretycznoliterackich. Dlatego podjęto decyzję o zmianie układu działu „Teoria literatury” od tomu za rok 1968 (wyd. 1971). W przyjętym przeze mnie podziale właśnie ten tom rozpoczyna drugi etap w historii zmian struktury działu teoretycznoliterackiego.

Od 1971 roku, kiedy ukazał się tom PBL za rok 1968, dział „Teoria literatury” i jego poddziały kształtowały się według zaleceń strukturalisty Janusza Sławińskiego. Konsultacje z badaczem miały miejsce prawdopodobnie na początku 1969 roku. W spuściznie Jadwigi Czachowskiej w Archiwum PAN w Poznaniu zachował się dokument zawierający propozycję struktury działu „Teoria literatury” przygotowaną przez Sławińskiego w marcu 1969 roku:

³⁵ Jadwiga Czachowska, *Uwagi do Polskiej Bibliografii Literackiej 1967*, MJC.

³⁶ Tamże.

Metodologia badań literackich

1. Teoria dzieła literackiego
2. Teoria procesu historycznoliterackiego
3. Poetyka
  - a. stylistyka (i teoria języka poetyckiego)
  - b. wersyfikacja
  - c. zagadnienia kompozycji
  - d. genologia
1. Socjologia literatury
2. Psychologia literatury
3. Literatura w innych sztukach (film, telewizja, radio) i wśród innych sztuk

Zagadnienia przekładu³⁷

Schemat zastosowany ostatecznie w PBL za rok 1968 (wyd. 1971) w niewielkim stopniu różni się od układu zaproponowanego przez Sławińskiego. Dodano poddział „Ogólne” przeznaczony na materiały przekrojowe, nie pojawiła się „Poetyka”, a jej zagadnienia podrzędne weszły w skład „Teorii dzieła literackiego”. Z poprzedniego układu zachowano „Teorię krytyki literackiej” (wcześniej pod nazwą „Krytyka literacka”), a dział odnoszący się do korespondencji sztuk zyskał nazwę „Literatura w innych sztukach”³⁸. Taka struktura działu „Teoria literatury”, z jednym wyjątkiem – od tomu PBL za rok 1972 (wyd. 1975) wyeliminowano poddział „Kompozycja” – obowiązywała do ostatniego tomu wydanego drukiem, czyli za rok 1988 (wyd. 2000) i została przeniesiona do bazy danych PBL.

Na marginesie dodam, że kontakty Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN i redaktora naukowego PBL z Januszem Sławińskim nie zakończyły się na jednorazowej konsultacji struktury działu teoretycznoliterackiego. Świadczą o tym notatki Jadwigi Czachowskiej

³⁷ *Propozycja układu materiału w dziale „Teoria literatury”, MJC.*

³⁸ „Polska Bibliografia Literacka za rok 1968”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971, s. v.

dotyczące tomu PBL za rok 1977 (wyd. 1983). Wynika z nich, że badacz zapoznał się z materiałem bibliograficznym zgromadzonym w dziale „Teoria literatury” i sugerował zmiany w zakwalifikowaniu kilku pozycji do działów podrzędnych³⁹.

Dla kwestii reformy działu teoretycznoliterackiego w duchu strukturalizmu ważne są nie tylko czas wprowadzenia zmian, ale także ówczesny stan badań teoretycznoliterackich w Polsce. Michał Głowiński, Aleksandra Okopień i Janusz Sławiński na polecenie Kazimierza Budzyka napisali w 1957 roku podręcznik *Wiadomości z teorii literatury*⁴⁰, który miał być przeznaczony dla nauczycieli i uczniów. Michał Głowiński uznaje tę książkę za nieudaną, ale to ona stała się podstawą do opracowania przez ten sam zespół autorski kolejnego podręcznika⁴¹. W 1962 roku, czyli siedem lat przed konsultacją Sławińskiego działu „Teoria literatury” w PBL, ukazało się pierwsze wydanie *Zarysu teorii literatury*. Praca ta, jak wspominał Michał Głowiński:

była wykorzystywana w dydaktyce uniwersyteckiej, mimo że z założenia nie aspirowała do funkcjonowania na tak wysokim szczeblu. Do pewnego momentu niczego innego nie było na polonistycznym rynku wydawniczym. Potem pojawił się podręcznik teorii literatury napisany przez krakowskich kolegów, ale nie wyeliminował naszego, który funkcjonował jeszcze na początku lat dziewięćdziesiątych⁴².

Dzisiaj wiemy, że *Zarys teorii literatury* odegrał znaczącą rolę w polskim literaturoznawstwie. Na przełomie lat 60. i 70. nie miał jeszcze statusu książki klasycznej. Z punktu widzenia obiegu naukowego sie-

³⁹ Jadwiga Czachowska, *Uwagi szczegółowe nt. PBL 1977*, MJC.

⁴⁰ Michał Głowiński, Aleksandra Okopień, Janusz Sławiński, *Wiadomości z teorii literatury*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1957.

⁴¹ Michał Głowiński, Grzegorz Wołowicz, *Czas nieprzewidziany. Długa rozprawa bez pana, wójta i plebana*, Wielka Litera, Warszawa 2018, s. 215.

⁴² Tamże.

dem lat to czas krótki. Zanim informacja o nowej publikacji dotrze do badaczy, książka doczeka się recenzji w czasopiśmie, zyska uznanie środowiska literaturoznawców, pojawią się kolejne wydania – mija wiele lat. Jednak decyzja o modernizacji PBL w tym kształcie okazała się słuszną, a przyjęty układ przez wiele lat zaspokajał potrzeby bibliografów (w zakresie klasyfikacji materiału bibliograficznego) i użytkowników bibliografii.

Ostatnie, szóste, wydanie *Zarysu teorii literatury* ukazało się w 1991 roku. Głowiński wspominał, że wydawnictwo chciało wznowić podręcznik, ale autorzy wspólnie uznali, że „teoria literatury tak się przekształciła, iż właściwie tego podręcznika nie można już wznowiać, bo powinny powstać inne, nowocześniejsze”⁴³. W artykule wstępnym do pierwszego numeru „Tekstów Drugich” Ryszard Nycz tak charakteryzował sytuację literaturoznawstwa na początku lat 90.:

Należący już do faktów dokonanych rozkład strukturalno-semiotycznego wzorca badań naukowych – postępujący na dobrą sprawę od lat siedemdziesiątych, a witany z nieskrywaną satysfakcją przez wcale licznych jego nieprzekupnych przeciwników – pozostanie zapewne najbardziej kłopotliwą zdobyczą współczesności. Zawdzięczamy mu bowiem, by rzecz ująć najwięźle, wyznaczanie standardu poprawności i prawomocności badań literaturoznawczych (coś, co trudno przecenić, a jeszcze trudniej czymś zastąpić). Jak wiadomo, z czasem zradykalizował się ów nurt i wyjałowił, rozszczepiając się w końcu na osobne doktryny bądź przyczyniając do powstania rozmaitych, ekscentrycznych (często w obu znaczeniach tego słowa) stanowisk, z których żadnemu jednak nie udało się wziąć na siebie roli kluczowej metodologii humanistyki. Teoria, która rozkrzewiła się bujnie na tak sprzyjającym jej podłożu, stając się autonomiczną, samocelową nieomal dziedziną dyskursu – przeszła obecnie w fazę poszukiwań innych, większą efektywnością poznawczą mierzonych, uzasadnień swego istnienia. Z kolei uznawane przeciwieństwa orientacji teoretycznych, metod ergo- i endocentrycz-

⁴³ Tamże.

nych, itp., okazały się fałszywymi alternatywami metodologicznymi. Spopularyzowany zaś przez strukturalizm styl myślenia w kategoriach systemowych opozycji ustępować począł innemu, ceniącemu nieco bardziej złożone i przewrotne mechanizmy typu interferencji i splotu wzajemnych powiązań⁴⁴.

Edward Balcerzan w tamtym czasie widział zwiastuny przemiany. Według niego strukturalizm odszedł do przeszłości, a „teoria literatury ulega rozpadowi. Staje się albo teorią teorii, albo literaturą literatury”⁴⁵. Diagnostował, że przepaść między strukturalizmem a poststrukturalizmem była wówczas nie do pokonania:

strukturalizm był uogólnieniem pewnych doświadczeń pisarskich i czytelnicznych, rezultatem ich selekcji. Poststrukturalizm czy dekonstrukcjonizm to również rezultat selekcji i uogólnienie praktyki. Są to dwie sprzeczne ideologie literackie. Kiedyś dojdzie do dialogu, złagodzenia napięć; dziś wyczuwa się przede wszystkim wrogość. To osłabia teorię, jej prestiż⁴⁶.

Także bibliografowie przeczuwali zapowiedź nowej epoki. W rocznikach PBL z końca lat 90. powtórzyła się sytuacja z drugiej połowy lat 60. Publikacje teoretycznoliterackie odnotowywane w PBL dotyczyły zagadnień, które nie miały umocowania w dotychczasowej strukturze działu „Teoria literatury”. Materiał bibliograficzny znów zaczął sprawiać problemy. Pojawiały się nowe idee, tematy, pojęcia. PBL przestała nadążać za literaturoznawstwem, potrzebna okazała się kolejna modernizacja.

Trzecia modyfikacja działu teoretycznoliterackiego w PBL wprowadzona została w roczniku za 1998 rok udostępnionym w bazie danych. Ten rocznik uznaję za początek trzeciego etapu w historii

⁴⁴ Ryszard Nycz, *Jakoś inaczej*, „Teksty Drugie” 1990, nr 1, s. 3–4.

⁴⁵ Edward Balcerzan, *Zmiana stanu*, „Teksty Drugie” 1990, nr 2, s. 5.

⁴⁶ Tamże.

zmian struktury działu „Teoria literatury”. Ale muszę zaznaczyć, że strukturalizm ani w literaturze przedmiotu, ani w strukturze działów nie odszedł całkowicie w zapomnienie. Janusz Sławiński w 2001 roku pisał, że „strukturalizm był po prostu za duży i za mocno stojący na nogach w naszej dyscyplinie, by mógł niekłopotliwie upaść z dnia na dzień – nawet jeśli wielu mu się sprzeciwiało, inni demonstracyjnie go zaniechali, a jeszcze inni starali się trzymać od niego z daleka”⁴⁷. Wymieniał trzy powody tego stanu rzeczy. Po pierwsze, strukturalizm jest jedyną orientacją badawczą, która „okazała się zdolna do efektywnego wpływu na wszystkie główne działy naszej dyscypliny”⁴⁸. Po drugie, strukturalizm i poststrukturalizm stanowią dla siebie nawzajem punkty odniesienia, „żyją one w znacznym stopniu na rachunek tego, czemu się programowo przeciwstawiają. Stamtąd – poprzez sprzeciw – czerpią podniety do własnego rozwoju”⁴⁹. Jako trzeci powód Sławiński wskazywał, że istnieje „pewien zasób pojęć, kategoryzacji i terminów o proveniencji strukturalistycznej, które uległy już teoretycznej neutralizacji w mniej lub bardziej bezładnym przemieszaniu z innoznymi składnikami owego języka”⁵⁰. Jego zdaniem przykładem takiej dyscypliny jest poetyka.

W trzecim etapie struktura „Teorii literatury” również ma charakter kumulatywny. Zachowano wszystkie obowiązujące do tej pory poddziały, czyli: „Metodologia badań literackich”, „Teoria dzieła literackiego” (ze stylistyką, wersologią, genologią, w skład której wchodzi lista 152 gatunków literackich), „Teoria procesu historycznoliterackiego”, „Socjologia literatury”, „Psychologia literatury”, „Teoria krytyki literackiej”, „Zagadnienia przekładu”, „Literatura w innych sztukach” (która zmieniła nazwę na „Literatura a inne sztuki”). Rozszerzenie zakresu działu teoretycznoliterackiego i wybór terminologii konsul-

⁴⁷ Janusz Sławiński, *Co nam zostało ze strukturalizmu*, „Teksty Drugie” 2001, nr 5, s. 17.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 18.

⁵⁰ Tamże, s. 19.

towano w 2009 roku z Nyczem. Zaproponował on wprowadzenie nowych poddziałów: „Kulturowa teoria literatury”, „Teoria tekstu i dyskursu”, „Poetyka”, „Literatura a inne nauki” oraz „Literatura a media”⁵¹. Nieznaczna modyfikacja miała miejsce w roczniku za rok 2001. Wówczas wprowadzono poddziały „Twórcze pisanie (*creative writing*)” i „Poradnictwo literackie”.

Schemat działu „Teoria literatury” zreformowany według zaleceń Nycza nawiązuje kształtem do wydanej w tym samym roku książki Anny Burzyńskiej i Michała Pawła Markowskiego *Teorie literatury XX wieku*⁵². W porównaniu z listą orientacji teoretycznych opisanych w tym podręczniku wykaz poddziałów „Teorii literatury” PBL wydaje się niekompletny. Przyczyną tego jest przyjęta przez PBL strategia uogólniania. Chodzi o to, by nie tworzyć wielu bardzo szczegółowych poddziałów i nie rozdrabniać nadmiernie zgromadzonego materiału bibliograficznego. Zasada ta od początku obowiązywała w drukowanych tomach bibliografii i obowiązuje nadal w bazie danych PBL.

W wydanym w 2009 roku podręczniku *Teorie literatury XX wieku* Burzyńska i Markowski omawiają siedemnaście teorii, w tym poststrukturalizm, dekonstrukcję, feminizm, gender i queer, pragmatyzm, historyzm, badania kulturowe oraz postkolonializm. Wszystkie te kierunki badawcze wchodzi w skład działu PBL „Kulturowa teoria literatury”. Podobnie jest z działem „Metodologia badań literackich” (dodanym do struktury działów także w roczniku PBL 1998), w którym znajdują się publikacje dotyczące: formalizmu rosyjskiego, formalizmu amerykańskiego, teorii Michaiła Bachtina, fenomenologii, strukturalizmu oraz częściowo hermeneutyki, semiotyki i psychoanalizy. Wymienione orientacje badawcze opisane są w podręczniku krakowskich badaczy. Dla literaturoznawcy lub studenta wyszukującego

⁵¹ List Ryszarda Nycza do Zyty Szymańskiej z 11 listopada 2009, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

⁵² Anna Burzyńska, Michał Paweł Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009.

w bibliografii informacji o tekstach, przyzwyczajonego do podziału dyscypliny funkcjonującego w piśmiennictwie naukowym, może być to utrudnienie. Trzeba jednak pamiętać, że podręczniki akademickie i bibliografie mają inny cel i przez to inną budowę. W przypadku PBL, ze względu na przyjętą strategię tworzenia nazw działów, elementy, które nie pasują do struktury tej bibliografii, znajdują swoje miejsce w dziale o nazwie bardziej ogólnej.

Przykład układu „Teorii literatury” skłania do postawienia pytania: czy struktura służąca do organizowania materiału w ramach bibliografii jest dla niej ograniczeniem? Moim zdaniem przyjęta strategia tworzenia struktury na zasadzie uogólnienia może być ograniczająca, jeśli z czasem nie jest dostosowywana do stanu wiedzy dyscypliny. Aby temu zapobiec, w pracy bibliograficznej należy kłaść nacisk na poszerzanie kompetencji bibliografów i wprowadzanie zmian w strukturze rzeczowych działów bibliografii zgodnie z aktualnym stanem wiedzy o dyscyplinie. Oczywiście w drukowanych rocznikach bibliografii nie było możliwe wprowadzanie tego rodzaju zmian i aktualizacji, ale baza danych daje takie możliwości. Konieczne jest też przyjęcie założenia, że bibliograficzna baza danych nigdy nie będzie ostatecznie ukończona. Jest to taka forma prezentacji wiedzy, która nieustannie może się zmieniać, by odwzorowywać obecny obraz dokumentowanej dyscypliny. Wiąże się to zatem z możliwością i koniecznością nie tylko modyfikacji struktury działów, ale także rozmieszczenia w działach opisów bibliograficznych publikacji. Po wprowadzeniu zmian w strukturze ważne jest, aby materiał nowy i wcześniej zgromadzony dawały pełny obraz zagadnienia, któremu dedykowany jest dany dział.

Zmiany zachodzące w strukturze „Teorii literatury” w ciągu kilkunastu lat odzwierciedlają także spory i niepewności terminologiczne w tej dyscyplinie w przeszłości i obecnie. Sławiński w artykule *Problemy literaturoznawczej terminologii* pisał, że w zasobie terminologicznym literaturoznawstwa można wydzielić terminy teoretyczne, nomenklaturę i jednostki „przejściowe”, a zasób ten jest chwiejny

i stosowany niekonsekwentnie⁵³. Zmienność terminologii to stała cecha omawianej dyscypliny. Dlatego też bibliografowie, podobnie jak badacze tego zagadnienia, musieli – i muszą nadal – mierzyć się z pojawianiem się nowych kierunków badawczych, konstytuowaniem się ich nazewnictwa i stosowanej terminologii, a następnie ich zanikaniem. Dokonywanie wyborów terminologicznych stanowi czynność konieczną i niekończącą się, ale także wymagającą dobrej orientacji w zagadnieniu. Dlatego ważnym elementem pracy nad modernizacją struktury działu „Teoria literatury” były konsultacje ze specjalistami. W tym procesie uwidoczniła się także rola jednostki w procesie historycznym. Nie bez znaczenia jest to, że na sugestie konsultantów zapewne miały wpływ ich indywidualne preferencje metodologiczne. Badacze proponowali zmiany w dziale teoretycznoliterackim w duchu kierunków badawczych, którymi sami się zajmowali – Budzyk rekomendował włączenie językoznawstwa, Sławiński zaproponował zmiany w duchu strukturalizmu, a Nycz zalecił wprowadzenie kulturowej teorii literatury.

Organizacja pracy w Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN i Instytucie Badań Literackich PAN a problem aktualizacji struktury działów „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Wspomniałam już, że na kształt struktury działów „Polskiej Bibliografii Literackiej” – poza naukowcami konsultującymi modyfikacje – wpływ mieli członkowie zespołu autorskiego i redaktorzy naukowci. Doświadczenie bibliografów ma w tej pracy duże znaczenie. To oni opracowują z autopsji książki i czasopisma, dzielą zgromadzony materiał bibliograficzny na działy, identyfikują problemy związane

⁵³ Janusz Sławiński, *Problemy literaturoznawczej terminologii*, w: *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych. Wybrane problemy*, pod red. Jadwigi Czachowskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 226–228.

z klasyfikacją publikacji, są pierwszymi czytelnikami bibliografii, często inicjują zmiany i opracowują propozycje rozwiązań. Aby zrozumieć złożoność zadań bibliografów, przedstawię teraz charakter ich pracy, kompetencje i wymagania, jakie są przed nimi stawiane.

Zespół autorski PBL od początku istnienia Pracowni do dziś składa się z polonistów – zatrudnionych na etatach dokumentalistów, którzy nie są pracownikami naukowymi. Do ich zadań należą: opracowywanie bibliograficzne z autopsji książek i czasopism, tworzenie opisów bibliograficznych i adnotacji dotyczących treści publikacji, klasyfikacja zebranego materiału do działów PBL, sporządzenie maszynopisu (dotyczy bibliografii drukowanej). Dodatkowo jedna osoba wyłoniona spośród bibliografów pełni funkcję redaktora rocznika i zajmuje się organizacją pracy całego zespołu na etapie opracowania treści bibliografii i przygotowania jej do publikacji – początkowo w postaci drukowanych tomów, a obecnie w postaci bazy danych. W czasie gdy PBL wydawano drukiem, redaktor rocznika przydzielał do opracowania redaktorom działów książki wybrane wcześniej przez nich z „Przewodnika Bibliograficznego”, wprowadzał do kartoteki źródeł czasopiśmienniczych nowe czasopisma, sporządzał indywidualne listy czasopism do opracowania przez bibliografów, prowadził ewidencję opracowanych czasopism oraz monitorował przebieg prac nad gromadzeniem materiału bibliograficznego z książek i czasopism, organizował zebrania poświęcone przebiegowi prac nad rocznikiem i metodzie bibliograficznej PBL, sprawdzał kompletność materiału zebranego z czasopism. Do zadań redaktora rocznika należały również kwerendy biblioteczne, przygotowanie delegacji części zespołu autorskiego, który opracowywał czasopisma niedostępne w Poznaniu, współpraca z wydawnictwem w zakresie korekt i przygotowania do druku. Pod koniec prac nad tomem PBL jedna osoba wyłoniona z zespołu autorskiego – przez wiele lat była to Ewa Ziomkova – sporządzała indeks rzeczowy, czyli listę haseł wraz z numerami odnoszącymi się do poszczególnych pozycji bibliograficznych, czemu towarzyszyła między innymi weryfikacja początkowych zahasłowań i poprawności adiustacji oraz redakcji tekstu.

W 1991 roku ukazał się ostatni tom PBL wydawany przez łódzki oddział Państwowego Wydawnictwa Naukowego (była to druga część tomu PBL za rok 1983). Tomy PBL za lata 1984–1988 wydawane były przez Pracownię Bibliografii Bieżącej IBL PAN w latach 1993–2000. W tej sytuacji bibliografom przydzielono dodatkowe zadania. Zajmowali się oni także przygotowaniem wydruku bibliografii, sprzedażą i dystrybucją PBL. Chcę zwrócić uwagę na to, że wśród licznych zadań zespołu autorskiego nie ma obowiązku przygotowania rozprawy doktorskiej, uzyskania stopnia doktora, doktora habilitowanego, profesora. Nie przewiduje się czasu na aktualizację wiedzy literaturoznawczej i własną pracę badawczą⁵⁴.

Terminologia dotycząca teorii literatury, ale też innych zagadnień naukowych dokumentowanych w PBL wprowadzana była do tej bibliografii z opóźnieniem. Można wymienić trzy powody tej sytuacji. Po pierwsze, PBL wydawano z opóźnieniem. W przypadku bibliografii dokumentujących produkcję wydawniczą w latach 60. luka między ostatnim wydanym tomem a rokiem bieżącym wynosiła od trzech do pięciu lat, w latach 70. od trzech do ośmiu lat, w latach 80. od siedmiu do dwunastu lat. Od kiedy prowadzona jest baza danych, opracowania kolejnych lat publikowane są z kilkunastoletnim opóźnieniem. Obecnie zespół autorski pracuje nad bibliografią za lata 2004–2012. Pracownicy równocześnie opracowują kilka roczni-

⁵⁴ Podczas konferencji bibliograficznej zorganizowanej 20 maja 1951 roku pojawił się postulat zespołu bibliografów, aby część godzin ich pracy przeznaczyć na samodzielną pracę naukową i doksztalcenie. Propozycja została zaakceptowana, ale ten stan nie utrzymał się długo. Jednak kilkoro pracowników Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN uzyskało stopień doktora. Prace nad rozprawami doktorskimi prowadzili w czasie wolnym od obowiązków etatowych i z reguły poza IBL PAN – na Uniwersytecie imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytecie Wrocławskim. Byli to: Janina Formanowicz, Kornel Szymanowski, Krystyna Tokarzówna, Teresa Tyszkiewicz, Jerzy Kandziora, Zyta Szymańska oraz trzy osoby zatrudnione w PBB IBL PAN w trakcie studiów doktoranckich na Wydziale Filologii Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu: Beata Koper, Cezary Rosiński i Tomasz Umerle.

ków, aby zmniejszyć odstęp dzielący rok dedykacji PBL i rok bieżący. W tym celu wprowadzono nowe narzędzia cyfrowe oraz metody pracy bibliograficznej (na przykład automatyczny import opisów bibliograficznych książek z bazy danych Biblioteki Narodowej, który zastąpił przepisywanie informacji z „Przewodnika Bibliograficznego” do bazy danych). Po drugie, brak orientacji bibliografów w aktualnej, polskiej i światowej literaturze z zakresu teorii literatury. Nie zapewniało jej czytanie w czasie opracowywania tomu PBL specjalistycznych czasopism oraz książek sprzed kilku- czy kilkunastu lat. Chcę w tym miejscu wspomnieć, że ze względu na szeroki zakres PBL każdy członek zespołu autorskiego ma przypisane działy, nad którymi sprawuje pieczę. W praktyce oznacza to, że redaktor działu kwalifikuje książki do działu, sporządza adnotacje i opisy zawartości, przeprowadza korekty zebranego materiału. Jednak w przypadku czasopism trudno o realizację takiego scenariusza. Do każdego rocznika PBL zespół opracowuje z autopsji około 850 tytułów czasopism. Nie sposób podzielić ich tak, aby każdy pracownik zapoznawał się tylko z czasopismami dotyczącymi tematyki przydzielonego mu działu, choć takie próby są podejmowane. Bibliografia w dalszym ciągu dokumentuje wiele czasopism literackich, społeczno-kulturalnych, regionalnych, ogólnopolskich dzienników i tygodników, których zawartość jest bardzo zróżnicowana i trudna do przewidzenia. Trzecim powodem opóźnień związanych z wprowadzaniem do struktury działów nowej terminologii literaturoznawczej jest sposób organizacji pracy w IBL PAN. Zmieniające się literatura oraz nauka o literaturze przysparzają bibliografom wiele problemów i są dużym wyzwaniem. Pierwszym czytelnikiem książki czy nowego czasopisma jest bibliotekarz (kataloger), drugim często – bibliograf. To on musi poprawnie zaklasyfikować książkę i określić jej tematykę. Jeśli nie ma czasu na aktualizację swojej wiedzy, na zapoznanie się z najnowszą terminologią, może mieć z tym problem.

Gdy struktura działów PBL wymaga gruntownej modyfikacji, najlepszym rozwiązaniem są konsultacje z badaczem specjalizującym się w kłopotliwym dla dokumentalistów zagadnieniu. Niestety, w IBL PAN

nie ma jasnej procedury przeprowadzania konsultacji wewnętrznych. Bibliografowie, ze względu na specyficzny charakter wykonywanej pracy – jak już wspomniałam, nie są pracownikami naukowymi, nie biorą udziału w pracach pracowni i zespołów badawczych IBL PAN, a także ze względu na lokalizację Pracowni w oddaleniu od głównej siedziby Instytutu – mają utrudnioną ścieżkę kontaktu z naukowcami z IBL PAN i innych ośrodków uniwersyteckich. Sytuacja pogorszyła się w 1992 roku, kiedy Czachowska odeszła z funkcji redaktora naukowego PBL. Nikt nie przejął jej obowiązków. Wówczas PBL straciła redaktora naukowego, czyli pracownika naukowego, który doradzał zespołowi autorskiemu w sprawach merytorycznych, wskazywał nowe zagadnienia wymagające wypracowania zasad bibliograficznych, inicjował kontakty z badaczami. Z perspektywy czasu widać, że była to błędna decyzja. Dynamicznie rozwijająca się humanistyka stawia przez bibliografami wyzwania, którym często nie są w stanie sami sprostać. Konsultacje powinny być stałym elementem pracy nad kolejnymi rocznikami bibliografii.

Bibliografowie zdani na własną wiedzę, doświadczenie i intuicję wypracowali metody gromadzenia pozycji bibliograficznych, których tematyka sprawiała problemy w klasyfikowaniu i mogła być zapowiedzią zmian w literaturze oraz literaturoznawstwie. W okresie gdy bibliografię wydawano drukiem, a poszczególne tomy stanowiły zamkniętą całość, dokumentowały piśmiennictwo z jednego roku, a w niektórych przypadkach dwóch lat, uchwycenie symptomów nowych zjawisk w literaturoznawstwie i wprowadzenie terminologii wymagało od bibliografów uważnego obserwowania tematyki publikacji. Ważne jest też to, że prace przygotowawcze i wdrożenie nowych zasad ściśle wiązało się z cyklem pracy nad tomem bibliografii. Jak już wcześniej pisałam, zmiany w teorii literatury były obserwowane w czasie pracy nad PBL za 1967 (wyd. 1970). Wówczas Czachowska w uwagach redaktora naukowego do maszynopisu bibliografii napisała, że układ działów podrzędnych budzi wątpliwości i że nowy układ zostanie wprowadzony w tomie za rok 1968

(wyd. 1971)⁵⁵. Prawdopodobnie stan zaawansowania prac nad PBL za rok 1967 i ustalone terminy pracy wydawnictwa i drukarni nie pozwalały na przeprowadzenie wnikliwej analizy zebranego materiału bibliograficznego i literatury przedmiotu, konsultacji z teoretykiem literatury, dyskusji zespołu autorskiego, podjęcie decyzji i zmiany w maszynopisie. Dlatego sprawę odroczoneo o rok. Formalnie nowa struktura działu „Teoria literatury” została wprowadzona od tomu za rok 1968. W rzeczywistości oznaki zmian w dyscyplinie bibliografowie i redaktor naukowy widzieli wcześniej.

Przejdę teraz do omówienia sposobu, w jaki z takimi problemami radzi sobie zespół bibliografów opracowujących bazę danych PBL. Powstało rozwiązanie zakładające tworzenie haseł indeksu rzeczowego, które są „inkubatorami” dla materiałów zwiastujących nowe zjawiska i idee. Indeks rzeczowy to klasyfikacja pomocnicza wobec działów osobowych i rzeczowych. W programie służącym do wprowadzania rekordów bibliograficznych do bazy danych hasła indeksu rzeczowego dodawane są w momencie sporządzania rekordu, ale użytkownik wyświetlający ten rekord na stronie internetowej nie widzi przyporządkowanych haseł. Do przeszukiwania ich służy osobna wyszukiwarka, dostępna także na stronie głównej. Przykładem może być hasło „Literatura w Internecie”, utworzone w czasie prac nad PBL za rok 1998. Gromadzone są tam materiały dotyczące między innymi: publikowania w internecie tekstów literackich pierwotnie ogłaszanych drukiem, literatury tworzonej w internecie i przeznaczonej jedynie do funkcjonowania w sieci, generatorów tekstów literackich, gatunków cyfrowych, internetowej twórczości kolektywnej, czasopism elektronicznych (*born digital*), których jedyną przestrzenią wydawniczą jest internet, aktywności pisarzy w sieci (blogów, mediów społecznościowych). To hasło indeksu rzeczowego powstało, aby zgromadzić rekordy bibliograficzne publikacji, które zapowiadają nowy nurt w literaturze i literaturoznawstwie, a także by przechować je do momentu wykrystalizowania się odpowiedniej

⁵⁵ Jadwiga Czachowska, *Uwagi szczegółowe nt. PBL 1977...*, dz. cyt.

terminologii. Wówczas bibliografowie będą mogli stworzyć nowy dział i znaleźć dla niego odpowiednie miejsce w strukturze działów. Niewykluczone, że elementem tego procesu będą konsultacje z badaczami literatury i mediów cyfrowych.

Ważnym tematem jest również brak archiwizacji wczesnych struktur działów PBL zastosowanych w bazie danych. Obowiązuje w niej wspólna lista działów. Odzwierciedla ona bieżący stan struktury działów. Użytkownik nie otrzymuje informacji, jakie nowe działy wprowadzono do bibliografii, kiedy miało to miejsce lub kiedy zmodyfikowano nazwy działów. Nie może też zobaczyć struktury działów obowiązującej w wybranym roczniku opublikowanym w bazie danych. Niestety do chwili obecnej zmiany struktury działów PBL, dokonane w bazie danych, nie zostały opisane. Zrekonstruowanie modyfikacji działu teoretycznoliterackiego w PBL wprowadzonej w roczniku 1998 możliwe było dzięki nielicznym zachowanym dokumentom oraz informacjom pozyskanym od dokumentalistów opracowujących wówczas bibliografię. Korzystałam także z wcześniejszych wersji strony internetowej PBL zarchiwizowanych przez Wayback Machine.

Mechanizmy aktualizacji „Polskiej Bibliografii Literackiej” do stanu badań

Konsultacje z teoretykami literatury nie były jedynym sposobem zasięgnięcia opinii specjalistów na temat zakresu i kształtu „Polskiej Bibliografii Literackiej”. Ważną funkcję pełniły również zebrania poświęcone projektowi pierwszego tomu PBL za rok 1948, recenzje bibliografii pisane przez redaktorów naukowych oraz recenzje wydawnicze przygotowywane na prośbę Instytutu Badań Literackich. Dostarczały one cennych wskazówek dotyczących zmian i ulepszeń, których wymagała PBL. Spotkania, na których omawiano bibliografię, odbywały się w różnych odstępach czasu i z różnych powodów. Nie licząc etapu opracowania projektu bibliografii (chodzi o przełom lat

40. i 50.), organizowano je najczęściej wtedy, gdy PBL mierzyła się z wyzwaniami. Muszę zaznaczyć, że konsultacje czy zebrania nie zawsze dotyczyły problemów merytorycznych, czasami wynikały z trudności związanych z organizacją pracy nad PBL. Przejdę teraz do omówienia tych kwestii.

Konferencje bibliograficzne i narady produkcyjne

O konferencjach oraz naradach jako formie budowania PBL pisałam już wcześniej w aspekcie kształtowania się struktury działu „Teoria literatury”. Wracam do tego wątku, by scharakteryzować konferencje i narady produkcyjne jako narzędzie służące do konsultacji i aktualizacji PBL w stosunku do stanu badań. Przypomnijmy, w latach 1949–1952 w Instytucie Badań Literackich odbyło się pięć spotkań, zwanych zamiennie konferencjami bibliograficznymi i naradami produkcyjnymi, podczas których twórcy bibliografii i konsultanci reprezentujący Instytut oraz inne ośrodki naukowe dyskutowali na temat kształtu planowanego pierwszego rocznika PBL⁵⁶. Podczas zebrań ich uczestnicy rozmawiali między innymi o doborze i zasadach eliminacji czasopism podlegających opracowaniu, układzie planowanej bibliografii, nazewnictwie działów rzeczowych, szczegółowości indeksu rzeczowego, organizacji pracy zespołu autorskiego, planie wydawniczym PBL.

Pierwsze dwie konferencje dotyczyły układu bibliografii. Debatujący zgodzili się na podział bibliografii na dwie części: „Teksty” i „Opracowania” oraz zastosowanie w części drugiej układu systematycznego z podziałem na poddziały rzeczowe. Najważniejszymi

⁵⁶ Konferencja zorganizowana 17 września 1949 roku w IBL w Warszawie; konferencja bibliograficzna zorganizowana 29 października 1949 roku w Poznaniu; konferencja bibliograficzna zorganizowana 20 maja 1951 roku w Poznaniu; narada produkcyjna zorganizowana 15 stycznia 1952 roku w IBL w Warszawie; konferencja bibliograficzna zorganizowana 27 listopada 1952 roku w IBL w Warszawie.

sprawami poruszonymi podczas wspomnianych spotkań były ustalenie poziomu szczegółowości działów rzeczowych, zakresu działu „Teoria literatury” i wybór terminologii stosowanej w nazwach działów. Konferencja bibliograficzna zorganizowana 20 maja 1951 roku w Poznaniu dotyczyła organizacji pracy zespołu autorskiego i planu wydawniczego, a narada produkcyjna zwołana 15 stycznia 1952 roku w Warszawie poświęcona była układowi literatur obcych, projektowi periodyzacji „Historii literatury i krytyki literackiej”, zakresowi działu „Nauki pomocnicze” i zasadom selekcji materiału bibliograficznego. Podczas ostatniego zebrania, które odbyło się 27 listopada 1952 roku, omawiano hasła osobowe, które ze względu na zalecenie cenzury nie mogły być uwzględnione, oraz przedstawiono listę czasopism emigracyjnych i katolickich wyeliminowanych przez cenzurę z opracowania.

Recenzje „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”

Kolejny cykl konsultacji w sprawie „Polskiej Bibliografii Literackiej” miał miejsce po wydaniu tomu PBL za rok 1948 (wyd. 1954). Jeszcze przed pojawieniem się w czasopismach jego omówień Dyrekcja Instytutu Badań Literackich PAN zwróciła się z prośbą o przygotowanie recenzji do Wiktora Hahna, historyka literatury i bibliografa, Henryka Berezy, krytyka literackiego, oraz do Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej⁵⁷. Co ważne, był to początkowy okres pracy nad PBL i dopracowywania przez zespół autorski różnych rozwiązań. Struktura działów PBL przedstawiała się wtedy następująco. Bibliografię podzielono na dwie nadrzędne części: „Teksty” i „Opracowania”. W każdej z nich wyodrębniono działy „Literatura polska” i „Literatury obce”. W „Tekstach” znajdowały się działy osobowe podmiotowe twórców polskich i obcych uporządkowane alfabetycznie w obrębie

⁵⁷ Z ramienia Instytutu Bibliograficznego recenzję napisały: Halina Klimczakowa, Wanda Piusińska, Krystyna Ramlau, Elżbieta Słodkowska i Janina Wilgat.

każdej literatury, w „Opracowaniach” zaś – działy osobowe przedmiotowe twórców polskich oraz obcych, a także działy rzeczowe. W części „Opracowania” w dziale „Literatura polska” wyodrębniono następujące działy podrzędne: „Historia literatury i krytyka literacka” (tu do epok literackich przyporządkowano działy osobowe przedmiotowe), „Teoria literatury i krytyki. Językoznawstwo”, „Nauki pomocnicze”, „Teatr i film”, „Organizacja nauki o literaturze”. Te same działy podrzędne wprowadzono w dziale „Literatury obce”, o ile zgromadzono odpowiedni materiał bibliograficzny. Krytyczne uwagi recenzentów odnosiły się między innymi do podwójnego stosowania działów osobowych oraz niefunkcjonalności podziału struktury działów PBL na „Teksty” i „Opracowania”, co szczegółowo omówię poniżej.

Recenzenci zwracali również uwagę na zalety bibliografii – na to, że publikacja PBL jest odpowiedzią na potrzeby środowiska literaturoznawców i będzie niezbędną pomocą w warsztacie badacza literatury. Zgodnie podkreślali, że ogrom oraz różnorodność zebranego materiału bibliograficznego przysporzyły bibliografom wielu problemów, rozwiązywanych czasami w sposób nowatorski. Zgłaszali także uwagi krytyczne dotyczące tomu za rok 1948 i proponowali usprawnienia, które miały ulepszyć następne roczniki bibliografii.

Hahn za słuszne uznał podmiotowo-przedmiotowy układ bibliografii oraz szeroki zakres opracowywanych czasopism. Zwracał uwagę na niezgodności informacji podawanych w indeksach z pozycjami w tekście bibliografii, drobiazgowo rejestrowanie w indeksie osobowym wszelkich wzmianek o twórcy. Przykładem tego jest odnotowywanie przy hasle indeksowym Juliusza Słowackiego pozycji bibliograficznych, nawet gdy dotyczyły tylko nazwiska w nazwie instytucji – Teatru imienia Juliusza Słowackiego w Krakowie. Zdaniem Hahna ta drobiazgowość przysparza niepotrzebnej pracy czytelnikowi poszukującemu informacji o pisarzu⁵⁸. Bereza, odnosząc się do

⁵⁸ Wiktor Hahn, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”* [8.01.1955], MSVW.

części „Opracowania”, kwestionował przypisanie działów osobowych niektórych pisarzy do epok literackich, na przykład Leopolda Staffa do „Naturalizmu, Młodej Polski”, Jarosława Iwaszkiewicza, Leona Kruczkowskiego, Jerzego Putramenta do „Dwudziestolecia międzywojennego”, Jerzego Andrzejewskiego, Ksawerego Pruszyńskiego do „Literatury współczesnej”, a samo umieszczanie haseł osobowych w epokach literackich uznawał za nieprzydatne oraz niemożliwe do przeprowadzenia bez uchybień. Zwracał uwagę na niefunkcjonalność indeksów osobowego i rzeczowego. Zgłaszał obiekcje dotyczące podziału bibliografii na „Teksty” i „Opracowania”, ponieważ dodawało to pracy czytelnikowi, który w jednym miejscu musiał poszukiwać informacji o twórczości pisarza, a w drugim omówień na jego temat. Krytyk zwracał także uwagę na niekonsekwencję w przypisywaniu książek do „Tekstów” i „Opracowań”. Za słuszny uważał podział na literatury narodowe⁵⁹.

Recenzentki z Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej skupiły się na wskazaniu błędów i zaproponowaniu zmian, które miały ulepszyć metodę bibliograficzną PBL, ułatwić pracę bibliografów i korzystanie z publikacji przez czytelników oraz zaoszczędzić miejsce, niezwykle cenne w przypadku bibliografii tak obszernej jak PBL. Autorki recenzji postulowały usunięcie zagadnień takich jak: teatr, film, językoznawstwo i nauki pomocnicze⁶⁰, czego efektem miało być ograniczenie zakresu bibliografii do literatury i literaturoznawstwa. Chwały zastosowanie w publikacji układu systematycznego uzupełnionego indeksami osobowym i rzeczowym⁶¹. Krytycznie wypowiedziały się na temat rozwiązań zastosowanych w układzie, które utrudniają wyszukiwanie informacji. Chodziło tu między innymi o podział struktury działów bibliografii na „Tek-

⁵⁹ Henryk Bereza, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”*, msWw.

⁶⁰ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 136.

⁶¹ Instytut Bibliograficzny, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”* [przed 11.04.1955], MJC.

sty” i „Opracowania”⁶², w ramach których uszeregowane były działy osobowe literatury polskiej i literatur obcych (występujące zarówno w części „Teksty”, jak i w części „Opracowania”) oraz działy rzeczowe (znajdujące się w części „Opracowania”), nieidentyfikowanie wierszy publikowanych bez tytułu⁶³, niekonsekwencja w prezentowaniu publikacji przedmiotowych (publikacje samoistne wydawniczo opisywano jako osobne pozycje, a niesamoistne wydawniczo grupowano w opisy zbiorowe, często bardzo długie i przez to nieczytelne)⁶⁴, zastosowanie w opisach dzieł zbiorowych układu alfabetycznego według nazwisk autorów (był on ułatwieniem w przypadku poszukiwania informacji o twórcach, ale utrudniał czytelnikom bibliografii przeglądanie działów rzeczowych)⁶⁵. Wybór i sposób sformułowania nazw zagadnień rzeczowych – zarówno w działach, jak i w indeksie rzeczowym – niekiedy był uznawany za zbyt ogólnikowy. Określenia takie jak: „ogólne”, „szczegółowe”, „życie literackie” nie wskazują czytelnikowi, jakie informacje znajdzie w dziale⁶⁶. Autorki recenzji zwracały również uwagę na niekonsekwentne stosowanie odsyłaczy, brak przejrzystości w przypadku dużych całości opisów bibliograficznych i niektórych rozwiązań typograficznych⁶⁷. W PBL za 1948 rok zastosowano trzy rodzaje odsyłaczy: do numerów pozycji bibliograficznych, do artykułu lub rozdziału w książce oraz do działu osobowego. Całości opisów bibliograficznych, o których tu mowa, to zgrupowane opisy bibliograficzne, połączone według określonych kategorii formalnych lub tematyki i oddzielone graficznie od nowego wiersza. W części „Teksty” w dziale osobowym odrębne całości tworzyły opisy bibliograficzne: wydawnictw zwartych, fragmentów

⁶² Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 136.

⁶³ Instytut Bibliograficzny, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”...*, dz. cyt.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 136.

⁶⁶ Instytut Bibliograficzny, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”...*, dz. cyt.

⁶⁷ Tamże.

książek, wierszy drukowanych w czasopismach, tekstów prozatorskich drukowanych w czasopismach, tekstów paraliterackich publikowanych w czasopismach⁶⁸. Natomiast w części „Opracowania” całości tworzyły opisy bibliograficzne książek wraz z ich recenzjami oraz artykuły z czasopism zebrane według związanych z działem zagadnień. Taka całość rozpoczynała się od nazwy zagadnienia zapisanej rozstrzelonym drukiem⁶⁹.

Recenzje zostały omówione w Pracowni Bibliograficznej IBL PAN w Poznaniu 7, 13–15 kwietnia 1955 roku. Bibliografowie przygotowali swoje stanowisko w sprawie uwag i postulatów zgłaszanych przez recenzentów⁷⁰. Następnie 19 kwietnia 1955 roku w Warszawie odbyło się posiedzenie Działu Bibliografii IBL PAN, w którym poza Vrtelem-Wierczyńskim i przedstawicielkami poznańskich bibliografów udział wzięli: Helena Hleb-Koszańska, Wanda Piusińska, Elżbieta Słodkowska, Janina Wilgat z Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej, Janina Wiercińska, Andrzej Ryszkiewicz i Eugeniusz Szwanowski z Państwowego Instytutu Sztuki, Aniela Szwejcerowa z Ośrodka Bibliografii i Dokumentacji Naukowej PAN, Stanisław Stupkiewicz, reprezentujący Komitet Redakcyjny Bibliografii Literatury Polskiej „Nowy Korbut”, Jan Berger, Julian Krzyżanowski oraz pracownicy Działu Bibliografii IBL PAN i Działu Dokumentacji i Edytorstwa IBL PAN. Dyskusji poddano uwagi recenzentów dotyczące: doboru i selekcji materiałów w działach „Teatr i film” oraz „Nauki pomocnicze”; układu bibliografii (podziału na części „Teksty” i „Opracowania”, pozycji zbiorowych, wyboru i nazewnictwa haseł rzeczowych). Ze względu na brak bibliografii teatrologicznej i zebrany materiał do PBL za lata 1944/1945–1947 i 1948 uczestnicy spotkania podjęli decyzję o zachowaniu działu „Teatr i film” w wymienionych

⁶⁸ *Objaśnienia układu i metody*, w: „Polska Bibliografia Literacka za rok 1948”..., dz. cyt., s. IX.

⁶⁹ Tamże, s. XI.

⁷⁰ *Protokół z zebrań dyskusyjnych dotyczących „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948” zorganizowanych w dniach 7, 13-15 kwietnia 1955 w Poznaniu*, MSVW.

tomach bibliografii i nawiązaniu w tym zakresie współpracy z Państwowym Instytutem Sztuki. Jeśli chodzi o dział „Nauki pomocnicze”, PBL, niezależnie od bibliografii specjalnych, miała uwzględniać wszystkie materiały, które mogą interesować historyków literatury. Utrzymany został podział struktury działów na „Teksty” i „Opracowania”. Postulaty Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej dotyczące bardziej szczegółowego podziału materiałów bibliograficznych w pozycjach zbiorowych miały zostać poddane dyskusji w zespole bibliografów poznańskich opracowujących PBL. Ponadto uczestnicy posiedzenia postanowili, że Pracownia Bibliograficzna IBL w Poznaniu nawiąże współpracę z Działem Literatury Współczesnej IBL przy ustalaniu listy haseł indeksu rzeczowego i wyborze terminologii⁷¹. Wydanie tomu PBL za rok 1948 zakończyło długi proces narad produkcyjnych i konferencji, w czasie których krystalizowały się zakres, schemat działów i ich nazewnictwo, układ, sposób tworzenia opisów bibliograficznych oraz projekt typograficzny bibliografii. Rozwiązania przyjęte w tym okresie stosowano w kolejnych tomach bibliografii. Nie zakończyło to jednak konsultacji w sprawie PBL ze specjalistami.

Recenzje wydawnicze

W kolejnych latach Instytut Badań Literackich PAN zwracał się do naukowców z prośbą o napisanie recenzji PBL. Muszę zaznaczyć, że nie każdy tom bibliografii był recenzowany. Zachowane dokumenty świadczą o tym, że po intensywnym okresie omawiania pierwszego wydanego tomu PBL za 1948 rok i kolejnych tomów dokumentujących drugą połowę lat 40., nastąpiła przerwa w tego typu praktykach. Kolejne opinie powstały w latach 80. Jerzy Ziomek, profesor Uniwersytetu imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu, przygotował recenzje

⁷¹ *Protokół posiedzenia w dniu 19 kwietnia 1955 w Dziale Bibliografii IBL, poświęconego dyskusji nad tomem „Polskiej Bibliografii Literackiej” za rok 1948, MJC.*

dwóch tomów PBL: za lata 1981 i 1982⁷². Autor podkreślił znaczenie tej bibliografii dla badaczy literatury polskiej i dziedzin pokrewnych. Ale w obu recenzjach wyrażał z troską niskim nakładem tej publikacji oraz zaniepokojenie coraz dłuższym odstępem dzielącym rok dedykacji PBL od roku wydania⁷³. Przyczyną takiego stanu rzeczy było opóźnienie prac wydawniczych, a nie dokumentacyjnych. Jako konsekwencję niewielkiego nakładu bibliografii Ziomek wskazywał trudności w dostępie do publikacji w Polsce, ale przede wszystkim za granicą⁷⁴.

Opinie na temat wybranych działów PBL przygotowywali także naukowcy reprezentujący inne niż literaturoznawstwo dziedziny wiedzy. W 1986 roku powstało kilka recenzji PBL za rok 1982 i 1983. Ich autorami byli specjaliści z zakresu recenzowanych działów: Jerzy Myśliński⁷⁵, który recenzował fragment bibliografii dotyczący czasopiśmiennictwa, Halina Janaszek-Ivaničková⁷⁶, która oceniła dział „Literatury obce”, Zbigniew Raszewski⁷⁷, który napisał opinię dotyczącą działu „Teatr”, Rafał Marszałek⁷⁸, recenzent działu „Film”, Maciej Józef Kwiatkowski⁷⁹, który opiniował materiały bibliograficzne dotyczące literatury polskiej w Polskim Radiu. Recenzenci podkreślali, że dla badań naukowych z dziedzin, które reprezentują, PBL stanowi podstawowe źródło informacji. W opiniach powtarzało się stwierdzenie, że PBL jest wyczerpującą bibliografią, dającą pełny obraz polskiej literatury i kultury. Badacze podkreślali, że osobiście korzystają z bibliografii literackiej podczas swoich prac naukowych i robią to także inni badacze reprezentujący ich dziedziny. Porównu-

⁷² Jerzy Ziomek, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1981”*, MJC; tenże, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1982”*, MJC.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Jerzy Myśliński, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, MJC.

⁷⁶ Halina Janaszek-Ivaničková, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, MJC.

⁷⁷ Zbigniew Raszewski, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, MJC.

⁷⁸ Rafał Marszałek, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej” /dział Film/, MJC.*

⁷⁹ Maciej Józef Kwiatkowski, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, MJC.

jąc PBL z innymi bibliografiami dziedzinowymi, zwracali uwagę na to, że bibliografia literacka często dokumentuje zagadnienia pokrewne w szerszej skali niż opracowania z danej dziedziny. Podkreślali konieczność dalszej publikacji bibliografii i skrócenia czasu oczekiwania na kolejne tomy.

Opinie na temat reformy zakresu „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Kolejne opinie specjalistów na temat „Polskiej Bibliografii Literackiej” powstały w 1997 roku. Były one związane z planowaną w tamtym okresie reformą zakresu PBL. Do powodów reformy należały duży okres dzielący rok dedykacji PBL i rok wydania, zmiany na polskim rynku wydawniczym po 1989 roku, które skutkowały wzrostem liczby książek i czasopism wchodzących w zakres zainteresowania PBL, niewystarczająca liczba bibliografów zatrudnionych w Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN, by utrzymać tempo wydawania kolejnych roczników bibliografii. Reforma w praktyce miała wiązać się ze zmniejszeniem liczby opracowywanych czasopism, rezygnacją z odnotowywania niektórych książek, na przykład podręczników szkolnych w dziale „Dydaktyka literatury polskiej”, ograniczeniem zakresu w działach „Czasopiśmiennictwo”, „Antologie i zbiory”, „Teatr”, „Film”, „Radio” i „Telewizja”, zaprzestaniem ustalania tytułów oryginalnych wierszy i opowiadań przełożonych na języki obce. Opinie na temat reformy przedstawili: Jadwiga Czachowska i Ewa Głębicka z IBL PAN, Janusz Degler z Uniwersytetu Wrocławskiego, Stanisław Mossakowski z Instytutu Sztuki PAN, Alina Nowicka-Jeżowa z Uniwersytetu Warszawskiego oraz Jan Malicki z Biblioteki Śląskiej⁸⁰. Eksperci, ro-

⁸⁰ Jadwiga Czachowska, *Uwagi dotyczące „Propozycji reformy Polskiej Bibliografii Literackiej” opracowanych przez kierownika Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL mgr Jacka Biesiadę*; Ewa Głębicka, *Opinia na temat reformy „Polskiej Bibliografii Literackiej”*; Janusz Degler, *Opinia o propozycjach reformy „Polskiej Bibliografii Li-*

zumiejąc powody planowanych zmian, przychylnie wypowiadali się na temat ograniczenia liczby opracowywanych czasopism (lub proponowali daleko idącą selekcję materiałów bibliograficznych z nich pochodzących), redukcji zawartości działów „Czasopiśmiennictwo”, „Dydaktyka literatury polskiej”, „Antologie i zbiory”, rezygnacji z ustalania oryginalnych tytułów tłumaczeń tekstów literackich. Natomiast wyrażali zaniepokojenie możliwością ograniczenia zakresu działów „Teatr”, „Film”, „Radio” i „Telewizja”.

Następnie 4 maja 1998 roku odbyło się zebranie w sprawie reformy PBL zorganizowane przez Komisję Edytorstwa i Dokumentacji Komitetu Nauk o Literaturze Polskiej PAN i IBL PAN. Jego celem było przedstawienie problemów, z jakimi borykał się wówczas zespół autorski, i poznanie oczekiwań naukowców wobec PBL. Podczas zebrania omówiono trzy ekspertyzy dotyczące proponowanych zmian w bibliografii. Ich autorami byli Stanisław Fita, Henryk Markiewicz oraz Oskar S. Czarnik. Ekspertcy zalecali ograniczenie od rocznika PBL za 1990 rok doboru materiałów ze względu na wzrost liczby czasopism i konieczność ich selekcji. Uczestnicy dyskusji postulowali, aby

- nie zmieniać zakresu bibliografii, wszelkie zmiany wprowadzać z dużą ostrożnością, modyfikować z rozwagą listę źródeł czasopiśmienniczych,
- prowadzić prace bibliograficzne dwutorowo: kontynuować PBL, a równocześnie publikować na bieżąco „Bibliografię nauki o literaturze”⁸¹,

terackiej”; Stanisław Mossakowski, *List do E. Sarnowskiej-Temierusz z 9 maja 1997*; Alina Nowicka-Jeżowa, *List do S. Dubisza z 13 czerwca 1997*; Jan Malicki, *Uwagi do „Propozycji reformy Polskiej Bibliografii Literackiej*”. Lokalizacja wszystkich wymienionych źródeł: Archiwum Zakładowe IBL PAN, Opinie dotyczące reformy Polskiej Bibliografii Literackiej. Kopie, sygn. 259/11.

⁸¹ Z powodu opóźnień w wydawaniu PBL w Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN podjęto pracę na bibliografią literaturoznawczą, która miała dostarczyć aktualnych informacji o publikacjach dotyczących literatury. Ukazały się dwa tomy tej publikacji: Aleksandra Żurawska-Włoszczyńska, Jacek Biesiada, *Bibliografia nauki*

- zwrócić się do MEN [Ministerstwa Edukacji Narodowej], MKiS [Ministerstwa Kultury i Sztuki] i uczelni wyższych o dofinansowanie (uniwersytety prosić też o dofinansowanie „Bibliografii nauki o literaturze”),
- wystąpić z pismem do ośrodków uniwersyteckich i innych zainteresowanych o uznanie PBL za zadanie ogólnoośrodkowe,
- założyć komputerową bazę danych⁸².

Zgodnie z sugestiami autorów opinii na temat reformy PBL i uczestników debat, a także środowiska twórców teatralnych i filmowych⁸³, zakres działów „Teatr”, „Film”, „Radio” i „Telewizja” pozostał bez zmian. Rozpoczęły się również prace nad stworzeniem bazy danych dla PBL. W kolejnych latach temat modyfikacji powracał na zebraniach wewnętrznych Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu oraz w czasie spotkań przedstawicieli Pracowni z Dyrekcją IBL PAN oraz pracownikami dokumentacji zatrudnionymi w Instytucie.

Dyskusja rozstrzygająca kształt PBL od rocznika za rok 1990 odbyła się 11 czerwca 2001 roku w Warszawie. W zebraniu tym udział wzięli: Elżbieta Sarnowska-Temierusz, Jacek Biesiada, Jerzy Kandziora, Jadwiga Czachowska, Roman Loth, Ewa Głębińska, Alicja Szałagan, Dobrosława Świerczyńska, Grażyna Pawlak i Barbara Tyszkiewicz. Wówczas podjęto decyzję o nieopracowywaniu przez

o literaturze polskiej i teorii literatury w Polsce za rok 1993, Ośrodek Wydawnictw Naukowych, Poznań 1995; Aleksandra Żurawska-Włoszczyńska, Jacek Biesiada, *Bibliografia nauki o literaturze polskiej i teorii literatury w Polsce za rok 1994*, Instytut Badań Literackich, Warszawa–Poznań 1996.

⁸² *Protokół z zebrania w sprawie reformy „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, Archiwum Zakładowe IBL PAN, Kosztorys Polskiej Bibliografii Literackiej, kopia protokołu z zebrania w sprawie reformy „Polskiej Bibliografii Literackiej”, sygn. 259/7.

⁸³ *List Kazimierza Kaczora, prezesa Związku Artystów Scen Polskich do Elżbiety Sarnowskiej-Temierusz z 20 grudnia 1997 roku*, Archiwum Zakładowe IBL PAN, Instrukcja Zmiany zasad selekcji wprowadzone od rocznika 1989 w Polskiej Bibliografii Literackiej, sygn. 255/18.

bibliografię literacką czasopism o profilach: prawniczym, ekonomicznym i politologicznym; lokalnych tygodników; pism organów partyjnych, o wyraźnym profilu ideologicznym; czasopism popularnych o charakterze religijnym; dzienników, z wyjątkiem wybranych tytułów gazet o zasięgu centralnym. Zdecydowano o ograniczeniu rejestracji podręczników szkolnych do podręczników do nauczania literatury w szkołach średnich; redukcji listy autorów, których twórczość pozaliteracka dokumentowana była w całości; ograniczeniu szczegółowości adnotacji antologii wspomnień; pomijaniu informacji o spektaklach obcych wystawianych za granicą, specjalistycznych bibliografiach historycznych dziedzin pokrewnych; nieuwzględnianiu słowników biograficznych osób niezwiązanych bezpośrednio z literaturą, na przykład lekarzy, adwokatów, lotników, oraz popularnych słowników językowych; ograniczeniu odnotowywania opracowań ogólnych dotyczących czasopiśmiennictwa oraz wydawnictw; rezygnacji z uwzględniania w bibliografii publikacji o letnich kursach polonijnych, książek i artykułów o charakterze ogólnym dotyczących dydaktyki literatury polskiej, a także materiałów dotyczących kształcenia językowego. Od rocznika PBL za rok 1990 zrezygnowano z podawania opisów zawartości zbiorów poetyckich i prozatorskich. Aprobata nie zyskała propozycja zmiany tytułu bibliografii na „Polska bibliografia literacka i teatralna”⁸⁴.

Recenzje redaktorów naukowych „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Poza recenzjami przygotowywanymi przez osoby niezwiązane z Instytutem, ważnym elementem pracy nad bibliografią były zadania realizowane przez redaktorów naukowych PBL. Byli nimi kolejno:

⁸⁴ *Protokół z zebrania dotyczącego zmian w opracowywaniu „Polskiej Bibliografii Literackiej” (od rocznika 1990)*, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

Barbara Rafałowska (do 1956 roku), Witold Suchodolski (w latach 1957–1966) i Jadwiga Czachowska (w latach 1967–1992).

Redaktor naukowy nie był członkiem zespołu autorskiego, ale współpracował z nim na każdym etapie pracy nad tomem PBL. Początek prac nad PBL przypada na okres stalinizmu w Polsce. W tym czasie redaktor naukowy PBL pełnił specjalną funkcję recenzenta wewnętrznego, dbającego o to, aby publikacja spełniała wymogi cenzury. Dwa pierwsze tomy PBL (w kolejności wydawania), czyli PBL za rok 1948 (wyd. 1954) i PBL za rok 1947 (wyd. 1956) powstały pod redakcją naukową Barbary Rafałowskiej. Była ona tłumaczką *Poematu pedagogicznego* Antona Makarenki oraz edytorką listów i pism więziennych Feliksa Dzierżyńskiego. W 1946 roku została zastępcą redaktora naczelnego Spółdzielni Wydawniczej „Książka”, a później pełniła tę samą funkcję w Spółdzielni Wydawniczej „Książka i Wiedza”. W latach 1950–1958 pracowała jako zastępca redaktora naczelnego czasopisma „Twórczość”. Od lutego 1952 roku była zatrudniona w Instytucie Badań Literackich na stanowisku kierownika Działu Literatury Współczesnej⁸⁵. W świetle zachowanych dokumentów z tamtego czasu wyraźnie widać, że zadaniem redaktora naukowego w okresie stalinowskim było czuwanie nad tym, aby w bibliografii nie znalazły się publikacje dotyczące osób i zagadnień, które mogłyby zakwestionować cenzura. Rafałowska przedstawiała Stefanowi Vrtelowi-Wierczyńskiemu listy nazwisk twórców, których teksty i publikacje na temat ich działalności nie mogły się ukazać w bibliografii⁸⁶. W tej sytuacji z bibliografii usuwano działy osobowe, a także

⁸⁵ Rafałowska Barbara, w: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibibliograficzny*, t. 7, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szalagan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2001, s. 14–15 [autorka hasła Maria Kotowska-Kachel].

⁸⁶ *List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 13 XII 1953; List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 23 VII 1954; List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Barbary Rafałowskiej z 24 VII 1954; List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Barbary Rafałowskiej z 29 VII 1954*. Wszystkie przytoczone źródła znajdują się w mswv.

fragmenty pozycji bibliograficznych, na przykład opisy współtwórców publikacji, adnotacje, w których pojawiało się nazwisko twórcy objętego zapisem cenzury. Szerzej zjawisko cenzury wewnętrznej w IBL w latach 50. XX wieku opiszę w kolejnym rozdziale. Ponadto redaktorka naukowa miała wpływ na ustalenie listy czasopism podlegających opracowaniu, czego konsekwencją było wyeliminowanie wielu pism określanych jako reprezentujące niski poziom literacki i zasięg czytelniczy. W liście do Vrtela-Wierczyńskiego z 29 września 1952 Rafałowska napisała, że tom PBL za rok 1948

w swej obecnej postaci nie może ukazać się nawet w ograniczonej ilości egzemplarzy. Zmiany dotyczyłyby następujących zasadniczych spraw: 1. sprawa źródeł. Wydaje mi się, że kryterium poziomu literackiego i zasięgu czytelniczego musi zadecydować, dlatego też źródła, które tego poziomu nie gwarantują, powinny być usunięte⁸⁷.

Wśród wymienionych dalej 29 tytułów, które zdaniem Rafałowskiej nie spełniały powyższego kryterium, znalazły się między innymi czasopisma emigracyjne, niektóre obce oraz katolickie. Materiały z lat 1944–1949 zakwestionowane przez redaktorkę naukową PBL oraz cenzurę, a także artykuły z czasopism, które nie podlegały opracowaniu bibliograficznemu w wymienionych latach, zostały uzupełnione i opublikowane w „Dodatku za lata 1944–1949” do PBL za rok 1949 (wyd. 1958).

Kolejni redaktorzy naukowcy PBL ściśle współpracowali z zespołem autorskim bibliografii. Jadwiga Czachowska w liście do Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN po objęciu przez nią funkcji redaktorki naukowej w PBL, napisała, że widzi siebie w roli stałego konsultanta,

który towarzysząc zespołowi autorskiemu przez cały ciąg pracy nad każdym rocznikiem, będzie mógł służyć radą w sprawach merytorycznych, bibliograficznych i naukowych, a stojąc poza zespołem, będzie

⁸⁷ *List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 29 IX 1952, MSVW.*

miał większą możliwość widzenia bardziej obiektywnego i „całościowego” i uzgadniania w stopniu słusznym kształtu „Polskiej bibliografii literackiej” z innymi pracami dokumentacyjnymi Instytutu⁸⁸.

W czasie gdy redaktorami naukowymi PBL byli Suchodolski i Czachowska, redaktor naukowy brał udział w podejmowaniu decyzji dotyczących zmian w doborze książek i czasopism podlegających opracowaniu bibliograficznemu oraz materiałów z tychże źródeł, układu bibliografii czy opisu bibliograficznym. Po zapoznaniu się z maszynopisem tomu bibliografii sporządzał szczegółowy wykaz uwag i sugestii, które obejmowały przede wszystkim zgodność zebranego materiału z metodą bibliograficzną PBL, szczególnie z jej zakresem, stosowaną terminologią, schematami redakcji, czyli kolejnością poszczególnych typów materiałów w działach osobowym i rzeczowym, zasadami tworzenia opisów bibliograficznych i adnotacji, poprawność kwalifikacji materiałów do działów PBL, identyfikacji osób i instytucji⁸⁹. Niejednokrotnie po opracowaniu przez redaktora naukowego wytycznych odbywały się wymiana korespondencji lub spotkanie redaktora i zespołu autorskiego, na którym omawiano problemy zasygnalizowane w tekście i podejmowano decyzje o zmianach. Czachowska negocjowała z urzędem cenzury możliwość zachowania w PBL zakwestionowanych wcześniej przez cenzora nazwisk, pozycji bibliograficznych czy adnotacji. Często jej działania kończyły się sukcesem i wycofaniem zaleconych wykreśleń.

PBL wydawano w niewielkim nakładzie, który miał zaspokoić potrzeby naukowców, studentów, dziennikarzy i osób interesujących się literaturą, teatrem i filmem. Ze względu jednak na koszty wydania bibliografii, szczególnie w sytuacji, gdy kolejne tomy zwiększały

⁸⁸ *List Jadwigi Czachowskiej do Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN z 1 marca 1967*, PBB.

⁸⁹ *Jadwiga Czachowska, Uwagi do PBL 1966; Uwagi do Polskiej Bibliografii Literackiej 1967; Uwagi szczegółowe nt. PBL 1977; Uwagi szczegółowe dot. PBL 1980*. Wszystkie wymienione źródła zlokalizowane w MJC.

swoją objętość z powodu coraz większej liczby książek i czasopism podlegających opracowaniu, ważną sprawą poruszaną przez redaktora naukowego była konieczność ograniczenia liczby arkuszy wydawniczych PBL. W tej sytuacji redaktor naukowy w porozumieniu z zespołem autorskim wypracowywał takie rozwiązania dotyczące zakresu PBL, jej układu oraz metody opisu bibliograficznego, które nie wpływały negatywnie na jakość i użyteczność PBL⁹⁰.

Redaktor naukowy przygotowywał również recenzję wydawniczą, a także reprezentował zespół autorski PBL i jego interesy w IBL PAN, w kontaktach z wydawnictwami wydającymi bibliografię i z Głównym Urzędem Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (od 1981 roku Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk).

W czasie pracy nad bibliografią zespół autorski natrafiał na materiały, których tematyka nie mieściła się w strukturze działów PBL. Redaktor naukowy próbował wraz z bibliografami znaleźć rozwiązanie problemu, a niekiedy, wykorzystując swoją specjalistyczną wiedzę, proponował nowe rozwiązania. Niektóre problemy wymagały konsultacji z badaczami specjalizującymi się w zmieniającym swój charakter zagadnieniu. Przykładem takiej sytuacji są zmiany w dziale „Teoria literatury”, które omówiłam szczegółowo w tym rozdziale.

Podsumowanie

Przeprowadzona przeze mnie analiza sposobu kształtowania się i wprowadzania zmian struktury działu „Teoria literatury” pokazała, że bibliografia może być narzędziem umożliwiającym śledzenie rozwoju polskiego literaturoznawstwa po II wojnie światowej. Powstał obraz dyscypliny przyswajającej na gruncie polskim nowe orientacje badawcze, omawiane w światowej literaturze przedmio-

⁹⁰ Witold Suchodolski, *Rocznik Polskiej Bibliografii 1956 /Uwagi i propozycje dotyczące redakcji i układu/,* PBB.

tu. Co więcej, dzięki doświadczeniu oraz kompetencjom zespołu bibliografów, redaktorów naukowych i specjalistów konsultujących schemat działów rzeczowych zmiany zachodzące w tej dyscyplinie znajdowały możliwie jak najszybciej swoje odzwierciedlenie. Jednak trzeci etap w historii reorganizacji działu „Teoria literatury”, który rozpoczął się w roczniku 1998 i odzwierciedlał przemiany wynikające ze zwrotu kulturowego, rozpoczął się w PBL z opóźnieniem w stosunku do zmian w dyscyplinie. Przykład ten pokazuje, jak ważne dla jakości oraz merytoryczności bibliografii są dobra organizacja pracy zespołu autorskiego, opieka redaktora naukowego i współpraca z badaczami.

Praca nad tym rozdziałem doprowadziła mnie do refleksji na temat znaczenia formy publikowania bibliografii. Analiza poszczególnych drukowanych tomów PBL pozwoliła mi na prześledzenie w łatwy sposób zmian, jakie zaszły w teorii literatury. Takich możliwości nie daje baza danych PBL, ponieważ obowiązuje tam wspólna struktura działów dla wszystkich dostępnych roczników (obecnie są to roczniki za lata 1989–2012). Wszelkie modyfikacje struktury działów w programie komputerowym wiążą się z dodawaniem nowych działów do już istniejących i aktualizacją listy działów lub ewentualną nieodwracalną modyfikacją nazewnictwa. Użytkownik, przeglądając strukturę działów, widzi jej najaktualniejszą wersję. Nie ma on możliwości sprawdzenia, jak kształtowała się siatka działów w poprzednich latach, kiedy i jakie nowe działy zostały dodane. Z tego powodu rekonstrukcja zmian wprowadzonych w dziale „Teoria literatury” w roczniku za 1998 rok była trudniejsza. Niestety, podobnie jak w przypadku zmiany w tomie PBL za rok 1968, okoliczności ostatniej transformacji nie zostały dotąd opisane ani w formie wstępu do PBL, ani artykułu naukowego czy tekstu na stronie internetowej bibliografii. Odtworzenie szczegółów tego procesu możliwe było dzięki zachowanym w archiwach dokumentom.

Dokonana przeze mnie rekonstrukcja modyfikacji schematu działu „Teoria literatury” w PBL pokazuje, że bibliografia może być nie

tylko źródłem informacji o publikacjach, ale również przedmiotem badań naukowych. Przykład PBL ukazuje bibliografię jako „tekst”, obszar metarefleksji literaturoznawczej. Z jednej strony dokumentuje rozwój dyscypliny naukowej, a z drugiej staje się dokumentem poświadczającym dokonujące się na przestrzeni lat zmiany.

**Obraz polskiego życia literackiego w latach 1945–2003
kreowany przez „Polską Bibliografię Literacką”. Wpływ
ingerencji cenzury i rozwoju rynku wydawniczego oraz
ryнку czasopism w Polsce po 1989 roku na zakres
i źródła bibliograficzne PBL**

Jednym z najobszerniejszych działów „Polskiej Bibliografii Literackiej” jest „Życie literackie”. Obejmuje ono między innymi polskie życie literackie w kraju i za granicą po 1945 roku oraz jego recepcję. W jego zakres wchodzi wydarzenia literackie i kulturalne, działalność instytucji twórczych i kulturalnych oraz zagadnienia związane z wpływem polityki na literaturę i twórców. Dział dokumentuje: ogólnopolskie festiwale i przeglądy literackie, a także festiwale kulturalne organizowane przez polskie instytucje za granicą; konkursy literackie, kierowane do dzieci i młodzieży z polskich środowisk oraz polskich pisarzy mieszkających za granicą, organizowane w Polsce oraz przez polskie instytucje kulturalne działające za granicą; polskie nagrody literackie przyznawane przez redakcje czasopism i instytucje kulturalne działające w Polsce i za granicą oraz nagrody ogólne, na przykład od władz państwowych i samorządowych (w tym przypadku odnotowywane są tylko te edycje, w których nagrodę otrzymują polscy literaci); plebiscyty na najlepsze książki beletrystyczne ogłaszane przez redakcje czasopism lub polskie instytucje kulturalne; odznaczenia państwowe i samorządowe nadawane w Polsce przez organy władzy państwowej i regionalnej oraz instytucje państwowe, kulturalne i inne, przyznawane polskim twórcom za działalność artystyczną, również za osiągnięcia w innych dziedzinach życia; przejawy życia literackiego takie jak: polityka kulturalna państwa oraz samorządów, cenzura (w latach 1945–1990), prawo autorskie,

sytuacja finansowa i zawodowa pisarzy, udział literatów w życiu politycznym i społecznym, działalność polskich związków i stowarzyszeń twórczych, fundacji i funduszy kulturalnych, instytucji kulturalnych państwowych i społecznych (w Polsce i za granicą) oraz polskich grup literackich.

Należy zaznaczyć, że PBL odnotowuje w miarę możliwości pełny wykaz wydarzeń literackich, o których informacje publikowane są w książkach i czasopismach podlegających opracowaniu bibliograficznemu (obecnie do każdego rocznika PBL bibliografowie opracowują około 8500 książek podmiotowych i przedmiotowych oraz ponad 850 tytułów czasopism). Przeszkodą w osiągnięciu kompletności zarówno w przeszłości, jak i współcześnie są trudności w dostępie do książek i czasopism podlegających opracowaniu bibliograficznemu, brak pełnego źródła informacji o wydarzeniach literackich oraz ingerencje cenzury (do roku 1990). W tomie PBL za rok 1984 (wyd. 1993) bibliografia dokumentowała jedynie publikacje krajowe ukazujące się w oficjalnym obiegu wydawniczym. Książki wydawane w drugim obiegu po raz pierwszy uwzględniono w PBL dopiero w tomie za rok 1985 (wyd. 1993), a literacką zawartość tego typu czasopism – w tomie za rok 1986 (wyd. 1995), a następnie w całym przedziale lat 1976–1989 w aneksie do PBL w postaci bibliografii *Bez cenzury*. Wymienione bariery, charakter źródeł informacji i przyjęta metoda bibliograficzna determinują obraz polskiego życia literackiego po II wojnie światowej, kreowany przez PBL. Chcę w tym miejscu podkreślić, że bibliografia, bez względu na to, prezentowana w postaci czy to drukowanych tomów, czy bazy danych, jest nośnikiem informacji i ma charakter wtórny wobec utworów literackich, ich realizacji w postaci spektakli teatralnych i telewizyjnych, filmów fabularnych czy słuchowisk, wydarzeń, działalności instytucji oraz publikacji na ich temat. W tej sytuacji obraz życia literackiego stworzony na podstawie danych bibliograficznych nie będzie pełnym jego ujęciem. Szeroki zakres PBL pozwala na uwzględnienie wielu jego przejawów, ale ograniczenia wynikające z metody bibliograficznej, jak choćby odnotowywanie tylko tych wydarzeń, które mają recep-

cję w opracowywanych książkach i czasopismach, powodują, że nieuchwycone pozostaną utwory oraz zdarzenia, którymi nie zajęli się autorzy książek i artykułów. Przejdę teraz do przedstawienia metody bibliograficznej PBL w zakresie wykorzystania źródeł informacji o książkach, spektaklach, filmach i audycjach radiowych oraz telewizyjnych. Będzie to punkt wyjścia do omówienia problemów wynikających z braku źródła informacji o wydarzeniach literackich analogicznego do źródeł informacji o książkach, spektaklach, filmach i audycjach radiowych oraz telewizyjnych i metody dokumentowania życia literackiego stosowanej przez zespół autorski PBL.

Bibliografowie, sporządzając opisy książek, rejestrując spektakle teatralne i telewizyjne, filmy fabularne i dokumentalne (dotyczące literatury oraz twórców), programy radiowe i telewizyjne, posiłkują się publikacjami i bazami danych zawierającymi ich wykazy. W rocznikach PBL za lata 1944/1945–2003 informacje o książkach pochodziły z „Przewodnika Bibliograficznego” wydawanego przez Bibliotekę Narodową w Warszawie (przejmowano stamtąd opisy bibliograficzne), a od tomu za rok 2004 opisy bibliograficzne powstają w oparciu o otwarte dane Biblioteki Narodowej w Warszawie. Opisy bibliograficzne książek, których nie odnotowuje Biblioteka Narodowa, tworzone są przez bibliografów na podstawie wiadomości z następujących źródeł: recenzji publikowanych w czasopiśmie, rubryk nowości wydawniczych, bibliografii załącznikowych, katalogów bibliotek polskich i zagranicznych bibliotek narodowych, naukowych portali dziedzinowych oraz danych pochodzących od autorów i wydawców. Opisy te są wzbogacane o klasyfikację działów PBL, gatunki literackie, informacje na temat zawartości. Na przestrzeni lat zmieniło się także źródło danych o premierowych spektaklach teatralnych. W roczniku PBL 2004 Encyklopedia Teatru Polskiego¹ zastąpiła „Almanach Sceny Polskiej”. Opisy filmów fabularnych, dokumentalnych i telewizyjnych, sporządzane początkowo na podstawie artykułów z czasopism filmowych, obecnie tworzone

¹ Encyklopedia Teatru Polskiego, <https://encyklopediateatru.pl/> (dostęp: 18.09.2025).

są z wykorzystaniem danych z bazy Film Polski². Natomiast opisy radiowych i telewizyjnych programów kulturalnych do tomu za rok 2002 tworzone były na podstawie informacji z czasopism radiowo-telewizyjnych, na przykład „Anteny”. Później podjęto współpracę Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w tym zakresie z Polskim Radiem i Telewizją Polską³.

Niestety żadna instytucja w Polsce nie prowadzi pełnej dokumentacji życia kulturalnego, nie ma kompletnej informacji na temat wszystkich wydarzeń literackich w Polsce po 1945 roku, stowarzyszeń wspierających twórców i placówek zajmujących się organizacją imprez kulturalnych oraz upowszechnianiem kultury. Wiadomości na temat życia literackiego są rozproszone w prasie, a współcześnie także w internecie. Nie sposób w poszukiwaniu imprez literackich analizować wszystkich źródeł, jeśli nie zna się nazw wszystkich wydarzeń, ich organizatorów, lokalizacji, laureatów. W tej sytuacji na potrzeby PBL wypracowana została unikatowa metoda dokumentowania życia literackiego.

Odwrotnie niż w przypadku książek, spektakli teatralnych i telewizyjnych, filmów i audycji radiowych oraz telewizyjnych – wykaz wydarzeń nie jest wprowadzany na początku pracy nad rocznikiem PBL. Powstaje on w trakcie jego opracowywania. Opis wydarzenia sporządzany jest przez bibliografa na podstawie artykułu będącego jego omówieniem. W ten sposób powstaje kompletny wykaz imprez literackich, mających recepcję w czasopismach lub książkach podlegających opracowaniu bibliograficznemu. Opisy danego wydarzenia i publikacji na jego temat wprowadzane są do bibliografii jednocześnie. Natomiast pełna lista imprez literackich z danego roku, którą udało się odtworzyć na podstawie informacji z publikacji, jest do dyspozycji zarówno zespołu autorskiego PBL, jak i użytkowników,

² Film Polski, <https://filmpolski.pl/> (dostęp: 18.09.2025).

³ Współpraca w tym zakresie z Telewizją Polską opisana została w artykule: Beata Koper, Cezary Rosiński, Tomasz Umerle, *Dokumentacja kultury a cyfrowe zasoby archiwalne...*, dz. cyt.

dopiero po zakończeniu prac nad rocznikiem. Z całą pewnością poszczególne roczniki PBL nie ukazują pełnego obrazu polskiego życia literackiego w danym roku, ale najpełniejszy, na jaki pozwalają opracowywane źródła bibliograficzne.

Bibliografia ukazuje życie literackie takie, jakie wyłania się z publikacji. Jednak na to, jakie tematy są podejmowane, jakie konkursy i festiwale literackie są organizowane, nagrody przyznawane, wpływ mają polityka kulturalna państwa, działalność instytucji moderujących życie literackie oraz twórcy i czytelnicy biorący w nim czynny udział.

Marta Fik w kronice *Kultura polska po Jalcie* dotyczącej lat 1944–1981 wyróżniła trzy modele egzystencji kultury w Polsce, które charakteryzowały się różnym stopniem zależności między polityką a twórczością. Pierwszy to model „wyłączonego monopolu państwa (mającego swe bardziej rygorystyczne lub bardziej liberalne fazy)”⁴, przypadający na lata 1944–1977. Kończy się symbolicznie w momencie, gdy zaczęło się ukazywać pozacenzuralne czasopismo literackie „Zapis”, jedna z pierwszych inicjatyw drugiego obiegu w Polsce. Drugi model charakteryzował się współlistnieniem – na różnych prawach – „kultury »fasad« i »tyłów«”⁵, czyli kultury oficjalnej oraz drugiego obiegu, i obejmował okres od roku 1977 do końca sierpnia 1980 roku (datę końcową wyznacza podpisanie porozumień gdańskich i szczecińskich). Model trzeci przypada na szczytowy okres działalności „Solidarności” (między sierpniem 1980 roku a wprowadzeniem stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku), kiedy to zwiększyły się swobody obywatelskie i ograniczona została cenzura. Badaczka pisała o tym czasie, że „zdawało się, iż wreszcie dojść będzie mogło do spotkania wszystkich trzech (bo także emigracyjnego) obiegów w ramach jednej polskiej kultury”⁶.

⁴ Marta Fik, *Kultura polska po Jalcie. Kronika lat 1944–1981*, Polonia Book Fund, London 1989, s. VIII–IX.

⁵ Tamże, s. IX.

⁶ Tamże.

Fik zakończyła kronikę na roku 1981. Z perspektywy czasu do zastosowanego przez badaczkę podziału dodać można model czwarty, który wiąże się z zapoczątkowaną w 1989 roku transformacją ustrojową, rozwojem wolnego rynku wydawniczego i brakiem ograniczeń w doborze tematów oraz form wypowiedzi. Ten ostatni realizowany jest do dziś. W tym rozdziale scharakteryzuję krótko opisane przez Fik modele i okresy oraz na podstawie danych bibliograficznych pochodzących z PBL przeprowadzę analizę życia literackiego w wybranych latach. Będą to: okres socrealizmu, rok 1977, lata 1980–1981 oraz lata 90. Wybór ten jest uzasadniony tym, że wówczas miały miejsce ważne wydarzenia polityczne i społeczne, znajdujące odzwierciedlenie w życiu literackim i rzutujące na kształt działu „Życie literackie” w rocznikach omawianej bibliografii. W przypadku tych dat można mówić o zmianie paradygmatu literatury. W roku 1976 pojawiły się „zapisy” personalne na całość twórczości pisarzy działających w opozycji. Zostali oni objęci zakazem druku. Niektórzy z nich zaczęli publikować w drugim obiegu. Efektem objęcia pisarzy „zapisem” i współpracy twórców z wydawnictwami podziemnymi było to, że ich teksty publikowane w Polsce w tamtym okresie nie były dokumentowane w PBL. W bibliografii wolno było natomiast odnotowywać edycje emigracyjne ich utworów i tłumaczenia wydawane za granicą. W latach 90. w Polsce, w wyniku zmiany ustroju państwa, doszło do destrukcji koncesjonowanych instytucji życia kulturalnego oraz rozwoju niezależnego rynku wydawniczego i rynku czasopism. Wywołało to zmiany w dynamice życia literackiego, którą bibliografia literacka starała się uchwycić. W dalszej części rozdziału będę analizować szeroko rozumiane życie literackie, obejmujące również twórczość literacką. Obraz wykreowany przez PBL porównam z komentarzami Marty Fik zamieszczonymi w kronice *Kultura polska po Jałcie*, dotyczącymi tych samych lat (do 1981 roku), z dokumentacją życia literackiego utrwaloną w bibliografii *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr* autorstwa Jerzego Kandziory i Zyty Szymańskiej, przy współpracy Krystyny Tokarzówny, z *Kalendarium życia literackiego 1976–2000* autorstwa

Przemysław Czaplińskiego, Macieja Lecińskiego, Elizy Szybowicz i Błażeja Warkockiego⁷ oraz z książką Przemysław Czaplińskiego *Powrót centrali. Literatura w nowej rzeczywistości*⁸.

Zanim przejdę do analizy, krótko scharakteryzuję zakres i zasady doboru źródeł wymienionych publikacji, co ma wpływ na to, jak prezentują życie literackie oraz kulturalne. Zasięg czasowy *Kultury polskiej po Jałcie* Marta Fik ustaliła między rokiem 1944, czyli powołaniem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, a 13 grudnia 1981 roku. Argumentowała to tym, że powstanie PKWN zapoczątkowało w „sposób jednoznaczny i zorganizowany obecną strukturę państwową [PRL – K.P.]”⁹, a wprowadzenie stanu wojennego stanowiło zamknięcie trzech modeli funkcjonowania kultury w Polsce Ludowej (dalej omówionych w tym rozdziale) i było (pomimo formalnej porażki) symbolem przekroczenia barier w życiu społecznym i kulturalnym, które wydawały się nieprzekraczalne (zaistnienie drugiego obiegu oraz mecenat Kościoła, w dziedzinie kultury konkurencyjnego wobec mecenatu państwa)¹⁰. Przygotowując omawianą publikację, Marta Fik korzystała z ogólnodostępnych materiałów, przede wszystkim książek oraz artykułów z czasopism, ale także z periodyków i książek wydawanych w drugim obiegu i przez wydawnictwa emigracyjne. W kronice odnotowała głównie wydarzenia krajowe, ale uwzględniła także działalność polskiej emigracji i polskie książki wydawane za granicą¹¹. Poza literaturą wymieniła także twórczość teatralną, filmową, muzyczną i plastyczną. Badaczka nie przedstawiła suchego wykazu wydarzeń kulturalnych. Stworzyła autorski

⁷ Przemysław Czapliński, Maciej Leciński, Eliza Szybowicz, Błażej Warkocki, *Kalendarium życia literackiego 1976–2000. Wydarzenia, dyskusje, bilanse*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2003.

⁸ Przemysław Czapliński, *Powrót centrali. Literatura w nowej rzeczywistości*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007.

⁹ Marta Fik, *Kultura polska po Jałcie...*, dz. cyt., s. VIII. Wszystkie odniesienia do konkretnych lokalizacji w książce Marty Fik dotyczą wydania londyńskiego.

¹⁰ Tamże, s. IX.

¹¹ Tamże, s. VII.

wybór ważniejszych pozycji wydawniczych, wydarzeń historycznych, politycznych i kulturalnych, pokazując, jak bezpośrednio lub pośrednio polityka państwa wpływała na twórczość. Uwzględniła też wydarzenia szerzej nieznane, procesy pisarzy, listy protestacyjne itp. W tym miejscu warto podkreślić, że pierwsze wydanie książki Marty Fik ukazało się w 1989 roku w Londynie, więc nie podlegało kontroli urzędu cenzury. Pierwsze wydanie krajowe zostało opublikowane w 1991 roku¹².

Bibliografia *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr* dokumentuje książki podmiotowe i przedmiotowe oraz zawartość czasopism wydawanych w drugim obiegu w latach 1976–1989. Jej zakres nawiązuje do zakresu PBL i stanowi dopełnienie bibliografii bieżącej, która poddawana była kontroli cenzury i aż do tomu za rok 1984 nie uwzględniała publikacji podziemnych. Życie literackie jest jednym z dokumentowanych w niej zagadnień. Autorzy uwzględnili w tej pracy kroniki życia literackiego i kulturalnego, polskie krajowe i emigracyjne konkursy oraz nagrody literackie, działalność związków i stowarzyszeń twórczych, materiały dotyczące polityki kulturalnej władz PRL, niezależnego życia literackiego i kulturalnego, cenzury, oficjalnego, niezależnego oraz emigracyjnego ruchu wydawniczego.

Czapliński, Leciński, Szybowicz i Warkocki w *Kalendarium życia literackiego* na datę początkową wybrali rok 1976, który poprzez wydarzenia takie jak wydanie drugich tomików poetów Nowej Fali uznali za „koniec ostatniej debaty prowadzonej językiem ezopowym na łamach prasy oficjalnej”¹³ (spór o Settembriniego) i narodziny drugiego obiegu. Rok ten umownie zapoczątkował nowy okres w powojennej historii literatury. *Kalendarium* kończy się na roku 2000, który, jak przyznają sami autorzy, nie jest żadną granicą w historii literatury, ale momentem stabilizacji procesu „ponownego centra-

¹² Marta Fik, *Kultura polska po Jałcie. Kronika lat 1944–1981*, t. 1–2, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1991.

¹³ Przemysław Czapliński, Maciej Leciński, Eliza Szybowicz, Błażej Warkocki, *Kalendarium życia literackiego 1976–2000...*, dz. cyt., s. v.

lizowania się układu literackiego”¹⁴ i współwystępowania zjawisk tworzących opozycyjny proces różnicowania (rozwijają się pisma internetowe, pojawiają się nowe możliwości komunikacji, wzrasta liczba książek udostępnianych w wersji elektronicznej)¹⁵. Autorzy publikacji czytali wybrane dzienniki ogólnopolskie, tygodniki społeczno-kulturalne oraz krajowe pisma literackie i na tej podstawie dokonywali doboru materiałów, które później posłużyły do stworzenia kalendarium. Prezentacja każdego roku składa się z wybranych publikacji książkowych, „które były przedmiotem sporów lub licznych recenzji, (...) które zdobyły nagrody, (...) które w późniejszym okresie uznano za dzieła znaczące”¹⁶; kalendarium zawierającego narrację chronologiczną dotyczącą wydarzeń kulturalnych (i niekiedy politycznych), debat i sporów prowadzonych w środowisku twórców i krytyków oraz działalności czasopism i wydawnictw; bilansów rocznych odnoszących się do sytuacji na rynku książki, czasopism nowo powstałych i przestających się ukazywać, najważniejszych nagród literackich oraz wykazu zmarłych pisarzy. Przeprowadzona przez autorów dokumentacja życia literackiego w latach 1976–2000 posłużyła im do sformułowania wniosku, że w okresie tym doszło do powstania drugiego obiegu, rozpadu PRL-owskiego systemu literackiego i narodzin systemu rynkowego, przy zastrzeżeniu, że system rynkowy nie jest kontynuacją systemu niezależnego, a współczesne życie literackie często toczy się według zasad ustanowionych przed 1989 rokiem¹⁷. *Kalendarium życia literackiego* pokazuje, że system literacki w III Rzeczpospolitej zawiera cechy systemu PRL-owskiego i jednocześnie poddawany jest przemianom wywołanym przez wolny rynek oraz wykorzystanie w kulturze, a także komunikacji możliwości, jakie daje internet.

¹⁴ Tamże, s. VI.

¹⁵ Tamże, s. VI–VII.

¹⁶ Tamże, s. VIII.

¹⁷ Tamże, s. VII.

Przemysław Czapliński w książce *Powrót centrali. Literatura w nowej rzeczywistości* charakteryzuje układ literacki w Polsce po 1989 roku. Postrzega go jako „współistnienie trzech obszarów: zasobu poetyk, mitów towarzyszących literaturze oraz infrastruktury”¹⁸. Rozważania poznańskiego naukowca na temat infrastruktury są dla mnie najważniejsze. Autor nie korzystał z danych ilościowych. Swoje tezy stawia na podstawie wiedzy na temat życia literackiego i własnej w nim orientacji.

Ustalenia wymienionych badaczy będą dla mnie punktem wyjścia dla charakterystyki życia literackiego i punktem odniesienia, ponieważ chcę sprawdzić, czy analiza danych liczbowych da takie same wyniki, jak interpretacja badaczy stosujących tradycyjne metody badawcze. I tu wypadnie poszerzyć ogląd polskiego życia literackiego po 1945 roku. Ciekawym dopełnieniem wymienionych już dzieł: Marty Fik, autorów bibliografii *Bez cenzury*, a także Przemysława Czaplińskiego, Macieja Lecińskiego, Elizy Szybowicz i Błażeja Warkockiego jest książka Mariusza Zawodniaka *Teraźniejszość i przeszłość. Studia o życiu literackim socrealizmu*¹⁹.

Pierwszy z analizowanych przeze mnie okresów – okres socrealizmu – zdaniem Zawodniaka charakteryzował się nie tylko obowiązywaniem tej metody twórczej w sztuce, ale był to również czas „organizowania życia publicznego według z góry ustalonego scenariusza”²⁰, kiedy obowiązywały określone modele komunikacji literackiej i życia literackiego. Badacz podał bardzo trafny przykład bezpośredniego wpływu partii na twórczość literacką. W lipcu 1950 roku przyjęto ustawę o planie sześcioletnim, a już na początku roku 1951 Jerzy Putrament, ówczesny sekretarz Zarządu Głównego Związku Literatów Polskich, podczas zebrania Rozszerzonego Plenum Związku wygłosił referat *Zadania literatury polskiej w okresie planu 6-letniego*, który

¹⁸ Przemysław Czapliński, *Powrót centrali...*, dz. cyt., s. 7.

¹⁹ Mariusz Zawodniak, *Teraźniejszość i przeszłość. Studia o życiu literackim socrealizmu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2007.

²⁰ Tamże, s. 12.

zawiera wytyczne Komitetu Centralnego partii dotyczące twórczości literackiej²¹.

Zawodniak odniósł się także do kształtu życia literackiego. Zostało ono ograniczone do wydarzeń organizowanych przez instytucje państwowe, a co więcej, „w socrealizmie ważne były tylko te formy życia literackiego, które odpowiadały formom życia partii, tym samym najlepiej służyły przekładaniu jej wytycznych i odgrywaniu zaplanowanych przez nią scenariuszy (powtarzaniu tego, co działo się »w łonie partii«)”²². Masowo organizowano konkursy literackie (w każdym roku odbywało się ich kilkadziesiąt), stanowiące element „planowej polityki, której celem było osiągnięcie masowej aktywności wśród piszących, ale i kontrolowanie wszelkich rezultatów ich pracy”²³. Były one kierowane nie tylko do profesjonalnych pisarzy, ale także do osób stawiających swoje pierwsze literackie kroki oraz amatorów. Dane PBL potwierdzają, że ogłaszano więcej konkursów literackich niż nagród. W latach 1945–1956 ich liczba wahała się od kilkunastu do czterdziestu kilku.

Tematyka konkursów była zróżnicowana. W pierwszych powojennych latach dotyczyły obchodzonych wówczas rocznic, II wojny światowej, przyjaźni polsko-radzieckiej. Oto wybrane przykłady konkursów odnotowanych w poszczególnych tomach PBL: Konkurs Komitetu [Organizacyjnego – K.P.] Centralnego Dnia Spółdzielczości na wiersz (1945), Konkurs Wydziału Propagandy Komitetu Powiatowego PPR w Będzinie na sztukę teatralną (1945); Konkurs Urzędu Informacji i Propagandy w Chorzowie na wiersz o Chorzowie (1946); Konkurs Związku Weteranów Powstań Górniczych na dwudziestopięciolecie powstania śląskiego (na utwór literacki o powstaniach śląskich) (1946); Konkursy Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej na obrazek sceniczny i na melorecytację o przyjaźni polsko-radzieckiej (1946); Konkurs Komisji Centralnej Związków Zawodowych na

²¹ Tamże, s. 66.

²² Tamże, s. 52–53.

²³ Tamże, s. 111.

pamiętnik robotnika z okresu okupacji (1946); Konkurs Oddziału Łódzkiego Związku Zawodowego Literatów Polskich na wiersz o treści społeczno-rewolucyjnej (1948).

Polityka kulturalna państwa, a także będące jej elementem konkursy literackie były narzędziem modelowania pamięci historycznej. Widać to choćby w sposobie kształtowania tematyki konkursów dotyczących II wojny światowej. W pierwszych powojennych latach ogłaszano wiele konkursów na pamiętniki i wspomnienia żołnierzy oraz osób niezwiązanych z wojskiem. W przypadku tych drugich pojawiały się takie tematy, jak udział w tajnym nauczaniu czy życie codzienne robotników w okresie okupacji. Wśród konkursów dotyczących konkretnych miast lub regionów wyróżniają się te, których tematyką były tak zwane Ziemie Odzyskane. Można się domyślać, że chodziło o to, aby ich nowi mieszkańcy (ale nie tylko) zainteresowali się lokalną historią i teraźniejszością tych miast. Kolejną wymierną korzyścią wynikającą z organizacji takich konkursów i ewentualnej publikacji najlepszych utworów było zapoznanie Polaków z nowymi regionami oraz utwierdzenie w przekonaniu o słuszności dołączenia ich do terytorium Polski.

Po zjeździe szczecińskim w 1949 roku zaczęto ogłaszać konkursy motywowane ideologicznie, na tematy zgodne z doktryną socrealizmu, odnoszące się do wydarzeń politycznych. Były to na przykład odnotowywane w PBL: Konkurs ZLP z okazji zjednoczenia Partii Robotniczych na powieść współczesną (1949); Konkurs „Sztandaru Młodych” na powieść, nowelę i opowiadanie na temat tradycji młodzieży walczącej w szeregach KZMP, ZWM, AL i udziału w odbudowie i budowie Polski Ludowej (1950); Konkurs „Trybuny Wolności” na tekst pieśni masowej o planie sześcioletnim (1950); Konkurs „Głosu Robotniczego” na opowiadanie, wspomnienie z przygotowań i przebiegu strajków i demonstracji pierwszomajowych (1951); Konkurs Ministerstwa Kultury i Sztuki, ZLP, SDP na utwór literacki związany z Konstytucją (1952); Konkurs Związku Młodzieży Polskiej w Katowicach i Oddziału ZLP na opowiadanie, nowelę, pamiętnik i wiersz o tematyce walki młodzieży o realizowanie zadań produkcyjnych,

lepsze wyniki w nauce, kolektywne wychowanie, rozwój życia w świe-
tlicy, opowiadanie z życia osobistego (1952); Konkurs Ministerstwa
Kultury i Sztuki, Centralnego Zarządu Teatrów i ZLP na sztukę te-
atralną poświęconą dziesięcioleciu Polski Ludowej (1953).

Organizatorami konkursów były instytucje wspierające twórców,
na przykład Związek Literatów Polskich, redakcje czasopism lite-
rackich i kulturalnych, lokalne wydziały propagandy, liczne związki
zawodowe, wojsko. Nagrody literackie przyznawano profesjonalnym
twórcom, rzadziej amatorom. Służyły nie tylko jako sposób wyrażenia
uznania, ale także jako forma związania twórcy z władzą i polityką
kulturalną państwa. Znaczenie nagród w okresie socrealizmu tak
opisał Zawodniak:

były wyrazem uznania (za całokształt twórczości bądź bieżące doko-
nania), bardziej jednak były formą „zapłaty” za realizację publicznych
zamówień. Ale spełniały przy okazji inne funkcje: były swoistym znakiem
jakości wyróżnionego dzieła (znakiem jego walorów ideologicznych),
a na dodatek samych pisarzy sytuowały w gronie najbardziej zasłużo-
nych i zapewniały im miejsca na literackim parnasia. (...) Nagroda to
nie tylko uznanie kilkuosobowego jury, to przede wszystkim uznanie
władzy, które gwarantuje funkcjonowanie w literaturze i zajmowanie
w niej poczesnego miejsca²⁴.

Z danych zgromadzonych w PBL wynika, że w latach 1945–1956
liczba przyznawanych nagród była stała, w każdym roku było ich kil-
kanaście (jedynie w 1945 w PBL odnotowano trzy nagrody). W oma-
wianym okresie oprócz nagród państwowych przyznawano także
inne nagrody w konkursach, których organizatorami były redakcje
czasopism, władze kościelne, organizacje katolickie, ale w praktyce
znaczenie miały tylko nagrody państwowe. Gwarantowały one funk-
cjonowanie laureata w życiu literackim.

Marta Fik w kronice *Kultura polska po Jalcie* odnotowała zarówno

²⁴ Tamże, s. 114.

naradę partyjną członków Związku Zawodowego Literatów Polskich zorganizowaną w celu przygotowania zjazdu szczecińskiego, jak i obszerną relację dotyczącą IV Walnego Zjazdu Związku Zawodowego Literatów w Szczecinie. Przywołała kluczowe fragmenty referatu Włodzimierza Sokorskiego, ówczesnego wiceministra kultury i sztuki, a także Stefana Żółkiewskiego, w których wyłożone zostały zasady nowej doktryny twórczej²⁵. Cytowała także sformułowane podczas zjazdu: postulat realizmu socjalistycznego jako kryterium oceny i normy estetycznej oraz rezolucję, która głosiła, że „Nieodzowny jest świadomy udział pisarzy w dziele budowy socjalizmu w Polsce. Nowe motywy życia, twórczy zapał robotnika i chłopa wymagają od literatów gruntownego przemyślenia środków pisarskich”²⁶. Autorka kroniki utrwaliła uchwalenie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 22 lipca 1952 roku oraz fakt pojawienia się artykułów prasowych dotyczących zagadnień związanych z kulturą uwzględnionych w tym akcie prawnym. Wymieniła również laureatów wspomnianego przeze mnie konkursu na utwór literacki związany z Konstytucją. Pierwszej nagrody nie przyznano, drugą otrzymali *ex aequo* Kazimierz Koźniewski, Wilhelm Mach i Wisława Szymborska²⁷.

Przejdę teraz do omówienia roku 1977. W PBL za rok 1977 (wyd. 1983) odnotowano materiały na temat działalności ZLP. Uwzględniono sprawozdanie z walnego zebrania 1 lutego 1977 roku, ale adnotacja (zgodnie z metodą bibliograficzną PBL) jest ogólna i nie odnosi się do jego przebiegu ani tematów wówczas poruszanych. W PBL uwzględnione zostały również materiały na temat spotkań Jarosława Iwaszkiewicza, ówczesnego prezesa ZLP, z Edwardem Gierkiem i Januszem Wilhelmem, wiceministrem kultury i sztuki. W omawianym roczniku PBL nie odnotowano materiałów na temat udziału pisarzy w życiu politycznym i społecznym. Nawet w haśle osobowym Stanisława Barańczaka nie ma żadnego artykułu dotyczącego

²⁵ Marta Fik, *Kultura polska po Jalcie...*, dz. cyt., s. 112–113.

²⁶ Cyt. za: tamże, s. 113.

²⁷ Tamże, s. 170.

jego udziału w głodówce w kościele Świętego Marcina w Warszawie. Prawdopodobnie w czasopismach wydawanych w oficjalnym obiegu nie publikowano niczego na ten temat, natomiast informował o tym „Biuletyn Informacyjny”, co wspominają autorzy bibliografii *Bez cenzury*²⁸. Podobnie jak artykuły z czasopism wydawanych w drugim obiegu, które dotyczyły zatrzymań, rewizji i prób przesłuchań Barańczaka, procesu sądowego toczącego się przeciwko niemu w 1977 roku, usunięcia go z pracy na Uniwersytecie imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu w tym samym roku, wystąpień studentów UAM w obronie wykładowcy i odmowy wydania Barańczakowi paszportu w 1978 roku²⁹. To bibliografia *Bez cenzury* zawiera listę publikacji dotyczącą udziału literatów oraz twórców filmowych i teatralnych w akcjach protestacyjnych, a także działalności opozycyjnej³⁰.

Marta Fik w kronice roku 1977 wiele miejsca poświęciła udziałowi literatów i artystów w życiu politycznym. Wtedy to ludzie kultury zabierali głos w obronie robotników biorących udział w strajkach w czerwcu 1976 roku. Badaczka pisała też o zebraniu sprawozdawczym warszawskiego oddziału ZLP z 1 lutego 1977 roku, na którym, jak czytamy w kronice, między innymi krytykowano cenzurę za niedopuszczenie do druku *Cudownej meliny* Kazimierza Orłosa, *Mizerykordii i innych opowiadań* Marka Nowakowskiego, *Antologii poezji żydowskiej* w opracowaniu Salomona Łastika, „objęcie zapisem cenzuralnym nazwisk, skreśleń w składzie uczestników festiwalu »Warszawska Jesień« w 1976”³¹. Autorka utrwała wydanie pierwszego numeru czasopisma „Zapis” publikowanego poza cenzurą³² oraz rozpoczęcie notowania w tym piśmie „ważniejszych ingerencji cenzury w publikacjach oficjalnych”³³, powstanie Niezależnej Oficyny

²⁸ Jerzy Kandziora, Zyta Szymańska, Krystyna Tokarzówna (współpraca), *Bez cenzury. 1976–1989...*, dz. cyt., s. 172.

²⁹ Tamże, s. 173.

³⁰ Tamże, s. 92–94.

³¹ Marta Fik, *Kultura polska po Jalcie...*, dz. cyt., s. 591.

³² Tamże, s. 590.

³³ Tamże, s. 604.

Wydawniczej (NOWA)³⁴, dyskusję w prasie emigracyjnej i drugiego obiegu dotyczącą *Mojego wieku* Aleksandra Wata³⁵, powstanie kwartalnika literackiego „Puls” wydawanego poza cenzurą³⁶.

Autorka *Kultury polskiej po Jalcie* w kronice roku 1977 pisała nie tylko o szeroko pojętych wydarzeniach kulturalnych. Wiele miejsca poświęciła wydarzeniom politycznym, takim jak na przykład: powstanie Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO)³⁷, śmierć Stanisława Pyjasa, studenta Uniwersytetu Jagiellońskiego, i demonstracje studenckie odbywające się w reakcji na to wydarzenie³⁸, wspomniana już głódówka w kościele Świętego Marcina w Warszawie „w związku z przetrzymywaniem w areszcie 5 robotników z Radomia i Ursusa”³⁹, w której udział wziął między innymi Stanisław Barańczak⁴⁰, przekształcenie Komitetu Obrony Robotników (KOR) w Komitet Samoobrony Społecznej „KOR” (KSS KOR)⁴¹. W przywołanej publikacji rysuje się obraz roku 1977 jako czasu bardzo intensywnego, w którym miało miejsce wiele wydarzeń politycznych, oddziałujących bezpośrednio na kulturę i udział twórców w dyskusji publicznej, opowiadanie się przeciwko dotychczasowym zasadom życia politycznego i społecznego.

Przykład różnego ukazania wydarzeń z roku 1977 w kronice Marty Fik i PBL jest podstawą do wyciągnięcia wniosku, że w przypadku wydarzeń politycznych, w których uczestniczyli ludzie kultury, z oczywistych względów więcej informacji przynosi redagowana bez nadzoru cenzury kronika, uwzględniająca szerszy kontekst wydarzeń. Muszę zwrócić uwagę także na sposób, w jaki bibliografia bieżąca odnotowywała książki oraz materiały z czasopism. Uwzględniane

³⁴ Tamże, s. 602.

³⁵ Tamże, s. 602–603.

³⁶ Tamże, s. 605.

³⁷ Tamże, s. 593.

³⁸ Tamże, s. 596–597.

³⁹ Tamże, s. 597.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże, s. 602.

były te zagadnienia i wydarzenia, o których pisano w opracowywanych źródłach bibliograficznych, a więc w oficjalnym obiegu. Dlatego pełniejszy obraz wydarzeń literackich i zaangażowania twórców w sprawy polityczne oraz wykaz publikacji na ten temat daje analiza sumy informacji zawartych w PBL i bibliografii *Bez cenzury*.

„Polską Bibliografię Literacką” i *Kulturę polską po Jałcie* różni także język. PBL, dokumentując obieg oficjalny, w obszarze podawanych tytułów książek, tekstów literackich i artykułów przejmowała język nowomowy, ale w sferze adnotacji bibliografowie starali się być neutralni. Natomiast Marta Fik w swojej kronice zajmowała się zarówno obiegiem oficjalnym, jak i nieoficjalnym oraz, co istotne, jej książkę po raz pierwszy wydano za granicą, więc nie podlegała kontroli urzędu cenzury. Dlatego język kroniki tej badaczki wolny jest od nowomowy. Warto podkreślić, że autorka korzystała ze źródeł, które miały niestandardowy charakter dla pracy dokumentacyjnej. Były to nie tylko publikacje naukowe, bibliografie, kalendaria i czasopisma, ale także utwory literackie, dzieła historyczne, listy otwarte, wspomnienia więźniów politycznych. Książka Marty Fik to pierwsze kalendarium dotyczące kultury niezależnej i wydarzeń nieuwzględnianych dotąd w podręcznikach oraz pracach dokumentacyjnych podlegających cenzurze.

W PBL za rok 1980 (wyd. 1988) uwzględniono trzy ankiety przeprowadzone na łamach „Trybuny Ludu”, warszawskiej „Kultury” i „Życia Warszawy”, dotyczące konieczności zmiany polityki kulturalnej państwa, oraz sześć dyskusji na temat kondycji polskiej kultury prowadzonych w „Dzienniku Zachodnim”, „Filmie”, „Kierunkach”, „Literaturze” i „Nowych Drogach”. Odnotowano uchwałę Zarządu Głównego Związku Literatów Polskich z 9 września 1980 roku poświęconą strajkom na Wybrzeżu. Tom za rok 1980 (wyd. 1988) zawiera również bogatą recepcję reakcji na wiadomość o przyznaniu Czesławowi Miłoszowi Literackiej Nagrody Nobla w 1980 roku. W PBL za rok 1981 (wyd. 1989) dużo miejsca zajmują materiały dotyczące cenzury, szczególnie projektu nowej Ustawy o kontroli

prasy, publikacji i widowisk, która ostatecznie weszła w życie 31 lipca 1981 roku i obowiązywała do czasu wprowadzenia stanu wojennego.

Ważnym elementem życia literackiego w Polsce po II wojnie światowej było zaangażowanie twórców w działalność polityczną i społeczną. Informacje na ten temat publikowane w czasopismach oficjalnych odnotowywane były w PBL i dotyczyły raczej zaangażowania ludzi kultury w działania legitymizujące politykę państwa. Bibliografia *Bez cenzury* dokumentuje zagadnienia, które w obiegu oficjalnym były przemilczane lub krytykowane, takie jak na przykład bojkot oficjalnych instytucji i środków przekazu po wprowadzeniu stanu wojennego, krytyka postaw twórców współpracujących z władzami, zaangażowanie twórców w akcje protestacyjne i działalność opozycyjną, apele, listy protestacyjne, oświadczenia w sprawach politycznych podpisywane przez twórców i badaczy literatury⁴². Zamieszczone w niej zostały informacje o publikacjach na temat działalności Związku Literatów Polskich, w tym walnego zebrania związku z 5 maja 1980 roku, o którym nie ma informacji w PBL za ten rok. Uwzględnione zostały, publikowane w „Biuletynie Informacyjnym”, przemówienia Jacka Bocheńskiego i Anki Kowalskiej czy zamieszczone w pozacenzuralnej „Rzeczpospolitej” wystąpienie pisarzy w obronie Mirosława Chojeckiego, opozycjonisty zaangażowanego w podziemną działalność wydawniczą, aresztowanego w marcu 1980 roku, oraz sprawozdania z obrad Związku Literatów Polskich⁴³.

Bibliografia *Bez cenzury* dokumentuje także konkursy literackie organizowane przez redakcje czasopism wydawanych w drugim obiegu, nagrody przyznawane przez te redakcje, stowarzyszenia twórcze, NSZZ „Solidarność”. W porównaniu z konkursami i nagrodami motywowanymi ideologicznie, które omówiłam wcześniej, pisząc o okresie stalinowskim, nagrody przyznawane pod koniec lat 70. i w latach 80. miały za zadanie docenić literatów propagu-

⁴² Jerzy Kandziora, Zyta Szymańska, Krystyna Tokarzówna (współpraca), *Bez cenzury. 1976–1989...*, dz. cyt., s. 91–104.

⁴³ Tamże, s. 78–79.

jących wartości i angażujących się w życie społeczne. To nagrody przyznawane ponad podziałami politycznymi, także twórcom publikującym w oficjalnym obiegu. Warto podać kilka przykładów: Nagroda imienia Bolesława Prusa za działalność, która uczy myśleć i być Polakami; Nagroda imienia Jerzego Zielińskiego dla młodych, którzy wyróżnili się talentem, umiejętnościami zawodowymi i rzetelnością – niezależnie od miejsca pracy, uprawianej formy i obiegu; Nagroda imienia Stanisława Konarskiego za książki publicystyczne i reportaże o wybitnym poziomie rzemiosła i doniosłym znaczeniu społecznym, niezależnie od poglądów i racji autora lub sposobu interpretacji faktów⁴⁴.

Marta Fik w kronice roku 1980 pisała dużo o włączaniu się ludzi kultury w debatę polityczną. Omówiła zebranie warszawskiego oddziału Związku Literatów Polskich z 5 maja 1980 roku, na którym uczestnicy krytykowali cenzurę, stosunek władz do pisarzy, usuwanie z życia publicznego niewygodnych twórców, represje wobec opozycji i chwalili drugi obieg⁴⁵. Badaczka skrupulatnie odnotowała daty i miejsca kolejnych strajków wywołanych wprowadzeniem podwyżki cen mięsa oraz wędlin z 1 lipca 1980 roku, których zwieńczeniem był strajk w Stoczni Gdańskiej i podpisanie porozumień sierpniowych⁴⁶. Pisała o powołaniu Komitetu Porozumiewawczego Stowarzyszeń i Związków Twórczych i Naukowych, który współtworzyli między innymi literaci⁴⁷, przyznaniu Czesławowi Miłoszowi Literackiej Nagrody Nobla oraz reakcji na ten werdykt w Polsce i na świecie⁴⁸. W kronice widać, że w czasie pierwszej, posierpniowej „Solidarności” cenzura nie była tak ostra jak wcześniej. Nie tylko na ekrany kin wchodziły filmy wcześniej niedopuszczone do wyświetlania, na

⁴⁴ Tamże, s. 106–112.

⁴⁵ Marta Fik, *Kultura polska po Jalcie...*, dz. cyt., s. 654.

⁴⁶ Tamże, s. 657–664.

⁴⁷ Tamże, s. 667–668.

⁴⁸ Tamże, s. 675.

przykład *Człowiek z marmuru* w reżyserii Andrzeja Wajdy⁴⁹, *Indeks* w reżyserii Janusza Kijowskiego⁵⁰, i spektakle dotyczące wydarzeń politycznych, dotąd przemilczane, na przykład *Oskarżony czerwiec pięćdziesiąt sześć* w reżyserii Izabeli Cywińskiej i Janusza Michalowskiego w Teatrze Nowym w Poznaniu, dotyczący pierwszego w PRL strajku generalnego⁵¹. Również w prasie oficjalnej pojawiały się artykuły o samej cenzurze, na przykład tekst Adama Krzemińskiego *Między fasadą a tyłami* w „Polityce” i kolejne, włączające się w dyskusję wywołaną tym artykułem⁵². Autorka publikacji pisała także o nowej ustawie o cenzurze, która wówczas weszła w życie⁵³ (przeostała obowiązywać po wprowadzeniu stanu wojennego). Pod datą grudzień 1981 roku w kronice Marty Fik pojawiają się opis przerwane Kongresu Kultury Polskiej⁵⁴ i informacja o wprowadzeniu stanu wojennego 13 grudnia 1981⁵⁵, która symbolicznie kończy kronikę.

W tomie PBL za rok 1983 (wyd. 1990) uwzględniona została obszerna lista artykułów dotyczących zawieszenia w 1981 roku Związku Literatów Polskich i jego rozwiązania 19 sierpnia 1983 roku oraz protestów w tej sprawie. Odnotowano także materiały o powołaniu pod koniec 1983 roku nowego Związku Literatów Polskich. Szczegółową dokumentację publikacji na temat rozwiązania starego i powołania nowego związku przedstawili także autorzy bibliografii *Bez cenzury*⁵⁶. Wydarzenia te omawiane były w prasie zarówno oficjalnej, jak i podziemnej. Ich opis znalazł się też w *Kalendarium życia literackiego 1976–2000*⁵⁷.

⁴⁹ Tamże, s. 671.

⁵⁰ Tamże, s. 720.

⁵¹ Tamże, s. 727.

⁵² Tamże, s. 672–673.

⁵³ Tamże, s. 749.

⁵⁴ Tamże, s. 764–766.

⁵⁵ Tamże, s. 765–766.

⁵⁶ Jerzy Kandziora, Zyta Szymańska, Krystyna Tokarzówna (współpraca), *Bez cenzury. 1976–1989...*, dz. cyt., s. 75–86.

⁵⁷ Przemysław Czapliński, Maciej Leciński, Eliza Szybowicz, Błażej Warkocki, *Kalendarium życia literackiego 1976–2000...*, dz. cyt., s. 173–178.

W pierwszej połowie lat 90. upadły koncesjonowane czasopi-
sma (szczególnie tygodniki i miesięczniki) z czasów PRL wydawane
w „centrali”, czyli Warszawie i Krakowie⁵⁸. W tym samym okresie
w wielu miastach – często niewielkich – z inicjatywy konkretnych
osób, grup literackich, lokalnych środowisk twórczych powstawały
czasopisma literacko-artystyczne i społeczno-kulturalne⁵⁹. Nastąpiło
ożywienie regionalne. Po 1989 roku zmieniły się również warunki
polityczne (zlikwidowano Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji
i Widowisk, który do tej pory nadzorował treści wypowiedzi pu-
blicznych i udzielał pozwoleń na ukazywanie się każdego pisma)
oraz techniczne, ułatwiające zakładanie nowych czasopism. Redakcje
czasopism stosunkowo łatwo uzyskiwały finansowanie z różnych
źródeł, na przykład z fundacji zagranicznych⁶⁰ czy od lokalnych
władz. Piotr Marecki we wstępie do książki *Pospolite ruszenie. Cza-
sopisma kulturalno-literackie w Polsce po 1989 roku* pisał o tym, że
„wraz z przełomem, otwarciem granic i pojawieniem się wolnego
ryнку zmieniły się prawie wszystkie zewnętrzne czynniki, które
ułatwiały swobodne zakładanie i prowadzenie pisma (rozwój techniki,
dostępność programów DTP [*desktop publishing* – K.P.], konkuren-
cyjna działalność dystrybutorów, tani i szybki druk)”⁶¹. Magdalena
Rabizo-Birek zwróciła także uwagę na zjawisko, jakim było powsta-
nie periodyków promujących nowe zjawiska literackie i artystyczne,
na przykład „Kartki”, „Machina”, „Lampa”, „Red”, „Rita Baum”, które

⁵⁸ Magdalena Rabizo-Birek, *Wstęp*, w: *Boom i kryzys. Nowe czasopisma literacko-
artystyczne i społeczno-kulturalne w Polsce po 1980 roku*, pod red. Magdaleny
Rabizo-Birek, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Stowarzyszenie Lite-
racko-Artystyczne „Fraza”, Rzeszów 2012, s. 5.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Arkadiusz Bałajewski, *Normalnie, czyli (nie)przewidywalnie. O sytuacji pisma
literackiego w latach dziewięćdziesiątych*, w: *Normalność i konflikty. Rozważania
o literaturze i życiu literackim w nowych czasach*, pod red. Przemysława Czapliń-
skiego, Piotra Śliwińskiego, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”,
Poznań 2006, s. 101.

⁶¹ Piotr Marecki, *Pospolite ruszenie. Czasopisma kulturalno-literackie w Polsce po
1989 roku. Rozmowy z redaktorami*, Korporacja Ha!art, Kraków 2005, s. 8.

„funkcjonowały na styku popkultury i kultury wysokiej, wypracowały nowe i oryginalne formy prezentacji literatury i sztuki, łączyły różne obiegi kultury i odmienne języki jej opisu, promowały nurty, zjawiska i osobowości artystyczne, które budziły kontrowersje (...)”⁶². Anna Nasiłowska pisała, że w Polsce w latach 90. równocześnie dokonały się dwie rewolucje: „całkowitej zmiany systemu ekonomicznego i eksplozji informatycznej”, co skutkowało kryzysem instytucji życia kulturalnego dotąd całkowicie uzależnionych od państwa⁶³.

Przemysław Czapliński w książce *Powrót centrali. Literatura w nowej rzeczywistości* wyróżnił trzy cechy charakterystyczne dla czasopism literackich powstających i działających w Polsce po 1989 roku. Pierwszą z nich była niezależność od centrum. Poza wielkimi miastami zaczęły powstawać periodyki, które odgrywały ważną rolę w dyskusji na temat literatury. Zdaniem badacza „Polska czasopiśmiennicza (...) zaczynała przypominać obwarzanek: to, co na obrzeżach, było bardziej treściwe od tego, co w środku”⁶⁴. Po drugie, działalność rozpoczęły „pisma szybkiego reagowania”⁶⁵, czyli periodyki o dużej częstotliwości, które „zapewniały aktualną informację i preferowały zadziorną publicystykę”⁶⁶. Trzecią cechą była życzliwość mediów masowych przejawiająca się w tworzeniu przez ogólnopolskie dzienniki i tygodniki wkładek czy dodatków literackich, publikowaniu tekstów omawiających zawartość nowych numerów czasopism kulturalnych⁶⁷. Kryzys na rynku czasopism nastąpił w latach 1996–1998. Według Czaplińskiego wiązał się z „kłęską pism szybkiego reagowania”⁶⁸ i od tego momentu miało miejsce

⁶² Magdalena Rabizo-Birek, *Wstęp...*, dz. cyt., s. 6.

⁶³ Anna Nasiłowska, *Czasopisma wobec zmian komunikacji, w: Boom i kryzys...*, dz. cyt., s. 20.

⁶⁴ Przemysław Czapliński, *Powrót centrali...*, dz. cyt., s. 29.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Tamże, s. 29–30.

⁶⁷ Tamże, s. 30.

⁶⁸ Tamże, s. 32.

powolne pogłębianie się izolacji pism literackich⁶⁹. Przyczyną tego stanu rzeczy były przede wszystkim problemy finansowe redakcji.

Jan Galant opisał powody zawieszenia i zamknięcia w 1991 roku „Tygodnika Literackiego”. Pierwszy powód autor nazwał rynkowym. Pismo nie znalazło odpowiedniej liczby czytelników, aby mogło utrzymać się bez dotacji. Galant wskazał, że był to „objaw pauperyzacji społeczeństwa, ale także (...) jeden z pierwszym symptomów zmiany wzorców kulturowych, w której wyniku najpierw kultura elitarna została zdominowana przez masową, a potem okazało się, że granice między obiegami przestały być zauważalne”⁷⁰. Drugim powodem było to, że „Tygodnik Literacki” „stał się ofiarą radykalizacji postaw politycznych, do jakiej doprowadziła prezydencka kampania wyborcza”⁷¹ z 1990 roku, a trzecim – utopijna okazała się idea neutralności i estetycznego pogranicza⁷². Autor pisał o tym, że w momencie przełomu politycznego wierzone w „utopię normalności”, którą tworzyć miały wymienione elementy. W rzeczywistości pismo, którego redakcji przyświecały te idee, nie było wówczas atrakcyjne dla czytelników. Niektóre ze wskazanych przez Galanta powodów są uniwersalne dla czasopism upadających w latach 90. Czaplński, pisząc o kryzysie czasopism, zwrócił uwagę także na inne czynniki. Obok przyczyn finansowych wymienił również kulturowe. Zdaniem poznańskiego naukowca zanikał zwyczaj czytania pism literackich, zmniejszyła się liczba czytelników zainteresowanych czytaniem pism kulturalnych i wydawaniem na nie pieniędzy⁷³. Poza tym według badacza „potrzeby kulturalno-literackie znaczącej części inteligencji zaczęły być zaspokajane przez gazety ogólnopolskie i przez telewizję”⁷⁴, co przyczyniło się do zmniejszenia liczby czasopism kulturalnych ukazujących się w Polsce.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ Jan Galant, „Tygodnik Literacki”, czyli próba istnienia pogranicznego, w: *Boom i kryzys...*, dz. cyt., s. 136.

⁷¹ Tamże, s. 137.

⁷² Tamże.

⁷³ Przemysław Czaplński, *Powrót centrali...*, dz. cyt., s. 39.

⁷⁴ Tamże.

Dane zgromadzone w PBL potwierdzają ustalenia badaczy i redaktorów dotyczące zmian na rynku czasopism w latach 90. Pod względem liczby opracowywanych czasopism rocznik PBL za rok 1989 jest wyraźnie bogatszy od wcześniejszych. W tomach za lata 1980–1988 liczba pism wahała się między 700 a 924. W PBL za rok 1989 wzrosła do niemal 1100. W związku z trudnościami w organizacji pracy i koniecznością wydłużenia czasu potrzebnego na opracowanie jednego rocznika bibliografii – od rocznika PBL za rok 1990 liczba czasopism podlegających opracowaniu została zmniejszona o 252 tytuły (tę sprawę omówię szczegółowo w dalszej części tego rozdziału). Pragnę jednak w tym miejscu podkreślić, że czasopisma literackie nie zostały wyeliminowane. Dodatkowo po roku 1989 wiele pism przestało się ukazywać. Ignacy S. Fiut tak scharakteryzował powody diametralnej zmiany na rynku czasopism, która wówczas miała miejsce: „Zniesienie systemu centralnego sterowania prasą, wydawnictwami i kolportażem, cenzury prewencyjnej oraz zmiany w finansowaniu wydawnictw spowodowały upadek zdecydowanej większości pism dominujących na rynku w poprzedniej rzeczywistości ustrojowej. Podobny los spotkał lwią część pism literacko-artystycznych”⁷⁵. Ostatecznie do rocznika PBL za rok 1990 opracowano 640 czasopism.

Pierwsza połowa lat 90. to okres boomu czasopiśmienniczego, po którym nastąpił kryzys. Powstawały nowe czasopisma literackie, regionalne społeczno-kulturalne i naukowe. Zjawisko to potwierdzają informacje zgromadzone w bibliografii. W latach 1990–1995 systematycznie rosła liczba periodyków opracowywanych przez zespół autorski PBL. W roczniku za rok 1995 było ich 799. W rocznikach za kolejne dwa lata – 1996 i 1997 – odnotowano niewielki spadek liczby czasopism, a od rocznika za rok 1998 czasopism podlegających opracowaniu znów przybywało. W roczniku za rok 2003 było ich 924. Szczegółowe informacje na temat opracowywanych periody-

⁷⁵ Ignacy S. Fiut, *Pisma literacko-artystyczne w latach 1989–1996 (struktura, sytuacja, dynamika rozwoju i zawartość)*, „Dykcja” 1997, nr 6, s. 55.

ków zawiera tabela 1. Dane prezentowane w tabelach 1 i 2 pochodzą z materiałów archiwalnych (w przypadku tomu bibliografii za rok 1989) oraz bazy danych PBL.

Tabela 1. Liczba czasopism opracowywanych w poszczególnych rocznikach „Polskiej Bibliografii Literackiej” za lata 1989–2003

Rocznik PBL	Liczba opracowanych czasopism
1989	1100
1990	640
1991	640
1992	689
1993	729
1994	755
1995	799
1996	748
1997	786
1998	829
1999	835
2000	861
2001	860
2002	872
2003	924

Źródło: Obliczenia na podstawie materiałów archiwalnych i bazy danych PBL (stan na dzień 19.07.2022)

Ignacy S. Fiut w analizie pism literacko-artystycznych za lata 1989–1996 podał, ile nowych periodyków zaczęło ukazywać się w Polsce w tamtym okresie. W roku 1989 pojawiło się 6 nowych tytułów, w 1990 – 20, w 1991 – 15, w 1992 – 16, w 1993 – 15, 1994 – 11, w 1995 – 5, 1996 – 9⁷⁶. Dane te potwierdzają, że w pierwszej połowie lat 90. na rynku czasopism nastąpiło ożywienie. Podobną dynamikę wzrostu liczby nowych tytułów jak w przypadku pism literacko-artystycznych można zaobserwować na podstawie informacji z bibliografii literackiej w przypadku innych rodzajów pism opracowywanych przez zespół autorski PBL, na przykład społeczno-kulturalnych, naukowych, dzienników, tygodników opinii.

Wprowadzenie zasad wolnego rynku miało wpływ na liczbę wydawnictw oraz wydawanych książek. Odczuł to zespół autorski PBL. W roczniku za rok 1989 odnotowano 4394 książki (w tym 2919 książek podmiotowych). W kolejnym roczniku ich liczba spadła do 3860 (w tym 2878 podmiotowych), ale od rocznika za rok 1991 liczba ta rośnie, choć w niektórych latach jest nieco mniejsza. Szczegółowe informacje na temat książek odnotowywanych w bazie danych PBL za lata 1989–2003 przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Liczba książek opracowywanych w poszczególnych rocznikach „Polskiej Bibliografii Literackiej” za lata 1989–2003

Rocznik PBL	Ogólna liczba książek	Liczba książek podmiotowych
1989	4394	2919
1990	3860	2878
1991	4591	3471
1992	4714	3524

⁷⁶ Tamże, s. 56–57.

1993	5011	3790
1994	5698	4229
1995	5561	3966
1996	5924	4240
1997	6482	4772
1998	6426	4591
1999	6530	4629
2000	6812	4821
2001	6112	4342
2002	6170	4424
2003	6741	5077

Źródło: Obliczenia na podstawie materiałów archiwalnych i bazy danych PBL (stan na dzień 19.07.2022)

Spadki ogólnej liczby książek oraz książek podmiotowych wykazały roczniki PBL za lata 1990, 1995 (podobnie jak w przypadku czasopism), 1998 oraz 2001. Załamanie z roku 1990 wiąże się z likwidacją koncernu RSW „Prasa-Książka-Ruch”, która dokonała się na mocy Ustawy z 22 marca 1990. Co istotne, należały do niego między innymi czasopisma, papiernie, drukarnie, wydawnictwa książkowe, przedsiębiorstwa zajmujące się kolportażem, kioski oraz sklepy. Dało to podstawę do powstania nowych pism i wydawnictw. Zdaniem Czaplińskiego właśnie „stworzenie warunków do eksplozji nowych inicjatyw zostało poprzedzone implozją – zapaścią starej infrastruktury”⁷⁷. Przedmiotem mojego zainteresowania w dalszej części rozdziału będą zmiany infrastruktury systemu literackiego zapoczątkowane w Polsce po 1989 roku, widziane na przykładzie nagród i konkursów literackich.

⁷⁷ Przemysław Czapliński, *Powrót centrali...*, dz. cyt., s. 20–21.

Czapliński w książce *Powrót centrali. Literatura w nowej rzeczywistości* stwierdził, że nie wiadomo, ile jest w Polsce nagród literackich, ponieważ nie istnieje żadne centrum informacji gromadzące takie dane⁷⁸. W tej sytuacji badacz dokonał analizy „rynku” nagród literackich na podstawie własnej w nim orientacji. Owszem, z powodu braku systemowej dokumentacji nie można podać pełnej liczby nagród literackich, jednak ich szeroki zakres odnotowuje PBL. Zasady dotyczące wszelkich przejawów życia literackiego będące częścią metody bibliograficznej PBL opisałam na początku tego rozdziału. W tym miejscu przypomnę tylko, że bibliografia literacka notuje polskie nagrody literackie przyznawane przez redakcje czasopism i instytucje kulturalne działające w Polsce i za granicą oraz nagrody ogólne, na przykład od władz państwowych i samorządowych (w tym przypadku odnotowywane są tylko te edycje, w których nagrodę otrzymują polscy literaci). Opis nagrody tworzony jest przez bibliografa na podstawie informacji zawartych w artykule dotyczącym nominowanych, laureatów lub wręczenia nagrody. Zatem bibliografia ta podaje pełną listę nagród literackich, mających recepcję w czasopiśmie lub książkach podlegających opracowaniu bibliograficznemu. Mając na uwadze zasady obowiązujące w PBL, sprawdzę, czy dane ilościowe zgromadzone w bibliografii literackiej mogą potwierdzić słuszność wybranych tez postawionych przez Czaplińskiego.

Zdaniem badacza mamy do czynienia z rotacją nagród, korzystną dla układu literackiego. Jest to „sytuacja życia – płodnego, wytwarzającego zmienne hierarchie, przełamującego granice między niskim a wysokim, oficjalnym a offowym, komercyjnym a nonprofitowym”⁷⁹. Dane na temat nagród literackich zgromadzone w PBL potwierdzają tezę o przetasowaniach w tym zakresie. Pokazuje to tabela 3.

Tabela 3. Liczba polskich nagród literackich przyznawanych w kraju, odnotowanych w poszczególnych rocznikach „Polskiej Bibliografii Literackiej”, oraz liczba czasopism opracowanych za lata 1989–2003

⁷⁸ Tamże, s. 47.

⁷⁹ Tamże, s. 48.

Rocznik PBL	Liczba polskich nagród literackich przyznawanych w kraju	Liczba opracowanych czasopism
1989	97	1100
1990	45	640
1991	42	640
1992	44	689
1993	49	729
1994	55	755
1995	60	799
1996	68	748
1997	57	786
1998	61	829
1999	77	835
2000	85	861
2001	77	860
2002	89	872
2003	88	924

Źródło: Obliczenia na podstawie materiałów z bazy danych PBL (stan na dzień 22.10.2022)

W roczniku PBL za rok 1989 uwzględniono 97 nagród, w roczniku za kolejny rok o ponad połowę mniej – 45. W następnych rocznikach ich liczba waha się między 42 a 77. Dopiero w roczniku za rok 2000 ponownie przekracza 80. W PBL za rok 2000 jest ich 85, w 2001 ich liczba spadła do 77, w 2002 wzrosła do 89, a w 2003 wynosiła 88. Ostatecznie mamy do czynienia ze spadkiem liczby nagród literackich przyznawanych w kraju. Jest to konsekwencja przemian w życiu literackim, a co za tym idzie – nowej sytuacji na „rynku”

nagród. I choć moment zmniejszenia liczby odnotowywanych w PBL nagród literackich pokrywa się z momentem zmniejszenia liczby czasopism podlegających opracowaniu bibliograficznemu, co miało miejsce od rocznika za rok 1990, nie należy uznawać tego jedynie za konsekwencję zmiany organizacji pracy nad bibliografią. Od rocznika PBL za 1990 rok nie wyeliminowano żadnych czasopism *stricto* literackich, natomiast zrezygnowano z opracowywania bibliograficznego czasopism: prawniczych, ekonomicznych, politologicznych, lokalnych tygodników, pism organów partyjnych, o wyraźnym profilu ideologicznym, czasopism popularnych o charakterze religijnym, dzienników (z wyjątkiem wybranych tytułów gazet o zasięgu ogólnopolskim). W tego typu pismach artykuły o nagrodach literackich nie są publikowane lub pojawiają się bardzo rzadko, więc nie można powiedzieć, że spadek liczby nagród jest konsekwencją zaprzestania opracowywania pism o wymienionych profilach.

Kolejnym tematem poruszonym przez Czaplńskiego jest funkcja, jaką nagrody pełnią w systemie literackim. Jego zdaniem „historia wyróżnień oglądanych z perspektywy czytelnika pokazuje, że z każdym kolejnym rokiem poprzedniej dekady [lat 90. – K.P.] nagrody zdobywały status najwyrazistszych elementów życia literackiego, aż wreszcie stały się jednym z najjaśniejszych bodźców skłaniających do czytania”⁸⁰. Taki wpływ na czytelników mają nagrody, o których piszą media. Wracając do ustaleń poznańskiego badacza na temat potrzeb kulturalnych zaspokajanych przez ogólnopolskie gazety i telewizję, należy dookreślić, że chodzi tu o media masowe. Ponadto według Czaplńskiego większość laureatów najważniejszych nagród literackich z ostatnich piętnastu lat [1989–2004 – K.P.] to twórcy, którzy opublikowali swoje książki w największych wydawnictwach. Kluczową rolę odgrywają tu finanse, ponieważ „wielkie wydawnictwa mogą sobie pozwolić na podpisywanie umów z wielkimi pisarzami, ci zaś – najczęściej słusznie – zdobywają nagrody, natomiast małe wydawnictwa muszą zadowolić się debiutantami”⁸¹. Za najwarto-

⁸⁰ Tamże, s. 49.

⁸¹ Tamże, s. 50.

ściowszą nowość w infrastrukturze nagród literackich z lat 90. naukowiec uznał listy nominowanych. Ich wprowadzenie spowodowało, że rozszerzyła się lista książek, którymi powinni zainteresować się czytelnicy, i nadarzyła się okazja do ich prezentacji, dyskusji na ich temat między czytelnikami⁸². Z pewnością wzrost liczby krajowych nagród literackich, zapoczątkowany w drugiej połowie lat 90., i nowa strategia mediów masowych w debacie o literaturze, uwzględniająca między innymi powołanie własnych nagród (na przykład Paszport „Polityki”, Nagroda Literacka „Nike” ufundowana przez „Gazetę Wyborczą”), omawianie nominowanych książek spowodowały wzrost liczby publikacji na temat nagród literackich, nominowanych i laureatów. Szczegółowo przedstawiają to tabela 4 oraz wykres 1.

Tabela 4. Liczba artykułów na temat polskich nagród literackich przyznawanych w kraju, odnotowanych w poszczególnych rocznikach „Polskiej Bibliografii Literackiej”, oraz liczba czasopism opracowanych za lata 1989–2003

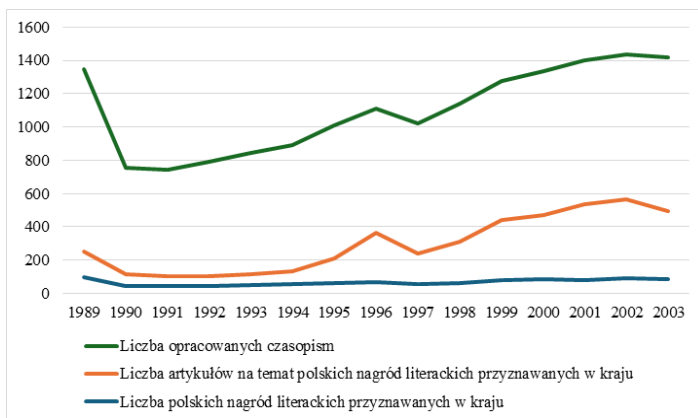
Rocznik PBL	Liczba artykułów na temat polskich nagród literackich przyznawanych w kraju	Liczba opracowanych czasopism
1989	152	1100
1990	68	640
1991	63	640
1992	57	689
1993	67	729
1994	81	755
1995	153	799

⁸² Tamże.

1996	297	748
1997	181	786
1998	252	829
1999	365	835
2000	387	861
2001	461	860
2002	477	872
2003	406	924

Źródło: Obliczenia na podstawie materiałów z bazy danych PBL (stan na dzień 22.10.2022)

Wykres 1. Liczba polskich nagród literackich przyznawanych w kraju, artykułów na ich temat odnotowanych w poszczególnych rocznikach „Polskiej Bibliografii Literackiej” oraz czasopism opracowanych za lata 1989–2003

Źródło: Obliczenia na podstawie materiałów z bazy danych PBL (stan na dzień 22.10.2022)

Czapliński w swojej książce odniósł się również do zagadnienia ważności, znaczenia różnych nagród. Tej kwestii nie da się zbadać, wykorzystując dane liczbowe. Warto jednak przytoczyć ustalenia badacza na ten temat, bo pokazują one zmiany, jakie zaszły w polskim życiu literackim po 1989 roku, ale także wśród czytelników i ich praktyk czytelniczych. Pod względem prestiżu i finansów w latach 90. najważniejsze były nagrody emigracyjne, miały one przewagę nad krajowymi⁸³. Nowe nagrody krajowe ustanowione po 1989 roku spowodowały „ożywczą konkurencję dla nagród emigracyjnych”⁸⁴ i co istotne, należały do różnych obiegu, także do obiegu popularnego⁸⁵. Czapliński pisał, że stanowiły „dobrą reprezentację różnicującej się publiczności, a także wcale skuteczną zachętę do oczekiwania na werdykty czy do aktywnego ubiegania się o laur”⁸⁶. Dane zgromadzone w PBL potwierdzają, że liczba polskich nagród literackich przyznawanych za granicą zmniejszyła się (szczegółowe informacje na ten temat znajdują się w tabeli 5). Tak samo wygląda sytuacja z ich recepcją. Liczba artykułów dotyczących emigracyjnych nagród literackich w latach 90. na zmianę rosła i zmniejszała się, a w pierwszych latach XXI wieku wyraźnie spadła, co prezentują tabela 6 oraz wykres 2.

⁸³ Tamże, s. 51.

⁸⁴ Tamże, s. 54.

⁸⁵ Tamże, s. 53–54.

⁸⁶ Tamże, s. 54.

Tabela 5. Liczba polskich nagród literackich przyznawanych na emigracji, odnotowanych w poszczególnych rocznikach „Polskiej Bibliografii Literackiej”, oraz liczba czasopism opracowanych za lata 1989–2003

Rocznik PBL	Liczba polskich nagród literackich przyznawanych na emigracji	Liczba opracowanych czasopism
1989	10	1100
1990	8	640
1991	10	640
1992	10	689
1993	9	729
1994	6	755
1995	7	799
1996	10	748
1997	7	786
1998	9	829
1999	7	835
2000	7	861
2001	1	860
2002	3	872
2003	4	924

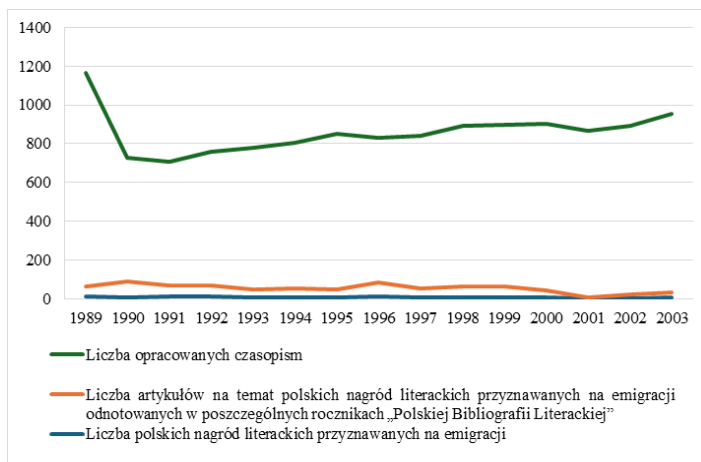
Źródło: Obliczenia na podstawie materiałów z bazy danych PBL (stan na dzień 28.10.2022)

Tabela 6. Liczba artykułów na temat polskich nagród literackich przyznawanych na emigracji, odnotowanych w poszczególnych rocznikach „Polskiej Bibliografii Literackiej”, oraz liczba czasopism opracowanych za lata 1989–2003

Rocznik PBL	Liczba artykułów na temat polskich nagród literackich przyznawanych na emigracji	Liczba opracowanych czasopism
1989	54	1100
1990	79	640
1991	56	640
1992	58	689
1993	40	729
1994	45	755
1995	43	799
1996	73	748
1997	48	786
1998	53	829
1999	55	835
2000	34	861
2001	6	860
2002	19	872
2003	28	924

Źródło: Obliczenia na podstawie materiałów z bazy danych PBL (stan na dzień 28.10.2022)

Wykres 2. Liczba polskich nagród literackich przyznawanych na emigracji, artykułów na ich temat odnotowanych w poszczególnych rocznikach „Polskiej Bibliografii Literackiej” oraz czasopism opracowanych za lata 1989–2003

Źródło: Obliczenia na podstawie materiałów z bazy danych PBL (stan na dzień 28.10.2022)

Czapliński zwrócił uwagę nie tylko na nowe nagrody krajowe, ale także na te, które przestały być przyznawane. Zmniejszenie liczby przyznawanych nagród potwierdzają dane PBL. Najlepiej widać to na przykładzie ich liczby z tomów bibliografii za rok 1989 – wówczas było ich 97 – i 1990 – 45. Naukowiec przedstawił trzy powody zanikania nagród literackich:

Oto, po pierwsze, wraz z PRL-em odeszło kilka nagród znanych, choć mocno wątpliwych („Życia Literackiego”, „Poezji”, „Literatury”) i kilkadziesiąt mniej znanych, co sprzyjało wytworzeniu się iluzji, że odeszło w przeszłość upolitycznienie kultury i że w nowych warunkach nagrody

będą wolne od związków z polityką. Po wtóre, zniknęły ważne nagrody dawnej kultury niezależnej. Lata 90. odsłoniły słabość jej dziedziców. Nagrody dawnego „podziemia” nie znajdowały swojej kontynuacji w formach jawnych, oficjalnych, częściej znikwały, niż wpasowywały się w nową aktywność. Wynikało to w jakiejś mierze ze zrozumiałego rozpadu jedności dawnego podziemia, lecz w rezultacie przyczyniło się do osłabienia prezentacji owych różnic, które proces podziałów uruchomiły. Po trzecie, w drugiej połowie lat 90. dawna wartościowa (choć zarazem trochę kłopotliwa) przewaga emigracji nad krajem w zakresie przyznawanych nagród uległa niemal całkowitemu odwróceniu. Duże i małe wyróżnienia emigracyjne – nagroda Vincenza, Jurzykowskiego, londyńskich „Wiadomości”, paryskiej „Kultury” i innych instytucji – przestały istnieć, a pustych miejsc po nich nic nie wypełniło⁸⁷.

Badacz do nagród znikających zaliczył także takie, które nadal istniały, ale nie były znane, nie funkcjonowały w społecznej świadomości⁸⁸. Do takich z pewnością można zakwalifikować wyróżnienia, o których nie pisały media masowe, które znane są tylko czytelnikom pism kulturalnych i które jak wiadomo, w drugiej połowie lat 90. także zaczęły zanikać.

Podobnie jak w przypadku nagród wygląda sytuacja konkursów literackich. Po 1989 roku miał miejsce duży spadek ich liczby, a w kolejnych latach ich liczba na zmianę rosła i spadała. Szczegółowe dane na temat liczby konkursów znajdują się w tabeli 7.

⁸⁷ Tamże, s. 56–57.

⁸⁸ Tamże, s. 58.

Tabela 7. Liczba konkursów literackich organizowanych w kraju, odnotowanych w poszczególnych rocznikach „Polskiej Bibliografii Literackiej”, oraz liczba czasopism opracowanych za lata 1989–2003

Rocznik PBL	Liczba konkursów literackich organizowanych w kraju	Liczba opracowanych czasopism
1989	273	1100
1990	77	640
1991	88	640
1992	76	689
1993	87	729
1994	99	755
1995	147	799
1996	191	748
1997	160	786
1998	201	829
1999	166	835
2000	184	861
2001	153	860
2002	193	872
2003	194	924

Źródło: Obliczenia na podstawie materiałów z bazy danych PBL (stan na dzień 25.11.2022)

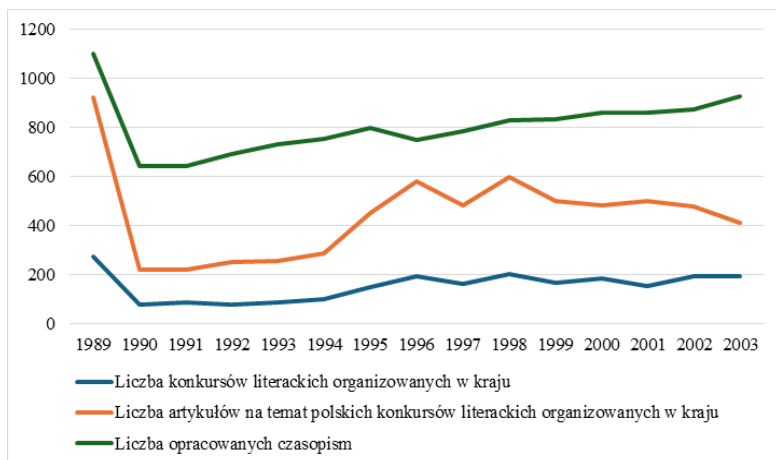
Ciekawych informacji na temat znaczenia konkursów literackich dostarcza ilościowa analiza danych dotyczących artykułów na ich temat. W roczniku PBL za rok 1989 odnotowano 920 artykułów o konkursach literackich organizowanych w Polsce. Dane za kolejny rok pokazują duży spadek liczby publikacji o konkursach – było ich zaledwie 220. Powodem tego stanu rzeczy jest upadek centralnego systemu zarządzania kulturą po 1989 roku. Skutkowało to między innymi mniejszą liczbą ogłaszanych konkursów literackich. W tym czasie zmniejszyła się też liczba czasopism podlegających opracowaniu bibliograficznemu na potrzeby PBL. Chcę jednak ponownie zauważyć, że od rocznika PBL 1990 nie wyeliminowano żadnych czasopism literackich stanowiących główne źródło informacji na temat konkursów literackich. W związku z tym nie można wyciągnąć wniosku, jakoby zmniejszenie liczby konkursów literackich odnotowywanych w PBL było efektem ograniczenia liczby czasopism opracowywanych przez bibliografów. W kolejnych rocznikach (aż do rocznika PBL 1994) liczba publikacji utrzymywała się na podobnym poziomie jak w roczniku 1990. W roczniku za rok 1995 widoczny jest wzrost liczby artykułów na temat konkursów literackich organizowanych w kraju. Było ich 451. Liczba ponad 400 publikacji o konkursach literackich w danym roczniku utrzymywała się do 2003 roku. Wyjątkami są roczniki PBL za lata 1996, 1998 i 2001, kiedy to odnotowano ponad 500 artykułów, odpowiednio – 579, 598 i 500 publikacji. W przypadku roczników za lata 1996 i 1998 znaczny wzrost liczby publikacji pokrywa się ze wzrostem liczby konkursów literackich. Rozwój recepcji polskich konkursów (krajowych) można prześledzić w tabeli 8 oraz na wykresie 3.

Tabela 8. Liczba artykułów na temat polskich konkursów literackich organizowanych w kraju, odnotowanych w poszczególnych rocznikach „Polskiej Bibliografii Literackiej”, oraz liczba czasopism opracowanych za lata 1989–2003

Rocznik PBL	Liczba artykułów na temat polskich konkursów literackich organizowanych w kraju	Liczba opracowanych czasopism
1989	920	1100
1990	220	640
1991	221	640
1992	253	689
1993	256	729
1994	286	755
1995	451	799
1996	579	748
1997	483	786
1998	598	829
1999	499	835
2000	484	861
2001	500	860
2002	477	872
2003	410	924

Źródło: Obliczenia na podstawie materiałów z bazy danych PBL (stan na dzień 25.11.2022)

Wykres 3. Liczba polskich konkursów literackich organizowanych w kraju, artykułów na ich temat odnotowanych w poszczególnych rocznikach „Polskiej Bibliografii Literackiej” oraz czasopism opracowanych za lata 1989–2003

Źródło: Obliczenia na podstawie materiałów z bazy danych PBL (stan na dzień 25.11.2022)

Analiza wykresów pozwala na wskazanie lat, w których mamy do czynienia z wyraźnym wzrostem lub spadkiem liczby wydarzeń literackich oraz ich recepcji. Na wykresie 1 widać, że zarówno liczba nagród literackich przyznawanych w kraju, jak i publikacji na ich temat zwiększyła się w latach 1996 (68 nagród i 297 artykułów) oraz 2002 (89 nagród i 477 artykułów). Wykres 3 pokazuje, że momentami wyraźnego wzrostu liczby konkursów i materiałów na ich temat są lata 1996 (191 konkursów i 579 artykułów) oraz 1998 (201 konkursów i 598 artykułów). Na przykładzie krajowych nagród i konkursów literackich oraz ich recepcji można obserwować dynamikę polskiego życia literackiego. Wpływ na ten stan rzeczy miały przemiany polityczne, które zaszły w Polsce po 1989 roku, rozwój wolnego rynku wydawniczego, rynku czasopism oraz organizacji kulturalnych. Nato-

miast wykres 2 obrazuje stopniowe zanikanie emigracyjnych nagród literackich oraz zainteresowania nimi czasopism. Spowodowane to było tym, że po zmianie systemu politycznego w Polsce, zniesieniu centralnego systemu kierowania kulturą oraz cenzury dla krajowego życia literackiego coraz mniejsze znaczenie miała działalność emigracyjnych instytucji kulturalnych.

Informacje zgromadzone w bazie danych PBL mogą być punktem wyjścia do dalszych rozważań na temat polskiego życia literackiego. Wzbogacenie danych bibliograficznych o kategorie instytucji pozwala na scharakteryzowanie zagadnienia dotyczącego organizatorów wydarzeń literackich w Polsce. W tym celu przeanalizowałam nazwy i profile działalności instytucji występujących w rocznikach PBL za lata 1989–2003 w roli organizatora nagród i konkursów literackich. Wzorując się na typach instytucji odnotowywanych w strukturze działów PBL oraz w hasłach indeksu rzeczowego bibliografii, stworzyłam klasyfikację instytucji. Następnie organizatorów wymienionych wydarzeń przyporządkowałam do przyjętych typów i ustaliłam, że nagrody literackie w Polsce przyznają: redakcje czasopism, biblioteki, muzea, fundacje, towarzystwa naukowe, uczelnie i instytucje państwowe. Natomiast po przeanalizowaniu profili działalności instytucji organizujących konkursy literackie o zasięgu ogólnopolskim doszłam do wniosku, że są one bardziej zróżnicowane niż w przypadku organizatorów nagród. Są to: redakcje czasopism, biblioteki, muzea, fundacje, wydawnictwa, teatry, domy kultury, stowarzyszenia twórcze, grupy literackie, szkoły, organizacje nauczycielskie. To pokazuje, że po 1989 roku wydarzenia literackie w większym stopniu organizowane są przez środowiska twórcze i instytucje powołane do upowszechniania kultury. Wśród organizatorów nie ma już – wymienianych we wcześniejszym fragmencie tego rozdziału dotyczącym socrealizmu – lokalnych wydziałów propagandy, związków zawodowych oraz wojska. Zmiana systemu politycznego spowodowała, że kultura przestała służyć propagandzie i legitymizowaniu władzy rządzących.

W dalszej części tekstu zajmę się omówieniem dwóch zagadnień, które miały istotny wpływ na kształtowanie przez PBL obrazu życia

literackiego przed i po 1989 roku. Pierwszym z nich jest cenzura, drugim zaś rozwój rynku wydawniczego i rynku czasopism w Polsce po 1989 roku.

Ingerencje cenzury w „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Dekretem z 5 lipca 1946 roku powołano Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (dalej: GUKPPIW). Do jego zadań należały: „1) nadzór nad prasą, publikacjami i widowiskami w zakresie, przewidzianym w szczególnych przepisach prawnych, 2) kontrola rozpowszechniania wszelkiego rodzaju utworów za pomocą druku, obrazu, żywego słowa (...)”⁸⁹. Kontrola odbywała się w celu zapobieżenia: „a) godzeniu w ustrój Państwa Polskiego, b) ujawnianiu tajemnic państwowych, c) naruszaniu międzynarodowych stosunków Państwa Polskiego, d) naruszaniu prawa lub dobrych obyczajów, e) wprowadzaniu w błąd opinii publicznej przez podawanie wiadomości niezgodnych z rzeczywistością”⁹⁰. W praktyce kontroli cenzury podlegały wszelkie publikacje drukowane, także naukowe, oraz audycje radiowe i telewizyjne, filmy. Zmiany przyniosła ustawa z 31 lipca 1981 roku o kontroli publikacji i widowisk, która zakładała, że kontroli wstępnej nie podlegają między innymi „publikacje naukowe i dydaktyczne szkół wyższych, placówek Polskiej Akademii Nauk, samodzielnych placówek naukowo-dydaktycznych, instytutów naukowo-badawczych i placówek typu naukowo-badawczego utworzonych zgodnie z obowiązującymi przepisami, zakładów kształcenia duchownych i zarejestrowanych stowarzyszeń naukowych, a także druki tych instytucji służące zbieraniu danych dla celów badaw-

⁸⁹ *Dekret z dnia 5 lipca 1946 o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19460340210/O/D19460210.pdf> (dostęp: 18.09.2025).

⁹⁰ Tamże.

czych”⁹¹ i „publikacje bibliograficzne oraz dane bibliograficzne”⁹². Kontrola wstępna polegała na czytaniu przez cenzora maszynopisu i wydaniu zgody (po wprowadzeniu wymaganych poprawek) na skład tekstu. Wyłączenie tekstów naukowych spod kontroli wstępnej oznaczało, że „mogły być wycofane ze sprzedaży dopiero po stwierdzeniu naruszenia prawa”⁹³. Niestety po wprowadzeniu stanu wojennego ustawa przestała obowiązywać. Jej nowelizacja z 28 lipca 1983 roku wprowadziła kontrolę wstępną dla publikacji naukowych i bibliograficznych w celu zapobiegania ujawnieniu informacji stanowiących tajemnicę państwową lub w inny sposób zagrażających obronności kraju⁹⁴. W praktyce oznaczało to, że publikacje te podlegały cenzurze na zasadach sprzed ustawy z 31 lipca 1981 roku.

Cenzurę prewencyjną w PRL kojarzymy z działalnością GUKP-piW. W rzeczywistości jednak funkcjonował rozbudowany i sprawnie działający system kontroli, w skład którego – oprócz urzędu cenzury – wchodziły wszelkie instytucje państwowe prowadzące działalność twórczą, naukową i wydawniczą. Zbigniew Romek, rekonstruuując zasady działania tego systemu, zwrócił uwagę na kilka czynników, dzięki którym był on skuteczny, a cenzorzy minimalizowali swój udział w kontroli wypowiedzi, delegując swoje uprawnienia na autorów, wydawców, pracowników instytucji naukowych i innych zajmujących się sprzedażą oraz udostępnieniem publikacji. Pierwszym z tych czynników była zasada zbiorowej odpowiedzialności. Niezapisana

⁹¹ *Ustawa z dnia 31 lipca 1981 o kontroli publikacji i widowisk*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19810200099/O/D19810099.pdf> (dostęp: 18.09.2025).

⁹² Tamże.

⁹³ Zbigniew Romek, *Poza prawem. System funkcjonowania cenzury w PRL*, w: *Literatura w granicach prawa (XIX–XX w.)*, pod red. Kamili Budrowskiej, Elżbiety Dąbrowicz i Marcina Lula, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2013, s. 177.

⁹⁴ *Ustawa z dnia 28 lipca 1983 o zmianie ustawy o kontroli publikacji i widowisk*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19830440204/O/D19830204.pdf> (dostęp: 18.09.2025).

w przepisach prawa, w praktyce oznaczała, że odpowiedzialność za poprawność każdej wypowiedzi publicznej ponosiły wszystkie osoby biorące udział w jej przygotowaniu (na każdym etapie pracy) i udostępnianiu. W przypadku publikacji drukowanych byli to autorzy, redaktorzy, zecerzy, księgarze, bibliotekarze, archiwiści itp. Ważną funkcję pełnili przedstawiciele partii zatrudnieni w instytucjach:

To kierownictwo partyjne określało, co jest niecenzuralne, i poprzez swych członków na różnych szczeblach partyjnej organizacji rozsianych po terenie całego kraju i usadowionych we wszystkich ważniejszych instytucjach czuwało nad polityczną poprawnością publikowanych treści. Kontrola wypowiedzianego słowa miała więc niejako wiele płaszczyzn organizacyjnych i wielu nieformalnych cenzorów, którzy wielokrotnie, także zanim doszło do powstania konkretnego dzieła, mogli wpływać na jego kształt i ostateczną formę⁹⁵.

Także pracownicy wydawnictw dbali o takie przygotowanie publikacji, aby nie znajdowały się w niej treści, które mogłyby zakwestionować cenzura państwowa. Romek pisał, że „dobra współpraca cenzury z redakcjami pism czy wydawnictw była dla urzędu kluczowym zadaniem, gdyż przenosiła ciężar ingerencji i pracy nad tekstem z cenzora na wydawnictwo i w efekcie na samego autora”⁹⁶. Należy wspomnieć też o zjawisku autocenzury. Świadomość tego, jak działa system cenzury, powodowała, że autor często nie podejmował tematów, które mogły zostać zakwestionowane⁹⁷. Oczywiście każda publikacja przed drukiem musiała uzyskać zgodę GUKPPIW i cenzorzy dokonywali skreśleń, ale tak działający system sprawiał, że treści, które potencjalnie mogły zostać zakwestionowane, usuwane były na wcześniejszych etapach pracy. W przypadku „Polskiej Bibliografii Literackiej” możemy mówić o cenzurze w Instytucie Badań Literackich

⁹⁵ Zbigniew Romek, *Poza prawem...*, dz. cyt., s. 180.

⁹⁶ Tamże, s. 181.

⁹⁷ Tamże, s. 183.

PAN, ingerencjach ze strony redaktorów wydawnictwa, skreśleniach i zmianach sugerowanych przez GUKPPIW w recenzjach, a z drugiej strony – o działaniach redaktorów naukowych na rzecz przywrócenia do tekstu bibliografii zakwestionowanych opisów bibliograficznych publikacji czy twórców.

Ingerencje cenzury miały istotny wpływ na kompletność PBL, a właściwie jej brak. Choć muszę zaznaczyć, że zachowane dokumenty poświadczają, iż redaktorzy naukowci bibliografii – zarówno Stefan Vrtel-Wierczyński, jak i Jadwiga Czachowska – podejmowali działania minimalizujące liczbę skreślonych pozycji bibliograficznych. Można powiedzieć, że bibliografia ta poddawana była podwójnej cenzurze. Z jednej strony dokumentowała zawartość książek i czasopism, które były kontrolowane i zatwierdzane do druku przez cenzurę, a z drugiej strony sama poddawana była kontroli cenzury. W czasie funkcjonowania GUKPPIW wydane zostały 33 tomy PBL. Mimo że była to publikacja naukowa, o niskim nakładzie i kierowana do wąskiego grona specjalistów, ingerencje cenzury okazywały się dokuczliwe. Liczba wydanych egzemplarzy oscylowała między 1620 (PBL za rok 1948 wyd. 1954), 600 (PBL za lata 1956 wyd. 1960, 1970 wyd. 1973, 1971 wyd. 1974, 1980 wyd. 1988) a 400 (PBL za rok 1969 wyd. 1972). Po krótkich okresach rozluźnienia cenzury następowało zaostrzenie. Cykl produkcyjny PBL trwał kilka lat. Dlatego ważny jest nie tylko rok dedykacji tomu, ale także rok wydania. W ten sposób możemy mniej więcej określić, w jakim przedziale czasowym trwały prace bibliograficzne i wydawnicze oraz wskazać, na jaki okres w historii kraju działania te przypadały. To ważne, ponieważ zespół autorski, redaktorzy naukowci i Dyrekcja IBL PAN starali się wykorzystywać okresy rozluźnienia cenzury, aby umieszczać w bibliografii pozycje bibliograficzne i nazwiska osób, które wcześniej mogłyby zostać skreślone przez cenzurę, lub by wprowadzać uzupełnienia do tomów już wydanych. Jednak luka między rokiem dedykacji i rokiem wydania mogła działać także na niekorzyść, ponieważ czasami tom zatwierdzony przez cenzurę czekał na wydanie dłuższy czas i ukazywał się w zmienionej rzeczywistości politycznej. W takiej sytuacji nie

było możliwości, aby przywrócić nazwiska oraz publikacje skreślone wcześniej przez cenzurę.

Roman Loth w swoich wspomnieniach dotyczących pracy w IBL PAN napisał, że cenzura zaczynała się już w Instytucie, „a jej egzekutorem we wczesnych latach był Samuel Sandler”⁹⁸. W latach 1952–1955 pełnił on funkcję sekretarza naukowego IBL PAN i decydował lub współdecydował o skreśleniach w publikacjach naukowych przygotowywanych w Instytucie. „Polska Bibliografia Literacka” prawdopodobnie nie podlegała bezpośredniej kontroli Sandlera. Jej cenzurą zajmowała się wówczas redaktorka naukowa PBL Barbara Rafałowska. Zachowała się korespondencja, która świadczy o tym, że Rafałowska przekazywała Vrtelowi-Wierczyńskiemu, kierownikowi Pracowni Bibliograficznej IBL PAN, informacje o pisarzach i tłumaczach, których dorobek nie może zostać odnotowany w tomie PBL za rok 1947. Decyzje te Rafałowska konsultowała z Sandlerem⁹⁹, dokumenty jednak nie dają odpowiedzi na pytanie, czy działo się tak za każdym razem, czy tylko w niektórych przypadkach. Rafałowska była redaktorką naukową PBL do 1954, kiedy to zakończyła pracę w Instytucie (w 1956 roku ukazał się tom PBL za rok 1947, ostatni pod jej redakcją). Od 1955 roku redaktorem naukowym PBL był Witold Suchodolski. Krystyna Tokarzówna w artykule *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”* podała, że nowy redaktor naukowy PBL:

po zanalizowaniu wymienionego rocznika [PBL za lata 1944/1945 – K.P.], kierując się dotychczasowymi dyrektywami, zwrócił się do Wierczyńskiego z żądaniem, aby usunąć wszystkie pozycje, które ze względu na nazwisko autora lub źródło związane były z działalnością emigracji politycznej, oraz te, które powstały w wyniku opracowania źródeł wyznaniowych¹⁰⁰.

⁹⁸ Roman Loth, *Zapamiętane...*, dz. cyt., s. 73–74.

⁹⁹ List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z dnia 13 grudnia 1953 r., PBB.

¹⁰⁰ Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 245.

Kilka miesięcy później, w liście z 22 listopada 1955 roku, Suchodolski informował Vrtela-Wierczyńskiego o przedstawionych mu zaleceniach dotyczących pomijania w bibliografii poloników emigracyjnych: „Ostatnia sprawa to polonika emigracyjne. Otóż nie pamiętam już, czy pisałem lub przekazywałem coś w tej materji. Otrzymałem wyraźną dyrektywę »z góry«, że nie należy jej nadal uwzględniać, zatrzymując jedynie odpowiednie kartki wśród materiałów archiwalnych”¹⁰¹. W 1956 roku prace dokumentacyjne, w tym bibliografie, przestały być poddawane cenzurze wewnętrznej w IBL PAN. Redaktor naukowy PBL nadal miał wpływ na kompletność tomów PBL. Jednak w kolejnych latach działalność redaktora naukowego miała odmienny charakter niż w okresie stalinowskim. Odpowiadał on za sprawy merytoryczne bibliografii. Interweniował także w urzędzie cenzury w celu przywrócenia skreślonych pozycji bibliograficznych.

Zespół autorski PBL z zasady nie miał bezpośredniego kontaktu z urzędem cenzury. Maszynopis do odpowiedniego ze względu na siedzibę wydawcy Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (dalej: WUKPPIW) przekazywali pracownicy wydawnictwa. W okresie działania urzędu cenzury PBL miała dwóch wydawców. Tomy za lata 1944/1945–1949 i 1956 (wyd. w latach 1954–1960) ukazały się nakładem Wydawnictwa Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich i podlegały kontroli wrocławskiego urzędu. Natomiast tomy PBL za lata 1950/1951–1954/1955 i 1957–1983 (wyd. w latach 1962–1991) wydał łódzki oddział Państwowego Wydawnictwa Naukowego. Recenzje cenzury przesyłane były do wydawnictwa, a nie do IBL PAN czy Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. W późniejszym okresie kontakty z cenzurą należały do obowiązków redaktora naukowego PBL. Z powodu braku źródeł nie wiemy nic na temat działalności Witolda Suchodolskiego w tym zakresie. Natomiast Jadwiga Czachowska, redaktor naukowa PBL w latach

¹⁰¹ *List Witolda Suchodolskiego do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z dnia 22 listopada 1955 r.*, MSVW.

1967–1992, odnosiła się kilkakrotnie w publikacjach do tej kwestii. Obejmując funkcję redaktora naukowego PBL, uznała, że do jej obowiązków należeć będzie:

czujna lektura, strona po stronie, każdego rocznika i przekazywanie moich uwag dotyczących metody opracowania zespołowi autorskiemu, a także ustosunkowanie się do wysuwanych przez nich problemów z zakresu teorii i metody bibliografii. A po drugie do moich zadań będzie należeć obrona PBL przed ingerencjami cenzury, które były mimo niskiego nakładu dzieła bardzo dotkliwe¹⁰².

Niewiele wiadomo o tym, jak w praktyce wyglądały działania redaktorów wydawnictw w zakresie kontroli zawartości PBL. Informacje na ten temat dotyczą pracy nad bibliografią za rok 1968 (wyd. 1971) oraz za 1969 (wyd. 1972). Czachowska wspominała, że praca nad tomem za rok 1968 była trudna, „do czego przyczyniali się teraz redaktorzy w wydawnictwach, obawiając się z góry cenzury państwowej”¹⁰³. W tamtym czasie był to łódzki oddział wydawnictwa PWN. Badaczka w artykule *Zmagania z cenzurą słowników i bibliografii literackich w PRL* z 1992 roku opisała szczegóły przeprowadzania cenzury w wydawnictwie:

W 1971 w Oddziale PWN w Łodzi wyznaczono jednego z redaktorów specjalnie do wyszukiwania w „Polskiej Bibliografii Literackiej” za rok 1969 pozycji budzących zastrzeżenia polityczne. Wykazując się niezwykłą czujnością, redaktor-cenzor wyeliminował kilkadziesiąt opisów bibliograficznych, w tym 8 całych haseł osobowych poświęconych pisarzom emigracyjnym: Henrykowi Grynbergowi, Herlingowi-Grudzińskiemu,

¹⁰² Jadwiga Czachowska, *Ze wspomnień związanych z IBL PAN*, w: *Przypomniane. Profesor Jadwiga Czachowska w Instytucie Badań Literackich PAN*, pod red. Ewy Głębieckiej i Alicji Szałagan, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2015, s. 88.

¹⁰³ Tamże.

Stefanowi Korbońskiemu, Szechterowi, Wiktorowi Trościance, Leopoldowi Tyrmandowi, Wygodzkiemu, Żytomirskiemu, przy czym w hasłach tych skreślono nawet artykuły krytyczne opublikowane w kraju, np. artykuły Jerzego Putramenta z „Trybuny Ludu” dotyczące Żytomirskiego. W hasło „Jerzy Andrzejewski” usunięto opisy recenzji *Apelacji* oraz drukowanej we „Współczesności” obszernej rozprawy Andrzeja Mencwela o powieści *Miazga* (której druk w „Twórczości” w 1966 zarejestrowano w odpowiednim tomie)¹⁰⁴.

W tej sytuacji kierownictwo łódzkiego oddziału PWN zleciło temu samemu redaktorowi przeprowadzenie ponownej kontroli tomu za rok 1968, mimo że urząd kontroli w 1970 roku wyraził zgodę na druk tej bibliografii bez skreśleń.

Rezultat działań redaktora był podobny jak poprzednio, w wypadku tomu za rok 1969: ponad sto kilkadziesiąt wyeliminowanych opisów, 12 usuniętych haseł osobowych, w tym m.in. dotyczące Mariana Hemara (2 tomy wierszy: *Rzeź Pragi* oraz *Ściana placzu*, liczne wiersze w czasopiśmie, wiele recenzji i artykułów o twórczości poety). W wyniku interwencji Dyrektora Instytutu – poprzez dyrekcję PWN – w Wydziale Nauki KC PZPR skreślenia w większości cofnięto, a cenzurowania „Polskiej Bibliografii Literackiej” w wydawnictwie zaniechano¹⁰⁵.

Krystyna Tokarzówna opisała ingerencje łódzkiego oddziału wydawnictwa PWN w tomie PBL za lata 1952/1953 przygotowanym do druku i wydany w 1972 roku:

przy proweniencji opisów bibliograficznych poloników z Izraela zakwestionowano formułę „z Izraela”. Pracownia otrzymała je dzięki uprzejmości Ryszarda Löwa z Tel-Awihu i sygnowała [R. Löw], a w spisie źródeł skrót ten rozwiązywała dotąd: [Informacje uzyskane od Ryszarda Löwa

¹⁰⁴ Jadwiga Czachowska, *Zmagania z cenzurą...*, dz. cyt., s. 228.

¹⁰⁵ Tamże, s. 229.

z Izraela]. Informacje „hebr.” lub „Izrael” cenzura skreślała także przy czasopiśmie stamtąd, co czyniło opisy zupełnie bezużytecznymi. Po protestach ze strony Pracowni Państwowe Wydawnictwo Naukowe zaakceptowało tę uwagę i w korekcie owe formuły przywrócono¹⁰⁶.

Przejdę teraz do omówienia recenzji urzędu cenzury dotyczących PBL. W Archiwum Akt Nowych w Warszawie odnalazłam trzy recenzje dotyczące trzech tomów PBL. Są to tomy za lata: 1944/1945 (wyd. 1957), 1947 (wyd. 1956), 1948 (wyd. 1954). Recenzję tomu PBL za rok 1948 opisała wcześniej Maria Kotowska-Kachel¹⁰⁷. Recenzje dwóch pozostałych nie były dotąd znane i omawiane przez badaczy. Natomiast zastrzeżenia cenzury dotyczące między innymi tomów PBL za rok 1948 (wyd. 1954) oraz za rok 1947 (wyd. 1956) opisały wcześniej Jadwiga Czachowska w artykule *Zmagania z cenzurą słowników i bibliografii literackich w PRL*¹⁰⁸ oraz Krystyna Tokarzówna w tekście *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”*¹⁰⁹. Autorki omówiły je nie na podstawie oryginałów recenzji cenzorów (referowanych przeze mnie w dalszej części rozdziału), a opierając się na odpisie pierwszej recenzji PBL za rok 1948 z 6 stycznia 1952 roku, przygotowanym przez Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich (recenzji wcześniejszej niż ta, którą odszukałam), informacjach przekazywanych przez Helenę Devechy, redaktorkę pracującą we wrocławskim wydawnictwie, oraz notatkach dotyczących skreśleń cenzury przygotowanych przez poznańskich bibliografów. Nie przetrwały recenzje cenzury dotyczące tomów za rok 1946 i 1949 (oba wyd. 1958).

¹⁰⁶ Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 248.

¹⁰⁷ Maria Kotowska-Kachel, *Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie wobec tekstów pracowników Instytutu Badań Literackich*, w: *IBL w PRL. III. Archiwalia*, pod red. Elżbiety Kiślak, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2016, s. 32–33.

¹⁰⁸ Jadwiga Czachowska, *Zmagania z cenzurą...*, dz. cyt., s. 214–236.

¹⁰⁹ Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 237–250.

Wiadomo jednak, że w tych bibliografiach nie dokonano skreśleń¹¹⁰. To, że w archiwum nie ma opinii cenzury na temat kolejnych tomów PBL, może świadczyć o zmianie metod działania tego urzędu, jakie zaszły w 1956 roku. Tak pisała o nich Tokarzówna:

O ile do 1956 kontrolę przeprowadzano otwarcie, pozostawiając pełną dokumentację, o tyle potem zaczęto działać podstępnie: nigdy nic na piśmie, znak ołówkiem na maszynopisie z żądaniem usunięcia informacji bez zostawienia jakiegokolwiek śladu, a gdy powstały automatyczne połączenia telefoniczne – sugestie lub polecenia przez telefon. Z tego powodu trudno dziś dokładnie zrekonstruować rok po roku wszystkie ingerencje, tym bardziej że dzięki solidarnemu już teraz z zespołem stanowisku Dyrekcji IBL, zwłaszcza od rocznika 1966, kiedy redaktorem naukowym została energiczna i rzeczowa Czachowska, większość informacji skreślonych przez cenzorów regionalnych udawało się – po interwencji w GUKPPIW w Warszawie – przywrócić. Poza tym materiały usunięte z jakiegoś rocznika podsuwało się nieraz powtórnie w którymś z roczników następnych¹¹¹.

Na podstawie recenzji cenzury odnalezionych w Archiwum Akt Nowych, korespondencji między Vrtelem-Wierczyńskim i Rafałowską oraz ustaleń Tokarzówny zrekonstruują przebieg ingerencji redaktora naukowego PBL, urzędu cenzury w treść bibliografii oraz starania kierownika Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN na rzecz zachowania zakwestionowanych pozycji bibliograficznych.

W pierwszej recenzji „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948” z 6 stycznia 1952 roku, znanej z odpisu sporządzonego przez Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, niepodpisany cenzor zakwestionował umieszczenie w bibliografii „skompromitowanych, emigracyjnych autorów” Melchiora Wańkowicza, Sergiusza

¹¹⁰ Tamże, s. 247.

¹¹¹ Tamże, s. 247–248.

Piaseckiego, Aleksandra Kamińskiego¹¹². W tej samej recenzji cenzor wrocławski za niefortunną uznał adnotację dotyczącą artykułu *Znaczki i Sienkiewicz*, która brzmiała: „Popularność H. S. i wartość jego pism. Podjęcie dziś walki z jego twórczością, czego symbolem jest pominięcie go w serii znaczków pocztowych”¹¹³. Domagał się również zastąpienia transliteracji nazwisk obcych transkrypcją¹¹⁴. Transliteracja była wzorowana na ogólnych zasadach katalogowania¹¹⁵. Jadwiga Czachowska pisała, że żądanie wprowadzenia transkrypcji „zapewne wynikało z przekonania, iż transliteracja jest pojęta jako wymysł zachodnioeuropejski”¹¹⁶.

Podczas konferencji zorganizowanej 8 marca 1952 roku we Wrocławiu, w której udział wzięli Vrtel-Wierczyński i przedstawiciele wydawnictwa Ossolineum, omówiono zastrzeżenia cenzury. Wówczas tom PBL za rok 1948 był gotowy do druku i dlatego usunięcie zakwestionowanych nazwisk, a co za tym idzie – całych pozycji bibliograficznych, wiązałyby się z dodatkową pracą. Dlatego uczestnicy spotkania podjęli decyzję o tym, że Pracownia Bibliograficzna IBL i wydawnictwo muszą równolegle zgłosić się do IBL z prośbą o interwencję w urzędzie cenzury¹¹⁷. Ponadto przyjęto propozycję wydawnictwa, aby z bibliografii usunąć nazwisko właściwe Mieczysławowi Jastruna, które brzmiało Agatstein¹¹⁸. Na mocy ustaleń z tej konferencji w przypadku nazwisk rosyjskich, białoruskich i ukra-

¹¹² Jadwiga Czachowska, *Zmagania z cenzurą...*, dz. cyt., s. 218; Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 240.

¹¹³ *Odpis pisma Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk we Wrocławiu do Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, MSVW.

¹¹⁴ Jadwiga Czachowska, *Zmagania z cenzurą...*, dz. cyt., s. 218; Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 239.

¹¹⁵ Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 239.

¹¹⁶ Jadwiga Czachowska, *Zmagania z cenzurą...*, dz. cyt., s. 218.

¹¹⁷ *Sprawozdanie z konferencji odbytej w Zakładzie Wydawniczym im. Ossolińskich we Wrocławiu dnia 8.03.1952*, PBB.

¹¹⁸ Tamże.

ńskich miała zostać zastosowana transkrypcja i przeredagowano adnotację artykułu *Znaczk i Sienkiewicz*¹¹⁹. Zyskała ona następujące brzmienie: „o pominięciu H. S. w serii znaczków pocztowych poświęconych pisarzom polskim”¹²⁰.

Zgodnie z decyzją podjętą podczas spotkania zorganizowanego we Wrocławiu Vrtel-Wierczyński wysłał do Dyrekcji IBL list z prośbą o interwencję w GUKPPIW w sprawie zakwestionowanych nazwisk pisarzy. Argumentował ją tym, że pozycje bibliograficzne dotyczące tych twórców zawierają ważny materiał literacki, a ich usunięcie jest niezgodne z przyjętymi w PBL zasadami selekcji¹²¹. Ostatecznie po konsultacji z Wydziałem Kontroli Prasy KC PZPR Instytut uzyskał zgodę na pozostawienie publikacji wymienionych wyżej pisarzy, ale konieczne było usunięcie z PBL za rok 1948 nazwisk Stanisława Leca i ewentualnie Czesława Miłosza¹²².

Cenzor zwrócił także uwagę na brak we wstępie do bibliografii informacji dotyczących znaczenia zmian ustroju i przemian społecznych, które umożliwiły zrealizowanie tego przedsięwzięcia bibliograficznego:

We wstępie Vrtel-Wierczyński mówi o trudnościach, z jakimi bezskutecznie borykano się w okresie międzywojennym przy próbach opracowania polskiej bibliografii literackiej, oraz o obecnych na wielką skalę prowadzonych pracach w tym zakresie, pracach obejmujących nie tylko bibliografię bieżącą, ale i wielką bibliografię retrospektywną. Jednak autor nigdzie nie daje wyrazu zrozumienia, czemu zawdzięcza polonistyka możliwość realizacji tego zadania. Nie widzi on podstawowego, także w tym zakresie, znaczenia zmiany ustroju i przemian społecznych.

¹¹⁹ *List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich z 29 marca 1952*, PBB.

¹²⁰ „Polska Bibliografia Literacka za rok 1948”..., dz. cyt., s. 254.

¹²¹ *List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Instytutu Badań Literackich z 13 marca 1952 r.*, PBB.

¹²² Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 241.

Wierczyński jest głęboko wdzięczny IBL-owi, a stawianie sprawy jedynie na tej płaszczyźnie wydaje się wielkim zwężeniem zagadnienia¹²³.

Tokarzówna, opisując zmagania z cenzurą dotyczące tomu PBL za rok 1948, napisała, że Vrtel-Wierczyński przeredagował wstęp, podkreślając, z jakich powodów możliwe było podjęcie wielkich zespołowych prac bibliograficznych¹²⁴. Ostatecznie ta wersja wstępu nie została umieszczona w PBL za rok 1948 (wyd. 1954). Historyczny wstęp ukazał się w tomie za lata 1944/1945 (wyd. 1957). Znalazł się w nim następujący fragment:

Po wojnie w gruntownej od samych podstaw odbudowie i przebudowie życia polskiego jedno z miejsc naczelnych zajęła nauka, a wśród różnych jej dyscyplin i dla bibliografii powstały bardzo pomyślne warunki i perspektywy wszechstronnego rozwoju: zaszedł bowiem fakt doniosły, który całe to ogromne zagadnienie postawił na właściwej płaszczyźnie i stworzył realne warunki opracowywania i ogłaszania *Polskiej bibliografii literackiej*. Oto w Polsce Ludowej powstaje wyposażony w poważne środki finansowe Instytut Badań Literackich, który do programu swej naukowej i organizacyjnej działalności włączył również zagadnienie pełnej, całościowej i wyczerpującej bibliografii literatury polskiej: bieżącej i retrospektywnej, mającej informować badaczy o polskiej twórczości literackiej, jej naukowym opracowaniu oraz o recepcji literatur obcych na gruncie polskim (przekłady na język polski, opracowania)¹²⁵.

Sprawa ingerencji w treść PBL za rok 1948 nie zakończyła się na recenzjach cenzorów. W 1952 roku swoje uwagi do zawartości bibliografii zgłaszała jej redaktor naukowa Rafałowska. Zaproponowała usunięcie czasopism, które nie spełniały kryterium poziomu

¹²³ Cyt. za: tamże, s. 243.

¹²⁴ Tamże, s. 243–244.

¹²⁵ Stefan Vrtel-Wierczyński, *Wstęp*, „Polska Bibliografia Literacka za lata 1944/1945”..., dz. cyt., s. x.

literackiego i zasięgu czytelniczego. Były to polskie pisma: „Ate-
neum Kapłańskie”, „Caritas”, „Dziątkowiec Polski”, „Głos Anglii”, „Głos
Karmelu”, „Głos Katolicki”, „Gość Niedzielny”, „Homo Dei”, „Kie-
lecki Przegląd Diecezjalny”, „Kółko Różańcowe”, „Królowa Aposto-
łów”, „Ład Boży”, „Łowiec Polski”, „Medycyna Weterynaryjna”, „Msza
Święta”, „Niedziela”, „Pochodnia Seraficka”, „Pod Opieką św. Józefa”,
„Pokłosie Salezjańskie”, „Posłaniec Matki Boskiej”, „Posłannictwo”,
„Przegląd Katechetyczny”, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, „Rycerz
Niepokalanej”, „Strażnica Ewangeliczna”, „Wiadomości Diecezjalne
Lubelskie”, „Wolne Narody”, „Wiadomości Duszpasterskie”, „Wiado-
mości Wędkarskie”¹²⁶. Wylimitowane miały zostać także zagranicz-
ne czasopisma: „The American Slavic and East European Review”,
„British Book News”, „The Kenyon Review”, „The New York Times
Books Review”, „Partisan Review”, „Saturday Review of Literature”,
„The Times Literary Supplement”¹²⁷. Redaktor naukowa domagała się
wykreślenia nazwisk pisarzy polskich: Czesława Miłosza (i jego pseu-
donimów Żagarysta oraz Pamfil), Zofii Kossak-Szczuckiej, Stanisławy
Kuszelewskiej-Rayskiej, Regnisa (właśc. Bernarda Singera), Barbary
Sowińskiej, Mariana Szychalskiego i Kazimierza Wierzyńskiego¹²⁸.
Wylimitowane miały zostać również czasopisma i nazwiska doty-
czące Jugosławii¹²⁹. W kolejnych miesiącach toczyły się negocjacje,
które szczegółowo opisała Tokarzówna:

Po jakimś czasie zgodzono się na przywrócenie czasopism fachowych
i 2 zachodnich periodyków sławistycznych, utrzymując w mocy zupełną
eliminację tzw. czasopism dewocyjnych. W Instytucie zaaprobowano po-
zostawienie nazwisk Kossak-Szczuckiej, Leca, Piaseckiego i Wańkiewicz,

¹²⁶ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 131;
Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt.,
s. 241.

¹²⁷ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 131;
Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt.,
s. 242.

¹²⁸ Tamże [Czachowska, Tokarzówna].

¹²⁹ Tamże [Czachowska, Tokarzówna].

ale cóż z tego, skoro po jakimś czasie znów usunęła je cenzura. Bezdyskusyjnie musiały też zniknąć wszystkie nazwiska sygnatariuszy „uchwały londyńskiej”¹³⁰ – nawet z przekładów literatur obcych, tak że teksty te „PBL” rejestrowała bez tłumaczy. Z literatur jugosłowiańskich pozostały tylko szczątki. Na „grób pamięci” skazano całą literaturę współczesną, polecając zachowanie jedynie klasyków i literatury ludowej. O dokonanie selekcji zwrócono się do Mariana Jakóbca¹³¹. Usunięto 11 haseł autorских (spośród 15), z opracowań zniknął cały blok artykułów o literaturze najnowszej. Trzeba było eliminować materiały z takich czasopism, jak: „Twórczość”, „Odra”, „Odrodzenie”, nie licząc pomniejszych¹³².

W kolejnej recenzji cenzury, datowanej na 22 kwietnia 1953 roku, cenzor (nazwisko nieczytelne) uznał PBL za „pożyteczną i wartościową”, ponieważ z jednej strony ułatwia znalezienie potrzebnych tekstów, a z drugiej strony daje obraz twórczości literackiej w roku 1948¹³³. Miał jednak wątpliwości, czy bibliografia taka „winna obejmować wszystkie ówczesne pozycje bez względu na ich dzisiejszy wydźwięk polityczny, czy też ma ona być dokładnie oczyszczona z pozycji z tych czy innych względów budzących zastrzeżenia”¹³⁴. Był zdania, że powinna dawać pełny obraz piśmiennictwa, ale jednocześnie wskazał pozycje bibliograficzne budzące zastrzeżenia, na

¹³⁰ Uchwała podjęta przez Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie w 1947 roku, w której wzywano pisarzy emigracyjnych do niepublikowania swoich utworów w czasopiśmie i wydawnictwach krajowych.

¹³¹ Marian Jakóbiec (1910–1998) – polski literaturoznawca, historyk literatur słowiańskich, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego. Publikował prace dotyczące polsko-rosyjskich stosunków literackich w XVIII i XIX wieku, literatur ukraińskiej oraz południowosłowiańskich, a także folkloru słowiańskiego. Współautor podręcznika *Dzieje literatur europejskich* (t. 3, cz. 2).

¹³² Krystyna Tokarżówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 242.

¹³³ *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948” Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk we Wrocławiu z 22 kwietnia 1953*, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół: Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie, sygn. 2/1102/0/5.2.6/3008, k. 151.

¹³⁴ Tamże.

przykład nazwiska pisarzy: Kazimierzy Iłłakowiczówny, Aleksandra Janty-Połączyńskiego, Marii Rodziewiczówny. Prosił swoje kierownictwo o opinię w ich sprawie i decyzję. Dodatkowo zwracał uwagę, że w przypadku tak obszernej bibliografii jedna osoba nie może zorientować się w treści poszczególnych publikacji, których dotyczą pozycje bibliograficzne, i sugerował, aby kontrolę zawartości bibliografii wykonywało kilka osób. Z recenzji tej wyłania się obraz cenzora, który jest przytłoczony spisem wielu książek i artykułów. Ma przecucie, że choć nazwiska autorów i tytuły tekstów na pierwszy rzut oka mogą nie budzić wątpliwości, to ich treść (do której nie ma dostępu, czytając bibliografię) może okazać się kontrowersyjna. W obawie przed ewentualnymi konsekwencjami wynikającymi z przeoczenia i dopuszczenia bibliografii do druku prosi o konsultację i decyzję swoich przełożonych. Jeśli w przyszłości okaże się, że nie zostały skreślone nazwiska lub publikacje na temat zagadnień niecenzuralnych, to konsekwencje poniesie kierownictwo, a nie cenzor. Dodatkowo, widząc, jak szeroki jest zakres PBL, sugeruje, że kontrola tej bibliografii powinna być wykonywana przez grupę cenzorów. Ten przykład pokazuje, jak w praktyce działała zasada zbiorowej odpowiedzialności i że pracy cenzora towarzyszył strach przed konsekwencjami, które mu groziły w przypadku przeoczenia treści budzących wątpliwości.

W drugiej połowie 1953 roku zespół autorski PBL otrzymywał informacje o kolejnych ingerencjach cenzury w tomie za rok 1948. Skreślone miały być nazwiska pisarzy polskich i obcych, na przykład Brunona Jasińskiego, Juliusza Kadena-Bandrowskiego, Adolfa Nowaczyńskiego, André Gide'a, Franza Werfla, Johna B. Priestleya; zawartość „Tygodnika Warszawskiego”, paryskiej „Kultury”, „Znaków Czasu”, „Kalendarza Warszawskiego”, *Antologii walki, Satyry w konspiracji*; wszystkie książki opublikowane przez wydawnictwa katolickie: Pallotinum, oo. Karmelitów, oo. Jezuitów i Salesianum¹³⁵. Cen-

¹³⁵ Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 242–243.

zura nakazała wykreślenie z bibliografii słowa „Jugosławia”, w haśle osobowym Tadeusza Borowskiego zakwestionowano tekst *W Skopie* [!] (miasto w Jugosławii), dodatkowo bibliografowie musieli sprawdzić, „czy tytuły utworów nie zawierają »elementów reakcyjnych«, »pierwiastków antykomunistycznych«, czy nie dotyczą Armii Krajowej lub polskiego lotnictwa w Anglii”¹³⁶.

Kolejne uwagi przekazała także redaktor naukowa. Rafałowska w liście do Vrtela-Wierczyńskiego z 23 lipca 1954 roku, czyli na miesiąc przed podpisaniem tomu do druku, zwracała uwagę, że nie wykreślono *Ballady o węglu powszednim* Andrzeja Wolicy oraz utworów Jana Karskiego i Witolda Wandurskiego¹³⁷. Wskazane przez nią pozycje bibliograficzne zostały usunięte z bibliografii¹³⁸. Ostatecznie tom PBL za rok 1948 przeredagowano trzy razy, a jego druk ukończono we wrześniu 1954 roku.

Kontrola „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1947” przez WUKPiW i redaktor naukową przypadła na rok 1955. W recenzji tomu za rok 1947, datowanej na 25 stycznia 1955 roku, cenzorka Krystyna Boryczko wskazała szereg pozycji bibliograficznych (nie podając, jakich nazwisk pisarzy i zagadnień dotyczą), które wzbudziły jej wątpliwości, i prosiła „o udzielenie wyjaśnienia, czy (...) mogą pozostać w Bibliografii”¹³⁹. Rafałowska w grudniu 1955 roku poprosiła o usunięcie następujących nazwisk pisarzy: Witolda Gombrowicza, Aleksandra Janty-Pończyńskiego, Zofii Kossak-Szczuckiej, Jerzego A. Kossowskiego, Józefa Łobodowskiego, Czesława Miłosza, Elżbiety Szemplińskiej-Sobolewskiej, Stefana Themersona, Melchiora Wańkowicza, Andrzeja Wolicy, Henriego Barbusse’a, Arthura Koestlera,

¹³⁶ Tamże, s. 243.

¹³⁷ Tamże, s. 244.

¹³⁸ List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Barbary Rafałowskiej z 24 lipca 1953, List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Barbary Rafałowskiej z 29 lipca 1953, MSVW.

¹³⁹ Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1947” Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk we Wrocławiu z 26-30 grudnia 1954, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół: Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie, sygn. 2/1102/0/5.2.6/3120, k. 25.

Marii Fiderer i Anny L. Strong; nazwisk tłumaczy: Brunona Jasieńskiego, Józefa Łobodowskiego, Witolda Wandurskiego, Stanisława Ryszarda Stande oraz zbioru *Dziesięć opowieści o lotnikach, marynarzach i szpiegach*¹⁴⁰. Tym razem cenzura zezwoliła na uwzględnienie w bibliografii zawartości zakwestionowanych w PBL za rok 1948 czasopism: „Głos Katolicki”, „Homo Dei”, „Tygodnik Warszawski” i haseł osobowych pisarzy: Juliusza Kadena-Bandrowskiego, Marii Kuncewiczowej, Adolfa Nowaczyńskiego, Sergiusza Piaseckiego, André Gide’a, Johna B. Priest leya¹⁴¹. Tom ten ukazał się w 1956 roku.

Boryczko w recenzji z 1 czerwca 1955 roku tomu PBL za lata 1944/1945 zakwestionowała nazwiska: Stefana Kisielewskiego, Czesława Miłosza, Alberta Harrisa, Michała Borwicza, Stanisława Balińskiego; także artykuł *Wicepremier Mikołajczyk i prof. Kot bawili w Krakowie* z „Głosu Wielkopolskiego” oraz zawartość „Tygodnika Warszawskiego”, „Gościa Niedzielnego” i „Głosu Katolickiego”¹⁴². W tym przypadku cenzorka prosiła kierownictwo o konsultację. Przełożony Witold Niedźwiecki uznał za słuszne jej zastrzeżenia dotyczące Czesława Miłosza, Alberta Harrisa, Michała Borwicza, Stanisława Balińskiego oraz tekstu *Wicepremier Mikołajczyk i prof. Kot bawili w Krakowie*. Natomiast jego zdaniem zawartość „Tygodnika Warszawskiego” miała pozostać w bibliografii „ze względu na konieczność jak najpełniejszego ujęcia materiałów w tego typu publikacjach”¹⁴³.

Z załączonego do recenzji protokołu ingerencji, który podpisał Witold Niedźwiecki, wynika, że usunięte miały zostać wszystkie

¹⁴⁰ List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 13 grudnia 1955, MSVW.

¹⁴¹ Krystyna Tokarzówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 245.

¹⁴² Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za lata 1944/1945” Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk we Wrocławiu z 1 czerwca 1955, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół: Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie, sygn. 2/1102/0/5.2.6/3120, k. 138–139.

¹⁴³ Tamże, k. 139.

utwory Czesława Miłosza, Alberta Harrisa, Michała Borwicza, Stanisława Balińskiego. Nazwisko Miłosza miało zniknąć także ze wszystkich pozycji bibliograficznych, w których pojawiało się w adnotacji i w funkcji tłumacza. Chodziło o utwory: Walta Whitmana *Pieśń dla poległych*, Thomasa Cowpera *Samotność Aleksandra Selkirka*, George'a Crabbe'a *Wioska*, Thomasa Stearnsa Eliota *Ziemia jałowa*. Przekłady literatur obcych zachowano, ale nazwisko tłumacza miało zostać przemilczane. Skreślono również artykuł *Wicepremier Mikotajczyk i prof. Kot bawili w Krakowie*¹⁴⁴.

Zmieniającą się sytuację polityczną, zapoczątkowaną przez publikację *Poematu dla dorosłych* Adama Ważyka w „Nowej Kulturze” z 21 sierpnia 1955 roku, wykorzystał zespół autorski PBL. Celem było zachowanie w tomie PBL za lata 1944/1945 (wyd. 1957) skreślonych wcześniej przez cenzurę opisów bibliograficznych. W działania te zaangażowała się Maria Renata Mayenowa, która podczas zebrania Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN zorganizowanego 6 maja 1956 roku „podjęła się omówienia w Warszawie sprawy czasopism i nazwisk pisarzy emigracyjnych i pozytywne załatwienie tej kwestii zasygnalizowała jeszcze w tym samym miesiącu”¹⁴⁵. W tym czasie Dyrekcja IBL PAN zdecydowała, że od rocznika PBL 1956, który miał być opracowywany w następnej kolejności (tomy PBL za rok 1946 i 1947 były już w produkcji wydawniczej i wprowadzenie do nich daleko idących zmian było niemożliwe), bibliografia będzie odnotowywała nazwiska pisarzy emigracyjnych oraz zawartość czasopism wydawanych poza krajem. Wówczas podjęta została decyzja o przygotowaniu dodatku do tomu PBL za rok 1949, w którym przywrócone miałyby być pozycje bibliograficzne usunięte z tomów za lata 1944–1948 w wyniku działania cenzury wewnętrznej i zewnętrznej¹⁴⁶. Dodatek ten ukazał się w 1958, a już rok wcześniej (w 1957)

¹⁴⁴ Tamże, k. 140–142.

¹⁴⁵ Krystyna Tokarżówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 246.

¹⁴⁶ Tamże.

pojawił się dodatek do tomu PBL za lata 1944/1945, opublikowany na końcu tomu za te lata. Vrtel-Wierczyński w styczniu 1957 roku zwrócił się do Suchodolskiego z prośbą o zgodę na włączenie do tomu bibliografii za lata 1944/1945 wyeliminowanych przez cenzurę pozycji bibliograficznych. Zgodę tę uzyskał¹⁴⁷.

Dodatek zamieszczony na końcu tomu za lata 1944/1945 (wyd. 1957) w części „Teksty” zawierał hasła osobowe literatury polskiej i literatur obcych. W części „Opracowania” znalazły się publikacje przypisane do działów „Historia literatury i krytyka literacka”, „Teatr i film”, „Nauki pomocnicze”, „Literatury obce”. Zakwestionowane wcześniej utwory Czesława Miłosza, Alberta Harrisa, Michała Borwicz, Stanisława Balińskiego znalazły się w tym właśnie dodatku. Artykuł *Wicepremier Mikołajczyk i prof. Kot bawili w Krakowie* oraz utwory Walta Whitmana, Thomasa Cowpera, George’a Crabbe’a, T.S. Eliota, których tłumaczem był Miłosz, trafiły do początkowej części bibliografii, z zachowaniem nazwiska tłumacza. Należy jednak zaznaczyć, że znakomita większość umieszczonych tam pozycji bibliograficznych to literatura podmiotowa i przedmiotowa dotycząca pisarzy. Dodatek zawiera 681 pozycji bibliograficznych, zaledwie 11 z nich to materiały odnoszące się do teatru, filmu i zagadnień z zakresu nauk pomocniczych.

Próba przywrócenia zakwestionowanych pozycji bibliograficznych miała miejsce w fazie druku PBL za lata 1944/1945. Przeredagowanie bibliografii i włączenie pozycji bibliograficznych do poszczególnych działów było już niemożliwe (wiązałoby się to z koniecznością przygotowania nowego maszynopisu i składu, co wymagałoby czasu oraz podniosłoby koszty wydania tomu). Dzięki temu pozycje bibliograficzne pierwotnie niedopuszczone do publikacji przez cenzurę zostały wyodrębnione w dodatku. Analiza jego zawartości pozwala zorientować się, jacy pisarze współcześni, ale też piszący w epokach wcześniejszych, byli w okresie stalinowskim wykreślani przez cenzurę. Podobne wnioski można wysnuć z analizy dodatku za lata

¹⁴⁷ Tamże, s. 246–247.

1944–1949, załączonego do „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1949” (wyd. 1958). Dodatek ten zaczyna się od krótkiej informacji, w której czytamy, że zawiera „1) materiały pominięte w rocznikach już wydrukowanych i przygotowanych do druku, 2) materiały z czasopism, które nie weszły w ogóle w skład poprzednich roczników *Polskiej Bibliografii Literackiej*”¹⁴⁸. W spisie dodatkowych źródeł znalazły się czasopisma polskie, głównie katolickie, czasopisma sławistyczne i bibliografie obce. W obu dodatkach nie ma zawartości czasopism emigracyjnych. Dodatek za lata 1944–1949 zawiera 1404 pozycje bibliograficzne, przy czym 906 zakwalifikowano do części „Teksty”, a pozostałe do części „Opracowania”.

Przykład recenzji tomów PBL przygotowanych przez cenzorów z WUKPPIW pozwala zorientować się, że kontrolą publikacji zajmowali się cenzorzy niskiego szczebla, niepewni swojej wiedzy i umiejętności, którzy obawiali się ponoszenia konsekwencji z powodu swoich przeoczeń. Przejdę teraz do krótkiego scharakteryzowania kadry cenzorów, metod pracy oraz zasad organizacji pracy urzędu obowiązujących w latach 40. i 50., czyli w okresie, kiedy odbywała się opisana powyżej kontrola tomów PBL za lata 1944/1945, 1947 i 1948.

Na początku funkcjonowania GUKPPIW poziom wykształcenia cenzorów był zróżnicowany. W latach 1946–1955 do pracy w tym urzędzie „na stanowisko cenzora przyjęto m.in. absolwentów filologii polskiej, prawa, filozofii, medycyny czy ekonomii, osoby będące w trakcie studiów, a także posiadające wykształcenie średnie lub podstawowe”¹⁴⁹. Wiktor Gardocki podawał, że spośród części pracowników z tamtego okresu – 130 osób, których dokumenty personalne odnaleziono, „ponad 50% posiadało wykształcenie śred-

¹⁴⁸ „Polska Bibliografia Literacka za rok 1949 oraz dodatek za lata 1944–1949”, ..., dz. cyt. s. 605.

¹⁴⁹ Wiktor Gardocki, *Cenzorzy w latach 1945–1990. Wybrane aspekty pracy*, w: *Piętno władzy. Studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa*, red. Wanda Ciszewska-Pawłowska, Barbara Centek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2020, s. 113.

nie, ok. 40% – wyższe, pozostali byli w trakcie studiów lub posiadali wykształcenie podstawowe”¹⁵⁰. Na podstawie analizy sprawozdań pisanych przez cenzorów Kamila Kamińska-Chełminiak doszła do wniosku, że w latach 40. i 50.

większość pracowników kontroli stanowiły osoby niewykształcone, nieposiadające elementarnej wiedzy z zakresu historii, literatury, a nawet ortografii. Takie osoby zdarzały się również na stanowiskach kierowniczych. Byli to ludzie pochodzący z awansu społecznego, których największą zaletę stanowiła przynależność do partii oraz pryncypializm ideologiczny¹⁵¹.

Kompetencje urzędników były zróżnicowane. Nie wiemy, czy publikacje do kontroli przydzielano cenzorom z uwzględnieniem ich wykształcenia i – z czasem – doświadczenia zawodowego. Możemy sobie wyobrazić, że brak jasnych wytycznych dotyczących zasad cenzurowania tekstów oraz nieodpowiednie kompetencje mogły powodować, że pracownicy czuli się niepewnie, wykonując swoje obowiązki, i obawiali się konsekwencji w przypadku przeoczeń. Cenzorzy podpisywali zobowiązanie o dochowaniu tajemnicy służbowej. Za ujawnienie tajemnicy groziła kara wynikająca z przepisów prawa. Gardocki pisał, że nie udało mu się ustalić, czy jakiś cenzor został w ten sposób ukarany¹⁵². Podawał natomiast, że w przypadku przewinień zwykle karano cenzorów poprzez „zawieszenie premii, wstrzymanie awansu, rzadziej – degradację lub wyrzucenie z pracy”¹⁵³.

Kamińska-Chełminiak w książce *Cenzura w Polsce, 1944–1960. Organizacja, kadry, metody pracy* zwracała uwagę na to, że w okre-

¹⁵⁰ Tamże.

¹⁵¹ Kamila Kamińska-Chełminiak, *Cenzura w Polsce, 1944–1960. Organizacja, kadry, metody pracy*, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii. Uniwersytet Warszawski, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2019, s. 116–117.

¹⁵² Wiktor Gardocki, *Cenzorzy w latach 1945–1990...*, dz. cyt., s. 112.

¹⁵³ Tamże.

się stalinizmu wzrosło znaczenie kontroli wypowiedzi publicznych: „cenzor przestał być »jedynie« pracownikiem kontroli, który »tnie do-rywczo«, a stał się funkcjonariuszem aparatu kontroli ideologicznej – najważniejszym instrumentem państwa w zakresie kontroli środków masowego przekazu”¹⁵⁴. Poza wykształceniem ważnym wymogiem wobec cenzorów było zaangażowanie ideologiczne. Kontrolerzy byli strażnikami prawomyślnej świadomości, dlatego musieli mieć marksistowski światopogląd i poczucie misji¹⁵⁵. W czasie rekrutacji poza wykształceniem kandydatów sprawdzano ich „podłoże ideologiczno-polityczne, przeszkolenie partyjne i »tendencje klerykalne«”¹⁵⁶. Te ostatnie dyskwalifikowały kandydata. W latach 50. nowo zatrudnieni cenzorzy, nieangażujący się politycznie, nienależący do partii, nieposiadający instynktu politycznego, „byli poddawani gruntownym szkoleniom ideologicznym, w wyniku których stawali się cenzorami *par excellence*”¹⁵⁷.

W pierwszych miesiącach funkcjonowania GUKPPIW nie organizowano szkoleń dla pracowników, cenzorzy nie dysponowali zapisami, zaleceniami, materiałami instruktażowymi. Skreśleń dokonywali w oparciu o własną wiedzę i intuicję. Później pojawiły się zapisy i instrukcje, które powstawały nie w urzędzie cenzury, lecz w wydziałach KC PZPR, ministerstwach, wojsku, instytucjach państwowych¹⁵⁸. Już w 1945 roku zaczął się ukazywać poufny „Biuletyn Informacyjny” (wychodził do 1956 roku, funkcjonował pod różnymi tytułami, między innymi „Biuletyn Instrukcyjny”, „Biuletyn Szkoleniowy”, „Biuletyn Informacyjno-Szkoleniowy”, „Biuletyn Informacyjno-Instrukcyjny”). GUKPPIW rozpoczął jego wydawanie w odpowiedzi na „oddolne głosy samych funkcjonariuszy, którzy skarżyli się na brak podręcznika in-

¹⁵⁴ Kamila Kamińska-Chełminiak, *Cenzura w Polsce, 1944–1960...*, dz. cyt., s. 110.

¹⁵⁵ Tamże.

¹⁵⁶ Tamże, s. 111.

¹⁵⁷ Tamże, s. 112.

¹⁵⁸ Bogusław Gogol, *Przełom czy kontynuacja? Cenzura w obliczu polskiego października 1956*, cz. 1, „Colloquium” 2016, [nr] 4, s. 25.

struktażowego”¹⁵⁹. Nie był to podręcznik, w którym omówione były metody przeprowadzania kontroli czy sporządzania recenzji. Miał raczej charakter poradnika zawierającego praktyczne wskazówki, jak pisać dobre recenzje, i konkretną pomoc w codziennej pracy cenzorów. Publikowano tam materiały dotyczące organizacji pracy w urzędzie cenzury, przykłady cenzurowania konkretnych tekstów, omówienia rzeczywistych błędów popełnianych przez cenzorów wraz z wyjaśnieniem, jak należy postąpić. Celem autorów „Biuletynu” było zapobieganie cenzorskim błędom i przeoczeniom. Samo wydawanie biuletynów nie oznaczało jednak, że cenzorzy skrupulatnie zapoznawali się z ich treścią i stosowali omawiane w nich rozwiązania. Anna Wiśniewska-Grabarczyk pisała, że na przełomie 1952 i 1953 roku „utyskiwano na niedostateczne wykorzystywanie Biuletynów w cenzorskiej praktyce oraz narzekano na brak materiałów przysyłanych z urzędów wojewódzkich i niewielkie zainteresowanie współpracą z redakcją pisma”¹⁶⁰. Badaczka okres do 1952 roku nazywa „pionierskim”, kiedy urząd cenzury i „Biuletyn” „szukały swojej ostatecznej formuły”¹⁶¹. Zasady kontroli i kwestionowania treści wypowiedzi publicznych nie były jeszcze do końca sprecyzowane. Sytuacja zaczęła się stabilizować od 1952 roku, towarzyszyło temu przekształcenie „Biuletynu” w regularnie wydawany miesięcznik, o jednolitej szacie graficznej i układzie treści¹⁶².

Powtarzające się w recenzjach PBL prośby cenzorów o konsultacje i podjęcie decyzji przez kierownictwo urzędu cenzury unaoczniają, że w latach 50. zasady, według których miały być dokonywane skreślenia, nie były jasne, dodatkowo pracownicy niższego szczebla obawiali się odpowiedzialności za podejmowane decyzje. Analiza

¹⁵⁹ Anna Wiśniewska-Grabarczyk, *Książki z Mysiej. Literatura w świetle poufnych Biuletynów urzędu cenzury z lat 1945–1956*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2021, s. 23.

¹⁶⁰ Tamże, s. 26.

¹⁶¹ Tamże, s. 41.

¹⁶² Tamże, s. 40.

zawartości „Biuletynów” przeprowadzona przez Wiśniewską-Gra-barczyk pokazuje, że w piśmie tym publikowano materiały dotyczące cenzurowania literatury pięknej i publikacji naukowych, choć rzadko. Spośród publikacji humanistycznych częściej omawiano te z zakresu historii, prawa, socjologii i geografii społeczno-ekonomicznej¹⁶³. Przypadek bibliografii nie został opisany przez autorkę, możliwe, że nie pojawiał się na łamach „Biuletynu”. Bibliografia literacka to publikacja o szczególnym charakterze. W porównaniu z licznymi książkami beletrystycznymi czy naukowymi bibliografii ukazywało się niewiele. Prawdopodobnie dlatego nie istniały szczegółowe wytyczne dotyczące tego typu wydawnictw. Niepewność cenzorów kontrolujących PBL mogła wynikać z tego, że nie otrzymali konkretnych wskazówek, jak recenzować tak obszerne i zróżnicowane tematycznie wydawnictwo, które jest *de facto* zbiorem tysięcy publikacji, a cenzor nie może się z ich treścią zapoznać. Zbiorem – kilku tysięcy potencjalnie problematycznych publikacji.

Praktyka kontroli wypowiedzi publicznej i zasada zbiorowej odpowiedzialności, realizowana na każdym etapie pracy nad tekstem, przywołują na myśl opisywaną przez Janusza Sławińskiego krytykę literacką z lat 1948–1956. Badacz pisał o wyznacznikach, które regulowały obowiązki i sposób funkcjonowania krytyki literackiej. Pierwszym z nich był imperatyw jednogłosowości¹⁶⁴. Teksty krytycznoliterackie dotyczą tych samych tematów, argumentów, interpretacji, są ujednolicone pod względem problematyki i stylistyki¹⁶⁵. Uniformizowanie krytyki odbywało się na etapie wprowadzania socrealizmu, z góry określonego programu. Bibliografia rejestruje wiele zróżnicowanych publikacji, ale dokumentuje teksty z tego samego czasu, które wcześniej przeszły przez wszystkie etapy cenzury, więc teoretycznie reprezentują tematy akceptowane przez władzę. Jednak

¹⁶³ Tamże, s. 294.

¹⁶⁴ Janusz Sławiński, *Krytyka nowego typu*, w: tegoż, *Teksty i teksty*, Wydawnictwo PEN, Warszawa 1991, s. 135–139.

¹⁶⁵ Tamże, s. 137.

nie w przypadku PBL, która w postaci bibliografii próbowała scalić polską kulturę w kraju i na emigracji, a więc także tę niepoddawaną wymogom nowego systemu politycznego. Ujednolicanie obrazu kultury polskiej w PBL odbywało się na etapie cenzury. Wykreślane były artykuły z czasopism emigracyjnych i nazwiska pisarzy mieszkających za granicą oraz piszących o sprawach niewygodnych dla władzy w Polsce. Drugi wyznacznik opisany przez Sławińskiego to imperatyw wtórności. Polscy krytycy powielali wzory ukształtowane w krytyce ZSRR. Obowiązywał wówczas model tekstów krytycznoliterackich, których autorzy wyzbywali się swojej indywidualności i stawiali się w pozycji uczniów naśladowujących swych nauczycieli z ZSRR¹⁶⁶. Trzecim wyznacznikiem był imperatyw doktrynalności – wedle doktryny realizmu socjalistycznego i sposobu „jej społecznego funkcjonowania jako wyspecjalizowanego dialektu nowomowy”¹⁶⁷. Metoda twórcza zaprojektowana przez władzę miała odpowiednio ukierunkować pracę twórczą literatów. Zakładała tworzenie literatury pożądanej przez władzę w zakresie tematyki i formy. Cenzura była jednym ze środków nacisku państwa. Krytyka literacka pełniła funkcję aparatu nadzoru literackiego¹⁶⁸. Analogiczną funkcję dla PBL pełniła cenzura – cenzura w IBL, w wydawnictwie i wreszcie w GUKPPIW.

Oczywiście literaturę i krytykę literacką oraz bibliografię literacką różni skala. Utworów i recenzji powstawało wiele, bibliografii było kilka. Oddziaływały na nie jednak podobne mechanizmy. Bibliografie musiały wpisywać się w ramy określone w obowiązującej doktrynie realizmu socjalistycznego. Miały podkreślać wiodącą rolę kultury ZSRR, odnosić się tylko do tematów akceptowanych przez władzę, przemilczeć, a w przypadku bibliografii pominąć tematy i nazwiska uznawane za niepożądane.

Sławiński tak scharakteryzował hierarchiczny porządek typów wypowiedzi dotyczących literatury i życia literackiego w tamtym okresie:

¹⁶⁶ Tamże, s. 139–142.

¹⁶⁷ Tamże, s. 142.

¹⁶⁸ Tamże, s. 144.

Obowiązywała w tym zakresie hierarchia trójpiętrowa: na najwyższym piętrze znajdowały się wypowiedzi mentorów, czyli – jak ich nazywa cytowany już parokrotnie [Henryk – K.P.] Markiewicz – „kierownictwa naszego frontu ideologicznego”; niższe piętro wypełniały wypowiedzi ustawiaczy (w terminologii Markiewicza: „najbardziej odpowiedzialne ogniwa krytyki postulującej”); na najniższym zaś mieściły się wypowiedzi egzekutorów, a więc tych, którzy – jako autorzy recenzji, szkiców czy artykułów polemicznych – zapewniali codzienną obsługę krytycznoliteracką i niejako wprost wkraczali w empirię pisarstwa. Na każdym z tych trzech pięter produkowane były wypowiedzi o literaturze i do literatury – i w tym sensie wszystkie one, niezależnie od tego, na jakim poziomie je wytwarzano i nadawano, należały do wspólnego uniwersum wypowiedzi krytycznoliterackich¹⁶⁹.

Rozwój rynku wydawniczego oraz rynku czasopism w Polsce po 1989 roku i jego wpływ na kształt „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Ostatnim zagadnieniem omówionym w tym rozdziale będzie to, w jaki sposób zespół autorski „Polskiej Bibliografii Literackiej” radził sobie z nagłym wzrostem liczby książek i czasopism ukazujących się w Polsce po 1989 roku. Ważnym elementem analizy będzie pokazanie, jak rozwój rynku wydawniczego i rynku czasopism wpływał na plan pracy nad rocznikami bibliografii oraz jak rozwiązanie problemów natury organizacyjnej wpłynęło na obraz polskiego życia literackiego po 1989 roku wykreowany przez bibliografię literacką.

„Polska Bibliografia Literacka za rok 1989” była pierwszym rocznikiem dokumentującym zmieniający się rynek wydawniczy w Polsce oraz pierwszym wydanym w formie płyty CD, a później ogólnodostępnej bazy danych, a nie w postaci drukowanych tomów. PBL za rok 1989 zawiera około 60 000 rekordów zebranych z prawie 1100 źródeł

¹⁶⁹ Tamże, s. 150–151.

bibliograficznych¹⁷⁰, w tym 4394 rekordy książek. Nastąpił wówczas duży wzrost liczby czasopism podlegających opracowaniu bibliograficznemu. W tomach za lata 1980–1988 liczba ta wahała się między 700 a 924. Opracowanie przez zespół autorski książek i czasopism z roku 1989 trwało trzy lata, to jest o rok dłużej niż przygotowanie tomu PBL za rok 1988.

Informacje o ukazujących się w danym roku książkach i nowych czasopismach pozyskiwano nadal głównie z „Przewodnika Bibliograficznego”, ale także z Kartkowego Katalogu Nowości i z recenzji publikowanych w czasopismach. Nieocenionym źródłem informacji o tomikach poetyckich był księgozbiór krytyka literackiego i kolekcjonera Andrzeja Krzysztofa Waśkiewicza, udostępniany zespołowi autorskiemu PBL przez właściciela¹⁷¹. W czasie pracy nad rocznikiem PBL za rok 1989 zwiększyła się liczba książek, których nie odnotowywał „Przewodnik Bibliograficzny”, a wiadomości o nich pozyskiwano z opracowywanych czasopism. Miało to związek z zapoczątkowanym wówczas wzrostem liczby wydawnictw oraz z problemem nieprzekazywania na czas przez nowych wydawców egzemplarzy obowiązkowych do bibliotek. Brakowało również kompletnego wykazu ukazujących się czasopism¹⁷². Wiadomości o nich docierały do zespołu autorskiego już w czasie opracowywania czasopism¹⁷³. W związku z tym Małgorzata Szkudlarska, redaktor rocznika 1989, przygotowała dla zespołu autorskiego listy dodatkowych czasopism (tak zwane aneksy), co miało wpływ na wydłużenie czasu pracy nad tym rocznikiem bibliografii¹⁷⁴. W czasie opracowywania zawartości czasopism do wcześniejszych roczników bibliografii takie sytuacje

¹⁷⁰ Małgorzata Szkudlarska, *Wprowadzenie [do „Polskiej Bibliografii za rok 1989”]*, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

¹⁷¹ *Rozmowa z Małgorzatą Szkudlarską 28.07.2022*. Rozmawiała Karolina Przysiecka; Jacek Biesiada, *Poeta i dokumentalista*, „Autograf” 2012, nr 3, s. 50–51.

¹⁷² *Rozmowa z Małgorzatą Szkudlarską 28.07.2022...*, dz. cyt.

¹⁷³ Tamże.

¹⁷⁴ Tamże.

nie miały miejsca lub zdarzały się rzadko. Problemem okazały się także brak dostępności niektórych książek i czasopism oraz ograniczone środki finansowe na wyjazdy delegacyjne do Biblioteki Narodowej w Warszawie, podczas których do tej pory uzupełniano braki. W tej sytuacji Pracownia Bibliografii Bieżącej Instytutu Badań Literackich PAN rozpoczęła współpracę z niektórymi bibliotekami (między innymi z Biblioteką Narodową w Warszawie, Biblioteką Uniwersytecką w Toruniu i Biblioteką Uniwersytecką we Wrocławiu) w zakresie wypożyczeń międzybibliotecznych.

Zmiany, jakie zaszły na polskim rynku wydawniczym po 1989 roku, miały wpływ na pracę zespołu autorskiego PBL. Powstawały nowe czasopisma, dotychczasowe często zmieniały profil. Z tego powodu nie dało się z góry oszacować, ile materiałów wprowadzonych zostanie do rocznika PBL (w przypadku wcześniejszych roczników było to przewidywalne i prace planowano w oparciu o szacunkowe dane z poprzednich lat) – szczególnie z czasopism nowych. Opracowanie tak dużej liczby książek i czasopism przekraczało możliwości dziewięcioosobowego zespołu, więc konieczne były zmiany zakresu PBL.

Zwiększona liczba czasopism, wydłużony czas pracy nad rocznikiem oraz powiększająca się luka między rokiem dedykacji bibliografii a rokiem bieżącym (PBL za rok 1989 została udostępniona w internecie w grudniu 2001 roku) spowodowały, że ówczesny kierownik Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN Jacek Biesiada podjął w roku 1997 działania mające na celu ograniczenie liczby opracowywanych czasopism oraz zakresu PBL. W czasie spotkania przedstawiciele poznańskiej pracowni bibliograficznej z dyrektorem Instytutu Badań Literackich PAN Elżbietą Sarnowską-Temierusz oraz pracownikami Pracowni Dokumentacji Literatury Współczesnej IBL PAN i Centrum Informacji Literaturoznawczej IBL PAN, zorganizowanego 11 czerwca 2001 roku w Warszawie, podjęto decyzje dotyczące ograniczenia zarówno liczby źródeł czasopiśmienniczych opracowywanych przez zespół autorski PBL, jak i zakresu PBL. Postanowienia tego zebrania opisałam dokładnie w rozdziale czwartym, dlatego teraz skupię się

tylko na zmianach dotyczących czasopism. Zdecydowano wówczas o nieopracowywaniu przez bibliografów pism prawniczych, ekonomicznych i politologicznych; lokalnych tygodników; pism organów partyjnych, o wyraźnym profilu ideologicznym, czasopism popularnych o charakterze religijnym; dzienników, z wyjątkiem wybranych tytułów o zasięgu centralnym¹⁷⁵. Wylimitowano 252 czasopisma¹⁷⁶.

W następnych latach podjęta została decyzja o kolejnym ograniczeniu liczby czasopism. Tym razem dotyczyło to 162 tytułów z lat 1996–2000 (które do tej pory opracowywano na potrzeby PBL) oraz 86 nowych pism z lat 1996–2000¹⁷⁷. Były to czasopisma biblioteczne, muzealne, pedagogiczne, glottodydaktyczne, psychologiczne, socjologiczne, popularnonaukowe, regionalne społeczno-kulturalne, katolickie, teologiczne, uniwersyteckie, biuletyny informacyjne instytucji i towarzystw naukowych. W 2015 roku decyzją Dyrekcji Instytutu Badań Literackich PAN i dzięki pozyskaniu dodatkowych środków finansowych na ten cel opracowane zostały wylimitowane wcześniej czasopisma z lat 1996–2000, a zawartość ich kolejnych roczników nadal wykazywana jest w PBL.

Podsumowanie

Rozważaniom w niniejszym rozdziale przyświecały dwa cele. Głównym było sprawdzenie skuteczności poznawczej „Polskiej Bibliografii Literackiej”. Drugim – pokazanie, jak bibliografia literacka kształtuje możliwości poznania życia literackiego poprzez przyjętą metodę

¹⁷⁵ *Protokół z zebrania dotyczącego zmian w opracowywaniu „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt.

¹⁷⁶ *Lista czasopism poddanych selekcji od rocznika PBL 1990*, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

¹⁷⁷ *Czasopisma poddane selekcji w rocznikach PBL 1996–2000*, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

bibliograficzną. W przypadku PBL ważne było również zwrócenie uwagi na to, jak ingerencje cenzury oraz wyzwania organizacyjne wywoływane przez czynniki polityczne i społeczne wpływają na obraz życia literackiego wyłaniający się z omawianej bibliografii.

Dane bibliograficzne pochodzące z PBL pozwoliły na zbadanie przemian w polskim życiu literackim w latach 1945–2003 w zakresie nagród i konkursów literackich oraz wpływu, jaki wywierała na nie polityka kulturalna państwa. Wnioski wyciągnięte z analizy informacji pochodzących z bibliografii potwierdziły tezy badaczy stosujących tradycyjne metody badawcze i bazujących na własnej wiedzy oraz orientacji w życiu literackim. To pokazuje, że bibliografia jest kolejnym narzędziem opisującym literaturę. Choć należy zastrzec, że ze względu na rodzaj gromadzonych informacji i sposób ich prezentowania dane bibliograficzne nie dostarczą odpowiedzi na wszystkie pytania badawcze.

Dane pochodzące z PBL dowodzą, że polskie życie literackie w okresie stalinowskim było podporządkowane polityce kulturalnej państwa. Wyrazem tego jest między innymi fakt, że organizowane wówczas konkursy literackie były motywowane ideologicznie, a przyznawane nagrody służyły między innymi przywiązaniu twórców do organów władzy.

Obraz polskiego życia literackiego z drugiej połowy lat 70. i lat 80., ukazany przez PBL, jest niepełny. Dokumentowała ona jedynie wydarzenia opisywane w oficjalnym obiegu. Mamy tu zatem zapis dozwolonej przez władze działalności instytucji twórczych. PBL nie odzwierciedla natomiast tła życia kulturalnego, które wówczas nierozzerwalnie łączyło się z życiem politycznym i społecznym. Brakuje informacji na temat udziału pisarzy w protestach, ich działalności opozycyjnej, prześladowania ich przez organy państwowe, procesów sądowych, relacji na temat debat toczących się na łamach pism drugiego obiegu, a także poczynań urzędu cenzury. Zapowiedź zmian w polityce kulturalnej państwa widać w tomach PBL dokumentujących lata 1981 (wyd. 1989), 1985–1988 (wyd. w latach 1993–2000). Powodem tego jest z jednej strony zwiększenie swobód obywatelskich

w szczytowym okresie działalności „Solidarności”, co miało swoje odzwierciedlenie w oficjalnej prasie i bibliografii. Z drugiej strony tomy PBL opracowane i wydane po roku 1989 nie podlegały ocenie urzędu cenzury, więc mogły zawierać informacje o tego typu publikacjach, a opracowaniu bibliograficznemu zaczęły podlegać książki i czasopisma drugiego obiegu. Ostatnim rocznikiem omawianej bibliografii przygotowanym do publikacji pod kontrolą cenzury był PBL za rok 1984 (wyd. 1993)¹⁷⁸. Należy jednak pamiętać o tym, że aby uzyskać pełniejszy obraz przedsięwzięć literackich i kulturalnych podejmowanych w latach 70. i 80., należy sięgnąć również po aneks do PBL, jakim była bibliografia *Bez cenzury*, obejmująca całokształt literackiego drugiego obiegu, czy kalendarium Marty Fik *Kultura polska po Jalcie*.

Lata 90. według danych bibliograficznych zgromadzonych w PBL to okres dynamiczny na rynku czasopiśmienniczym, książkowym, nagród i konkursów literackich. Pierwsze lata to okres zapaści infrastruktury PRL-owskiego systemu literackiego – likwidacja urzędu cenzury, koncernu RSW „Prasa-Książka-Ruch”, niektórych czasopism o dużym znaczeniu, instytucji kształtujących życie kulturalne – i powstania nowej, wolnorynkowej. Pojawiły się nowe instytucje działające na rzecz twórców i zajmujące się organizacją życia kulturalnego, zniknęły niektóre konkursy i nagrody literackie – krajowe (oficjalne i kultury niezależnej) oraz emigracyjne – a ich miejsce zajęły nowe. W połowie lat 90. nastąpiło ożywienie w dziedzinie czasopism, nagród oraz konkursów literackich. Po nim przyszedł kryzys i moment stabilizacji. W wolnej Polsce swój dotychczasowy prestiż straciły wyróżnienia polskich instytucji działających za granicą. Popularne, przyciągające uwagę czasopism i czytelników oraz opiniotwórcze stały się krajowe nagrody przyznawane przez media masowe. Zmieniły się także instytucje zajmujące się organizacją wydarzeń literackich. Od 1989 roku w większym stopniu zajmują się nią redakcje cza-

¹⁷⁸ Krystyna Tokarżówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 250.

pism, wydawnictwa, stowarzyszenia twórcze, instytucje powołane do upowszechniania kultury, szkoły i uczelnie.

Od początku prac nad PBL zespół autorski dążył do tego, aby bibliografia ta była kompletna i scalała obraz literatury polskiej w kraju i za granicą. Od kilkudziesięciu lat bibliografowie nieustannie mierzą się z problemami z dostępnością egzemplarzy książek i czasopism podlegających opracowaniu. Poza tym ważnymi wyzwaniami, z którymi musiał radzić sobie zespół autorski PBL, były ingerencje cenzury – zewnętrznej i wewnętrznej – w okresie PRL oraz brak pełnej informacji o książkach oraz czasopismach ukazujących się w Polsce, co wynikało z upadku centralnego systemu sterowania wydawnictwami i prasą, a także powstania wolnego rynku po 1989 roku.

PBL poddawana była cenzurze wewnętrznej w Instytucie Badań Literackich i w wydawnictwie oraz zewnętrznej, którą przeprowadzał WUKPPIW właściwy dla miejsca działalności wydawcy. Kwestionowano między innymi pozycje bibliograficzne dotyczące twórczości pisarzy emigracyjnych, krajowych objętych zapisem cenzury i niektórych pisarzy obcych. W różnych okresach nie dopuszczano do publikacji w bibliografii zawartości czasopism emigracyjnych, religijnych, niektórych zagranicznych pism slawistycznych i kulturalnych. Z powodów politycznych usuwano materiały bibliograficzne dotyczące niektórych literatur obcych, na przykład jugosłowiańskich, oraz tematów niewygodnych dla władzy. Zespół autorski i redaktorzy naukowci podejmowali różnego rodzaju działania mające na celu przywrócenie do tekstu bibliografii zakwestionowanych przez cenzurę pozycji bibliograficznych. Interwencje w GUKPPIW oraz w Wydziale Kontroli Prasy KC PZPR podejmowała Dyrekcja Instytutu. Negocjacje z urzędem cenzury w czasie pełnienia funkcji redaktora naukowego PBL prowadziła Jadwiga Czachowska. Zespół autorski starał się również wykorzystywać momenty politycznej odwilży, aby przywracać pominięte wcześniej pozycje bibliograficzne i uwzględnić w kolejnych tomach nazwiska pisarzy oraz materiały dotyczące tematów dotąd wykreślanych. Po 1955 roku podjęto działania, które miały na celu zachowanie w PBL opisów bibliograficznych skreślono-

nych przez cenzurę w przygotowywanym wówczas tomie za lata 1944/1945. Dyrekcja Instytutu podjęła decyzję, że od następnego w kolejności wydawania rocznika PBL będzie uwzględniała nazwiska pisarzy emigracyjnych i zawartość polskich czasopism wydawanych za granicą. Opracowany miał zostać także dodatek do tomu PBL za 1949 rok, z pozycjami bibliograficznymi usuniętymi z tomów za lata 1944/1945–1948. Ostatecznie powstały dwa dodatki do tomów za lata 1944/1945 (wyd. 1957) i za rok 1949 (wyd. 1958). Kolejną formę uzupełnienia PBL stanowiła publikacja *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr. Bibliografia*. Jej zakres nawiązuje do zakresu PBL. Dokumentuje ona książki i zawartość czasopism z drugiego obiegu, których nie wykazywano w bibliografii bieżącej (do rocznika 1984 zespół autorski PBL opracowywał jedynie źródła bibliograficzne wydawane w obiegu oficjalnym). Mimo tak zróżnicowanych działań podejmowanych na rzecz zachowania w omawianej bibliografii literackiej kompletu zgromadzonych materiałów bibliograficznych, nie wszystkie dane zakwestionowane przez cenzurę zostały w końcu opublikowane. Przykładem jest zawartość czasopism emigracyjnych z lat 1944–1949, do tej pory niezarejestrowana przez PBL.

Kolejnym wyzwaniem, z którym mierzył się zespół autorski, był wzrost liczby książek i czasopism podlegających opracowaniu bibliograficznemu, przy jednoczesnej zbyt małej liczbie etatów w Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN. Przykładem takiej sytuacji jest okres pracy nad rocznikiem PBL za rok 1989 i za kolejne lata. Gwałtowny rozwój rynku wydawnictw i rynku czasopiśmienniczego w Polsce po 1989 roku spowodował, że roczniki bibliografii zawierały więcej materiału niż dotychczas, ich opracowanie trwało dłużej i sprawiało więcej kłopotów. Aby skrócić cykl produkcyjny PBL, konieczne były ograniczenie listy opracowywanych źródeł bibliograficznych, a z czasem także zmiana sposobu wydawania bibliografii – z drukowanych tomów zrezygnowano na rzecz ogólnodostępnej internetowej bazy danych. Niestety problemy natury organizacyjnej nie zostały w pełni rozwiązane do dziś. Mimo kolejnych prób usprawnienia cyklu produkcyjnego bibliografii (na przykład zastosowanie metod

cyfrowych do automatycznego pobierania opisów bibliograficznych książek i praca nad kilkoma rocznikami bibliografii jednocześnie) luka między rokiem dedykacji bibliografii a rokiem bieżącym wynosi obecnie kilkanaście lat.

*

W powyższym rozdziale „Polska Bibliografia Literacka” została zaprezentowana jako publikacja naukowa pełniąca dwie funkcje. Z jednej strony jest ona bogatym zbiorem danych badawczych, które dokumentują szereg zagadnień literaturoznawczych, w tym przebieg życia literackiego. Z drugiej, z uwagi na to, że jako bibliografia bieżąca jest opracowywana nieprzerwanie przez siedemdziesiąt lat (dokumentuje okres 1944–2003, a kolejne roczniki za lata 2004–2012 są w przygotowaniu), stała się z czasem źródłem, nośnikiem pamięci społecznej.

Przykład życia literackiego kreowanego na podstawie danych bibliograficznych z PBL pokazuje, że w badaniach naukowych opartych na danych ważnymi elementami są historia zbioru danych i metoda jego opracowania. Taki pogląd na teorię badań na danych głosi Kathrine Bode. Australijska badaczka jest zdania, że tak samo ważne są dane wykorzystywane w badaniach, jak i to, w jaki sposób są one tworzone¹⁷⁹. Chodzi tu o ich zakres i zasięg czasowy, pochodzenie danych, ich kompletność, obiektywność i reprezentatywność. Nie można poprawnie analizować danych bibliograficznych dotyczących życia literackiego, nie uwzględniając metody odnotowywania w PBL wydarzeń literackich, kwestii ingerencji cenzury, zmian zakresu czasopism opracowywanych na potrzeby omawianej bibliografii. Wykorzystanie danych bibliograficznych w badaniach naukowych wpływa na rozwój tych badań, pozwala rozpoznawać nowe lub dotychczas poruszane zagadnienia, ale z wykorzystaniem nowych metod i źródeł. Metod ilościowych nie można stosować do badania wszystkich

¹⁷⁹ Katherine Bode, *Reading by Numbers. Recalibrating the Literary Field*, Anthem Press, London–New York–Delhi 2012, <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1gxp79r> (dostęp: 18.09.2025).

zagadnień literaturoznawczych, ale pozwalają na analizę wybranych tematów, których nie da się przeanalizować w sposób kompletny tradycyjnymi metodami. Analiza polskiego życia literackiego po 1989 roku przeprowadzona z wykorzystaniem danych bibliograficznych potwierdziła, że metody ilościowe mogą posłużyć do potwierdzenia i uzasadnienia tez badawczych.

PBL jest nie tylko źródłem informacji o życiu literackim i danych bibliograficznych, które mogą zostać wykorzystane w badaniach literaturoznawczych. Bibliografia literacka jako przedsięwzięcie naukowe, realizowane w instytucji naukowej nieprzerwanie od 1948 roku (wówczas rozpoczęły się prace nad metodą bibliograficzną i pierwszym tomem PBL, który ukazał się w 1954 roku), to przykład społeczno-kulturowego nośnika pamięci społecznej, nośnika pamięci twórców kultury i jej badaczy. Zagadnienie to omówiłam szerzej w rozdziale pierwszym. W tym miejscu chcę ponownie odwołać się do definicji Mariana Golki, socjologa, który wprowadził to pojęcie. Zdaniem naukowca wspomnianymi nośnikami są: zbiorowość, której przeszłości dana pamięć dotyczy, zachowane wytwory kultury, wszystkie funkcjonujące zachowania oraz instytucje społeczne¹⁸⁰. Badacz podzielił je na: techniczne środki zapamiętywania, instytucje gromadzące wytwory z przeszłości (do tej grupy zaliczył także klasy społeczne czy środowiska – arystokrację, elity intelektualne czy artystyczne) i uroczyscie obchodzone rocznice¹⁸¹.

Golka zwrócił również uwagę na to, że poza wymienionymi nośnikami „pamięć społeczna tkwi także w sferach mniej uchwytnych: w systemach wartości, formach organizacyjnych instytucji, w ciągłości trwania grup czy systemów społecznych”¹⁸². W świetle powyższego podziału i wspomnianego dopowiedzenia zaliczam PBL do instytucji gromadzących wytwory z przeszłości, choć *de facto* dokumentuje ona informacje na temat rzeczy materialnych – książek,

¹⁸⁰ Marian Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty...*, dz. cyt., s. 67–69.

¹⁸¹ Tamże, s. 69.

¹⁸² Tamże, s. 72.

czasopism, jak i niematerialnych – wydarzeń literackich, ich recepcji, toczącego się życia literackiego. Jest ona z założenia przedsięwzięciem nigdy nieukończonym, dokumentującym współczesną literaturę i jej recepcję, które z czasem staje się opracowaniem historycznym. W chwili publikacji mamy do czynienia z tomem bibliografii przedstawiającym bieżącą sytuację. Czytany po latach – jest źródłem historycznoliterackim.

Remediacja „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Jay David Bolter w książce *Przestrzeń pisma. Komputery, hipertekst i remediacja druku* pisał o remediacji druku jako o procesie zastępowania starszego medium (druku), zapożyczenia i reorganizacji jego wybranych cech przez nowsze medium (programy komputerowe, aplikacje internetowe)¹. Dochodzi wówczas do uznania starego medium przez nowe, ale także do rywalizacji – nowe medium naśladuje niektóre elementy starego, rości sobie jednak prawo do jego ulepszenia². Jak pisałam już w rozdziale trzecim, w przypadku PBL możemy mówić o dwóch remediacjach. Pierwszej dokonano pod koniec lat 90., kiedy powstała baza danych. Druga miała miejsce, gdy w 2016 roku drukowane tomy PBL (za lata 1944/1945–1988) zostały zdigitalizowane i udostępnione w Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych (RCIN). Natomiast od 2015 roku dokonują się zmiany związane z cyfryzacją niektórych metod dokumentacyjnych, które zapoczątkowały hipermediację PBL. Jest to jedna ze strategii remediacji, która polega na tym, że widoczne są cechy starego i nowego medium, przy czym „możliwości oferowane przez nowe medium są wykorzystywane w wyższym stopniu”³. W przypadku PBL hipermediacja związana jest ze wzbogaceniem bazy danych o nowe możli-

¹ Jay David Bolter, *Przestrzeń pisma...*, dz. cyt., s. 39.

² Tamże.

³ Maciej Maryl, *Reprint i hipermedialność...*, dz. cyt., s. 86.

wości wymiany danych bibliograficznych oraz ich przetwarzania na potrzeby opracowania bibliografii i badań naukowych. Ten rozdział poświęcę pierwszej remediacji PBL.

Pod koniec lat 90. z powodu narastającego odstępu czasowego między rokiem dedykacji PBL i rokiem wydania, zmian na polskim rynku wydawniczym po 1989 roku, które skutkowały wzrostem liczby książek i czasopism wchodzących w zakres zainteresowania PBL, niewystarczającej liczby bibliografów zatrudnionych w Pracowni Bibliografii Bieżącej Instytutu Badań Literackich PAN – by utrzymać tempo wydawania kolejnych roczników bibliografii, przeprowadzono reformę zakresu PBL. Jedną z podjętych wówczas decyzji dotyczyła stworzenia komputerowej bazy danych dla PBL⁴. Zadanie to powierzono zespołowi programistów z Instytutu Informatyki Politechniki Poznańskiej, którego pracami kierował Maciej Matysiak. Pracę nad bazą danych rozpoczęto w grudniu 1997 roku. Zakończono ją 30 czerwca 1998 roku. W przypadku PBL mamy do czynienia z remediacją rozłożoną w czasie. W nieco ponad pół roku opracowana została koncepcja bazy danych oraz zbudowane zostały formularze służące do wprowadzania rekordów, baza danych SQL i strona internetowa, ale prace nad cyfrową wersją PBL na tym się nie zakończyły. W kolejnych latach baza danych była udoskonalana, a proces ten właściwie nigdy się nie zakończył. Nadal wprowadzane są zmiany w jej funkcjonowaniu, stanowiące odpowiedź na zmieniający się materiał bibliograficzny oraz na nowe potrzeby bibliografów dotyczące organizacji pracy.

Baza danych dla PBL była jedną z pierwszych polskich humanistycznych baz danych udostępnionych w internecie, dlatego jej twórcy nie mogli korzystać z doświadczeń innych baz⁵. W latach 90. w Polsce odbyły się dwa cykle konferencji naukowych dotyczących wykorzystania programów komputerowych i internetu w nauce.

⁴ *Protokół z zebrania w sprawie reformy „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt.

⁵ Beata Domosławska, Zyta Szymańska, *„Polska Bibliografia Literacka” on-line...*, dz. cyt.

Pierwszy z nich to „Komputerowe wspomaganie badań naukowych” organizowany od 1994 roku przez Wrocławskie Towarzystwo Naukowe. Na podstawie analizy monografii pokonferencyjnych można stwierdzić, że spotkania te poświęcono przede wszystkim dziedzinom nauk medycznych, ścisłych i przyrodniczych oraz inżynierijno-technicznych. Drugi z cykli konferencji to „Infobazy – bazy dla nauki”, organizowany od 1997 roku przez Politechnikę Gdańską, Instytut Oceanologii Polskiej Akademii Nauk oraz Centrum Informatyczne TASK pod patronatem Komitetu Badań Naukowych. Konferencje te miały być płaszczyzną wymiany doświadczeń, prezentacji osiągnięć i problemów, z jakimi mierzą się naukowcy tworzący zasoby informacji dostępne w internecie. Podczas sesji naukowych prezentowano między innymi katalogi biblioteczne, bazy humanistyczne, artystyczne, muzealne oraz systemy informacji naukowej. Chcę jednak w tym miejscu zwrócić uwagę na to, że podczas pierwszych konferencji z cyklu „Infobazy – bazy dla nauki” prelegenci pokazywali bazy już działające, w artykułach zamieszczonych w monografiach pokonferencyjnych trudno znaleźć informacje o tym, aby doświadczeniami wymieniali się twórcy będący wówczas na etapie projektowania baz danych. Większość tekstów dotyczyła historii, charakterystyki i budowy konkretnych baz danych, ich możliwości wyszukiwawczych oraz promocji. W takiej konwencji utrzymany jest także tekst Jacka Biesiady i Macieja Matysiaka, którzy w 1999 roku podczas drugiej konferencji z tego cyklu zaprezentowali bazę danych PBL⁶.

Wobec braku podobnych baz danych prowadzonych w Polsce, na których można byłoby się wzorować, i braku środowiska skupiającego twórców (merytorycznych i informatycznych), w ramach którego możliwe byłyby wymiana doświadczeń i wzajemna pomoc, zespół autorski PBL oraz programiści z Instytutu Informatyki Politechniki Poznańskiej w grudniu 1997 roku przystąpili do opracowania własnej koncepcji bibliograficznej bazy danych. Do stworzenia bazy

⁶ Jacek Biesiada, Maciej Matysiak, „Polska Bibliografia Literacka” w bazie danych i Internecie..., dz. cyt.

wybrano popularne wówczas oprogramowanie firmy Oracle służące do zarządzania relacyjną bazą danych. Chcę zaznaczyć, że chociaż w tamtym czasie działały już internetowe katalogi biblioteczne, twórcy bazy danych PBL nie inspirowali się rozwiązaniami stosowanymi przez bibliotekarzy. Uważali wówczas, że katalog biblioteczny ma inne założenia i inne przeznaczenie niż bibliografia dziedzinowa. Bibliografia dziedzinowa pokazuje obraz dokumentowanej dziedziny wiedzy i pomaga docierać do elementów (publikacji), które ten obraz tworzą. Natomiast katalog biblioteczny jest rejestrem dokumentów przechowywanych w danej bibliotece, prezentującym informacje bibliograficzne i sygnatury miejscowe, umożliwiającym dotarcie do konkretnego egzemplarza. Katalogi biblioteczne mają podobną budowę, funkcjonalności i przeznaczenie. Można powiedzieć, że istnieją uniwersalne zasady tworzenia katalogu bibliotecznego. Inaczej jest w przypadku bibliografii dziedzinowych. Ze względu na niepowtarzalny charakter każdej dziedziny wiedzy, zróżnicowane źródła bibliograficzne, zakres, zasięg czasowy i terytorialny dokumentowanych publikacji nie ma wspólnego przepisu na stworzenie bibliografii dziedzinowej. Dlatego też twórcy bibliografii, zarówno tych wydawanych drukiem, jak i bibliograficznych baz danych, tworzyli własne koncepcje.

Zespół autorski PBL i programiści przenieśli w realia bazy danych metodę bibliograficzną sformułowaną na etapie opracowania i wydawania drukowanych tomów. Pierwsza remediacja PBL miała na celu usprawnienie procesu opracowania i publikacji bibliografii oraz prezentację jej treści na nowym nośniku w sposób zbliżony do tego, jaki obowiązywał w drukowanych tomach. Zespół autorski pierwotnie planował także kontynuowanie wydawania bibliografii drukiem, jednak z powodów finansowych wycofano się z tych zamierzeń jeszcze na etapie tworzenia bazy danych PBL.

Podczas procesu remediacji PBL nie wykorzystano wszystkich możliwości nowego medium. Zdaniem Beaty Koper i Tomasza Umerlego „PBL stanowiło jej [remediacji – K.P.] interesującą i znamienne formę, gdyż medium cyfrowe użyte zostało przede wszystkim jako

narzędzie do ekonomicznie wydajnego i przystępnego dla użytkownika publikowania bibliografii w dotąd przyjętym kształcie, determinowanym przez medium druku⁷.

Proces tworzenia bazy danych dla „Polskiej Bibliografii Literackiej”

W rozdziale trzecim krótko opisałam proces tworzenia bazy danych dla „Polskiej Bibliografii Literackiej” w kontekście dostosowania koncepcji bibliografii literackiej Stefana Vrtela-Wierczyńskiego i metody bibliograficznej PBL do wymogów bazy danych. W tym rozdziale wracam do tego zagadnienia, aby pokazać, w jaki sposób zespół autorski PBL i programiści realizujący projekt wykorzystali wówczas możliwości nowego medium oraz w jakim stopniu zasady stosowane w drukowanych tomach bibliografii zdominowały myślenie o bibliografii cyfrowej.

System informatyczny zbudowany dla PBL miał pełnić cztery funkcje:

1. wspomóc zbieranie źródłowych zapisów bibliograficznych i ich klasyfikowanie do poszczególnych działów bibliografii,
2. wspomóc porządkowanie zapisów bibliograficznych i proces redakcji poszczególnych działów literatury,
3. wspomóc prace związane z przygotowaniem rocznika do składu,
4. umożliwić badaczom literatury dostęp do PBL również za pośrednictwem Internetu⁸.

⁷ Beata Koper, Tomasz Umerle, *Nowa bibliografia dla nowej humanistyki...*, dz. cyt., s. 505.

⁸ Jacek Biesiada, Maciej Matysiak, *„Polska Bibliografia Literacka” w bazie danych i Internecie...*, dz. cyt., s. 225.

Dzięki stworzeniu narzędzia służącego do składu komputerowego bibliografii opracowanie i przygotowanie tomu do druku miało trwać 12 miesięcy. W ten sposób zespół autorski PBL chciał rozwiązać problem luki dzielącej rok dedykacji tomu bibliografii i rok wydania, która w przypadku ostatniego tomu PBL wydanego drukiem – PBL za rok 1988 (wyd. 2000) – obejmowała 12 lat. Ostatecznie z powodu zbyt wysokich kosztów druku bibliografii zrezygnowano z modułu służącego do składu komputerowego, a pierwszy cyfrowy rocznik – PBL za rok 1989 – ukazał się w postaci płyty CD w 2001 roku. Natomiast kolejne roczniki publikowane były jedynie jako baza danych.

Przypomnę, że na początku prac programiści przeprowadzili analizy organizacji pracy zespołu autorskiego PBL, budowy kartki bibliograficznej (typy informacji uwzględniane w opisie bibliograficznym), schematów tworzenia opisów bibliograficznych różnych rodzajów materiałów odnotowywanych w PBL i przygotowali projekt modułów systemu informatycznego tworzących przyszłe oprogramowanie. Do stworzenia bazy danych PBL użyto „systemu zarządzania bazą danych Oracle7 Server”⁹ i narzędzi programistycznych Oracle Developer 1.3¹⁰. Natomiast dostęp do danych udostępnionych w internecie umożliwia oprogramowanie Oracle Web Application Server¹¹.

Program komputerowy stworzony dla PBL pod koniec lat 90. jest używany przez zespół autorski do chwili obecnej. Składa się z trzech modułów. Pierwszy służy do gromadzenia danych źródłowych, drugi do wspomaganie redakcji roczników, a trzeci do udostępniania bazy danych PBL w internecie¹². Moduł gromadzenia danych źródłowych przeznaczony jest do wprowadzania, modyfikowania, usuwania i wy-

⁹ Tamże.

¹⁰ *Rozmowa z Maciejem Matysiakiem 13.06.2023*. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

¹¹ Jacek Biesiada, Maciej Matysiak, „*Polska Bibliografia Literacka*” w *bazie danych i Internecie...*, dz. cyt., s. 225.

¹² Tamże.

szukiwania rekordów bibliograficznych¹³. Tworzą go: formularze służące do wprowadzania określonych rodzajów rekordów bibliograficznych (książek, artykułów z czasopism, tekstów literackich publikowanych w czasopismach, filmów, sztuk teatralnych, audycji radiowych i programów telewizyjnych, imprez), formularz umożliwiający dodanie dowolnego rodzaju rekordu bibliograficznego oraz formularz przeznaczony do definiowania i modyfikowania wielopoziomowej struktury działów rzeczowych omawianej bibliografii¹⁴. Moduł wspomagający redakcję roczników PBL został wyposażony w mechanizm półautomatycznego redagowania działów PBL¹⁵. W tym celu programiści i dokumentaliści na podstawie zasad stosowanych w drukowanych tomach bibliografii ustalili parametry definiujące układ rocznika PBL. Były to między innymi hierarchiczna struktura działów i wewnętrzna struktura każdego działu (kolejność poszczególnych typów materiałów, sposób oznaczania relacji zachodzących między tekstami). W ten sposób baza danych wyposażona została w tak zwane schematy redakcji działów, które odpowiadają stosowanym w drukowanych tomach PBL instrukcjom dotyczącym redakcji działów. Moduł dostępu do PBL w internecie służy do udostępnienia zredagowanych roczników bibliografii oraz materiałów źródłowych gromadzonych na bieżąco do aktualnie opracowywanego rocznika¹⁶. W efekcie baza danych PBL ma trzy postaci: oprogramowanie i formularze służące do wprowadzania rekordów, bazę danych SQL wspomagającą redagowanie rekordów oraz stronę internetową, na której użytkownicy wyszukują opisy bibliograficzne i przeglądają zawartość działów. Dla przejrzystości wywodu w niniejszej rozprawie używam terminu „baza danych PBL” na określenie tych trzech postaci, odróżniając w razie potrzeby bazę danych i stronę internetową PBL.

¹³ *Ogólny projekt systemu informatycznego wspomagającego publikowanie roczników PBL...*, dz. cyt.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

Schematy redakcji opisów bibliograficznych obowiązujące w „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Tworząc bazę danych PBL, programiści i zespół autorski nie wykorzystali istniejącego formatu danych bibliograficznych, na przykład stosowanego wtedy przez biblioteki formatu MARC 21, ale zdecydowali się na opracowanie własnego formatu danych. Powstał on w wyniku zaadaptowania schematów opisów bibliograficznych obowiązujących w drukowanych tomach PBL. Do bazy danych przeniesione zostały także schematy redakcji działów osobowych i rzeczowych. Opisy bibliograficzne książek zamieszczane w drukowanych tomach mogły różnić się od siebie, ponieważ były przejmowane z różnych źródeł:

Zapisy książek wydanych w Polsce przejęto zasadniczo z Przewodnika Bibliograficznego, skracając je o pewne elementy (drukarnia, strony nlb. itp.) i nieznacznie adaptując. Elementy zmienione w stosunku do Przewodnika Bibliograficznego ujęto w nawiasy graniaste. Pozostawiono z zasady nazwiska współpracowników wydania (komentator, ilustrator itp.), pomijając jedynie rysowników okładek i obwolut. W wypadkach wątpliwych lub wymagających adnotowania pozycję sprawdzono z autopsji.

Zapisy książek wydanych za granicą przejęto z kartotek Instytutu Bibliograficznego w Warszawie, z Index Translationum oraz z bibliografii narodowych poszczególnych krajów. Korzystaliśmy tu również z informacji naszych korespondentów zagranicznych¹⁷.

W drukowanych tomach PBL przyjęto sposób graficznej prezentacji opisów bibliograficznych, który zakładał niepodawanie nazwiska autora książki podmiotowej. Pojawiało się ono tylko raz, jako nazwa hasła osobowego, i było wyróżnione wersalikami. Aby zaoszczędzić

¹⁷ Ewa Ziolkowa, *Wstęp*, „Polska Bibliografia Literacka za lata 1962/1963”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź–Warszawa 1966, s. VII.

papier potrzebny do wydania tak obszernej publikacji, jaką była PBL, stosowano liczne skróty. I tak dla przykładu opis bibliograficzny poematu Adama Mickiewicza wyglądał następująco: Grażyna. [Poemat]. Wstęp: J. Budzyńska. Wrocław. 62 Ossol., wyd. 5, s. 112, portr. Nasza Bibl.¹⁸. Opis bibliograficzny książki przedmiotowej zaklasyfikowanej do działu osobowego Adam Mickiewicz prezentował się tak: Fiszman S.: Archiwalia Mickiewiczowskie. Wrocław. 62 Ossol., s. 152, tabl. 32. Komitet Słowianozn. PAN¹⁹.

Elementy składające się na opis bibliograficzny zostały odwzorowane jako pola w formularzach służących do wprowadzania rekordów²⁰. Schematy znane z drukowanych tomów PBL w bazie wzbogacono o typy informacji dotąd pomijane, na przykład autor (w przypadku książek podmiotowych), tytuł (w przypadku artykułów z czasopism). Kolejność wyświetlania elementów opisu bibliograficznego na stronie internetowej PBL została przejęta z drukowanych tomów PBL i ustalona według obowiązujących wówczas norm opisu bibliograficznego. W przypadku opisu bibliograficznego stosowanego przez zespół autorski PBL znaczenie mają także znaki interpunkcyjne oddzielające jego poszczególne elementy. Elementy te, ułożone w odpowiedniej kolejności, tworzą tak zwane schematy redakcji. Schematy redakcji opisów bibliograficznych zostały zaprojektowane podczas prac nad bazą danych PBL i miały służyć do automatycznego generowania opisów bibliograficznych w kolejnych drukowanych rocznikach PBL. Po tym jak zapadła decyzja o rezygnacji z modułu służącego do składu komputerowego oraz drukowania bibliografii i o udostępnianiu bibliografii jedynie w internecie, schematy redakcji opisów bibliograficznych uwzględniające kolejność elementów opisów bibliograficznych oraz oddzielające je znaki interpunkcyjne nie były już potrzebne²¹. Nie usunięto jednak

¹⁸ „Polska Bibliografia Literacka za lata 1962/1963”..., dz. cyt., s. 260, poz. 3412.

¹⁹ Tamże, s. 261, poz. 3428.

²⁰ *Rozmowa z Maciejem Matysiakiem 20.04.2021...*, dz. cyt.

²¹ *Rozmowa z Maciejem Matysiakiem 13.06.2023...*, dz. cyt.

opracowanych i wprowadzonych do bazy danych schematów redakcji opisów bibliograficznych. Są one przykładem rozwiązania opracowanego na potrzeby bazy danych PBL, ale ostatecznie niezastosowanego zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem. Ślady takich rozwiązań nadal można znaleźć w bazie danych PBL. Omawiane tu schematy redakcji nie służą do generowania opisów bibliograficznych²². W bazie danych opisy bibliograficzne prezentowane są w postaciach, które nie funkcjonowały w drukowanych tomach PBL – na liście wyników wyszukiwania i w widoku pojedynczego rekordu. Kolejność typów informacji stosowana w tradycyjnej bibliografii została wykorzystana do ustalenia sposobu ich wyświetlania w widoku pojedynczego rekordu na stronie internetowej PBL (elementy wyświetlają się pionowo) i wzbogacona o dodatkowe elementy: działy osobowe i rzeczowe oraz rodzaje zapisów. W dalszej części rozdziału szczegółowo omówię wybrane schematy redakcji stosowane w drukowanych tomach PBL oraz w bazie danych, ponieważ ich adaptacja do wymogów programu komputerowego służącego do wprowadzania rekordów była jednym z działań mających na celu odwzorowanie układu drukowanych tomów PBL w bazie danych.

W bazie danych PBL w przypadku książek podmiotowych zapisany jest następujący schemat redakcji opisu bibliograficznego zaprojektowany z myślą o druku kolejnych roczników PBL: Autor: Tytuł. [Tytuł oryginału]. Opis współtwórców. Tomy. Wydanie (numer). Instytucja sprawcza. Wydawnictwo, Rok wydania, Opis fizyczny książki Seria wydawnicza Adnotacje.

Opisy bibliograficzne funkcjonują w PBL w dwóch miejscach: w formularzach służących do wprowadzania rekordów do bazy danych (dostępnych tylko dla bibliografów) oraz na stronie internetowej PBL (dostępnej dla bibliografów i użytkowników bibliografii). W formularzu istnieją pola dedykowane poszczególnym typom informacji tworzącym opis bibliograficzny. Natomiast na stronie internetowej PBL opisy bibliograficzne pojawiają się: na liście wyników wyszukiwa-

²² Tamże.

nia (opis skrócony) oraz w widoku pojedynczego rekordu (elementy opisu bibliograficznego wyświetlane pionowo). Te same elementy opisu bibliograficznego pojawiają się w formularzu służącym do wprowadzania rekordów do bazy danych, na liście wyników (tutaj prezentowany jest skrócony opis bibliograficzny) i w widoku pojedynczego rekordu, ale kolejność pól w tych trzech miejscach jest inna. W formularzu „Książki” kolejność pól odzwierciedla kolejność poszczególnych typów informacji podawanych w „Przewodniku Bibliograficznym”²³. Formularz ten służy do wprowadzania rekordów książek podmiotowych, przedmiotowych oraz „utworów”. Do niedawna bibliografowie wszystkie opisy bibliograficzne w całości tworzyli, wpisując dane ręcznie, a taki układ pól w formularzu ułatwiał i przyspieszał wprowadzanie rekordów książek. Kolejność typów informacji, ustalona w schematach redakcji opisów bibliograficznych zaprojektowanych z myślą o druku tomów PBL, została wykorzystana do zaprojektowania widoku pojedynczego rekordu na stronie internetowej PBL. Przy czym nie można tu powiedzieć o tym, że schematy redakcji zostały wdrożone i to one decydują o zastosowanym układzie informacji. Stanowią wzór wzbogacony o działy osobowe i rzeczowe oraz rodzaje zapisów. Rozbieżności w kolejności informacji w formularzu i na stronie internetowej PBL pokazuje przykład poematu Adama Mickiewicza *Grażyna*, wydanego w 1990 roku, czyli znajdującego się w bazie danych PBL, prezentowany na fotografiach 6–8.

Schemat redakcji książki przedmiotowej w dziale osobowym w bazie danych prezentuje się następująco: Autor: Tytuł. Opis współtwórców. Tomy. Wydanie (numer). Instytucja sprawcza. Wydawnictwo, Rok wydania, Opis fizyczny książki Seria wydawnicza Adnotacje. Natomiast schemat redakcji książki przedmiotowej w dziale rzeczowym w bazie danych zawiera dodatkowo tytuł oryginału zapisany w nawiasie kwadratowym po tytule i przed opisem współtwórców. Podobnie jak w przypadku opisu bibliograficznego książki

²³ Rozmowa z Beatą Latosińską 26.07.2023. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

Fot. 6 Rekord książki Adama Mickiewicza Grażyna na w formularzu „Książki”
Źródło: Materiały własne

The screenshot shows a detailed record for the book 'Grażyna. Powieść litewska' by Adam Mickiewicz. The record includes fields for author (Mickiewicz Adam), title (Grażyna. Powieść litewska), year (1990), and publisher (Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wrocław). It also lists the series (Hasła osobowe (literatura polska) - M) and the record number (120173). The record is categorized as a 'Książki' (Books) record.

WYSZUKANE ZAPISY

Zastosowane kryterium: **Nazwisko twórcy: Mickiewicz Adam**
Możesz zmienić zakres lat: 1990 do 1990 **SZUKAJ**

PBL ON-LINE

Spis działów
Indeks nazwisk
Indeks rzeczowy
Kartoteka czasopism
Kartoteka teatrów
Kartoteka wydawnictw
Szukaj tytułu/słowa

Transliteracja

O PBL ŹRÓDŁA DANYCH O PRACOWNI WYDAWNICTWO IBL KONTAKT

English version

Hasła osobowe (literatura polska) / Hasła osobowe (literatura polska) - M

Mickiewicz Adam

książki twórcy (alfabet tytułów)

- książka twórcy: Mickiewicz Adam: **Bajki**. 1990 [SZUKAJ](#)
- książka twórcy: Mickiewicz Adam: **Grażyna. Powieść litewska**. 1990 [SZUKAJ](#)
- książka twórcy: Mickiewicz Adam: **Grażyna. Powieść litewska**. 1990 [SZUKAJ](#)
- książka twórcy: Mickiewicz Adam: **Konrad Wallenrod. Geschichtliche Erziehung aus Litauens und Preussens Vorzeit**. 1990 [SZUKAJ](#)
- książka twórcy: Mickiewicz Adam: **Pan Tadeusz czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z r. 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem**. 1990 [Wyd. wg edycji Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1981...] [SZUKAJ](#)
- książka twórcy: Mickiewicz Adam: **Pan Tadeusz czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z r. 1811 i 1812, we dwunastu księgach wierszem**. 1990 [Przedr.fotooffsetowy, oryg.: Paryż 1834...] [SZUKAJ](#)
- książka twórcy: Mickiewicz Adam: **Pan Tadeusz or the last foray in Lithuania. A tale of the gentry in the years 1811 and 1812 = Pan Tadeusz czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem**. 1990 [SZUKAJ](#)
- książka twórcy: Mickiewicz Adam: **Pan Tadeusz**. 1990 [SZUKAJ](#)
- książka twórcy: Mickiewicz Adam: **Sonetny erotyczny**. 1990 [Przedr. faks. wyd., Warszawa 1897...] [SZUKAJ](#)
- książka twórcy: Mickiewicz Adam: **[Sonety] Sonety**. 1990 [Tumacze: Ivan Bunin, V. Khodasevich, Mikhail Lermontov, VII pel'm Lev...] [SZUKAJ](#)
- książka twórcy: Mickiewicz Adam: **[Wybór utworów] Grażyna. Słikotvoreniya i poemy**. 1990 [Tumacze: Pavel Antokol'skiy, N. Aseev, Valerij Brjusov, Ivan Bunin...] [SZUKAJ](#)

Fot. 7. Rekord książki Adama Mickiewicza Grażyna na liście wyników wyszukiwania
Źródło: Materiały własne

POLSKA BIBLIOGRAFIA LITERACKA
Instytut Badań Literackich PAN w Warszawie, Pracownia Bibliografii Bieżącej w Poznaniu

DOSTĘP ON-LINE DO PBL

Materiał dostępny za lata 1989-2012

| Spis działów | Indeks nazwisk | Indeks rzeczowy | Kartoteka czasopism | Kartoteka teatrów | Kartoteka wydawnictw | Szukaj tytułu |

INFORMACJE SZCZEGÓLWIE O ZAPISIE

PBL ON-LINE

Spis działów
Indeks nazwisk
Indeks rzeczowy
Kartoteka czasopism
Kartoteka teatrów
Kartoteka wydawnictw
Szukaj tytułu/słowa

Transliteracja

Dział bibliografii: Hasła osobowe (literatura polska)
- Hasła osobowe (literatura polska) - M
Rodzaj zapisu: książka twórcy (podmiotowa)
Hasło osobowe: Mickiewicz Adam - szczygóły
Autor: Mickiewicz Adam - szczygóły
Tytuł: **Grażyna. Powieść litewska**
Osoby współtwórczące: Wstęp i komentarz: Marian Urśel
Wydawnictwo: Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Rok wydania: 1990
Opis fizyczny książki: 86 s.
Seria wydawnicza: (Nasza Biblioteka)
Numer zapisu: 120173 (M5)

Fot. 8. Widok pojedynczego rekordu książki Adama Mickiewicza Grażyna
Źródło: Materiały własne

podmiotowej opis bibliograficzny książki przedmiotowej, stworzony według schematu redakcji, wykorzystany został do ustalenia kolejności elementów opisu bibliograficznego wyświetlanego na stronie internetowej w widoku pojedynczego rekordu (elementy wyświetlają się pionowo) i poprzedzony jest informacją o dziale bibliografii, do którego zaklasyfikowana została książka, oraz o rodzaju zapisu (może to być jeden z pięciu rodzajów zapisu: „książka o danym filmie”, „książka o twórcy (przedmiotowa)”, „książka o utworze”, „książka w haśle rzeczowym”, „książka wywiad”). W przypadku rekordu książki przedmiotowej rozbudowana jest adnotacja zawierająca spis zawartości publikacji. Przykładem zastosowania omawianego tu schematu redakcji oraz innej kolejności pól w formularzu do wprowadzania danych jest rekord książki *Romantycy i Europa. Marzenia, doświadczenia, propozycje* pod redakcją Marty Piwińskiej, zaprezentowany na fotografiach 9 i 10.

Schemat redakcji opisów bibliograficznych materiałów z czasopism, stosowany w drukowanych tomach PBL, był szczegółowy i zakładał stosowanie skrótów oraz pomijanie niektórych informacji w celu oszczędności papieru. Dbano przy tym o to, by nie odbywało się to ze szkodą dla czytelności. I tak, jeśli chodzi o technikę zapisu źródła bibliograficznego, metoda bibliograficzna PBL zakładała, że:

Tytuły źródeł czasopiśmienniczych oznaczone są (...) w tekście skrótami konwencjonalnymi, np. *PmL62* = Pamiętnik Literacki 1962, *JP59* = Język Polski 1959 itd. Rozwiązania skrótów podaje lista źródeł.

Skrót roku do dwóch ostatnich cyfr zastosowano również (ale już tylko dla lat 1962 i 1963) w adresach wydawniczych druków zwartych oraz przy tytułach czasopism podanych w pełnym brzmieniu.

Liczba następna oznacza numer czasopisma, kolejna, oddzielona dwukropkiem stroną, np.: 4:7-11 = nr 4 s. 7-11. W przypadku podania tylko numeru (np. kilka kolejnych numerów) lub tylko strony (dot. np. roczników) stosowano zasadę:

Fot. 9 Rekord książki Romantycy i Europa. Marzenia, doświadczenia, propozycje pod redakcją Marty Piwińskiej na w formularzu „Książki”
Źródło: Materiały własne

POLSKA BIBLIOGRAFIA LITERACKA
Instytut Badań Literackich PAN w Warszawie, Pracownia Bibliografii Dziełowej w Poznaniu

DOŚPIĘCIE ON-LINE DO PBL

Material dostępny za lata 1989-2012

| [Sols działów](#) | [Indeks nazwisk](#) | [Indeks rzeczowy](#) | [Kartoteka czasopism](#) |
| [Kartoteka teatrów](#) | [Kartoteka wydawnictw](#) | [Szukaj tytułu](#) |

INFORMACJE SZCZEGÓLWNE O ZAPISIE

Dział bibliografii: Historia literatury (literatura polska)
- Romantyzm
Rodzaj zapisu: książka w hasle rzeczowym
Tytuł: **Romantycy i Europa. Marzenia, doświadczenia, propozycje**
Osoby współtworzące: Pod red. Marty Piwińskiej
Wydawnictwo: Warszawa: Fundacja Akademia Humanistyczna
Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN
Rok wydania: 2006
Opis fizyczny: s. 274 s., il.
Adnotacje: - Wstęp. Silva rerum. - Marzenia. Mikołaj Sokolowski; Filomackie marzenie o "dziejnej Europie"; - Marek Bielecki; Granica romantyzmu - Rekonesans. - Doświadczenia. Alina Witkowska; Emigracyjne doświadczenie biedy i bogactwa. - Jarosław Marek Rymkiewicz; Mochacki, Ostregi i rewolucja. Trzy fragmenty. - Danuta Zawadzka; Emigracja w listach Leleweła. - Dorota Śliwicka; Mickiewicz na uniwersytecie. Leszek Kuć; Mickiewicz wobec tradycji legiunowej. Miejsce Legionu Polskiego Adama Mickiewicza w polskiej tradycji poństańczo-niepodległościowej XIX wieku. - Alina Kowalczykówna; Słowacki a polityka europejska, czyli o sprawnym gospodarzeniu informacją w "czasach burzliwych". - Marta Zielińska; Europa widziana z zewnątrz (Ignacy Domeyko). - Propozycje. Maciej Gołąb; Fryderyk Chopina propozycje dla Europy. - Monika Rudań-Grodzka; Europejska przygoda Słowian w świetle "Prelekcji paryskiej" Adama Mickiewicza. Słowiańszczyzna zniewolona. - Aleksander Nawarecki; Do Europy! Panie bracie. - Marta Piwińska; Propozycje Mochackiego. - Kazimiera Szczuka; Matka Polka w Europie: między masochizmem a rewolucją. - Maria Janion; Pozegnanie z Polską?
Proweniencja: Rekord powstał w oparciu o ewentualne dane bibliograficzne Biblioteki Narodowej (<https://data.bn.org.pl>)
Numer zapisu: 1359098 (IMP)

PBL ON-LINE
Spis działów
Indeks nazwisk
Indeks rzeczowy
Kartoteka czasopism
Kartoteka teatrów
Kartoteka wydawnictw
Szukaj tytułu/słowa
Transliteracja

**O PBL
ŹRÓDŁA DANYCH
O PRACOWNI
WYDAWNICTWO IBL
KONTAKT**

English version

Fot. 10 Widok pojedynczego rekordu książki Romantycy i Europa. Marzenia, doświadczenia, propozycje pod redakcją Marty Piwińskiej

ŻL62 17-19 = Życie Literackie 1962 nr 17-19,

RkL61 s. 101-17 = Rocznik Literacki 1961 s. 101-117.

Przy tytułach niektórych roczników oraz czasopism wydawanych nieregularnie, których jeden tom składa się nieraz z zeszytów wydanych w różnych latach, zastąpiono rok wydania liczbą tomu, np.:

ZRL t. 4 2:7-10 = Zagadnienia Rodzajów Literackich, tom 4 z. 2 s. 7-10²⁴.

Zgodnie z metodą bibliograficzną PBL, aby zaoszczędzić papier potrzebny do druku, w opisie materiałów z czasopism pomijano niektóre typy informacji:

W tekstach literackich pominięto z zasady datowanie utworów, a dedykacje pozostawiono jedynie w tych przypadkach, gdy dostarczały materiału do indeksu osobowego, tj. zawierały pełną formę nazwiska.

Tytuły artykułów i recenzji w grupie opracowań literackich podane są tylko wtedy, gdy charakteryzują one bliżej ich zawartość.

Przy kilku kolejno uszeregowanych artykułach jednego autora nazwisko jego podano tylko przy pierwszej pozycji, następne opatrując formułą [Id.], np.:

Smak S.: Ludowość utworów literackich K. Miarki. Zs63 3:381-90. – [Id.]: Pisarstwo K. Miarki dla ludu. KwO63 1: 21-30²⁵.

W przypadku schematu opisu bibliograficznego artykułów z czasopism na potrzeby bazy danych PBL wprowadzono zmiany w stosunku do schematu stosowanego w tradycyjnej bibliografii. Liczba

²⁴ Ewa Ziomkova, *Wstęp...*, dz. cyt., s. IX.

²⁵ Tamże, s. IX-X.

znaków w polach tworzących formularze służące do wprowadzania rekordów do bazy danych nie jest ograniczona, więc nie było również konieczności oszczędzania miejsca i skracania opisów. Dlatego zespół autorski zrezygnował ze stosowania niektórych skrótów i pomijania tytułów. W bazie danych przyjął następujący schemat opisu bibliograficznego artykułów z czasopism: Autor: Tytuł. Opis współtwórców. Źródło [Adnotacje]. Poszczególne rodzaje tekstów literackich publikowanych w czasopismach mają własne schematy redakcji opisu bibliograficznego. Dla wierszy i prozy ustalono następującą kolejność elementów: Tytuł całości [Komentarz całości] Tytuł. Opis współtwórców. Źródło [Adnotacje]. Dla tekstów paraliterackich twórcy schemat jest następujący: [Rodzaj tekstu paraliterackiego] Tytuł. Opis współtwórców. Źródło [Adnotacje]. Opis bibliograficzny twórczości pozaliterackiej składa się z elementów: Tytuł. Opis współtwórców. Źródło. Przy czym w polu Źródło znajdują się: skrót czasopisma (nie wyświetla się na stronie internetowej PBL, wykorzystywany jest tylko przez bibliografów podczas wprowadzania rekordu do bazy danych), tytuł czasopisma, rok, numer i zakres stron.

Schematy redakcji opisów bibliograficznych przeniesione z drukowanych tomów bibliografii są przykładem rozwiązania, które nie do końca znalazło zastosowanie w bazie danych. Początkowo w bazie schematy miały być takie jak w tradycyjnej bibliografii, ale wzbogacone o niezbędne informacje, wcześniej pomijane z powodu zastosowanego układu graficznego. Jednak po tym jak zrezygnowano z drukowania kolejnych roczników, nie zostały one wdrożone w pierwotnej formie. Choć wykorzystano je do ustalenia typów informacji tworzących opisy bibliograficzne, w różnych przestrzeniach bazy danych są stosowane niekonsekwentnie. Powodem tej sytuacji jest to, że formularze i wyniki wyszukiwania oraz widoki pojedynczych rekordów służą innym celom. Formularze wykorzystywane są do tworzenia rekordów. Aby ułatwić i przyspieszyć ich wprowadzanie, układ pól nawiązuje do kolejności elementów opisów bibliograficznych stosowanej w „Przewodniku Bibliograficznym”, z którego bibliografowie przejmują opisy bibliograficzne książek.

Natomiast kolejność elementów opisu bibliograficznego zastosowana na stronie internetowej miała służyć odtworzeniu układu stosowanego w drukowanej bibliografii i prezentowaniu opisów w postaci zgodnej z obowiązującymi normami opisu bibliograficznego. Baza danych nie jest jednakże linearna, tak jak drukowana bibliografia. Posiada dodatkowe przestrzenie: listę wyników wyszukiwania, widok zawartości działu i widok pojedynczego rekordu. Aby lista wyszukiwania była funkcjonalna (niezbyt szczegółowa i przez to za długa), ustalono inny, skrócony schemat wyświetlanych informacji (fot. 7) niż ten, który obowiązuje w wyniku pojedynczego rekordu (fot. 8 i 10). Kształt opisów bibliograficznych prezentowanych w tych dwóch przestrzeniach różni się od siebie także w zakresie znaków interpunkcyjnych. Znaki te są uwzględnione w schematach redakcji opisów bibliograficznych, ale nie mają zastosowania w widoku pojedynczego rekordu. Nie oddzielają poszczególnych elementów opisu bibliograficznego, bo zrezygnowano z ich poziomego układu. Zamiast znaków interpunkcyjnych elementy występują w ustalonej kolejności w układzie pionowym. To pokazuje, że na stronie internetowej brakuje powtarzalności postaci, w jakiej prezentowane są te same opisy bibliograficzne.

Chcę także zaznaczyć, że ustalenie listy elementów opisu bibliograficznego oraz ich kolejności było przedmiotem pracy zespołu autorskiego na etapie przygotowania i wdrożenia bazy danych PBL. Zastosowane schematy odwołują się do tych stosowanych w drukowanych tomach bibliografii i są zgodnie z normami obowiązującymi w tamtym czasie, czyli w latach 90. Niestety nowa, obowiązująca obecnie norma opisu bibliograficznego, czyli Międzynarodowy Znormalizowany Opis Bibliograficzny ISBD (*International Standard Bibliographic Description*), wprowadzona w 2011 roku, nie została zastosowana w omawianej bibliografii. W tej sytuacji opisy bibliograficzne zawarte w PBL nie uwzględniają niektórych obowiązkowych danych, takich jak identyfikatory ISBN, ISSN oraz DOI (*Digital Object Identifier*).

Schematy redakcji działów osobowych i rzeczowych „Polskiej Bibliografii Literackiej”

W drukowanych tomach PBL obowiązywał następujący schemat redakcji działu osobowego, czyli kolejność poszczególnych typów publikacji:

Hasło autorskie rozpoczyna się od wyszczególnienia utworów autora wydanych w formie książkowej. Za każdą pozycją zgromadzono jej recenzje. (...)

W razie potrzeby pozycje książkowe objaśniono adnotacją określającą gatunek literacki, tematykę itp. Adnotacje te stosowano z zasady tylko przy pierwszym wydaniu książki.

Zawartość zbiorów podano tylko przy drukach trudno dostępnych (wydania emigracyjne, bibliofilskie itp.) oraz w szczególnie istotnych przypadkach.

Teksty autora przejęte ze źródeł czasopiśmienniczych zebrano w następujących grupach: wiersze (W:), proza (P:) i teksty paraliterackie. Gatunek literacki określono jedynie przy tekstach dramatycznych (podtytuł lub adnotacja „tekst scen.”) oraz przy cyklach drobniejszych utworów objętych wspólnym tytułem, dla odróżnienia ich od powieści odcinkowych. Niekiedy zastosowano zapisy zbiorcze dla jednorodnych grup tekstów, obejmując je wspólnym umownym tytułem podanym w nawiasie graniastym, np.: [Korespondencje z Francji], [Fraszki], [Felietony muzyczne] itp.

Przy większej ilości tekstów zamieszczonych w jednym źródle, wysuwało jego skrót na początek akapitu, podając za dwukropkiem poszczególne pozycje oddzielone średnikami, np.:

W: *GłO62*: Obrazki olsztyńskie, 308:6; *GłO63*: I znów chciałbym być sobą, 123:4; Pragnienie, 265:4; Wyznanie antykwietniowe, 123-4.

W dziale literatur obcych postępowano podobnie przy większej ilości tekstów przełożonych przez jednego tłumacza, np.:

P: Tł. W. Wąsowska: Człowiek, który pamięta. *GłK62* 43-46; Śmiech. *PanPn62* 20:14.

P: *Wt63*: Tł. M. Markuszewicz: Humanista, 2:2-3; Mieszkańcy ziemi, 11:2-4.

Bezpośrednio za tekstami zgromadzono opracowania o autorze, grupując je następująco: druki zwarte omawiające ogólnie biografię lub twórczość autora, opracowania ogólne zawarte w źródłach czasopiśmienniczych, korespondencja (listy do autora), wywiady, omówienia poszczególnych utworów i recenzje książek wydanych w latach poprzednich (poprzedzone ich spacjowanymi tytułami). Materiał dotyczący zgonu i pogrzebu pisarza zgromadzono z zasady w osobnych akapitach. Listy autora i wszelkie jego relacje o własnej twórczości zamieszczono w grupie tekstów paraliterackich, odpowiednio je adnotując.

W opracowaniach o autorze pozostawiono pełne tytuły w zapisach książek. Tytuły artykułów wymieniono tylko wtedy, gdy określały bliżej ich zawartość. Nazwisko i imię hasłowe skracano w tekście do inicjałów²⁶.

W bazie danych odwzorowano schematy redakcji działów osobowych i rzeczowych stosowane w drukowanych tomach PBL. Obowiązują one zarówno w widoku prezentującym wszystkie rekordy wprowadzone do danego działu, jak i na liście wyników wyszukiwania. Schemat redakcji działu osobowego wygląda następująco: książki twórcy (podmiotowe), ich recenzje, wiersze twórcy, proza twór-

²⁶ Ewa Ziomkova, *Wstęp...*, dz. cyt., s. x.

cy, listy, teksty paraliterackie twórcy, adaptacja utworu, twórczość pozaliteracka, książki o twórcy (przedmiotowe), artykuły w haśle rzeczowym dotyczące książki o twórcy (przedmiotowej), recenzje książki o twórcy (przedmiotowej), artykuły o twórcy, ikonografia, jubileusz, imprezy, wywiady, zgon, przywołania utworów i książek (czyli „odwołania” i „utwory”), artykuły o utworze, książki o utworze, kult, imprezy kultowe, konkursy kultowe, korespondencja. Muszę zaznaczyć, że schemat zawiera wszystkie typy publikacji uwzględniane kiedykolwiek w bazie danych. W czasie jej funkcjonowania zespół autorski PBL wraz z programistą wprowadzał uproszczenia i udoskonalenia. Jednak zmiany te nie zawsze wiązały się z usuwaniem czy edycją rekordów wprowadzonych do bazy do tej pory. Ślad po funkcjonujących niegdyś rozwiązaniach został między innymi w schematach redakcji. Przykładami są takie rodzaje zapisów jak: „jubileusz”, „imprezy kultowe”, „konkursy kultowe”, które obecnie nie są odnotowywane w PBL lub wprowadza się je jako inne typy zapisów.

Ze względu na różny zakres poszczególnych działów rzeczowych PBL w drukowanych tomach bibliografii obowiązywały schematy redakcji dedykowane różnego rodzaju działom. Takie samo rozwiązanie zastosowano w bazie danych PBL. Na jej potrzeby opracowano dwanaście schematów redakcji działów rzeczowych, które różnią się typami rekordów uwzględnianymi w danym dziale rzeczowym. Dla porównania podam przykłady schematów: działu rzeczowego (podstawowego) zawierającego książki i materiały z czasopism, działu rzeczowego zawierającego „odwołania” oraz działu rzeczowego „Film”.

Układ działu rzeczowego zawierającego książki i materiały z czasopism zakłada prezentację poszczególnych typów rekordów w następującej kolejności: książki, ich recenzje, materiały czasopiśmiennicze, imprezy, artykuły o imprezie. Schemat działu rzeczowego zawierającego „odwołania” tworzą: książki, ich recenzje, „odwołania”, książki dotyczące „odwołań”, artykuły dotyczące „odwołań”, imprezy, artykuły o imprezie, nagrody, artykuły o nagrodzie, materiały czasopiśmiennicze. W dziale rzeczowym „Film” materiały wyświetlane są w następującej kolejności: opis filmu, książki o filmie, materiały ogólne o filmie, recenzje filmu.

Pojawiające się w przywołanych schematach „odwołanie” to taki typ rekordu, który używany jest w działach osobowych oraz rzeczowych PBL i grupuje rekordy publikacji na dany temat. Wówczas tytuł „odwołania” nadawany jest przez bibliografa, redaktora działu, do którego trafia „odwołanie” i który ma za zadanie dbać o poprawność zakresu działu. Przykładem może być „odwołanie” w dziale rzeczowym „Omówienie dorobku kinematografii polskiej po 1980 roku”, które nosi tytuł „Omówienia udziału filmów polskich w międzynarodowych festiwalach”. „Odwołania” stosowane są również wówczas, gdy z powodu ograniczeń technicznych bazy danych PBL nie można lub niewskazane jest dodawanie w hierarchicznej strukturze działów PBL kolejnych działów podrzędnych. W takiej sytuacji dodawane są „odwołania”, które grupują rekordy materiałów bibliograficznych dotyczących na przykład działalności czasopism, instytucji kulturalnych, wydawnictw, grup literackich, doktoratów honoris causa, obcych realizacji polskiego dramatu. „Odwołania” dotyczące konkretnych czasopism stanowią istotną część działów: „Czasopisma do r. 1939”, „Czasopisma w l. 1939–1945”, „Czasopisma współczesne (W kraju)”, „Czasopisma współczesne polskie (Za granicą)”, „Czasopisma wydawane poza cenzurą”. Wówczas „odwołanie” ma postać tytułu czasopisma, a w niektórych przypadkach, aby umożliwić identyfikację pisma, podawane są również miejsce wydawania i lata działalności. Zastosowanie rodzaju zapisu „odwołanie” pozwoliło na odwzorowanie w przestrzeni cyfrowej zasady gromadzenia materiałów powiązanych tematycznie w ramach całości, stosowanej w drukowanych tomach PBL. Podobną funkcję pełni rodzaj zapisu „utwór”. Odnosi się on do utworu literackiego rozumianego jako abstrakcyjny byt, a nie jako konkretne wydanie, wówczas mamy bowiem do czynienia z rodzajem zapisu „książka twórcy (podmiotowa)”. Pod rodzajem zapisu „utwór” grupowane są rekordy książek i artykułów z czasopism omawiających utwór.

Podobnie jak w przypadku schematów redakcji opisów bibliograficznych, zaadaptowanie w bazie danych schematów redakcji działów osobowych i rzeczowych funkcjonujących w drukowanych tomach

PBL służyło stworzeniu w przestrzeni cyfrowej wiernej kopii tradycyjnej bibliografii. Zawartość działów osobowych i rzeczowych można czytać tak jak tekst drukowanej bibliografii. Niestety wraz z rozwojem bibliografii i zwiększaniem liczby rekordów w niej zawartych rozwiązanie to staje się coraz mniej funkcjonalne. Widoki zawartości większości działów i wyniki wyszukiwania wielu popularnych fraz prezentowane są w postaci długiej listy opisów bibliograficznych, którą nie sposób dokładnie przeanalizować. Bardziej użyteczne byłoby wyposażenie bazy danych PBL w możliwość filtrowania i sortowania wyników wyszukiwania, tak jak ma to miejsce w innych źródłach informacji dostępnych w internecie, na przykład w katalogach bibliotecznych, i do czego przyzwyczajeni są użytkownicy.

Budowa formularzy służących do wprowadzania rekordów

Moduł gromadzenia danych źródłowych składa się z pięciu formularzy służących do wprowadzania do bazy danych rekordów różnych typów materiałów bibliograficznych. Są to formularze: „Książki” (do wprowadzania rekordów książek podmiotowych i przedmiotowych oraz utworów); „Teksty twórców w czasopismach” (do wprowadzania rekordów tekstów literackich i paraliterackich); „Filmy, sztuki, audycje” (do wprowadzania rekordów filmów, sztuk teatralnych i telewizyjnych, audycji radiowych oraz programów telewizyjnych); „Imprezy” (do wprowadzania rekordów konkursów, nagród, odznaczeń, plebiscytów, festiwali, konferencji, wystaw i innych wydarzeń kulturalnych); „Inne zapisy” (do wprowadzania rekordów materiałów z czasopism oraz „odwołań”). Jest też szósty formularz: „Dowolny zapis”, czyli uniwersalny formularz łączący funkcje pięciu wymienionych wcześniej, który umożliwia dodanie i edycję rekordów materiału bibliograficznego każdego z wymienionych powyżej typów.

Na bazę danych składają się także kartoteki: twórców (pisarzy, badaczy literatury, reżyserów, aktorów, scenografów), autorów publikacji, współtwórców (tłumaczy, redaktorów, ilustratorów itp.),

źródeł bibliograficznych, wydawnictw, filmów, wytwórni filmowych, teatrów, działów osobowych i rzeczowych. Informacje wprowadzane w formularzach do pól połączonych z kartotekami są indeksowane i można je przeszukiwać. Daje to także możliwość przetwarzania danych zgromadzonych w bazie PBL.

Celem zespołu autorskiego PBL i programistów z Instytutu Informatyki Politechniki Poznańskiej było opracowanie formularzy, które umożliwią stworzenie rekordu uwzględniającego wszystkie typy informacji tworzące opis bibliograficzny w drukowanych tomach PBL. Dlatego formularze składają się z pól dedykowanych poszczegól­nym typom informacji, choć niestety nie każda informacja jest klasyfikowana w osobnym polu. Część pól to pola tekstowe, w które bibliografowie wpisują dane. Inne pola połączone są z wymienionymi wyżej kartotekami. Wówczas pola te uzupełnione są imionami i nazwiskami, tytułami źródeł bibliograficznych, nazwami teatrów oraz działów osobowych i rzeczowych PBL pochodzącymi z kartotek.

Budowę formularzy przedstawię na przykładzie formularza „Książki” (fot. 6 i 9), który jest najbardziej rozbudowanym formularzem spośród wszystkich. Składa się on z pól: rodzaj zapisu („książka o danym filmie”, „książka o twórcy (przedmiotowa)”, „książka o utworze”, „książka twórcy (podmiotowa)”, „książka w hasle rzeczowym”, „książka wywiad”, „utwór”), dział (do wyboru działu rzeczowego), twórca (do wyboru działu osobowego), autorzy książki, tytuł, tytuł oryginału, język (publikacji), osoby współtworzące (umożliwia wybór funkcji osoby współtworzącej oraz nazwisk i imion z kartoteki współtwórców – informacje z tego pola trafiają do kartoteki, ale nie wyświetlają się w rekordzie książki), opis (w tym polu powielane są informacje o współtwórcach, zawartość tego pola wyświetla się w rekordzie książki), wydanie, tomy, instytucja (sprawcza), wydawnictwo (wybierane z kartoteki wydawnictw), rok wydania, opis fizyczny, seria wydawnicza, dotyczy teatru (karta teatru wybierana z kartoteki teatrów), hasła przekrojowe i słowa kluczowe do indeksu rzeczowego, osoby do indeksu (nazwiska i imiona wpisane w tym polu nie trafiają do kartoteki, ale można je wyszukać poprzez indeks nazwisk), dotyczy

innego zapisu (w tym polu można stworzyć relację między rekordem książki a innym rekordem z bazy danych, na przykład „utworem”), adnotacje (przeznaczone na informacje o zawartości książki, wykaz artykułów książki zbiorowej, innego rodzaju uwagi na temat książki).

Mimo że formularz ten składa się z pól przeznaczonych na szczegółowe dane, nie wszystkie typy informacji o książce otrzymały dedykowane pola. W niektórych wprowadza się kilka rodzajów informacji, na przykład w polu tytuł w przypadku „książki twórcy (podmiotowej)” podawany jest także gatunek literacki (zapisywany w nawiasie kwadratowym, od tytułu oddzielony kropką), w polu opis fizyczny zapisywana jest także informacja o proweniencji, w polu adnotacje poza informacjami o zawartości książki umieszczane są innego typu uwagi, na przykład o tym, że książka jest monografią pokonferencyjną. Takie rozwiązanie przysparza pracy użytkownikom i utrudnia bibliografom tworzenie w bazie danych zapytań w języku SQL i przygotowywanie zestawów danych bibliograficznych. Brak pola dedykowanego gatunkom literackim oraz brak na stronie internetowej PBL filtrów służących do zawężania wyników wyszukiwania sprawia, że użytkownik poszukujący utworów napisanych w określonym gatunku literackim i wydanych w postaci książki nie może w łatwy sposób przeprowadzić kwerendy. Konieczne jest wyszukanie wszystkich rekordów zawierających w tytule interesujący go gatunek literacki i przeprowadzenie czasochłonnej analizy wyniku.

Nowe narzędzia, które pojawiły się w bazie danych „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Prac nad stworzeniem koncepcji bazy danych nie poprzedzono badaniem potrzeb i oczekiwań użytkowników. Jak już pisałam, intencją zespołu autorskiego PBL współtworzącego tę koncepcję było odzworowanie drukowanego rocznika PBL i zaspokojenie informacyjnych potrzeb użytkowników „w tym samym zakresie, jak w przypadku

korzystania z drukowanej bibliografii”²⁷. Dlatego w bazie danych PBL w zakresie organizacji materiału bibliograficznego i sposobu jego prezentacji odtworzono układ drukowanego rocznika. Wprowadzono także nowe narzędzia, które oferowało nowe medium, czyli internet. Beata Domosławska i Zyta Szymańska wskazały na następujące innowacje wprowadzone do PBL dzięki stworzeniu bazy danych:

- wykonana automatycznie redakcja PBL skróciła ten etap pracy (materiał widoczny jest w Internecie w ciągu doby od momentu wprowadzenia); polepszyła się jakość i zwiększyła się szybkość udostępniania informacji bibliograficznych;
- zwiększyła się liczba sposobów przeszukiwania PBL (wiele ścieżek dostępu do informacji bibliograficznych), z korzyścią dla użytkowników;
- pojawiła się możliwość podawania pełnych informacji, bez stosowania skrótów, w przeciwieństwie do objętościowych ograniczeń, jakie miały miejsce w wersji drukowanej PBL;
- możliwe jest dalsze usprawnianie udostępniania i przeszukiwania bazy PBL (reagowanie na potrzeby użytkowników);
- uległ zmianie sposób sporządzania indeksów (w momencie zapisywania każdy rekord jest indeksowany, a indeksy sporządzane są już w trakcie wprowadzania opisu);
- zmienił się odbiorca PBL (może nim być teraz każdy użytkownik Internetu) i dostępność (z ok. 500 egz. drukowanych, do kilkudziesięciu tysięcy odwiedzin witryny miesięcznie)²⁸.

²⁷ Beata Domosławska, Zyta Szymańska, „Polska Bibliografia Literacka” on-line..., dz. cyt.

²⁸ Tamże.

Warto zauważyć również, że w bazie danych PBL wykorzystano nowe możliwości, jakie dawała baza danych, i wprowadzono nowe narzędzia, takie jak: zawężanie wyników do jednego lub kilku roczników oraz nowe kategorie wyszukiwawcze (wymienione przez cytowane badaczki). Na stronie internetowej PBL materiały bibliograficzne można wyszukiwać na siedem sposobów. Poprzez: przeglądanie zawartości działów osobowych i rzeczowych (to nawiązanie do sposobu przeglądania stosowanego w drukowanych tomach PBL); indeks nazwisk (umożliwia znalezienie materiałów bibliograficznych, w których osoba występuje w funkcji twórcy, autora, współtwórcy, osoby wymienionej w adnotacjach i tytułach); indeks rzeczowy (jest to lista haseł przekrojowych i słów kluczowych, która nie pokrywa się z listą działów rzeczowych); kartotekę czasopism (daje możliwość przeglądania opisów bibliograficznych materiałów publikowanych w opracowywanych przez PBL źródłach bibliograficznych); kartotekę teatrów (pozwala na przeglądanie opisów bibliograficznych materiałów dotyczących działalności teatru, spektakli wystawianych przez teatr i ich recepcji); kartotekę wydawnictw (umożliwia przeglądanie opisów bibliograficznych książek wydanych przez dane wydawnictwo); szukaj tytuł / słowa w tytule (książki, utworu, artykułu, filmu, spektaklu teatralnego, audycji radiowej, programu teatralnego, wydarzenia itp.).

Z dzisiejszej perspektywy są to skromne możliwości. Współczesny użytkownik bibliografii i internetu, przyzwyczajony do korzystania z elektronicznych katalogów bibliotecznych, serwisów internetowych i wyszukiwarek, oczekuje filtrów, wyszukiwania analogicznego do tego stosowanego w Google, dostępu do pełnych tekstów. Jednak chcę w tym miejscu podkreślić, że pod koniec lat 90., kiedy powstawała baza danych PBL, możliwości te nie były jeszcze spopularyzowane wśród użytkowników. Zespół autorski PBL współtworzący bazę nie mógł przewidzieć, że potrzeby użytkowników podążą w tę stronę. Niestety skromne środki finansowe na utrzymanie bazy danych, jakimi dysponował Instytut Badań Literackich PAN, i problemy z uzyskaniem grantów na modernizację bazy danych PBL uniemożliwiły

nażanie omawianej bibliografii za zmianami, jakie dokonywały się w internecie.

Program komputerowy PBL był udoskonalany. Działania te dotyczyły między innymi kartoteki źródeł oraz programu służącego do zarządzania pracą poszczególnych pracowników, będącego częścią bazy danych PBL. Stworzona pod koniec lat 90. baza PBL posiadała kartotekę źródeł o charakterze linearnym. Można powiedzieć, że była to elektroniczna wersja papierowej kartoteki źródeł prowadzonej przez zespół autorski PBL do rocznika 1988. Posiadała jedno pole tekstowe, przeznaczone na podstawowe informacje dotyczące wszystkich opracowanych roczników czasopisma, i nie można było jej przeszukiwać²⁹. Wszystkie wprowadzane do niej dane były widoczne na stronie internetowej PBL. W 2009 roku powstała nowa, udoskonalona kartoteka źródeł³⁰. Zapisywane są w niej informacje dostępne dla pracowników i użytkowników: tytuł, podtytuł, informacja o czasopiśmie nadrzędnym, którego dodatkiem jest czasopismo, częstotliwość ukazywania się, instytucja sprawcza, miejsce wydania, braki numerowe, rok (opracowany rocznik), numery, liczba rekordów z danego rocznika. W kartotece tej przechowywane są także informacje przeznaczone tylko dla pracowników, które mają ułatwić im dotarcie do egzemplarza i opracowanie czasopisma, takie jak: skrót czasopisma (wykorzystywany przy wprowadzaniu rekordów), dostępność czasopisma w bibliotekach i sygnatury, biblioteka i sygnatura opracowanego egzemplarza, uwagi, imię pracownika opracowującego czasopismo. Dużym ułatwieniem jest to, że bibliografowie mogą przeszukiwać zawartość tej kartoteki.

Usprawniona kartoteka źródeł posiada także funkcje, które ułatwiają tworzenie list czasopism przeznaczonych do opracowania przez pracowników. Redaktor rocznika może w niej przydzielić czasopisma pracownikom i wprowadzać bieżące zmiany na listach. Jest to funkcja, która bezpośrednio łączy się z programem służącym do

²⁹ Rozmowa z Beatą Latosińską 26.07.2023..., dz. cyt.

³⁰ Tamże.

zarządzania pracą pracowników – omówię go szczegółowo w dalszej części tego rozdziału. Kartoteka ta jest funkcjonalna zarówno z punktu widzenia redaktora rocznika, jak i poszczególnych bibliografów, którzy wyszukują w niej informacje ułatwiające organizację ich pracy, dotyczące na przykład dostępności czasopisma w bibliotekach, szacunkowej liczby rekordów czy dane identyfikujące opracowywane źródła bibliograficzne. W ten sposób powstała kartoteka, która łączy funkcje dokumentacyjną (chodzi tu o dokumentowanie opracowanych czasopism) i organizacyjną.

Kartoteka ta z jednej strony gromadzi wiadomości tworzące historię opracowywanych czasopism, tak jak to było w analogowej kartotece, a z drugiej strony wykorzystuje możliwości, jakie daje baza danych. Dzięki temu poszczególne typy informacji znajdują się w dedykowanych polach, możliwe jest wyszukiwanie w niej potrzebnych informacji, uzupełnianie zasobu kartoteki o kolejne roczniki czasopism, gromadzenie wiadomości dotyczących egzemplarzy dostępnych w bibliotekach i pracowników opracowujących poszczególne roczniki.

Kolejnym rozwiązaniem ułatwiającym pracę zespołu autorskiego PBL jest program służący do zarządzania pracą poszczególnych pracowników. Powstał on na przełomie 2010 i 2011 roku³¹. Uwzględnia wszystkie tytuły czasopism podlegające opracowaniu bibliograficznemu w danym roczniku bibliografii, szacunkową liczbę rekordów prognozowaną w danym roczniku z poszczególnych czasopism (na podstawie liczby rekordów z poprzedniego rocznika), listę pracowników i przygotowane przez program komputerowy obliczenia dotyczące szacunkowej liczby roczników czasopism oraz rekordów, które mają wprowadzić do bazy danych dokumentaliści. Podawana jest także na bieżąco aktualizowana liczba wprowadzonych do bazy danych rekordów z rocznika, który jest obecnie opracowywany lub praca nad nim się zakończyła. Dzięki takiemu rozwiązaniu dane z tego programu mogą być wykorzystywane nie tylko do tworzenia

³¹ Tamże.

list czasopism, które należy opracować w danym roczniku PBL, ale także do przygotowania statystyk i podsumowania pracy nad ukończonym rocznikiem. Informacje o tytułach czasopism podlegających opracowaniu, liczbie szacunkowych i rzeczywistych rekordów z poszczególnych roczników czasopism pochodzą z kartoteki źródeł. Program jest z nią bezpośrednio połączony. W czasie tworzenia list czasopism przeznaczonych do opracowania przez pracowników przeprowadzone są automatyczne obliczenia, dzięki którym redaktor rocznika przygotowujący listy widzi, ile roczników czasopism i szacunkowych rekordów powinien przydzielić pracownikowi, i na tej podstawie tworzy listę czasopism dla każdego pracownika. Proces ten został zautomatyzowany. Listy czasopism dostępne są w omawianym programie i można je na bieżąco modyfikować, a gotowe listy – wydrukować. Program ten bardzo ułatwia i przyspiesza pracę redaktora rocznika, odpowiedzialnego między innymi za organizację pracy zespołu autorskiego PBL. Wcześniej redaktor rocznika tworzył listy czasopism, wykorzystując informacje z papierowej kartoteki źródeł i przygotowując własne obliczenia dotyczące liczby czasopism, które powinien opracować każdy pracownik, oraz szacunkowych liczb rekordów przypadających na każde czasopismo. Zadanie to wymagało od redaktora rocznika dużych nakładów pracy i było czasochłonne. Ponadto samo tworzenie list dla pracowników polegało na ich ręcznym sporządzeniu. W późniejszych okresach były one przygotowywane na maszynie i w edytorze tekstu. Obecnie czynności te zostały usprawnione i automatycznie wykonuje je program komputerowy.

Obciążenia wyniesione z drukowanych tomów „Polskiej Bibliografii Literackiej”

W przypadku bazy danych PBL można mówić o remediacji rozłożonej w czasie. Historia tej bazy to nie tylko jej stworzenie i użytkowanie, ale udoskonalenia, odnoszone przy tej okazji sukcesy i popełniane błędy oraz czas potrzebny na modernizacje. Pewne rozwiązania

tworzono i wdrażano, inne opracowywano i porzucano. Stworzenie bazy danych PBL było dla zespołu autorskiego wyzwaniem i oznaczało zmianę niektórych zasad opracowywania bibliografii, rezygnację z pewnych schematów postępowania i przyzwyczajzeń. I choć zmienił się nośnik, na którym tworzona i prezentowana jest bibliografia, niektóre zasady opracowania, zapisu oraz układu materiałów bibliograficznych nie zmieniły się, mimo że baza danych daje możliwość innego podejścia do tych tematów. Przykłady takich zasad to między innymi: stosowanie schematów redakcji opisów bibliograficznych oraz schematy redakcji działów osobowych i rzeczowych, które omówiłam powyżej, używanie skrótów (zarówno skrótów konwencjonalnych, jak i skrótów tytułów opracowywanych czasopism), ścisłe zasady dotyczące stosowania znaków interpunkcyjnych, ograniczona lista gatunków literackich, którymi oznaczane są książki podmiotowe oraz teksty literackie publikowane w czasopismach.

Aby zmniejszyć objętość drukowanych tomów PBL i zaoszczędzić reglamentowany w czasach PRL papier potrzebny do wydania bibliografii, zespół autorski w opisach bibliograficznych i adnotacjach stosował skróty. Były to: skróty tytułów czasopism podawane w opisach bibliograficznych, skróty konwencjonalne, skróty nazw instytucji i skróty tworzone przez bibliografów stosowane w adnotacjach. W bazie danych w formularzach służących do tworzenia rekordów nie ma limitów liczby znaków w danym polu. Po rezygnacji z wydania PBL drukiem nie było konieczne stosowanie skrótów w celu oszczędzania papieru. Dlatego zespół autorski nie ma już obowiązku używania skrótów i skracania adnotacji. Ponadto wpływ na tę decyzję miało to, że stosowanie skrótów w adnotacjach powodowałoby, że wyszukanie nazw instytucji czy skróconych słów przy użyciu ich pełnych form byłoby niemożliwe. Choć muszę zaznaczyć, że dotyczy to przeszukiwania adnotacji przez bibliografów przy pomocy formularza służącego do wprowadzania rekordów. Na stronie internetowej PBL nie ma opcji wyszukiwania fraz w adnotacjach. Jednak w bazie danych zachowano zasadę stosowania skrótów tytułów czasopism oraz możliwość używania skrótów konwencjonalnych i skrótów nazw

instytucji. Pozwala to na przyspieszenie wprowadzania rekordów do bazy danych. Jest to przykład przeniesienia schematów postępowania oraz przyzwyczajień wypracowanych na etapie pracy nad drukowanymi rocznikami PBL do pracy w bazie danych. Skrótów tytułów czasopism wykorzystywane są w formularzach „Teksty twórców w czasopiśmie”, „Inne zapisy” i „Dowolny zapis”. Skrótów konwencjonalne i skrótów nazw instytucji stosowane są w adnotacjach wszystkich typów materiałów uwzględnianych w bibliografii.

W zakresie określania gatunków literackich książek podmiotowych w bazie danych obowiązują te same zasady, które obowiązywały w drukowanych tomach PBL. Określenie gatunku literackiego podawane jest tylko w przypadku pierwszego wydania książki. Wyjątkiem są utwory mało znane. Wówczas gatunek podawany jest także w opisach bibliograficznych kolejnych wydań książki. Gatunek literacki nie jest podawany w przypadku utworów autorstwa klasyków (pojawia się tylko, gdy jest elementem podtytułu). Zgodnie z metodą bibliograficzną PBL bibliografowie nie weryfikują z autopsji opisów bibliograficznych książek podmiotowych i przyporządkowanych im gatunków literackich. Opisy bibliograficzne książek, w tym gatunki literackie, przejmowane były z „Przewodnika Bibliograficznego”, a od rocznika PBL za rok 2004 powstają w oparciu o otwarte dane Biblioteki Narodowej w Warszawie. W okresie, w którym opisy bibliograficzne PBL powstawały na podstawie informacji z „Przewodnika Bibliograficznego”, bibliografowie przejmowali z niego gatunki literackie lub – w przypadku gdy były bardziej szczegółowe niż te podawane przez PBL – uogólniali je. Podczas prac nad stworzeniem narzędzia służącego do automatycznego pobierania rekordów z bazy danych Biblioteki Narodowej i wprowadzania ich do bazy danych PBL zespół autorski opracował schemat mapowania gatunków wykorzystywanych przez bibliotekę. W efekcie tych prac w rekordach PBL funkcjonują gatunki uwzględnione w metodzie bibliograficznej PBL, a nie wszystkie gatunki nadawane przez Bibliotekę Narodową. Lista gatunków literackich używanych w PBL podczas tworzenia opisów bibliograficznych jest ograniczona do następujących pozycji: afory-

zmy, eseje, dziennik, felieton, fraszki, haiku, limeryki, list, [literatura] dziecięca, miniatura prozą, opowiadanie / opowiadania, poemat, powieść, proza, proza poetycka, reportaż, rozmyślenia religijne, satyra, scenariusz, szkic, tekst dramatyczny, wiersze, wspomnienia.

Gatunki w PBL pojawiają się w trzech miejscach: w opisach bibliograficznych książek podmiotowych, w opisach bibliograficznych tekstów literackich publikowanych w czasopismach (tutaj jako rodzaj zapisu) oraz jako działy podrzędne w „Teorii literatury”. Listy gatunków obowiązujące w tych miejscach nie są identyczne. W przypadku tekstów literackich publikowanych w czasopismach lista obejmuje jedynie siedem rodzajów tekstów: adaptacja utworów, antologia w czasopiśmie, listy, proza, tekst paraliteracki twórcy, twórczość pozaliteracka, wiersz. Również w drukowanych tomach PBL w przypadku tekstów literackich publikowanych w czasopismach stosowano krótką listę gatunków. Wówczas oznaczano, czy tekst jest wierszem, prozą, tekstem paraliterackim, czy też tekstem scenicznym. Gatunki podawano także „przy cyklach drobniejszych utworów objętych wspólnym tytułem, dla odróżnienia ich od powieści odcinkowych”³². Natomiast lista gatunków literackich funkcjonujących jako działy podrzędne w dziale „Teoria literatury” jest bardzo rozbudowana i obejmuje 152 pozycje. Muszę jednak zaznaczyć, że materiały zaklasyfikowane do tych działów nie są książkami podmiotowymi. Kierowane są tam publikacje (książki przedmiotowe i artykuły) dotyczące problematyki i warunków funkcjonowania gatunków literackich. Lista ta jest uzupełniana za każdym razem, gdy do bazy danych wprowadzany jest rekord publikacji dotyczącej gatunku nieuwzględnionego do tej pory na liście działów. Stosowanie uogólnionej listy gatunków literackich, wykorzystywanych do wprowadzania rekordów tekstów literackich publikowanych w formie książki i w czasopiśmie, powoduje, że opisy bibliograficzne tych samych tekstów są niedokładne lub mogą wprowadzać użytkowników w błąd. Za przykład niech posłużą rekordy zbioru opowiadań *Szafa* Olgi Tokarczuk (zawiera-

³² Ewa Ziolkowa, *Wstęp...*, dz. cyt., s. x.

jącego opowiadania *Szafa, Numery i Deus Ex*) oraz jej opowiadania *Szafa* opublikowanego w czasopiśmie. W przypadku książki mamy tu gatunek – opowiadania, natomiast w rekordzie tekstu literackiego z czasopisma wskazany został rodzaj zapisu „proza”. Pełne opisy bibliograficzne obu rekordów pokazane są na fotografiach 11 i 12.

Schematy postępowania i przyzwyczajenia przeniesione z drukowanych tomów PBL do bazy danych oraz zasady określone w metodzie bibliograficznej PBL: nienadawanie gatunków literackich wszystkim rekordom książek podmiotowych i stosowanie niewielkiej liczby gatunków literackich, a także rozbieżności w określaniu nazw gatunków w różnych strukturach PBL nie tylko wpływają na niejednorodność danych bibliograficznych, ale także uniemożliwiają wykorzystanie tych danych w badaniach naukowych dotyczących genealogii przy użyciu metod i narzędzi z zakresu humanistyki cyfrowej. Wpływ na tę sytuację ma także fakt, że w bazie danych PBL nie wykorzystano w pełni możliwości technicznych, które baza ta oferowała. W formularzach służących do wprowadzania rekordów nie ma pola przeznaczonego na gatunek literacki. Jest on odnotowywany w polu tytułu w nawiasie kwadratowym za tytułem książki. Oba elementy oddzielone są kropką.

Metoda bibliograficzna PBL określa między innymi zasady tworzenia adnotacji. W bazie danych PBL, tak samo jak w drukowanych tomach, adnotacje mogą pochodzić od bibliografów lub są one spisem treści przejętym z książki. Pozostałością po zasadach tworzenia adnotacji w drukowanych tomach PBL jest również system stosowanych znaków interpunkcyjnych. W przypadku materiałów z czasopism adnotacja jest krótka, zwięzła i dotyczy treści publikacji. Zapisuje się ją małymi literami, bez nawiasów kwadratowych. Adnotacje książek jednoautorskich zawierają informacje o treści książki pochodzące od bibliografa tworzącego rekord. Dopuszcza się podanie wykazu rozdziałów oddzielonych kropką. Adnotacje dotyczące treści poszczególnych rozdziałów ujęte są w nawias kwadratowy, składają się z pełnych zdań.

POLSKA BIBLIOGRAFIA LITERACKA
Instytut Badań Literackich PAN w Warszawie, Pracownia Bibliografii Bieżącej w Poznaniu

DOSTĘP ON-LINE DO PBL

Materiał dostępny za lata 1989-2012

| [Spis działów](#) | [Indeks nazwisk](#) | [Indeks rzeczowy](#) | [Kartoteka czasopism](#) |
| [Kartoteka teatrów](#) | [Kartoteka wydawnictw](#) | [Szukaj tytułu](#) |

INFORMACJE SZCZEGÓŁOWE O ZAPISIE

Dział bibliografii: Hasła osobowe (literatura polska)
- Hasła osobowe (literatura polska) - T

Rodzaj zapisu: książka twórcy (podmiotowa)

Hasło osobowe: Tokarczuk Olga - [szczegóły](#)
Autor: Tokarczuk Olga - [szczegóły](#)
Tytuł: **Szafa**, [Opow.]

Wydawnictwo: Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
Rok wydania: 1997

Opis fizyczny książki: 46 s.
Seria wydawnicza: (Współczesne Opowiadania Polskie)
Numer zapisu: 374965 (JK)

PBL ON-LINE

Spis działów
Indeks nazwisk
Indeks rzeczowy
Kartoteka czasopism
Kartoteka teatrów
Kartoteka wydawnictw
Szukaj tytułu/słowa

Fot. 11. Widok pojedynczego rekordu książki Olgi Tokarczuk Szafa

Źródło: Materiały własne

POLSKA BIBLIOGRAFIA LITERACKA
Instytut Badań Literackich PAN w Warszawie, Pracownia Bibliografii Bieżącej w Poznaniu

DOSTĘP ON-LINE DO PBL

Materiał dostępny za lata 1989-2012

| [Spis działów](#) | [Indeks nazwisk](#) | [Indeks rzeczowy](#) | [Kartoteka czasopism](#) |
| [Kartoteka teatrów](#) | [Kartoteka wydawnictw](#) | [Szukaj tytułu](#) |

INFORMACJE SZCZEGÓŁOWE O ZAPISIE

Dział bibliografii: Hasła osobowe (literatura polska)
- Hasła osobowe (literatura polska) - T

Rodzaj zapisu: proza

Hasło osobowe: Tokarczuk Olga - [szczegóły](#)
Autor: Tokarczuk Olga - [szczegóły](#)
Tytuł: **Szafa**

Źródło: Nowy Nurt, 1994 nr 10 s. 12 - [szczegóły](#)
Numer zapisu: 319159 (1H)

PBL ON-LINE

Spis działów
Indeks nazwisk
Indeks rzeczowy
Kartoteka czasopism
Kartoteka teatrów
Kartoteka wydawnictw
Szukaj tytułu/słowa

Transliteracja

Fot. 12. Widok pojedynczego rekordu opowiadania Olgi Tokarczuk Szafa opublikowanego w czasopiśmie „Nowy Nurt”

Źródło: Materiały własne

POLSKA BIBLIOGRAFIA LITERACKA
Instytut Badań Literackich PAN w Warszawie, Pracownia Bibliografii Biżującej w Poznaniu

DOSTĘP ON-LINE DO PBL

Materiał dostępny za lata 1989-2012

| [Spis działów](#) | [Indeks nazwisk](#) | [Indeks rzeczym](#) | [Kartoteka czasopism](#) |
| [Kartoteka teatrów](#) | [Kartoteka wydawnictw](#) | [Szukaj tytułu](#) |

INFORMACJE SZCZEGÓŁOWE O ZAPISIE

Dział bibliografii: Historia literatury (literatura polska)
- ogólnie (historia literatury)
Rodzaj zapisu: książka w haśle rzeczowym
Tytuł: **Pisarki polskie epok dawnych**
Osoby współtworzące: Red. Krystyna Stasiewicz
Wydawnictwo: Olsztyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie
Rok wydania: 1998
Opis fizyczny książki: 211 s., il., faks., mapa
Seria wydawnicza: [Studia i Materiały Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie; nr 147]
Adnotacja: Krystyna Stasiewicz: Przedmowa. * Zarysowanie problemu: Karolina Targosz: dany XVII wieku z piórem w rękę - od listu do autobiografi [m.in. Ludwika Maria Gongała, Maria Kazimiera Sobieska, Anna ze Stanisławskich Zbąska]. - Joanna Partyka: "Zony wycieczki": Sześciasto- siedemnastowieczne domowe pisarki [Konstancja z Sapiechów Sanguszkowa, Anna z Sanguszków Radziwiłłowa]. * Od średniowiecza do oświecenia: Małgorzata Elianowska: Modlitewnik Gertrudy Mieszkówny. - Janusz K. Goliński: Misyka i laska. Życie wewnętrzne Maranny Machockiej w świetle "Zwolta". - Stanisław Szczepny: Anny ze Stanisławskich Zbąskiej opowieść o sobie i mężach. Głosa do barokowej trenologii. - Halina Popławska: "Złotose treny" Anny Stanisławskiej. - Krystyna Stasiewicz: Wielogłosowość twórcza Elżbiety Drużbackiej. - Agata Rodko: Wizerunek artystyczny Antoniny Niemiryczowej. - Iwona Maciejewska: Specyfika relacji pamiętnikarskiej "Procedura podróży i życia mego awantur" Reginy Salomei z Rusieckich Pilszynowej. - Joanna Partyka: Kobieta oswaja męską przestrzeń. Polska lekarka w osemnastowiecznym Stambule [Regina Salomea z Rusieckich Pilszynowa]. - Krzysztof Obremski: Modlitewnie uniesienie i stanowe realia ("Pieśni sobie śpiewane" Konstancji Bendisławskiej). - Alina Aleksandrowicz: Izabela Czartoryska - wizerunek nie znany. Literatura i natura. - Jadwiga Rudnicka: Ewa Fełńska - pamiętnikarka.

Numer zapisu: 554813 (MS)

PBL ON-LINE

Spis działów
Indeks nazwisk
Indeks rzeczym
Kartoteka czasopism
Kartoteka teatrów
Kartoteka wydawnictw
Szukaj tytułu/słowa

Transliteracja

**O PBL
ŹRÓDŁA DANYCH
O PRACOWNI
WYDAWNICTWO IBL
KONTAKT**

 English version

Fot. 13. Widok pojedynczego rekordu książki *Pisarki polskie epok dawnych* pod redakcją Krystyny Stasiewicz

Źródło: Materiały własne

Zasady dotyczące adnotacji książek zbiorowych są bardziej rozbudowane. Opis zawartości książki zbiorowej powinien zawierać – zapisywany jest bez nawiasów kwadratowych, z zachowaniem kolejności występowania w książce – wykaz rozdziałów i artykułów tworzących tom. Jeśli tytuły artykułów nie są jasne, w nawiasie kwadratowym za tytułem artykułu wprowadzana jest dodatkowa adnotacja dotycząca jego tematyki. W adnotacji książki zbiorowej poszczególne artykuły oddzielone są kropką i myślnikiem. Ponadto w adnotacji odwzorowywany jest podział książki na części, rozdziały czy podrozdziały, oddzielane gwiazdką. Przykładem rekordu pokazującym zastosowanie w adnotacji tego systemu znaków interpunkcyjnych jest opis książki *Pisarki polskie epok dawnych* pod redakcją Krystyny Stasiewicz, widoczny na fotografii 13.

POLSKA BIBLIOGRAFIA LITERACKA
Instytut Badań Literackich PAN w Warszawie, Pracownia Bibliografii Bieżącej w Poznaniu

DOSTĘP ON-LINE DO PBL

Materiał dostępny za lata 1989-2012

| Spis działów | Indeks nazwisk | Indeks rzeczowy | Kartoteka czasopism |
| Kartoteka teatrow | Kartoteka wydawnictw | Szukaj tytułu |

INFORMACJE SZCZEGÓLWE O ZAPISIE

Dział bibliografii: Teoria literatury
- Teoria dzieła literackiego
- Wersologia

Rodzaj zapisu: książka w hasle rzeczowym
Autor: Potkański Jan - **szczegóły**
Tytuł: **Wiersz Szyborskiej**

Osoby współtworzące: Pod red. Eugeniusza Czaplejewicza
Wydawnictwo: Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego
Rok wydania: 2000

Opis fizyczny książki: 98 s.
Adnotacje: 1. Wstęp, czyli o metodzie. 2. Kulawik, czyli o pauzie wersyfikacyjnej [Nt. książki "Teoria wiersza" Adama Kulawika]. 3. Urbańska, czyli wiersz a składnia [Nt. książki Doroty Urbańskiej "Wiersz wolny. Próba charakterystyki systemowej"]. 4. W poszukiwaniu definicji wiersza. 5. Nieregularny wiersz sylabiczny Wisławy Szyborskiej. 6. Geniza "metrum Szyborskiej" i jego antycypacje. 7. Kontynuacja eksperymentu Szyborskiej - wiersz Marcina Świetlickiego [Marcin Świetlicki jako kontynuator "metrum Szyborskiej"]. 8. Zakończenie.

Numer zapisu: 632396 (MS)

PBL ON-LINE

Spis działów
Indeks nazwisk
Indeks rzeczowy
Kartoteka czasopism
Kartoteka teatrow
Kartoteka wydawnictw
Szukaj tytułu/słowa

Transliteracja
Deklaracja dostępności

**O PBL
ŹRÓDŁA DANYCH
O PRACOWNI
WYDAWNICTWO IBL
KONTAKT**

Fot. 14. Widok pojedynczego rekordu książki Jana Potkańskiego Wiersz Szyborskiej w dziale osobowym

Źródło: Materiały własne

POLSKA BIBLIOGRAFIA LITERACKA
Instytut Badań Literackich PAN w Warszawie, Pracownia Bibliografii Bieżącej w Poznaniu

DOSTĘP ON-LINE DO PBL

Materiał dostępny za lata 1989-2012

| Spis działów | Indeks nazwisk | Indeks rzeczowy | Kartoteka czasopism |
| Kartoteka teatrow | Kartoteka wydawnictw | Szukaj tytułu |

INFORMACJE SZCZEGÓLWE O ZAPISIE

Dział bibliografii: Hasła osobowe (literatura polska)
- Hasła osobowe (literatura polska) - S

Rodzaj zapisu: książka o twórcy (przedmiotowa)
Hasło osobowe: Szyborska Wisława - **szczegóły**
Autor: Potkański Jan - **szczegóły**
Tytuł: **Wiersz Szyborskiej**

Osoby współtworzące: Pod red. Eugeniusza Czaplejewicza
Wydawnictwo: Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego
Rok wydania: 2000

Opis fizyczny książki: 98 s.
Adnotacje: 1. Wstęp, czyli o metodzie. 2. Kulawik, czyli o pauzie wersyfikacyjnej [Nt. książki "Teoria wiersza" Adama Kulawika]. 3. Urbańska, czyli wiersz a składnia [Nt. książki Doroty Urbańskiej "Wiersz wolny. Próba charakterystyki systemowej"]. 4. W poszukiwaniu definicji wiersza. 5. Nieregularny wiersz sylabiczny Wisławy Szyborskiej. 6. Geniza "metrum Szyborskiej" i jego antycypacje. 7. Kontynuacja eksperymentu Szyborskiej - wiersz Marcina Świetlickiego [Marcin Świetlicki jako kontynuator "metrum Szyborskiej"]. 8. Zakończenie.

Numer zapisu: 632394 (MS)

PBL ON-LINE

Spis działów
Indeks nazwisk
Indeks rzeczowy
Kartoteka czasopism
Kartoteka teatrow
Kartoteka wydawnictw
Szukaj tytułu/słowa

Transliteracja
Deklaracja dostępności

**O PBL
ŹRÓDŁA DANYCH
O PRACOWNI
WYDAWNICTWO IBL
KONTAKT**

Fot. 15. Widok pojedynczego rekordu książki Jana Potkańskiego Wiersz Szyborskiej w dziale rzeczowym

Źródło: Materiały własne

W bazach danych nie stosuje się wykazu tytułów artykułów w jednym polu tekstowym i oddzielonych znakami interpunkcyjnymi, na dodatek bez możliwości przeszukiwania. W bazie danych PBL jest to pozostałość po zasadach stosowanych w drukowanych tomach oraz przykład jednego ze schematów postępowania i przyzwyczajień bibliografów, który nie został odrzucony na etapie tworzenia bazy. Odwzorowanie w bazie danych zasad tworzenia adnotacji książek sprawia dodatkową trudność. Pole adnotacji jest polem tekstowym, w którym wprowadzane są informacje o treści publikacji, a w przypadku książek zbiorowych także wykazy autorów i tytułów artykułów. Artykuły z książek zbiorowych nie mają postaci osobnych rekordów i nie są klasyfikowane, chociaż baza danych PBL oferowała możliwość zastosowania mechanizmu wiązania rekordów pojedynczych artykułów z rekordem książki³³. Powstaje tylko jeden rekord – rekord książki i to książka jest klasyfikowana do działów PBL, a nie poszczególne artykuły.

Do bazy danych PBL przeniesiono jeszcze jedną zasadę, która z dzisiejszego punktu widzenia wpływa negatywnie na jakość rekordów i ich klasyfikację. Jeden rekord może być skierowany tylko do działu osobowego lub rzeczowego. Tych dwóch kategorii w jednym rekordzie nie można łączyć, mimo że technicznie jest to możliwe³⁴. Rekord kierowany do działu osobowego może mieć wybrany tylko jeden dział osobowy, a rekord trafiający do działu rzeczowego może mieć przypisane maksymalnie dwa działy rzeczowe (w drukowanych tomach także obowiązywało ograniczenie do dwóch działów) oraz dodatkowo nadawane są hasła przekrojowe i słowa kluczowe indeksu rzeczowego (w nieograniczonej liczbie). Należy jednak pamiętać, że te hasła i słowa kluczowe nie są widoczne w widoku rekordu na stronie internetowej, są one jedynie dodatkową kategorią wyszukiwawczą. Dotyczy to nie tylko formularza „Książki”, ale wszystkich formularzy. Jest to szczególnie problematyczne w przypadku książek zbiorowych i o różnicowanej tematyce. Nazwiska autorów

³³ *Rozmowa z Maciejem Matysiakiem 13.06.2023...*, dz. cyt.

³⁴ Tamże.

artykułów uwzględnionych w adnotacji nie są przywoływane z kartoteki. Aby je zindeksować, bibliograf musi ponownie wprowadzić je w innym polu – osoby do indeksu. Zawartości pola adnotacji nie można przeszukiwać na stronie internetowej PBL (w bazie danych może to zrobić bibliograf), więc użytkownicy nie mogą dotrzeć do informacji o konkretnych artykułach wchodzących w skład książki zbiorowej. Jest to niekonsekwencja, ponieważ artykuły z czasopism wprowadzane są jako osobne rekordy i można je wyszukać na stronie internetowej PBL. W ten sposób użytkownik traci możliwość szybkiego dotarcia do cennych danych. Skutkiem stosowania zasady dotyczącej kierowania rekordu do działu osobowego lub działu rzeczowego jest powstawanie dwóch rekordów tej samej publikacji (dotyczy to książek i artykułów o zróżnicowanej tematyce, dotyczących twórczości konkretnych osób i zagadnień rzeczowych). Przykładami rekordów pokazującymi zastosowanie tej zasady są opisy książki Jana Potkańskiego *Wiersz Szymborskiej* (pierwszy pokazuje zaklasyfikowanie książki do działu osobowego, a drugi do działu rzeczowego), widoczne na fotografiach 14 i 15.

Kompetencje bibliografów tworzących bazę danych „Polskiej Bibliografii Literackiej” i opis ich doświadczenia

Historię „Polskiej Bibliografii Literackiej” można podzielić na trzy etapy – druku, bazy danych oraz bazy danych rozwijanej w kierunku bibliograficznej infrastruktury badawczej – ściśle związane z perspektywami badawczymi przyjmowanymi przez autorów opracowań powstających na jej temat. Pierwszą perspektywą badawczą jest postrzeganie bibliografii jako rejestru pełniącego przede wszystkim funkcję informacyjną. Publikacje skupiające się na tym aspekcie ukazywały się, gdy bibliografia miała formę drukowanych roczników. Do najważniejszych opracowań z tego okresu zaliczam prace Jadwigi Czachowskiej (z podstawowym omówieniem PBL w jej książce *Roz-*

wój bibliografii literackiej w Polsce³⁵), Janiny Formanowicz³⁶, Kornela Szymanowskiego³⁷, Krystyny Tokarżówny, Teresy Tyszkiewicz i Ewy Ziomek³⁸. Wymienieni autorzy postrzegali PBL linearnie. Charakteryzowali zakres bibliografii, metody wyboru i prezentowania opisów bibliograficznych w układzie podmiotowo-przedmiotowym. Pisali o procesie tworzenia struktury działów bibliografii oraz jej modernizacjach, problemach z dostępnością czasopism w bibliotekach i zmieniającą się z tego powodu listą opracowanych periodyków. Ponadto w latach 90. powstały między innymi trzy artykuły autorstwa Jadwigi Czachowskiej³⁹ i Krystyny Tokarżówny⁴⁰ dotyczące zmagania bibliografii literackiej z cenzurą.

Kolejnym etapem historii PBL jest powstanie i funkcjonowanie bazy danych oraz strony internetowej PBL. Z tym okresem wiąże się kolejna perspektywa badawcza, czyli opis doświadczenia transformacji tradycyjnej bibliografii do bazy danych dokonywany przez jej świadków i uczestników. Dokumentaliści, którzy dobrze opanowali precyzyjne zasady systematyzowania opisów bibliograficznych zapisanych na fiszkach oraz tworzenia maszynopisów bibliografii, musieli poznać mechanizmy działania bazy danych i we współpracy z zespołem informatyków stworzyć koncepcję przeniesienia tradycyjnej bibliografii do środowiska cyfrowego. O tym etapie rozwoju PBL pisali przede wszystkim – Jacek Biesiada⁴¹ wraz z Maciejem

³⁵ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt.

³⁶ Janina Formanowicz, „*Polska Bibliografia Literacka*”..., dz. cyt.

³⁷ Kornel Szymanowski, „*Polska Bibliografia Literacka*”..., dz. cyt.

³⁸ Krystyna Tokarżówna, Teresa Tyszkiewicz, Ewa Ziomek, „*Polska Bibliografia Literacka*”..., dz. cyt.; Teresa Tyszkiewicz, *Pracownia Bibliografii Bieżącej w Poznaniu...*, dz. cyt.

³⁹ Jadwiga Czachowska, *Zmagania z cenzurą...*, dz. cyt., s. 214–236; Jadwiga Czachowska, *Literatura emigracyjna w krajowych bibliografiach literackich*, „*Teksty Drugie*” 1998, nr 3, s. 129–144.

⁴⁰ Krystyna Tokarżówna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt., s. 237–250.

⁴¹ Jacek Biesiada, *Pięćdziesiąt lat „Polskiej Bibliografii Literackiej”...*, dz. cyt.

Matysiakiem⁴² i Beatą Latosińską⁴³ oraz Beata Domosławska⁴⁴, Zyta Szymańska⁴⁵, Małgorzata Szkudlarska i Karolina Jaworska⁴⁶. Artykuły poświęcone temu etapowi dotyczą prac nad stworzeniem koncepcji i funkcji elektronicznej bazy danych, formularzy, a także kartotek służących do wprowadzania rekordów. Powstała również rozprawa doktorska Zyty Szymańskiej⁴⁷, napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Mirosława Górnego (obrona w 2012 roku), poświęcona funkcjom bibliografii literackiej. Badaczka zaproponowała wówczas spojrzenie na PBL widzianą przez użytkowników jako rejestr publikacji i informacji o ich dostępności w bibliotekach, przestrzeń kontaktu z autorami odnotowywanych w bibliografii opracowań, źródło poszukiwań informacji genealogicznej, narzędzie służące do celów marketingowych. W ostatnich latach w literaturze naukowej pojawiła się nowa perspektywa dotycząca funkcji bibliografii. Wiąże się ona z postrzeganiem rekordów bibliograficznych jako danych badawczych, a samej bibliografii już nie jako narzędzia podstawowego w pracy naukowca, ale jako źródła tych danych.

Ta zmiana znajduje swoje odzwierciedlenie w trzeciej perspektywie badawczej. Jest nią refleksja nad bibliografią jako zbiorem danych cyfrowych nadających się do zestawienia oraz przetworzenia za pomocą narzędzi cyfrowych, a także nad możliwością zastosowania cyfrowych metod dokumentacji w pracy nad PBL. W latach 2015–2018

⁴² Tenże, Maciej Matysiak, „Polska Bibliografia Literacka”..., dz. cyt.

⁴³ Jacek Biesiada, Beata Latosińska, *Polska Bibliografia Literacka...*, dz. cyt.

⁴⁴ Beata Domosławska, Zyta Szymańska, „Polska Bibliografia Literacka” on-line..., dz. cyt.; Zyta Szymańska, Beata Domosławska, Maciej Matysiak, *Polska Bibliografia Literacka – ujęcie realistyczne...*, dz. cyt.

⁴⁵ Zyta Szymańska, *Bibliografia literacka w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk (1948–2010) – geneza, dokonania, perspektywy*, „Biblioteka” 2010, nr 14, s. 77–107; Z. Szymańska, *List do redakcji...*, dz. cyt.

⁴⁶ Beata Domosławska, Karolina Jaworska, Małgorzata Szkudlarska, *Polska Bibliografia Literacka...*, dz. cyt.

⁴⁷ Zyta Szymańska, *Funkcje bibliografii literackich*, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa, Wrocław 2011 [rozprawa doktorska].

Pracownia Bibliografii Bieżącej IBL PAN realizowała projekt „»Polska Bibliografia Literacka« – laboratorium wiedzy o współczesnej kulturze polskiej”. Jednym z jego celów było zaprezentowanie tej bibliografii jako zbioru danych cyfrowych, które można wykorzystać do analizy ilościowej i jakościowej, wizualizacji wyników badań. Potencjał badawczy rekordów bibliograficznych i możliwości zastosowania cyfrowych metod dokumentacji opisali między innymi: Maciej Maryl⁴⁸, Beata Koper⁴⁹, Tomasz Umerle oraz Cezary Rosiński⁵⁰. Opracowania te wpisują się w nurt badań z zakresu humanistyki cyfrowej.

Remediacja Bibliografii Bara

W rozdziale trzecim przedstawiłam między innymi koncepcję retrospektywnej bibliografii literackiej autorstwa Adama Bara i zreferowałam przebieg sporu, jaki na ten temat prowadził on ze Stefanem Vrtelem-Wierczyńskim na przełomie lat 40. i 50. Wówczas zaprezentowałam też wyzwania, z jakimi mierzyli się twórcy bazy danych Bibliografia Bara, wynikające z przyjętej przez Bara metody bibliograficznej. W tym rozdziale powracam do zagadnienia opracowania tej bazy danych, by pokazać, jak toczyły się te prace i w jaki sposób podjęte wtedy decyzje wpłynęły na możliwość dalszego wykorzystania danych zgromadzonych w tej bibliografii.

W latach 2012–2017 w Instytucie Badań Literackich PAN realizowany był projekt „Zintegrowana Baza Bibliograficzna IBL PAN”, w ramach którego utworzono między innymi bazę danych dla *Retrospektywnej Bibliografii Literackiej Zawartości Czasopism XIX i XX*

⁴⁸ Maciej Maryl, *Operationalising The Change...*, dz. cyt.

⁴⁹ Beata Koper, *Przystosowanie bazy bibliograficznej do prac badawczych...*, dz. cyt.; Beata Koper, Tomasz Umerle, *Nowa bibliografia dla nowej humanistyki...*, dz. cyt.; Beata Koper, Cezary Rosiński, Tomasz Umerle, *Dokumentacja kultury a cyfrowe zasoby archiwalne...*, dz. cyt.

⁵⁰ Tomasz Umerle, Cezary Rosiński, *Bibliograficzna socjologia literatury...*, dz. cyt.

w. (do 1939), czyli tak zwanej Bibliografii Bara⁵¹. Jest ona dostępna na stronie internetowej Bar.ibl.waw.pl. Projekt zakładał opracowanie koncepcji bazy danych, stworzenie programu komputerowego oraz wprowadzenie połowy materiału zgromadzonego w kartotece, czyli haseł osobowych od litery A do N (bez hasła Adam Mickiewicz). Chcę podkreślić, że w czasie realizacji grantu zespół nie dokonywał selekcji materiału zgromadzonego w kartotece⁵². Do bazy danych wprowadzano wszystkie opisy bibliograficzne z puli przeznaczonej do opracowania podczas projektu. Brakujące opisy bibliograficzne są obecnie wprowadzane do bazy w ramach realizowanego od 2022 roku grantu „Zintegrowana baza bibliograficzna e-ZBB IBL PAN – kontynuacja projektu”⁵³. W mojej rozprawie zajmować się będą pracami realizowanymi w czasie trwania pierwszego grantu, bo to wówczas powstała koncepcja omawianej bazy danych.

Podczas prac nad bazą zespół realizujący projekt musiał wybrać oprogramowanie i format danych, stworzyć listę tematów (haseł rzeczowych), gatunków literackich, o które wzbogacone zostały rekordy, i dokonać wyboru kryteriów wyszukiwawczych, a także połączyć osobne ciągi haseł osobowych (w kartotece obowiązywały trzy ciągi haseł osobowych: autorów polskich, autorów mało znanych oraz autorów obcych). Ważnym etapem prac nad bazą danych był wybór programu komputerowego oraz formatu danych. Zespół wyznaczył sobie zadanie dostosowania Bibliografii Bara do norm bibliograficznych. Aby to zrealizować, zdecydowano się na stosowanie formatu katalogowania danych bibliograficznych MARC 21 w edycji Biblioteki Narodowej w Warszawie⁵⁴. Do tworzenia bazy wybrano program

⁵¹ W ramach projektu powstała również baza danych dla *Indeksu literariów staropolskich*.

⁵² *Rozmowa z dr hab. Joanną Krauze-Karpińską, prof. IBL PAN, i dr. Maciejem Pieczyńskim 13.12.2021*. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

⁵³ Projekt „Zintegrowana baza bibliograficzna e-ZBB IBL PAN – kontynuacja projektu”, nr 11H 20 0298 88, realizowany w ramach „Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki” w latach 2022–2026. Kierownik projektu: dr Maciej Pieczyński.

⁵⁴ *Rozmowa z dr hab. Joanną Krauze-Karpińską, prof. IBL PAN, i dr. Maciejem Pieczyńskim 25.05.2021*. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

MAK⁵⁵. Przy wyborze oprogramowania i formatu danych zespołowi przyświecała idea stworzenia bazy w taki sposób, aby w przyszłości możliwe było połączenie danych z Bibliografii Bara z danymi bibliograficznymi pochodzącymi z innych źródeł⁵⁶. Projekt ten miał się w ten sposób wpisać w trend łączenia danych naukowych. Wpływ na tę decyzję miało również doświadczenie pracowników biorących udział w grantie⁵⁷. Poza badaczami z IBL PAN byli to doświadczeni bibliografowie z Biblioteki Narodowej w Warszawie. Osoby pracujące w Bibliotece Narodowej miały już doświadczenie z tym programem i formatem danych. W okresie, w którym powstała baza danych dla Bibliografii Bara, program MAK i format MARC 21 wykorzystywane były przez Bibliotekę Narodową do opracowania „Bibliografii Zawartości Czasopism”⁵⁸.

Pierwotnie Bibliografia Bara miała postać kartoteki zawierającej rękopiśmienne fiszki i nigdy nie planowano wydania jej drukiem⁵⁹. Obejmuje ona około 800 000 fiszek bibliograficznych. W kartotece obowiązywał układ nazwiskowy i wiązała się z nim konieczność tworzenia zdublowanych fiszek bibliograficznych. Jeśli na fiszce znajdowało się kilka nazwisk (na przykład twórcy, autora, tłumacza, redaktora), kopie kartki bibliograficznej musiały znaleźć się w haśle osobowym każdej z tych osób. W bazie danych zrezygnowano z powielania opisów bibliograficznych. Jej autorzy przyjęli zasadę, że opis bibliograficzny jednej publikacji wprowadzany jest w postaci jednego rekordu wyposażonego w odpowiednią liczbę haseł osobowych i rzeczowych. Bar nie przewidywał stosowania haseł rzeczowych, dlatego w ramach wspomnianego projektu naukowego na podstawie informacji zawartych na fiszkach bibliograficznych tworzone były tematy (hasła rzeczowe). W niektórych przypadkach wiązało się to

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ *Rozmowa z dr hab. Joanną Krauze-Karpińską, prof. IBL PAN, i dr. Maciejem Pieczyńskim 13.12.2021...*, dz. cyt.

z koniecznością weryfikacji informacji przez konfrontację z tekstem publikacji. Badacze docierali do czasopism dostępnych w Bibliotece IBL PAN oraz w bibliotekach cyfrowych⁶⁰. Przeprowadzona została także korekta, w wyniku której usunięto błędy popełnione na rękopiśmiennych fiszkach⁶¹.

Opisy bibliograficzne w bazie danych wzbogacono także o informacje umożliwiające identyfikację (na przykład nazwy teatrów, nazwiska reżyserów w przypadku recenzji teatralnych) i o gatunki literackie⁶². Przypomnę, że Bar w swojej metodzie bibliograficznej wprowadził tylko kilka gatunków literackich, a na dodatek były one stosowane niekonsekwentnie. Stworzenie bazy danych dla Bibliografii Bara wiązało się też z koniecznością rezygnacji z układu nazwiskowego jako jedynej możliwości wyszukiwania rekordów. Nazwisko pozostało jednym z kryteriów wyszukiwawczych, ale bibliografia ta w bazie danych wzbogaciła się o nowe kryteria: tytuł, temat, rok wydania, czasopismo, gatunek. Istnieje również możliwość przeprowadzenia wyszukiwania zaawansowanego, które łączy te kryteria. W ten sposób użytkownicy bibliografii zyskali nowe możliwości stosowania różnych strategii wyszukiwawczych.

Powstanie bazy danych dla Bibliografii Bara ma też inne zalety. Dzięki przeniesieniu bibliografii do przestrzeni cyfrowej korzystanie z niej stało się łatwiejsze i szybsze. Wcześniej kartoteka była udostępniana badaczom w siedzibie IBL PAN w Warszawie. Ponadto poszerzył się krąg potencjalnych użytkowników. Może z niej korzystać każda osoba zainteresowana twórczością autorów oraz zagadnieniami rzeczowymi uwzględnionymi w tym źródle. Wzbogacenie Bibliografii Bara w bazie danych o hasła rzeczowe sprawiło, że użytkownicy mogą dotrzeć do cennych informacji, które znajdowały się na fiszkach bibliograficznych, ale układ nazwiskowy kartoteki utrudniał lub

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ *Rozmowa z dr hab. Joanną Krauze-Karpińską, prof. IBL PAN, i dr. Maciejem Pieczyńskim 25.05.2021...*, dz. cyt.

⁶² Tamże.

uniemożliwiało zapoznanie się z nimi. Poszerzył się również zakres kwerend, które można przeprowadzić z wykorzystaniem Bibliografii Bara.

Historia remediacji Bibliografii Bara pokazuje, że tak jak wybory dokonane przez Stefana Vrtela-Wierczyńskiego i Adama Bara na przełomie lat 40. i 50., kiedy tworzyli oni metody bibliograficzne PBL i Bibliografii Bara, miały wpływ na proces tworzenia baz danych dla tych bibliografii, tak wybór formatów danych dokonany na przełomie XX i XXI wieku przez twórców baz danych ma wpływ na możliwość dalszego wykorzystania danych bibliograficznych w innych infrastrukturach naukowych. MARC 21 jest formatem powszechnie stosowanym w katalogach bibliotecznych i innych projektach bibliograficznych, który umożliwia łatwą wymianę danych między bazami. Dzięki temu dane bibliograficzne Bibliografii Bara w łatwy sposób mogły zostać przekazane do innej bazy bibliograficznej stosującej wspomniany format. Przykładem może być udostępnienie rekordów z bazy Bibliografii Bara w projekcie „Literary Bibliography Research Infrastructure” (LIBRI). To grant, którego efektem jest międzynarodowa baza danych European Literary Bibliography / Europejskiej Bibliografii Literackiej⁶³, współtworzona przez IBL PAN i Instytut Literatury Czeskiej Akademii Nauk Republiki Czeskiej. Projekt ten omówię szerzej w rozdziale siódmym. Tutaj ograniczę się do jego krótkiej charakterystyki.

Jest to baza danych łącząca zasoby bibliograficzne dotyczące literatur narodowych. Zawiera ona dane z bibliografii literackich czeskiej („Česká literární bibliografie”) i polskiej (PBL) oraz z Biblioteki Narodowej Finlandii⁶⁴. W ostatnim czasie dodane zostały również rekordy z Biblioteki Narodowej Hiszpanii. Platforma ta wykorzystuje

⁶³ European Literary Bibliography / Europejska Bibliografia Literacka [wersja beta], <https://literarybibliography.eu/pl/> (dostęp: 18.09.2025).

⁶⁴ Tomasz Umerle, Vojtěch Malínek, *Literarybibliography.eu – modelový příklad pro tvorbu mezinárodní oborové bibliografie*, „Česká literatura” 2022, č. 5, s. 587, <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:449cb838=8-edf4-2db9-f1c5-29e84d79d4b?article-uuid:047c4277-3edc-4a53-a2e1-bfe567e86bfc> (dostęp: 18.09.2025).

format danych bibliograficznych MARC 21. W ramach prac nad tym grantem wstępnie opracowano także dane z Bibliografii Bara. Prace te polegały na konwersji danych z Bibliografii Bara, tworzonych w formacie MARC 21 w edycji Biblioteki Narodowej, i dostosowaniu ich do obowiązującej w bazie nowszej wersji formatu MARC 21. Po przeprowadzeniu dalszych prac programistycznych dane te będą miały postać umożliwiającą włączenie ich do wspomnianej międzynarodowej bazy danych.

Remediacja „Bibliografii Językoznawstwa Sławistycznego”

Trzecią i ostatnią omawianą przeze mnie bibliograficzną bazą danych jest iSybisław. Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa sławistycznego, dostępna online⁶⁵. Baza ta tworzona jest w Centrum Sławistycznej Informacji Naukowej Instytutu Sławistyki PAN „we współpracy z polskimi i zagranicznymi placówkami sławistycznymi przy wsparciu organizacyjnym Fundacji Sławistycznej”⁶⁶. W zakres bibliografii wchodzi następujące zagadnienia: „językoznawstwo sławistyczne, językoznawstwo konfrontatywne i językoznawstwo kontrastywne słowiańsko-niesłowiańskie” oraz w mniejszym stopniu „językoznawstwo teoretyczne i ogólne”⁶⁷. Prezentuje ona dorobek polskiego i światowego językoznawstwa sławistycznego od 1992 roku do chwili obecnej⁶⁸.

W przypadku tej bibliografii powstały dwie bazy danych. Pierwsza, o nazwie Sybisław, służyła do przygotowania drukowanych tomów „Bibliografii Językoznawstwa Sławistycznego” (w latach 1995–2001 ukazały się tomy za lata 1992–1997) i działała lokalnie w Instytucie Sławistyki PAN w latach 1993–2007. Druga baza danych przeznaczo-

⁶⁵ iSybisław, <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl/> (dostęp: 18.09.2025).

⁶⁶ *O bazie*, <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl/index.html> (dostęp: 18.09.2025).

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże.

na jest do opracowania internetowej bazy danych iSybisław i to ona stanowi przedmiot mojego zainteresowania. Zanim jednak przejdę do omówienia procesu jej powstawania, krótko scharakteryzuję bazę danych Sybisław.

Zaprojektowano ją w systemie DOS⁶⁹. Rekordy opisu bibliograficznego powstawały najpierw w edytorze tekstu⁷⁰. Po korekcie formalnej i merytorycznej następowała konwersja pliku tekstowego do formatu systemu wydawniczego TEX⁷¹. Następnie dane w formacie TEX implementowane były do bazy Sybisław⁷². Na końcu bibliografia generowana była w postaci książkowej⁷³. Tomy tej bibliografii za lata 1992–1997 zostały zdigitalizowane i udostępnione w Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych (RCIN)⁷⁴.

W 2008 roku powstał program komputerowy służący do tworzenia ogólnodostępnej, internetowej bazy danych iSybisław. W tym przypadku twórcy nowej bazy mierzyli się z innymi wyzwaniami niż zespoły tworzące bazy danych dla „Polskiej Bibliografii Literackiej” i Bibliografii Bara. Wiąże się to z tym, że pierwotną wersją bibliografii sławistycznej nie były wersja drukowana czy kartoteka zawierająca fiszki bibliograficzne, lecz baza danych służąca do tworzenia i generowania bibliografii w postaci książki. Poza formularzami do wprowadzania danych bibliograficznych twórcy bazy danych iSybisław musieli zaprojektować: język klasyfikacyjny, kartoteki wzorcowe, funkcje wyszukiwawcze oraz dokonać wyboru systemu i formatu danych bibliograficznych⁷⁵.

⁶⁹ Zenon Mikos, *Rozwój funkcjonalności systemu informacji bibliograficznej językoznawstwa sławistycznego – od Sybisława do iSybisława*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2014, t. 49, s. 44.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże, s. 45.

⁷² Tamże, s. 46.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ „Bibliografia Językoznawstwa Sławistycznego”, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/7472#structure> (dostęp: 18.09.2025).

⁷⁵ *Rozmowa z dr. Pawłem Kowalskim i dr. Jakubem Banasiakiem 7.05.2021*. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

Baza danych iSybislaw powstała w systemie PostgreSQL⁷⁶. Czynniki decydującymi o tym wyborze były: wysoka wydajność, stabilność, bezpieczeństwo danych oraz dobra obsługa standardu Unicode (UTF-8)⁷⁷. Twórcy tej bazy musieli opracować taki format danych, który z jednej strony pozwoli uniknąć problemów przy konwersji danych z bazy Sybislaw, a z drugiej strony pozwoli na wprowadzenie nowych rekordów⁷⁸. W tej sytuacji wypracowano własny format danych stosowany do opisu dokumentów, zgodny z polską normą opisu bibliograficznego PN-82/N-01152⁷⁹. Uwzględnia on następujące typy informacji umieszczane w dedykowanych polach: „**Tytuł, Tom lub część** (oznaczenie i numer tomu oraz ewentualny tytuł tomu), **Autor/redaktor** (oryginalna forma zapisu z dokumentu), **Wydanie, Miejsce wydania, Wydawnictwo, Rok wydania, Numery** (dla czasopisma), **Strony, Seria, Inne** (np. ilustracje, mapy, streszczenia itp.), **Języki, Hasła autorskie** (ujednoliczone hasła osobowe wraz z oznaczeniem rodzaju odpowiedzialności, np. rd. – redaktor, tł. – tłumacz), **Przedmiotowe hasła osobowe, Abstrakt, Słowa kluczowe, Klasyfikacja, Powiązania** (recenzje, polemiki itp.)”⁸⁰. W czasie prac nad koncepcją tej bazy danych nie rozważano wykorzystania gotowego formatu danych⁸¹.

Do bazy danych wprowadzane są cztery rodzaje rekordów:

⁷⁶ Zofia Rudnik-Karwatowa, Zenon Mikos, Jarosław Bojar, *Nowoczesny system informacji sławistycznej: zadania, dotychczasowe wyniki i perspektywy*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2007, nr 2, s. 34.

⁷⁷ Tamże, s. 35.

⁷⁸ Zenon Mikos, *Rozwój funkcjonalności systemu informacji bibliograficznej...*, dz. cyt., s. 47.

⁷⁹ Zofia Rudnik-Karwatowa, Zenon Mikos, Jarosław Bojar, *Nowoczesny system informacji sławistycznej...*, dz. cyt., s. 28.

⁸⁰ Zenon Mikos, *Rozwój funkcjonalności systemu informacji bibliograficznej...*, dz. cyt., s. 47.

⁸¹ *Rozmowa z dr. Pawłem Kowalskim i dr. Jakubem Banasiakiem 7.05.2021...*, dz. cyt.

Książka – opisy bibliograficzne druków zwartych

Czasopismo – opisy bibliograficzne czasopism uwzględniające zasób tomów/numerów, z których artykuły znajdują się w bazie w samodzielnych rekordach

Artykuł w czasopiśmie – opisy bibliograficzne artykułów opublikowanych w czasopismach

Artykuł w książce – opisy bibliograficzne artykułów opublikowanych w pracach zbiorowych⁸².

W bazie danych funkcjonuje pięć kartotek haseł wzorcowych. Są to kartoteki: osób, serii (zawiera ujednolicone wersje tytułów serii wydawniczych), słów kluczowych (zawiera wielojęzyczny słownik terminologii językoznawstwa sławistycznego), klasyfikacji (zawiera schemat klasyfikacji hierarchicznej, która była wykorzystywana w bazie Sybislaw oraz do tworzenia spisu treści w drukowanej postaci bibliografii), języków (zawiera wykaz skrótów nazw języków i ich odpowiedniki słowne)⁸³.

Baza posiada trzy możliwości wyszukiwania: poprzez indeksy (umożliwiają przeglądanie dokumentów poprzez kartoteki osobowe, tytułów, serii, słów kluczowych i klasyfikacji), szukanie proste (wyszukiwanie słów z pól: tytuł, odpowiedzialność, seria, słowa kluczowe, miejsce wydania, wydawca, abstrakt) oraz wyszukiwanie zaawansowane (umożliwia przeszukiwanie za pomocą zbioru słów w wielu polach równocześnie oraz zawężanie wyszukiwania do typu oraz języka dokumentu)⁸⁴.

⁸² Zofia Rudnik-Karwatowa, Zenon Mikos, Jarosław Bojar, *Nowoczesny system informacji sławistycznej...*, dz. cyt., s. 27.

⁸³ Tamże, s. 30–31.

⁸⁴ Tamże, s. 32–33.

Przeniesienie bibliografii do bazy danych tworzonej w systemie PostgreSQL pozwoliło na zastosowanie trzech metod oznaczania tematyki publikacji. Podstawową są słowa kluczowe, pomocniczą natomiast – klasyfikacja⁸⁵. Wdrożono także tagi, przeznaczone dla użytkowników chcących zaangażować się we wzbogacanie rekordów dostępnych w bazie⁸⁶. W ten sposób w iSybislaw połączono metody wykorzystujące hierarchiczną (klasyfikacja) i płaskie (słowa kluczowe i tagi) struktury systematyzacji materiałów bibliograficznych. W przypadku oznaczania tematyki materiału bibliograficznego znów tradycja bazy Sybislaw łączy się z rozwiązaniami zaprojektowanymi na potrzeby bazy iSybislaw. Do nowej bazy danych przeniesiona została klasyfikacja stosowana w bazie Sybislaw do oznaczania tematyki publikacji oraz generowania spisu treści drukowanej bibliografii (z możliwością jej rozbudowywania)⁸⁷. Zespół autorski był świadomy wad pierwszej bazy, za jakie uznawał płytką w stosunku do obecnej wiedzy językoznawczej i hierarchiczną klasyfikację, która „uniemożliwia odwzorowanie treści dokumentu na odpowiednim stopniu szczegółowości indeksowania, a także ogranicza możliwości wyszukiwawcze”⁸⁸. Dlatego na potrzeby nowego systemu zespół opracował deskryptorowy język informacyjno-wyszukiwawczy oparty na słowniku słów kluczowych, który ma płaską strukturę⁸⁹. Uwarunkowania techniczne bazy danych iSybislaw umożliwiły zastosowanie wieloelementowej płaskiej struktury słów kluczowych i nie ograniczają liczby słów kluczowych wybieranych w rekordzie, dzięki czemu tematyka materiałów bibliograficznych oznaczana jest w sposób wyczerpujący⁹⁰. Ponadto słownik słów kluczowych „umożliwia indeksowanie na odpowiednim pożądanym poziomie szczegółowości, użytkownikom

⁸⁵ Rozmowa z dr. Pawłem Kowalskim i dr. Jakubem Banasiakiem 7.05.2021..., dz. cyt.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ Zofia Rudnik-Karwatowa, Zenon Mikos, Jarosław Bojar, *Nowoczesny system informacji slawistycznej...*, dz. cyt., s. 31.

⁸⁸ Tamże, s. 20.

⁸⁹ Rozmowa z dr. Pawłem Kowalskim i dr. Jakubem Banasiakiem 7.05.2021..., dz. cyt.

⁹⁰ Tamże.

zaś zapewnia kompletność i dokładność wyszukiwania informacji”⁹¹. Dla użytkowników bibliografii wielojęzycznej dużym ułatwieniem jest również prezentowanie klasyfikacji i słów kluczowych w kilku językach. W przypadku klasyfikacji są to języki: polski, angielski i rosyjski, a w przypadku słów kluczowych: polski, angielski, rosyjski i inne języki słowiańskie. Dzięki temu użytkownicy mogą przeprowadzać wielojęzyczne wyszukiwanie informacji oraz przeszukiwać bazę danych w kilku językach równocześnie⁹².

Trzy bibliograficzne bazy danych, których powstanie jest tematem tego rozdziału, przeszły remediację – od postaci drukowanych tomów, rękopiśmiennej kartoteki i lokalnej bazy danych, służącej do generowania tradycyjnej bibliografii, do internetowych baz danych. W przypadku tych bibliografii samo utworzenie baz danych uratowało te publikacje przed zapomnieniem i otworzyło drogę do ponownego wykorzystania danych bibliograficznych, a udostępnienie ich w internecie powiększyło liczbę potencjalnych i rzeczywistych użytkowników. Tworzenie bibliografii w programach komputerowych wpłynęło też na poprawę jakości rekordów bibliograficznych – poprzez możliwość łączenia dawnych i nowych metod klasyfikowania rekordów oraz zastosowanie elektronicznych kartotek wzorcowych – a także na umożliwienie użytkownikom stosowania większej liczby strategii wyszukiwawczych i poszerzenie zakresu kwerend (dzięki wzbogaceniu baz o nowe kryteria wyszukiwawcze i zagadnienia rzeczowe).

Tym, co łączy te projekty, jest ponadto konieczność dokonywania wyborów dotyczących technologii, w momencie gdy nie istniały w Polsce wypracowane wzory postępowania i trudno było przewidzieć, jakie potrzeby będą mieli użytkownicy bibliografii. Warto

⁹¹ Zofia Rudnik-Karwatowa, Zenon Mikos, Jarosław Bojar, *Nowoczesny system informacji slawistycznej...*, dz. cyt., s. 24.

⁹² Zofia Rudnik-Karwatowa, Jakub Banasiak, Zenon Mikos, *Językowe problemy optymalizacji wyszukiwania informacji w systemie iSybisław, „Slavia Orientalis”* 2013, t. 62, nr 4, s. 633–634.

podkreślić, że dla zespołów tworzących bazę danych dla PBL oraz dla Bibliografii Bara było to pierwsze doświadczenie z tego typu pracą⁹³. W tych warunkach powstały pionierskie w swych dziedzinach bibliograficzne bazy danych, których twórcy w większym stopniu wykorzystywali swoje doświadczenia związane z opracowywaniem bibliografii, a w mniejszym – możliwości techniczne, jakie dawały bazy danych. Ważnymi decyzjami twórców internetowych bibliografii były te dotyczące oprogramowania oraz formatu danych. Miały one wpływ na możliwość dalszego rozwoju bibliograficznych baz danych wraz z pojawieniem się kolejnych możliwości technicznych oraz potrzeb użytkowników.

Podsumowanie

Okres, w którym powstały omawiane bibliograficzne bazy danych, przypada na czas zmian w korzystaniu z narzędzi pomocniczych nauki, na przykład bibliografii, słowników, katalogów bibliotecznych. Rozwój internetu i udostępnienie w sieci tych zasobów początkowo ułatwiło użytkownikom dotarcie do informacji. Z czasem pojawiły się nowe możliwości wykorzystania danych przez nie dostarczanych. Niestety baza danych PBL w swojej pierwotnej postaci nie jest bazą otwartą, w której użytkownicy samodzielnie mogliby wyszukiwać, tworzyć i pobierać określone zbiory rekordów bibliograficznych.

Baza danych PBL początkowo miała dawać użytkownikom informacje bibliograficzne o takiej samej jakości i w takiej samej postaci⁹⁴ jak jej drukowana wersja oraz ułatwiać dotarcie do informacji dzięki nowemu sposobowi wyszukiwania opisów bibliograficznych. Wów-

⁹³ Rozmowa z dr hab. Joanną Krauze-Karpińską, prof. IBL PAN, i dr. Maciejem Pieczyńskim 25.05.2021..., dz. cyt.; Rozmowa z Małgorzatą Szukdlarską 24.03.2021..., dz. cyt.

⁹⁴ Beata Domosławska, Zyta Szymańska, „Polska Bibliografia Literacka” on-line..., dz. cyt.

czas powstała baza danych, która według mnie jest udoskonalonym narzędziem pomocniczym literaturoznawstwa. Wraz z upływem czasu i zmianami, jakie zaszły w społeczeństwie informacyjnym, wykorzystującym na szeroką skalę zasoby internetowe oraz narzędzia cyfrowe, baza danych PBL przestała spełniać oczekiwania niektórych użytkowników. Co prawda daje ona możliwość przeprowadzania bardziej szczegółowych kwerend za pomocą języka zapytań SQL, ale mogą to robić jedynie wykwalifikowani bibliografowie, posiadający dostęp do bazy danych, odpowiednią wiedzę i umiejętności, PBL bowiem nie posiada ogólnodostępnego API (*Application Programming Interface*), czyli interfejsu programowania aplikacji pozwalającego na wyszukiwanie i pobieranie rekordów z otwartych baz danych. Problemem jest także jakość danych bibliograficznych, czyli niestosowanie standardów bibliograficznych, co utrudnia ich ponowne wykorzystanie.

Zdaniem Macieja Maryła i Piotra Wciśliska w wyniku pierwszej remediacji PBL powstała bogata i skomplikowana baza danych, która nie nadaje się do nowoczesnych zastosowań⁹⁵. Zasady jej budowy i funkcjonowania są zrozumiałe dla jej twórców, ale nie są zrozumiałe dla jej użytkowników (ludzi i maszyn)⁹⁶. Badacze zwrócili uwagę na to, że baza danych PBL nie spełnia powszechnie przyjętych standardów w zakresie struktury rekordów i formatów danych, przez co zgromadzone w niej dane nie są interoperacyjne⁹⁷. Dlatego w ramach projektu „»Polska Bibliografia Literacka« – laboratorium wiedzy o współczesnej kulturze polskiej”, realizowanego w latach 2015–2018, rozpoczęła się kolejna transformacja PBL. Wówczas zainicjowano prace związane z wykorzystaniem narzędzi cyfrowych w procesie tworzenia rekordów bibliograficznych oraz ze wzbogacaniem danych PBL. W nich upatruję początków kolejnego procesu – nowej remediacji, a właściwie jej strategii zwanej hipermediacją, która

⁹⁵ Maciej Marył, Piotr Wciślisk, *Remediations of Polish Literary Bibliography...*, dz. cyt.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ Tamże.

w tym przypadku wiąże się z przekształceniem bibliografii z narzędzia pomocniczego w infrastrukturę badawczą. Polega ona na tym, że bibliografia jest prezentowana na nowym nośniku (nadal chodzi o bazę danych), ale w większym stopniu wykorzystuje możliwości oferowane przez nowe medium (na przykład pobieranie danych cyfrowych i wprowadzanie ich do bibliograficznej bazy danych, przekazywanie danych na potrzeby innych projektów bibliograficznych, przetwarzanie danych za pomocą narzędzi cyfrowych). Proces ten będzie tematem rozdziału siódmego.

Hipermediacja „Polskiej Bibliografii Literackiej” – w kierunku bibliograficznej infrastruktury badawczej

Przybliżając w rozdziale trzecim koncepcję bieżącej i retrospektywnej bibliografii literackiej Stefana Vrtela-Wierczyńskiego, zwróciłam uwagę na to, że intencją badacza było stworzenie wykazu wszystkich publikacji potrzebnych do badań z zakresu historii literatury. W ten sposób miała powstać bibliografia prezentująca całościowy obraz historii literatury, która równocześnie stałaby się inspiracją dla naukowców do poszukiwania nowych problemów badawczych. Twórca projektu pragnął także efektywnie wykorzystać nakład pracy bibliografów i zainicjować proces wielokrotnego wykorzystania raz przygotowanych materiałów bibliograficznych. „Polska Bibliografia Literacka” zarówno w postaci drukowanych tomów, jak i w formie bibliograficznej bazy danych była i jest nadal źródłem informacji bibliograficznych dla twórców innych bibliografii literackich oraz słowników biobibliograficznych. Materiały bibliograficzne publikowane w PBL były wykorzystywane między innymi w publikacjach: *Dawni pisarze polscy. Od początku piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 1–5¹, *Współcześni pol-*

¹ *Dawni pisarze polscy. Od początku piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 1, A–H, koordynacja całości Roman Loth, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa 2000; t. 2, I–ME, koordynacja całości Roman Loth, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka

scy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny, t. 1–10², *Bibliografia polska Stanisława Lema. 1945–2000* Bożeny Bednarek-Michalskiej³, *Polscy pisarze i badacze literatury przełomu XX i XXI wieku*, t. 1–3⁴, *Bronisława Wajs Papusza (17.08.1908–08.02.1987). Zestaw bibliograficzny*⁵. Z pewnością bibliografii, słowników, baz

Akcyjna, Warszawa 2001; t. 3, MIA–R, koordynacja całości Roman Loth, Instytut Badań Literackich, Fundacja Akademia Humanistyczna, Warszawa 2002; t. 4, S–T, koordynacja całości Roman Loth, Instytut Badań Literackich, Fundacja Akademia Humanistyczna, Warszawa 2003; t. 5, U–Ż, uzupełnienia, indeksy, koordynacja całości Roman Loth, Instytut Badań Literackich, Fundacja Akademia Humanistyczna, Warszawa 2004.

² *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 1, A–B, t. 2, C–F, t. 3, G–J, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994; t. 4, K, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996; t. 5, L–M, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1997; t. 6, N–P, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999; t. 7, R–Sta, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa 2001; t. 8, Ste–V, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa 2003; t. 9, W–Z, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa 2004; t. 10, Ż i uzupełnienia do t. 1–9, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Instytut Badań Literackich, Fundacja Akademia Humanistyczna, Warszawa 2007.

³ Bożena Bednarek-Michalska, *Bibliografia polska Stanisława Lema. 1945–2000*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2006.

⁴ *Polscy pisarze i badacze literatury przełomu XX i XXI wieku*, t. 1, oprac. zespół pod red. Alicji Szałağan, Fundacja Akademia Humanistyczna, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2011; t. 2, oprac. zespół pod red. Alicji Szałağan, Fundacja Akademia Humanistyczna, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2014; *Polscy pisarze i badacze literatury przełomu XX i XXI wieku*, t. 3, oprac. zespół pod red. Alicji Szałağan, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2016. Słownik dostępny jest również w postaci bazy danych: <https://pisarzeibadacze.ibl.edu.pl/> (dostęp: 18.09.2025).

⁵ *Bronisława Wajs Papusza (17.08.1908–08.02.1987). Zestaw bibliograficzny*, oprac.

danych i publikacji naukowych korzystających z zasobów PBL jest o wiele więcej. Użytkownicy jednak nie mają obowiązku informowania zespołu autorskiego o tym, że wykorzystują w swoich pracach materiały bibliograficzne pochodzące z PBL. Dlatego podanie pełnej listy takich projektów jest niemożliwe.

W 2020 roku zespół Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN wyszedł z inicjatywą przygotowywania zestawów danych bibliograficznych pochodzących z bazy danych PBL i zasobów partnerów Pracowni z międzynarodowych projektów dla naukowców zainteresowanych taką usługą. W ciągu sześciu ostatnich lat dane bibliograficzne pochodzące między innymi z PBL zostały wykorzystane na potrzeby publikacji naukowych, referatów, grantów badawczych, rozpraw doktorskich. W sumie – w siedmiu projektach indywidualnych, sześciu projektach krajowych i sześciu projektach międzynarodowych. Były to między innymi projekty: „Nowy Korbut. Adam Mickiewicz – bibliografia przedmiotowa”, „Metody i narzędzia lingwistyki korpusowej w badaniach bibliografii polskich wydawnictw zwartych z lat 1997–2017”, „Cyfrowa infrastruktura badawcza dla humanistyki i nauk o sztuce DARIAH-PL”, „Czech Literary Bibliography – Czech Literary Internet. Data, Analysis, Research”, „Global Trajectories of Czech Literature Since 1945”, „Cultures of Dissent in Eastern Europe (1945–1989): Research Approaches in the Digital Humanities”, „Basics of Coding for Data Processing”, „TRIPLE (Transforming Research Through Innovative Practices for Linked Interdisciplinary Exploration)”⁶. Takie zastosowanie danych bibliograficznych PBL wpisuje się w wizję Stefana Vrtela-Wierczyńskiego i współczesny trend w nauce związany z ponownym wykorzystaniem danych przygotowanych podczas realizacji projektu naukowego. W ten sposób bibliografowie

Anna Sokółka, Danuta Zielińska, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski 2018.

⁶ *Ankiety dotyczące zakresu i sposobu wykorzystania infrastruktury i danych „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

wykonali także krok w kierunku przekształcenia PBL z narzędzia pomocniczego literaturoznawstwa w bibliograficzną infrastrukturę badawczą udostępniającą dane badawcze oraz świadczącą usługi na rzecz naukowców. W tym rozdziale przedstawię potrzeby użytkowników i środowiska naukowego, a także trendy obowiązujące obecnie w komunikacji naukowej, które mają wpływ na to, jak zmieniają się strona internetowa i baza danych PBL. Zaprezentuję również zagadnienie danych badawczych i przebieg odbywającej się obecnie modernizacji PBL.

Potrzeby użytkowników bibliograficznych baz danych

Wyszukiwarki internetowe zapewniające łatwy i szybki dostęp do informacji ukształtowały oczekiwania internautów w zakresie wyszukiwania informacji. Ich zaletami, które cenią sobie użytkownicy, są: „prostota obsługi, pewność wyniku, język naturalny jako podstawa wyszukiwania, natychmiastowy dostęp do pełnych tekstów, czy szerzej – do zawartości obiektu”⁷. Bibliograficznym bazom danych niepodążającym za zmianami w sposobach wyszukiwania wiadomości może być trudno zainteresować użytkowników swoimi zasobami. Nawet jeśli są one uporządkowane, rzetelne, opracowywane przez specjalistów, którzy gwarantują jakość doboru materiału uwzględnionego w bazie danych. Dlatego tak ważna jest świadomość oczekiwań, jakie wobec zasobów wiedzy mają użytkownicy poszukujący informacji o publikacjach.

Z punktu widzenia użytkownika korzystającego z bazy danych ważne jest, aby wyposażona była ona w funkcjonalności, które po-

⁷ Małgorzata Jaskowska, *Potrzeba, trudności i formy przekazywania wiedzy i umiejętności w zakresie bibliograficznych systemów informacyjno-wyszukiwawczych studentom – przedstawicielom „pokolenia Google”*, w: *Bibliografi@. Źródła, standardy, zasoby. Praca zbiorowa*, pod red. Jerzego Franke, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2013, s. 311.

mogą w szybkim i precyzyjnym wyszukiwaniu publikacji. Internauci doskonalą swoje umiejętności wyszukiwawcze, używając wyszukiwarek internetowych i serwisów typu *discovery*, czyli wyszukiwarek oferujących zaawansowane wyszukiwanie oparte na bogatych, zindeksowanych metadanych (na przykład elektronicznych katalogów bibliotecznych i sklepów internetowych). Przyzwyczajeni do znanych stamtąd sposobów wyszukiwania oczekują, że przeszukiwanie innych zasobów wiedzy będzie wyglądało podobnie. Dlatego bibliograficzna baza danych również powinna posiadać elementy takie jak: wyszukiwanie proste i zaawansowane, wyszukiwanie przy pomocy języka naturalnego, zawężanie wyników wyszukiwania za pomocą filtrów, sortowanie wyników wyszukiwania, linki do pełnych tekstów, możliwość pobierania opisów bibliograficznych do menedżerów bibliografii, na przykład Zotero, Citavi, Mendeley.

Potrzeby środowiska naukowego i najnowsze trendy w komunikacji naukowej

Badacze stosujący w swoich pracach metody cyfrowe potrzebują dostępu do otwartych danych badawczych (*Open Research Data*). Dane badawcze są to

dokumenty w formie cyfrowej, inne niż publikacje naukowe, które są gromadzone lub produkowane w ramach działalności badawczo-naukowej i są wykorzystywane jako dowody w procesie badawczym bądź też są powszechnie akceptowane w środowisku naukowym jako konieczne do weryfikacji poprawności ustaleń i wyników badań⁸.

⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1024 z dnia 20 czerwca 2019 r. w sprawie otwartych danych i ponownego wykorzystania informacji sektora publicznego, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1024&from=EN> (dostęp: 18.09.2025).

Zgodnie z obecną polityką naukową dane powinny być otwarte, czyli zarchiwizowane i udostępnione za darmo do ponownego wykorzystania. Można je przetwarzać, rozpowszechniać z poszanowaniem prawa i wykorzystywać do innych celów niż te, do których były gromadzone wcześniej.

Zagadnienie to łączy się z koncepcją *Linked Open Data*, czyli połączonych otwartych danych. Zakłada ona tworzenie ustrukturyzowanych danych z wykorzystaniem otwartych standardów, na przykład RDF (*Resource Description Framework*), w postaci umożliwiającej ich odczytanie przez maszyny (programy komputerowe). Takie dane połączone są za pomocą standardu URI (*Uniform Resource Identifier*) umożliwiającego identyfikację zasobów internetowych. Dzięki temu możliwe jest łączenie danych z danymi pochodzącymi z innych zbiorów oraz wyszukiwanie kolejnych danych za pomocą tych wcześniej połączonych. W ten sposób powstaje globalna sieć zawierająca różnego rodzaju informacje.

Badacze oczekują, że udostępniane dane będą odpowiednie pod względem merytorycznym i dostępne w postaci umożliwiającej ich przetworzenie za pomocą programów komputerowych. W przypadku danych bibliograficznych ważne jest, aby dane były ustandaryzowane. Na ten aspekt tworzenia danych bibliograficznych zwrócił uwagę Marcin Roszkowski, który pisał, że „standaryzacja procesu tworzenia metadanych odnosi się zarówno do ich zawartości (zasady katalogowania, kartoteki haseł wzorcowych), jak i do formy prezentacji (format danych bibliograficznych), co w założeniu zapewnia ich wysoką jakość i wiarygodność”⁹. Do jego uwag należy dodać również stosowanie słowników kontrolowanych, czyli ustalonych list nazw osób, instytucji, terminów służących do klasyfikacji materiałów, oraz łączenie rekordów tworzących wspólny zasób za pomocą relacji. Istotne jest ponadto, aby dane powstawały zgodnie z zasadami FAIR.

⁹ Marcin Roszkowski, „*Bibliographic data science*” – konceptualizacja obszaru badawczego, „Przegląd Biblioteczny” 2022, t. 90, nr 1, s. 6.

Zasady FAIR to wskazówki dla twórców danych dotyczące tego, jak prawidłowo tworzyć dane i przygotowywać je do udostępnienia. Twórcy danych badawczych powinni uwzględnić te zasady na każdym etapie przygotowania danych. Zgodnie z tymi zasadami dane powinny być: łatwe do znalezienia przez ludzi i komputery (*findable*); dostępne (*accessible*); interoperacyjne, czyli zintegrowane z innymi danymi, dostępne w postaci umożliwiającej wykorzystanie w aplikacjach służących do analizy, przechowywania i przetwarzania danych (*interoperable*); nadające się do ponownego wykorzystania, czyli dobrze opisane (*reusable*)¹⁰. W tym celu w bazie danych trzeba między innymi: używać powszechnie stosowanych i trwałych identyfikatorów (na przykład identyfikatorów międzynarodowych haseł wzorcowych VIAF (*Virtual International Authority File*)¹¹, identyfikatorów badaczy ORCID (*Open Researcher and Contributor ID*)¹² czy identyfikatorów publikacji elektronicznych DOI¹³); tworzyć bogate metadane; używać formalnego, dostępnego, współdzielonego i szeroko stosowanego języka służącego do prezentacji wiedzy; korzystać z kwalifikowanych odniesień do innych danych, udostępniać dane na licencji umożliwiającej ich użytkowanie. Tak przygotowane dane znajdują zastosowanie w badaniach naukowych.

Dane badawcze to zagadnienie, którym w ostatnim czasie zajmują się między innymi naukowcy działający na rzecz otwartej komunikacji naukowej. Metadane i wyzwania z nimi związane były tematem raportu *Guidelines on the Research Data in the Humanities* zawierającego wytyczne dotyczące danych humanistycznych¹⁴. Powstał

¹⁰ FAIR Principles, <https://www.go-fair.org/fair-principles/> (dostęp: 18.09.2025).

¹¹ Virtual International Authority File, <https://viaf.org/> (dostęp: 18.09.2025).

¹² ORCID, <https://orcid.org/> (dostęp: 18.09.2025).

¹³ DOI, <https://www.doi.org/> (dostęp: 18.09.2025).

¹⁴ Tomasz Umerle, Marta Błaszczczyńska, Magdalena Wnuk, Mateusz Franczak, Jadranka Stojanovski, Cezary Rosiński, Nikodem Wołczuk, Agnieszka Mikołajczyk-Bareła, Agnieszka Karlińska, Maciej Ogrodniczuk, Piotr Pęzik, Bianca Kramer, Silvio Peroni, -Luca De Santis, *TRIPLE Deliverable 8.5: Guidelines on the Research Data in the Humanities*, <https://zenodo.org/record/7568873#.zDlWqHZBxD8> (dostęp: 18.09.2025).

on w 2023 roku w ramach międzynarodowego projektu „TRIPLE”¹⁵. Informacje zawarte w raporcie mogą być wskazówką dla twórców baz danych chcących tworzyć lub modernizować swoje bazy zgodnie z ideami otwartej nauki i przetwarzania danych.

Badacze przyjrzeni się bliżej czterem typom metadanych: trwałym identyfikatorom, słowom kluczowym, abstraktom i cytatom. Nakreślili wyzwania, którym należy sprostać, aby wykorzystać potencjał omawianych metadanych. Skupię się na trzech pierwszych rodzajach metadanych, które moim zdaniem mają realne zastosowanie w bibliograficznej bazie danych takiej jak PBL. Trwały identyfikator to „sekwencja znaków umożliwiająca jednoznaczne i trwałe identyfikowanie obiektu, z którym jest powiązana”¹⁶. Służy do identyfikowania oraz wyszukiwania różnych zasobów. Jest unikatowy w skali globalnej i ma nieskończoną żywotność¹⁷. Stanowi gwarancję długoterminowej ochrony danych naukowych i ich dostępności¹⁸. Autorzy raportu podkreślili zalety poprawnego stosowania trwałych identyfikatorów. Pomagają one w znajdowaniu zasobów danych badawczych, cytowaniu, ponownym wykorzystaniu danych, interoperacyjności bazy danych, nawiązywaniu współpracy między instytucjami opracowującymi zasoby, dyscyplinami i krajami oraz badaniu wpływu¹⁹. Trwałe identyfikatory mają za zadanie zwiększyć zaufanie do używającej ich bazy danych. Pomagają w realizacji dwóch zasad FAIR: *findable* (dane

¹⁵ Efektem realizacji projektu jest także platforma GoTriple, dostępna pod adresem: <https://gotriple.eu/>, będąca agregatorem danych badawczych z nauk społecznych i humanistycznych, w którym metadane pochodzące od różnych dostawców są łączone, ujednolicane, wzbogacane i udostępniane do ponownego przetworzenia za pośrednictwem interfejsów programistycznych API.

¹⁶ *Instrukcja. Polityka NCN dotycząca otwartego dostępu do publikacji*, s. 4, https://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/2021_10_instrukcja_open_access_ncn.pdf (dostęp: 18.09.2025).

¹⁷ TRIPLE *Deliverable 8.5: Guidelines on the Research Data in the Humanities...*, dz. cyt., s. 11.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

powinny być możliwe do znalezienia przez ludzi i komputery) oraz *interoperable* (czyli interoperacyjności)²⁰.

Kolejnym elementem metadanych omówionym w raporcie są słowa kluczowe. Mają one dwa zastosowania: opis i klasyfikację²¹. W pierwszej sytuacji służą przedstawieniu treści artykułu. Wówczas są nadawane przez autora lub osoby indeksujące, zaczerpnięte z tekstu, nie tworzą słownika kontrolowanego, nie są powiązane z zewnętrznym źródłem informacji i nie służą do wyszukiwania czy filtrowania wyników²².

Z punktu widzenia bibliograficznej bazy danych istotne jest zastosowanie drugiego typu słów kluczowych, które tworzą słownik kontrolowany. Używane w takiej postaci informują o głównych tematach publikacji, pomagają w klasyfikacji i kierują użytkowników do odpowiednich zasobów²³. W tym sensie stanowią narzędzie komunikacji między naukowcami a społecznościami, które są zainteresowane wynikami ich badań, i dlatego odgrywają kluczową rolę w naukowych systemach wyszukiwawczych²⁴. Autorzy raportu zwrócili uwagę na zalety stosowania słowników kontrolowanych, takie jak: łączenie wszystkich wystąpień słowa kluczowego, a przez to ułatwienie wyszukiwania i filtrowania, poprawa wyników wyszukiwania, uporządkowanie i strukturyzowanie danych²⁵. Słowa kluczowe funkcjonujące w taki sposób są także wykorzystywane jako „punkt dostępu”²⁶. Wówczas przeglądanie zawartości zasobu bibliograficznego zaczyna się od słowa kluczowego i możliwe jest zapoznanie się z pełną listą publikacji na dany temat.

W omawianym raporcie opisano jeszcze jedną metodę tworzenia słów kluczowych, która jest odpowiedzią na wyzwania, z jakimi mierzą się twórcy zasobów bibliograficznych, a jakie wiążą się z wciąż

²⁰ Tamże, s. 13.

²¹ Tamże, s. 25.

²² Tamże, s. 25–26.

²³ Tamże, s. 25.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże, s. 26.

²⁶ Tamże.

rosnącą liczbą publikacji naukowych. Tą metodą jest generowanie słów kluczowym przy pomocy sztucznej inteligencji. Autorzy podkreślili, że tak powstające słowa kluczowe są najefektywniejszym sposobem opisywania treści publikacji, ponieważ powstają na masową skalę i są w stanie obsłużyć dużą liczbę tekstów naukowych²⁷. Naukowcy zwrócili również uwagę na związane z nimi problemy – trzeba brać je pod uwagę, myśląc o wdrożeniu takiego rozwiązania. Słowa kluczowe tworzone przez sztuczną inteligencję są trudne do zweryfikowania i zapamiętania, ograniczone modelami językowymi, a także nieprecyzyjne²⁸.

Trzecim elementem metadanych omawianym w raporcie są abstrakty. Zdaniem autorów raportu odgrywają one kluczową rolę w komunikacji naukowej. Pomagają użytkownikom poznać tematykę publikacji, zawierają jej najważniejsze wnioski i podsumowanie, dzięki uwzględnianiu ich w bibliografiach wpływają na zwiększenie widoczności tekstu, co ułatwia jego odkrywanie²⁹. Dla komunikacji naukowej ważne jest, aby były w otwartym dostępie i nadawały się do ponownego wykorzystania³⁰. Abstrakty mogą mieć zastosowanie także w bibliograficznych bazach danych. Mogą tam nie tyle zastępować adnotacje dotyczące treści publikacji, ile dostarczać dodatkowych informacji. To ważne w sytuacji, gdy badacz poszukuje szczegółowych wiadomości, które pozwolą mu ocenić, czy wyszukany materiał będzie dla niego użyteczny. Udostępnianie abstraktów może przyczynić się do oszczędności czasu poświęcanego przez użytkownika na kwerendę. Dodatkowo udostępnianie abstraktów w postaci umożliwiającej ich przetworzenie wraz z innymi metadany może rozszerzyć zakres badań, które da się przeprowadzić przy użyciu danych bibliograficznych.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże, s. 41.

³⁰ Tamże.

Tak scharakteryzowane potrzeby wynikają z dotychczasowych doświadczeń środowiska naukowego. Wprowadzenie zmian w sposobie przygotowania danych bibliograficznych wpłynie na częstsze wykorzystanie ich w projektach naukowych. Zwracam uwagę na użyte przeze mnie sformułowanie „częstsze wykorzystanie ich w projektach naukowych”, ponieważ dane bibliograficzne już mają zastosowanie w pracach z zakresu humanistyki. Przejdę teraz do charakterystyki danych literaturoznawczych i omówienia przykładów wykorzystania danych badawczych w pracach z zakresu literaturoznawstwa oraz historii książki. Zaprezentuję także publikacje dotyczące polskiego życia literackiego, w których były analizowane dane bibliograficzne pochodzące z „Polskiej Bibliografii Literackiej”.

Dane badawcze w badaniach literaturoznawczych

Dane badawcze do tej pory raczej nie kojarzyły się z naukami humanistycznymi. Maciej Maryl, Marta Błaszczczyńska, Bartłomiej Szleszyński i Tomasz Umerle w artykule *Dane badawcze w literaturoznawstwie*³¹ zaprezentowali zagadnienie danych badawczych, uwzględniając specyfikę badań literaturoznawczych. Zdefiniowali dane badawcze jako „wszystkie materiały i źródła, które uczeni zbierają, wytwarzają, wzbogacają i wykorzystują na wszystkich etapach procesu badawczego”³². Autorzy artykułu zaproponowali następującą typologię danych badawczych w literaturoznawstwie:

1. **Tekst kultury** – konkretny egzemplarz utworu, wyrażonego znakami słownymi czy graficznymi, takiego jak wydane dzieło, rękopis, afisz teatralny, dwu- lub trójwymiarowa reprezentacja artefaktu (na przykład. skan), nagranie.
2. **Metadane** – opis fizyczny i informacje o danym egzemplarzu

³¹ Maciej Maryl, Marta Błaszczczyńska, Bartłomiej Szleszyński, Tomasz Umerle, *Dane badawcze w literaturoznawstwie*, „Teksty Drugie” 2021, nr 2, s. 13–44.

³² Tamże, s. 16.

utworu bądź dokumentu, jego wydaniu, czy też dane techniczne pliku cyfrowego.

3. **Adnotacje** – notatki, komentarze, uwagi, aparat krytyczny czy znaczniki TEI (*Text Encoding Initiative*) dodane do tekstu w procesie analizy i interpretacji przez badaczy lub wygenerowane mechanicznie (np. dane frekwencyjne, biogramy, n-gramy, nazwy własne, geolokacja miejsc w utworze). Adnotacje tym się różnią od metadanych, że wynikają z interpretacji własnej badacza i przyjętych przez nich założeń metodologicznych, a nie wyłącznie ze standardu opisu np. bibliograficznego.
4. **Dane kultury literackiej** – zestawienia informacji o życiu literackim, takie jak kalendaria, listy osób, zdarzeń, dat, zestawienia statystyczne (np. nakładów, recepcji), wyniki ankiet, słowniki terminów i pojęć literackich.
5. **Literatura przedmiotu** – interpretacje, podręczniki, świadectwa odbioru i inne opracowania lub wypowiedzi naukowe dotyczące przedmiotu badań.
6. **Dokumentacja procesu badawczego** – metodologia, notatki, systemy klasyfikacji pozwalające zrozumieć dane projektowe i sposób ich wytworzenia, treść kwestionariuszy, notatki ze spotkań, lista członków zespołu³³.

Dane bibliograficzne według tej typologii to metadane. Wydawać się może, że zestaw opisów bibliograficznych, metadanych w pracy naukowej może nie mieć innego zastosowania jak wykorzystanie go w przypisach i bibliografii załącznikowej. Jednak dzięki dostępności narzędzi cyfrowych do przetwarzania danych może być on elementem wchodzącym w skład publikacji naukowej. Należy przy tym zaznaczyć, że wykorzystanie danych badawczych w badaniach humanistycznych nie jest celem samym w sobie, dane nie zastąpią interpretacji. Przetworzone dane badawcze są dla interpretacji podstawą. Jak pisali Maryl, Błaszczczyńska, Szleszyński i Umerle, służą one „pogłębieniu kontekstu badań (np. jako suplement artykułu) lub dal-

³³ Tamże, s. 21–22.

szemu wykorzystaniu przez innych badaczy materiałów opracowanych w ramach projektu³⁴. W dalszej części rozdziału zaprezentuję dwa podejścia badawcze: czytanie zdystansowane i *bibliographic data science*, wykorzystujące dane badawcze w literaturoznawstwie, oraz dwie publikacje, których autorzy: Tomasz Umerle, Cezary Rosiński oraz Maciej Maryl wykorzystali dane bibliograficzne pochodzące z PBL do badania polskiego życia literackiego.

Franco Moretti jest twórcą koncepcji czytania zdystansowanego (*distant reading*), w której metody i narzędzia obliczeniowe wykorzystywane są do analizy tekstów literackich³⁵. Podstawowym założeniem tej koncepcji jest twierdzenie, że można badać historię literatury bez konieczności czytania poszczególnych tekstów. Uważne czytanie (*close reading*) zastępuje się tu analizą dużego zbioru danych. Czytanie zdystansowane stosowane jest w badaniach systemu literackiego, które zakładają wyjście poza kanon tekstów. W tej koncepcji dystans „jest warunkiem wiedzy; pozwala on skupić się na jednostkach mniejszych lub większych od pojedynczego tekstu – na środkach stylistycznych, tematach, tropach, gatunkach literackich i systemach”³⁶. Moretti zaproponował, aby badając literaturę, analizę znaczenia tekstów zastąpić rozpoznawaniem wzorców³⁷. Dzięki czytaniu zdystansowanemu wyłaniają się nowe perspektywy badawcze. Daje ono podstawę do zrozumienia przyczyn i procesów zmian zachodzących w systemie literackim. Włoski literaturoznawca stosuje nie tylko nowoczesne metody analizy tekstów, ale także prezentacji wyników badań. Teksty interpretacyjne uzupełnia modelami zapożyczonymi z innych dyscyplin. W swojej książce dotyczącej historii literatury światowej prezentował rozwój gatunków literackich oraz rynku książki na wykresach, wykorzystywał także mapy literackie

³⁴ Tamże, s. 20.

³⁵ Franco Moretti, *Distant Reading*, Verso, London – New York 2013.

³⁶ Tenże, *Przypuszczenia na temat literatury światowej*, przeł. Przemysław Czapliński, „Teksty Drugie” 2014, nr 4, s. 135.

³⁷ Tenże, *Wzorce i interpretacja*, przeł. Ewa Rajewska, „Rocznik Komparatystyczny” 2018, nr 9, s. 13.

i drzewa ewolucyjne³⁸. Badanie literatury z wykorzystaniem narzędzi cyfrowych do analizy zbiorów danych nie ogranicza się do analizowania tekstów literackich. Nowym obszarem badawczym jest *bibliographic data science*, w którym analizowane są dane bibliograficzne pochodzące z katalogów bibliotecznych i bibliografii.

Bibliographic data science to postawa badawcza, zaproponowana przez fińskich badaczy Leo Lahtiego, Jani Marjanena, Hege Roivainena, Mikko Tolonena, Ville Vaary, polegająca na zastosowaniu „algorytmicznie wspomaganých procesów harmonizacji i integracji danych pochodzących z różnych źródeł bibliograficznych na potrzeby badań nad produkcją wiedzy”³⁹. Upraszczając tę definicję, można przyjąć, że cechą tego podejścia jest wykorzystanie metod statystycznych i technologii informatycznych do badania zestawów danych bibliograficznych pochodzących od różnych dostawców danych. Marcin Roszkowski pisał o pięciu założeniach *bibliographic data science*:

1. Przedmiotem badań BDS są duże i heterogeniczne zasoby bibliograficzne.
2. Zasoby bibliograficzne (metadane) są traktowane jako obiekty badawcze.
3. Celem BDS jest wypracowanie metod i narzędzi optymalizacji jakości i kompletności metadanych.
4. BDS jest oparte na ilościowych badaniach informacji (metody statystyczne i probabilistyczne).
5. BDS jest oparte na modelu iteracyjnym⁴⁰.

³⁸ Tenże, *Wykresy, mapy, drzewa. Abstrakcyjne modele na potrzeby historii literatury*, przeł. Tomasz Bilczewski, Anna Kowalcze-Pawlik, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.

³⁹ Leo Lahti, Jani Marjanen, Hege Roivainen, Mikko Tolonen, *Bibliographic Data Science and the History of the Book (c. 1500–1800)*, „Cataloging & Classification Quarterly” 2019, t. 57, nr 1, s. 6. Cyt. za: Marcin Roszkowski, „*Bibliographic data science*”..., dz. cyt., s. 8.

⁴⁰ Marcin Roszkowski, „*Bibliographic data science*”..., dz. cyt., s. 10.

Badacz zwrócił uwagę, że w przypadku *bibliographic data science* ważnym problemem przy łączeniu danych z różnych źródeł są jakość i kompletność metadanych, czyli stosowane formaty danych, konwencje zapisu informacji w rekordach wynikające z zasad katalogowania stosowanych w tych źródłach oraz błędne lub brakujące dane⁴¹. Jak słusznie zauważył, wykorzystanie danych bibliograficznych do badań z zakresu *bibliographic data science* oznacza „wykorzystanie zasobów bibliograficznych poza głównym kontekstem ich funkcjonowania (katalog biblioteczny, bibliograficzna baza danych) i ingerencję w ich strukturę oraz zawartość na potrzeby prowadzonych badań”⁴². Należy podkreślić, że zmieniają się oczekiwania użytkowników – badaczy – wobec bibliografii. Dane bibliograficzne muszą być przygotowywane, a także udostępniane w takiej postaci, by można było je pobrać i przetworzyć przy pomocy narzędzi wykorzystujących zaawansowane technologie informatyczne.

Lahti, Marjanen, Roivainen i Tolonen pokazali, że zbiory danych można wykorzystać w badaniach z zakresu historii książki. Użyli ich w artykule dotyczącym rozwoju formatów książek i wernakularyzacji (upisłmiennienia) we wczesnonowożytnej Europie⁴³. Na potrzeby tego tekstu przeprowadzili analizę danych bibliograficznych pochodzących z czterech bibliografii: fińskiej bibliografii narodowej (*Fennica – Suomen kansallisbibliografia*), szwedzkiej bibliografii narodowej (*Svensk bokförteckning*), katalogu centralnego angielskich krótkich tytułów (*The English Short-Title Catalogue*) oraz Bazy Dziedzictwa Drukowanej Książki (*Heritage of the Printed Book*)⁴⁴.

Fińscy badacze pisali o tym, że proces wernakularyzacji był wcześniej badany przez językoznawców i historyków z różnych perspektyw, jednak dzięki analizie dużych zbiorów danych bibliograficznych

⁴¹ Tamże, s. 11.

⁴² Tamże.

⁴³ Leo Lahti, Jani Marjanen, Hege Roivainen, Mikko Tolonen, *Bibliographic Data Science...*, dz. cyt., s. 5–23.

⁴⁴ Tamże, s. 6–7.

autorzy artykułu zastosowali nowatorskie podejście do tego zagadnienia⁴⁵. Przeanalizowali zbiory metadanych zawierające miliony tytułów i powiązanych z nimi informacji bibliograficznych⁴⁶. W ten sposób wprowadzili wcześniej niezbadane źródła, co pozwoliło im prześledzić, w jaki sposób proces wernakularyzacji zmaterializował się w konkretnych publikacjach⁴⁷. Analiza połączonych danych, pochodzących z kilku krajowych bibliografii, pozwoliła na określenie szerszych procesów i trendów w historii książki oraz na inne niż narodowe spojrzenie na badany okres⁴⁸. Badacze wykazali, że formaty książek i język tytułów mogą odgrywać kluczową rolę w formowaniu się sfery publicznej we wczesnonowożytnej Europie⁴⁹. Pokazali także, że podobne krajowe bibliografie mogą służyć nie tylko do badania krajowych tradycji wydawniczych, ale także do badań porównawczych i zmiany perspektywy badawczej z narodowej na globalną⁵⁰.

Czy PBL może stać się dostawcą danych na potrzeby badań z zakresu *bibliographic data science*? Czy dane PBL spełniają oczekiwania badaczy posługujących się metodami cyfrowymi? Odpowiedź na pierwsze pytanie brzmi: tak. PBL to baza danych zawierająca duży zestaw danych, którego można użyć do badań prowadzonych z wykorzystaniem technologii informatycznych. W przypadku pytania drugiego sprawa jest skomplikowana. Dane bibliograficzne PBL, ze względu na to, że tworzone były na wzór opisów bibliograficznych sporządzanych na potrzeby drukowanych tomów bibliografii, które rządziły się swoimi prawami i miały pewne ograniczenia – skróty i pominięcia informacji w celu oszczędności papieru, zaspokajanie podstawowych potrzeb informacyjnych użytkowników – nie spełniają wszystkich oczekiwań badaczy, ale nawet w obecnej postaci

⁴⁵ Tamże, s. 15.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Tamże, s. 7.

⁴⁹ Tamże, s. 17.

⁵⁰ Tamże, s. 18.

pozwalają na przeprowadzenie badań z ich udziałem. Dane bibliograficzne pochodzące z PBL zostały wykorzystane w dwóch artykułach dotyczących polskiego życia literackiego, których autorami są Tomasz Umerle i Cezary Rosiński, współautorzy bazy danych PBL, oraz Maciej Maryl, kierownik Centrum Humanistyki Cyfrowej IBL PAN i współpracownik Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN.

Umerle i Rosiński przeprowadzili wstępne badania wpływu, jaki mają przyznanie nagrody literackiej i zwycięstwo w konkursie literackim na dalszą twórczość pisarza⁵¹. PBL jest wartościowym źródłem danych bibliograficznych dla tak sformułowanego pytania badawczego, ponieważ dokumentuje ona wszystkie nagrody i konkursy literackie wraz z ich recepcją, o których informują źródła bibliograficzne (książki i czasopisma) opracowywane na potrzeby bibliografii. Badacze poddali analizie rekordy bibliograficzne z roczników PBL 1990–2001. Przygotowanie materiału badawczego podzielono na trzy etapy. Najpierw wygenerowano listę rekordów wydarzeń, które w bazie danych zdefiniowane są jako konkurs lub nagroda⁵². Drugi etap obejmował „podsumowanie wystąpień poszczególnych osób i wskazanie tego wydarzenia, w którym dana osoba pojawiła się po raz pierwszy; utożsamienie form nazewnictwa pochodzących z indeksu osobowego z literatami obecnymi w kartotece twórców (...)”⁵³. W trzecim kroku wygenerowano listę książek podmiotowych i tekstów literackich zamieszczonych w czasopismach, które publikowane były „w zdefiniowanych dziesięcioletnich przedziałach czasowych (4 lata przed laurem/zwycięstwem do 4 lat po)”, a których autorami byli laureaci nagród i zwycięzcy konkursów⁵⁴. Po zestawieniu tak przygotowanych danych bibliograficznych badacze wyciągnęli następujące wnioski:

⁵¹ Tomasz Umerle, Cezary Rosiński, *Bibliograficzna socjologia literatury...*, dz. cyt.

⁵² Tamże, s. 88.

⁵³ Tamże, s. 88–89.

⁵⁴ Tamże, s. 89.

- a) fakt zdobycia nagrody wiąże się ze wzrostem liczby publikacji, którego dynamika stopniowo maleje;
- b) dla większości twórców (od ponad 50 aż po 90%) ów wzrost jest bardzo znaczący (ponad 90%);
- c) znacząca część laureatów i wyróżnionych nie publikuje w ogóle w danym okresie⁵⁵.

Analiza danych bibliograficznych potwierdziła hipotezy badawcze autorów artykułu. Zwrócili oni także uwagę na to, że uzyskany wynik pokazuje, że badania oparte na danych bibliograficznych pochodzących z PBL „mogą pokazać pełniejszy obraz polskiej kultury literackiej”⁵⁶.

Drugim przykładem wykorzystania danych bibliograficznych pobranych z PBL do badania polskiego życia literackiego jest artykuł Macieja Maryła *Operationalising The Change. Dispersion of Polish Literary Life (1989–2002)*. Badacz śledził rozproszenie i ponowną centralizację polskiego życia literackiego po 1989 roku. W badaniu wykorzystał trzy rodzaje danych bibliograficznych: książki podmiotowe twórców polskich i obcych (przekłady na język polski wydane w Polsce); artykuły zdefiniowane jako teksty literackie publikowane w polskich czasopismach literackich; recepcję, czyli literaturę wtórną, na przykład recenzje, wywiady, streszczenia, polemiki itp.⁵⁷ Skorygował ponadto błędy i wzbogacił dane bibliograficzne o dodatkowe informacje⁵⁸, na przykład takie badawcze typologie jak: wydawnictwo duże i wydawnictwo małe oraz czasopismo duże i czasopismo małe.

Zasięg czasowy badanego materiału został ograniczony do lat 1989–2002 ze względu na to, że w czasie pracy nad artykułem tylko te roczniki PBL były dostępne w bazie danych⁵⁹. Marył przedsta-

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże, s. 97.

⁵⁷ Maciej Marył, *Operationalising The Change...*, dz. cyt., s. 518.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

wił wybrane zasady metody bibliograficznej PBL, mające wpływ na kształt danych bibliograficznych, które analizował. Zwrócił uwagę na kompletność opracowywanych źródeł bibliograficznych, uwzględnianie w bibliografii pełnej twórczości (także nieliterackiej) wybitnych pisarzy polskich, obowiązującą w PBL definicję literatury, stosowanie słowników kontrolowanych (kartotek haseł wzorcowych) tylko w przypadku niektórych typów informacji i dublowanie niektórych opisów bibliograficznych⁶⁰. Mając świadomość tych ograniczeń, uznał PBL za szeroką, reprezentatywną próbę dotyczącą polskiego życia literackiego i stanowiącą podstawę do analizy⁶¹.

Badacz wykorzystał metody statystyczne, geograficzne i analizę sieciową. Statystyki dotyczące publikacji (książek i tekstów literackich zamieszczanych w czasopismach), aktywnych czasopism, wydawnictw i autorów publikujących książki lub utwory oraz recepcji literatury potwierdziły tezy innych badaczy dotyczące ponownej centralizacji życia literackiego. Dane pokazały, że w 1989 roku na rynku książki dominowały publikacje dużych wydawców, i tychże publikacji dotyczyła większość recepcji⁶². Następnie po 1991 roku rynek zdominowali mali wydawcy, a około 1995 roku trend się odwrócił i w ciągu dwóch lat znów najwięcej było omówień książek dużych wydawców⁶³. Maryl wykorzystał informacje o miejscach działalności wydawnictw oraz czasopism zawarte w rekordach bibliograficznych i zaprezentował przemiany życia literackiego w wymiarze geograficznym. Analiza pokazała, że w kolejnych latach analizowanego okresu stale rosła liczba małych ośrodków wydawniczych, co około roku 2002 skutkowało osiągnięciem podobnego poziomu w przypadku wydawców działających w dużych i małych miastach⁶⁴. Natomiast wnioski dotyczące czasopism były inne. Początkowo liczba czaso-

⁶⁰ Tamże, s. 517.

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże, s. 521.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże, s. 526.

pism wydawanych w małych miastach trochę wzrosła, a później nastąpił jej spadek⁶⁵. W końcowej części tekstu Maryl wykorzystał narzędzia analizy sieciowej do zbadania życia literackiego jako sieci relacji i współzależności. Na podstawie danych bibliograficznych pochodzących z PBL odtworzył relacje łączące autorów z wydawcami, czasopismami i recenzentami. Sieć relacji między pisarzami i sieć relacji instytucjonalnych potwierdziły tezę o rozproszeniu i ponownej centralizacji życia literackiego⁶⁶.

Maryl nie ograniczył się jedynie do prezentowania statystyk na wykresach i ich omówienia. Aby lepiej zrozumieć przemiany zachodzące w polskim życiu literackim, wykorzystał miary z ekonomii, takie jak współczynnik Giniego, zastosowany tutaj do zbadania rozkładu krytycznej uwagi poświęcanej autorom, i indeks Herfindahla-Hirschmana, użyty do opisu koncentracji rynku. W ten sposób rozszerzył zakres zagadnień, które mogą być badane przy pomocy danych bibliograficznych.

Autor artykułu swoim badaniem udowodnił, że dane bibliograficzne pochodzące z PBL są bogate i pozwalają na przeprowadzenie analiz uwzględniających różne aspekty życia literackiego, ale mogą być też punktem wyjścia do bardziej pogłębionych badań. Pokazał, że analiza wykorzystująca dane PBL, wzbogacone o dodatkowe typy informacji, rozszerza horyzont badawczy. Ponadto potwierdził słuszność wykorzystania metod ilościowych do badania życia literackiego. Ich zastosowanie pozwala na analizę wymiarów tego zagadnienia wymykających się historykom literatury, którzy swoje rozważania opierają na wiedzy, obserwacji i doświadczeniu wynikającym z aktywnego uczestnictwa w życiu literackim.

Omówione przeze mnie przykłady badań wykorzystujących dane PBL pokazują, że dane te już teraz spełniają oczekiwania badaczy wykorzystujących metody cyfrowe, ale nie wszystkie. Dlatego twórcy PBL podejmują działania mające na celu polepszenie jakości zgro-

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Tamże, s. 530.

madzonych danych i uzupełnienie bazy danych o rekordy pochodzące z retrokonwersji drukowanych tomów za lata 1944/1945–1988, a także o nowe rekordy z roczników dzielących ostatni opracowany rok (2012) i rok bieżący. Poza tym wydaje się, że przyszłością PBL jest wpisanie jej w krąg zagadnień z zakresu humanistyki cyfrowej. W tym celu podjęte zostały prace związane z przekształceniem PBL w bibliograficzną infrastrukturę badawczą. Kierunek tych zmian przedstawię w dalszej części rozdziału.

Hipermediacja „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Powstanie pierwszej bazy danych „Polskiej Bibliografii Literackiej” zbiegło się w czasie z upowszechnieniem w Polsce internetu, dlatego warto oglądać przebieg remediacji PBL na tle przemian sieci internetowej. Za początek internetu w Polsce uznawany jest 17 sierpnia 1991 roku, kiedy nawiązano połączenie w protokole TCP/IP (*Transmission Control Protocol/Internet Protocol*) między Wydziałem Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego a Uniwersytetem w Kopenhadze⁶⁷. Wówczas wysłany został pierwszy list elektroniczny⁶⁸. Na początku lat 90. XX wieku internet był w Polsce elitarny i miał niewielu użytkowników. Tworzyli go i korzystali z niego przede wszystkim naukowcy oraz pracownicy techniczni związani z uczelniami⁶⁹. Początkowo działające w Polsce sieci komputerowe oferowały niewiele usług, głównie pocztę elektroniczną i powiązane z nią listy dyskusyjne oraz system wymiany plików FTP (*File Transfer Protocol*)⁷⁰. Zdaniem Marty Juzy, badaczki zajmującej się początkami internetu w Polsce i analizą jego społecznych aspektów, prawdopodobnie największe

⁶⁷ Marta Juza, *Kultura Internetu w Polsce. Od akademickich początków do upowszechnienia zjawiska*, Wydawnictwo Antykwa, Kraków 2012, s. 13.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Tamże, s. 19.

⁷⁰ Tamże.

znaczenie miało pojawienie się systemu stron internetowych www (*World Wide Web*) w 1993 roku⁷¹. W tym czasie, określanym jako Web 1.0, możliwe było przede wszystkim odczytywanie treści stron internetowych⁷². Były one tworzone tak, by odczytywać mogli je ludzie, a nie maszyny (czyli programy komputerowe)⁷³. To okres, kiedy internet nadal miał niewielu użytkowników. W Polsce pierwsze badania na ten temat przeprowadzono w 1995 i 1996 roku na zlecenie Naukowej i Akademickiej Sieci Komputerowej⁷⁴. Wykazały one, że społeczność ta liczyła około 500 000 osób⁷⁵. W takich warunkach – niewielkiego jeszcze wykorzystania internetu w Polsce, który miał niewiele zastosowań i niewielu użytkowników – pod koniec 1997 roku bibliografowie wraz z programistami przystąpili do tworzenia bazy danych PBL i zapoczątkowali proces remediacji bibliografii.

Zespół autorski PBL postrzegał potencjalnego użytkownika bazy danych PBL jako użytkownika bibliografii rozumianej w sposób tradycyjny, z takimi samymi potrzebami informacyjnymi, oczekiwaniami wobec bibliografii i umiejętnościami wyszukiwania informacji⁷⁶, a nie jako użytkownika internetu czy bazy danych. Bibliografowie nie byli do końca świadomi możliwości wyszukiwawczych, jakie dawał wówczas i mógł dawać w przyszłości internet. W ten sposób powstała strona internetowa, która była efektem przeniesienia do przestrzeni cyfrowej tradycyjnej bibliografii, z jej układem, sposobem klasyfikowania materiałów bibliograficznych oraz ich wyszukiwania. Nie wykorzystano wszystkich narzędzi i funkcjonalności, które dawała baza danych PBL. Stworzono stronę internetową podobną do innych

⁷¹ Tamże, s. 21.

⁷² Oskar Pacelt, *Historia Internetu. Od Web 1.0 do Web 3.0 i 4.0*, <https://botland.com.pl/blog/historia-internetu-od-web-1-0-do-web-3-0-i-4-0/> (dostęp: 18.09.2025).

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Marta Juza, *Kultura Internetu w Polsce...*, dz. cyt., s. 22.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Beata Domosławska, Zyta Szymańska, „*Polska Bibliografia Literacka*” on-line..., dz. cyt.

powstających w tamtym czasie – statyczną, umożliwiającą jedynie odczytanie jej treści.

W okresie nazywanym Web 1.0 treści internetowe tworzone z myślą o indywidualnym użytkowniku. Jednak wraz z rozwojem technologii zmieniły się możliwości, jakie oferował internet, nowy wymiar zyskały też potrzeby samych internautów. Kolejnym etapem w historii internetu jest Web 2.0, nazywany także drugą generacją sieci internetowej⁷⁷. Za jego początek w Polsce uznaje się rok 2004. Wtedy zaczęły powstawać strony internetowe współtworzone przez internautów, na przykład Wikipedia. Wokół portali internetowych kiełkowały społeczności ich użytkowników⁷⁸. Zdobywali oni wpływ na kształt stron internetowych, a dzięki nawiązywaniu kontaktów między internautami możliwa była wymiana informacji, także na temat oczekiwań wobec stron internetowych, ich architektury i funkcjonalności. Cechami sieci informatycznej w tym okresie stały się współpraca oraz współuczestnictwo⁷⁹.

Obecnie trwa trzecia generacja internetu, zwana Web 3.0. Jej celem jest tworzenie otwartych i połączonych ze sobą stron internetowych, których treść będzie rozumiana przez maszyny⁸⁰. W tym celu powstają sieci semantyczne (*semantic web*), które mają za zadanie stworzenie i rozpowszechnienie standardów opisywania treści w internecie, aby programy komputerowe mogły przetwarzać zgromadzone tam dane.

W przypadku PBL możemy mówić o pominięciu drugiej generacji internetu. Baza danych i strona internetowa powstały pod koniec lat 90. XX wieku, z wykorzystaniem możliwości, które wówczas oferowała sieć internetowa. Kolejne zmiany związane z powstaniem i rozwojem portali społecznościowych, współtworzeniem treści internetowych przez użytkowników, a także przetwarzaniem danych zostały dostrzeżone przez zespół autorski PBL. Bibliografowie

⁷⁷ Oskar Pacelt, *Historia Internetu...*, dz. cyt.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Tamże.

i Maciej Matysiak, twórca oraz administrator – z firmy Advis – bazy danych PBL, mieli plany modernizacji bazy danych i strony, zakładające przekształcenie jej w portal naukowo-społecznościowy⁸¹. Celem autorów tej koncepcji było między innymi przebudowanie bazy danych PBL w sposób umożliwiający analizowanie treści bibliografii i pozyskiwanie nowej wiedzy za pomocą metod automatycznej eksploracji danych (*data mining*), dodanie do bazy odnośników do pełnych tekstów dokumentowanych publikacji dostępnych w zasobach cyfrowych, przekształcenie PBL w portal naukowo-badawczy oferujący powiadomienia o nowych publikacjach i wydarzeniach kulturalnych, możliwość uzupełniania PBL o autorskie materiały, personalizację treści portalu⁸². Zgodnie z zamysłem autorów projektu PBL miała stać się platformą umożliwiającą osobom zainteresowanym humanistyką nawiązywanie nowych kontaktów, współpracę oraz współtworzenie omawianej bibliografii. Autorom koncepcji nie udało się jednak pozyskać finansowania na realizację tego projektu naukowego⁸³.

Przez ponad dwadzieścia lat strona internetowa PBL oraz baza danych dostępne były dla użytkowników i pracowników w postaci nadanej im pod koniec lat 90. Strona internetowa PBL (<https://pbl.ibl.poznan.pl/dostep/>) w dalszym ciągu jest stroną statyczną, bez możliwości nawiązywania interakcji i pobierania danych bibliograficznych.

⁸¹ „Polska Bibliografia Literacka” – rozbudowa bazy i szkolenie nowych kadr, digitalizacja archiwalnych roczników oraz budowa zintegrowanego systemu informatycznego do udostępniania bazy danych w środowisku internetowego portalu naukowo-społecznościowego, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

⁸² Tamże.

⁸³ Pracownia Bibliografii Bieżącej IBL PAN w 2012 roku w ramach „Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki” złożyła wniosek o przyznanie środków na realizację projektu „Polska Bibliografia Literacka» – rozbudowa bazy i szkolenie nowych kadr, digitalizacja archiwalnych roczników oraz budowa zintegrowanego systemu informatycznego do udostępniania bazy danych w środowisku internetowego portalu naukowo-społecznościowego”. Projekt nie uzyskał finansowania.

Dopiero w 2015 roku zapoczątkowano proces przekształcania tej bibliografii w bibliograficzną infrastrukturę badawczą, wiążący się z wykorzystaniem narzędzi do importu i przetwarzania danych oraz technik uczenia maszynowego na potrzeby tworzenia bazy danych PBL, ale także na potrzeby badaczy chcących wykorzystywać dane bibliograficzne w swojej pracy naukowej. Częścią tego procesu jest również wdrożenie międzynarodowych standardów dotyczących danych. W ramach tej transformacji powstała nowa strona internetowa PBL (<https://pbl.ibl.waw.pl/>) spełniająca współczesne wymogi. Obecnie obie strony internetowe PBL funkcjonują równolegle. Projektowanie nowej strony internetowej PBL poprzedziły badania ankietowe użytkowników.

W lutym 2015 roku na stronie internetowej PBL została umieszczona ankieta, której celem było stworzenie profilu użytkownika bazy danych PBL i pozyskanie informacji na temat jego potrzeb⁸⁴. Internauci zgłosili uwagi dotyczące tego, w jaki sposób zbudowana jest baza danych PBL i jakie możliwości wyszukiwawcze oferuje. Beata Koper i Tomasz Umerle w artykule *Nowa bibliografia dla nowej humanistyki. O przemianach funkcji bibliografii naukowej*⁸⁵ omówili wyniki tego sondażu po uzyskaniu odpowiedzi 434 respondentów. Pisali o tym, że

analiza ankiety pozwoliła określić istotne z perspektywy użytkowników wady systemu (nieczytelny i nieintuicyjny interfejs użytkownika, problemy z wyszukiwarką) oraz najistotniejsze potrzeby użytkowników (zaawansowana wyszukiwarka, przekierowania do pełnotekstowych wersji publikacji, pobieranie rekordów w odpowiednim stylu cytowania, przekierowania do katalogów bibliotecznych)⁸⁶.

⁸⁴ Beata Koper, Tomasz Umerle, *Nowa bibliografia dla nowej humanistyki...*, dz. cyt., s. 506.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ Tamże.

Już wówczas wśród innych potrzebnych funkcji wymienionych przez użytkowników pojawiały się także: narzędzia do pobierania danych, narzędzie do zapisywania wyników wyszukiwania, narzędzia bibliometryczne i narzędzie do raportowania błędów, jakkolwiek wskazywała na nie mniejszość ankietowanych⁸⁷. Badanie to było wstępem do zmian, jakie później zaplanowano w PBL. Uwagi ankietowanych zostały uwzględnione w czasie pracy nad nową stroną internetową PBL.

Dotychczasowa strona internetowa PBL oferuje możliwość przeprowadzenia prostego wyszukiwania i zawężenia wyników do określonego rocznika lub zakresu roczników. W takiej formie nie jest atrakcyjna dla użytkowników przyzwyczajonych do funkcjonalności, jakie dają wyszukiwarki internetowe i elektroniczne katalogi biblioteczne. Dlatego nowa strona internetowa omawianej bibliografii posiada opcje takie jak: wyszukiwanie proste i zaawansowane, zawężanie wyników wyszukiwania za pomocą filtrów, sortowanie wyników wyszukiwania według zdefiniowanych kategorii. Zmieniła się także postać, w jakiej prezentowane są wyniki wyszukiwania. Długą listę wyników w układzie odpowiadającym schematom redakcji działów osobowych i rzeczowych zastąpił wykaz rekordów uszeregowanych według trafności wyszukiwania i podzielonych na mniejsze części (do wyboru strony po 25, 50 i 100 rekordów). Plany na przyszłość obejmują wzbogacenie rekordów bibliograficznych o linki do pełnych tekstów.

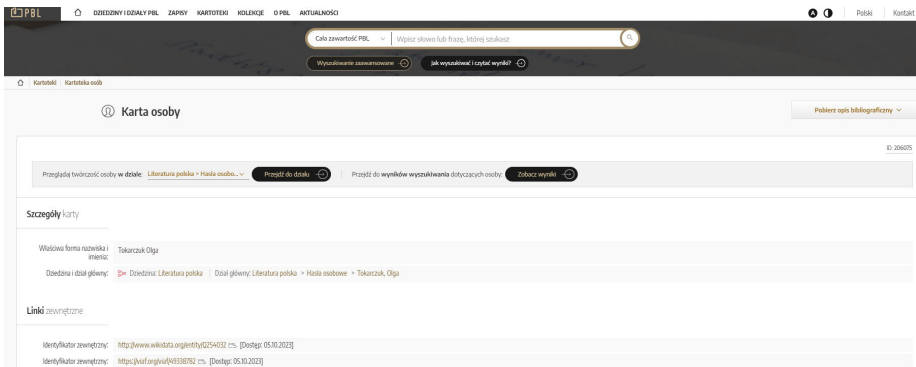
Baza danych PBL powstała w połowie 1998 roku, ale zmiany w jej funkcjonowaniu wprowadzane były w kolejnych latach i dzieje się to nadal. W 2015 roku zmienił się jednak charakter tych zmian. Wcześniej zespół autorski PBL i administrator opracowywali i wdrażali ulepszenia, które ułatwiały i przyspieszały pracę bibliografów, ale nie wykorzystywali oni w pełni możliwości, jakie dawały baza danych i nowy nośnik – internet. Dopiero w ramach wspomnianego kilkakrotnie w tej książce projektu „»Polska Bibliografia Literacka« –

⁸⁷ *Ankieta PBL – raport SPSS*, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

laboratorium wiedzy o współczesnej kulturze polskiej” realizowanego w latach 2015–2018 zapoczątkowana została kolejna transformacja PBL. Wówczas też rozpoczęła się refleksja dotycząca bibliograficznej bazy danych jako zbioru danych badawczych. Konsekwencją tego projektu było także wykorzystanie narzędzi cyfrowych w pracach dokumentacyjnych.

W 2019 roku w bazie danych PBL wdrożono importer służący do pobierania opisów bibliograficznych książek wchodzących w zakres PBL z bazy danych Biblioteki Narodowej w Warszawie przy pomocy interfejsu programistycznego API. Tak pozyskane dane są automatycznie dodawane do bazy danych PBL wykorzystującej oprogramowanie Oracle i poddane wstępnej klasyfikacji, zgodnie z siatką działów osobowych i rzeczowych PBL. Wymagają one wprowadzenia dodatkowych informacji i akceptacji przez bibliografów. Następnie dane są publikowane na starej stronie internetowej PBL. Importer został stworzony przez Macieja Matysiaka z Advis, współtwórcę i administratora bazy danych PBL. Natomiast w procesie tworzenia koncepcji tego narzędzia i testowaniu rozwiązań informatycznych udział brał Cezary Rosiński z Pracowni Bibliografii Bieżącej Instytutu Badań Literackich PAN. Zaletami tego rozwiązania są oszczędność czasu (wcześniej informacje z „Przewodnika Bibliograficznego” wprowadzano do bazy danych ręcznie) i zmniejszenie liczby błędów. Prace nad automatyzacją pozyskiwania rekordów bibliograficznych z bazy danych Biblioteki Narodowej kontynuowano dzięki pozyskanej w 2020 roku dotacji na utrzymanie specjalnej infrastruktury informatycznej (SPUBi)⁸⁸. Ich efektem jest opracowanie przez Poznańskie Centrum Superkomputerowo-Sieciowe i wdrożenie uniwersalnego importera rekordów bibliograficznych z bazy danych Biblioteki Na-

⁸⁸ Projekt „Infrastruktura bazodanowa Polskiej Bibliografii Literackiej – utrzymanie” zrealizowany ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dotacji na utrzymanie specjalnej infrastruktury informatycznej (SPUBi/SP/458272/2020) w latach 2020–2022. Koordynator: dr Tomasz Umerle (w latach 2020–2021), dr Cezary Rosiński (w latach 2021–2022).

Fot. 16. Widok hasła wzorcowego Olgi Tokarczuk
 Źródło: Materiały własne

rodowej, który dostarcza rekordy bibliograficzne bezpośrednio na nową stronę internetową PBL bez pośrednictwa bazy danych PBL i starej strony internetowej PBL⁸⁹. W pracach nad koncepcją tego narzędzia i w testowaniu rozwiązań informatycznych ponownie brał udział Cezary Rosiński. Kolejnym ułatwieniem pracy bibliografów jest wykorzystanie na większą skalę języka zapytań SQL. Służy on zespołowi do przygotowywania zestawów danych badawczych i wyszukiwania w bazie nieprawidłowości. Często powtarzające się błędy są usuwane poprzez nadpisywanie poprawnych informacji. Dzięki temu w przypadku niektórych błędów autorzy bibliografii nie muszą ręcznie wprowadzać poprawek. Usprawniło to pracę nad rocznikami.

Do nowej strony internetowej PBL dodawane są nowe funkcjonalności, dzięki którym użytkownicy będą mogli zestawiać i wizualizować dane bibliograficzne, a dostęp do nich będzie łatwiejszy.

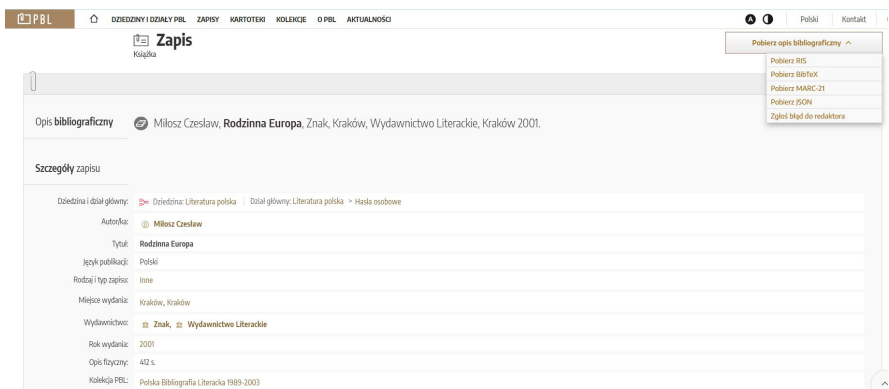
⁸⁹ Beata Koper, Tomasz Umerle, *Bibliografie cyfrowe*, w: *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*, red. Maciej Maryl, Bartłomiej Szleszyński, Tomasz Umerle, Marta Błaszczyńska, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2023, <https://nplp.pl/panorama-literaturoznawstwa-cyfrowego/bibliografie-cyfrowe/> (dostęp: 18.09.2025).

W ramach wspomnianego już projektu realizowanego dzięki dotacji na utrzymanie specjalnej infrastruktury informatycznej (SPUBi) na nowej stronie internetowej PBL zaimplementowano oprogramowanie Kibana służące do analizy i wizualizacji danych. Obecnie prowadzone są prace w kolejnym projekcie⁹⁰, które mają na celu między innymi udostępnienie danych bibliograficznych PBL za pomocą interfejsu programistycznego API.

Transformacja PBL w bibliograficzną infrastrukturę badawczą wiąże się także z wdrożeniem międzynarodowych standardów dotyczących danych. Jednym z nich jest wzbogacenie danych bibliograficznych o trwałe identyfikatory. W 2023 roku hasła wzorcowe osób dostępne na nowej stronie internetowej PBL zostały wzbogacone o trwałe identyfikatory VIAF oraz identyfikatory z Wikidanych, czyli otwartego repozytorium zbierającego uporządkowane dane na potrzeby Wikipedii. Przykładem jest hasło wzorcowe Olgi Tokarczuk, widoczne na fotografii 16.

Jest to krok w kierunku włączenia bazy danych PBL do globalnego obiegu danych. Aby dane PBL były atrakcyjne dla badaczy, bibliografowie muszą zadbać również o to, by rekordy bibliograficzne powstawały zgodnie z zasadami FAIR. Zatem powinny być łatwe do znalezienia, dostępne, interoperacyjne oraz nadające się do ponownego wykorzystania. Krokiem w tym kierunku jest wspomniane już wzbogacenie PBL o trwałe identyfikatory. Wartościowym byłoby także dodanie w przyszłości identyfikatorów VIAF instytucji oraz identyfikatorów wydarzeń (jeśli dostępne będą odpowiednie repozytoria). Realizacja drugiej zasady, mówiącej o dostępności danych, odbywa się poprzez udostępnienie danych PBL w ramach otwartej licencji. Dane bibliograficzne PBL są danymi otwartymi. Bibliografowie przeprowadzają kwerendy i przygotowują zestawy danych dla badaczy

⁹⁰ Projekt „Infrastruktura bazodanowa Polskiej Bibliografii Literackiej – utrzymanie” realizowany ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dotacji na utrzymanie specjalnej infrastruktury informatycznej (SPUBi/SP/597223/2024) w latach 2024–2026. Koordynator: dr Cezary Rosiński.

Fot. 17. Widok pojedynczego rekordu książki Czesława Miłosza Rodzina Europa
 Źródło: Materiały własne

oraz prowadzą prace nad wdrożeniem na nowej stronie internetowej PBL mechanizmu służącego do udostępniania danych bibliograficznych PBL za pomocą interfejsu programistycznego API. Działania na rzecz interoperacyjności danych PBL skupiają się na udostępnieniu danych w postaci umożliwiającej ich przetworzenie w zewnętrznych programach komputerowych. I tu ważne jest stosowanie powszechnie używanego formatu danych. PBL posiada indywidualny format danych, ale w ramach projektu realizowanego z dotacji na utrzymanie specjalnej infrastruktury informatycznej (SPUBi) „zaimplementowano mapowanie oraz eksport danych w formatach MARC 21 oraz formatach cytowani RIS i Bibtex” i dodano możliwość eksportu danych w formacie JSON-LD⁹¹. Na zdjęciu 17 pokazany został przycisk z rozwijaną listą formatów, w których można pobrać rekord.

Ostatnia zasada mówi o tym, że dane powinny nadawać się do ponownego wykorzystania. By tak było, muszą być dobrze opisane. Dlatego ważne jest, aby nową stroną internetową PBL uzupełnić o opis stosowanej metody bibliograficznej – tak, by użytkownicy

⁹¹ Beata Koper, Tomasz Umerle, *Bibliografie cyfrowe...*, dz. cyt.

mieli dostęp do wiedzy na temat tego, jakie dane gromadzi PBL, jakich w bibliografii nie ma, w jaki sposób powstają.

Transformacja PBL, którą opisałam, spełnia definicję hipermediacji, czyli jednej ze strategii remediacji, polegającej na tym, że bibliografia jest prezentowana na nowym nośniku (nadal chodzi o internetową bazę danych), ale w większym stopniu wykorzystuje możliwości oferowane przez nowe medium. Proces ten jeszcze nie dobiegł końca. PBL jest na początku drogi do przekształcenia bazy danych – wykorzystującej metodę sformułowaną w pierwszych latach opracowywania PBL, prezentującej bibliografię w postaci znanej z jej poprzedniej, drukowanej wersji i spełniającej funkcję informacyjną na takim samym poziomie jak tradycyjna bibliografia – w bibliograficzną infrastrukturę badawczą. Ale modernizacja bazy danych PBL i nowa strona internetowa to nie wszystko. Zespół Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN podejmuje też działania mające na celu integrację danych PBL z innymi zasobami bibliograficznymi.

Dane bibliograficzne „Polskiej Bibliografii Literackiej” w międzynarodowej bazie danych European Literary Bibliography / Europejskiej Bibliografii Literackiej

Międzynarodowa baza danych European Literary Bibliography / Europejska Bibliografia Literacka powstaje w ramach projektu „Literary Bibliography Research Infrastructure” (LIBRI) realizowanego wspólnie przez Instytut Badań Literackich PAN i Instytut Literatury Czeskiej Akademii Nauk Republiki Czeskiej. Od 2021 roku dostępna jest wersja beta portalu. Grant ma na celu gromadzenie, łączenie i udostępnianie na wspólnym portalu internetowym danych bibliograficznych dotyczących literatury i literaturoznawstwa pochodzących z różnych krajów. Powstaje baza danych, w której poprzez dane bibliograficzne prezentowany będzie współczesny europejski system

literacki⁹². Twórcy projektu planują również rozwijać współpracę między instytucjami tworzącymi zasoby bibliograficzne i badaczami wykorzystującymi dane bibliograficzne w badaniach naukowych⁹³. W ramach tego zadania udoskonalana będzie infrastruktura dla badań opartych na danych badawczych.

Projekt ten realizuje ideę ponownego wykorzystania istniejących zasobów bibliograficznych – katalogów bibliotecznych, bibliografii narodowych i bibliografii dziedzinowych⁹⁴. W pierwszym etapie realizacji projektu baza danych została zasilona rekordami pochodzącymi z dwóch bibliografii literackich – czeskiej (Česká literární bibliografie) i polskiej („Polska Bibliografia Literacka”) – jednak zespół realizujący grant chce rozszerzać ją o kolejne zasoby⁹⁵. Do bazy dodano także rekordy z Biblioteki Narodowej Finlandii i Biblioteki Narodowej Hiszpanii.

Scalenie rekordów pochodzących z różnych zasobów, przygotowywanych według różnych metod bibliograficznych, wymagało od twórców bazy European Literary Bibliography / Europejskiej Bibliografii Literackiej wypracowania otwartego modelu danych, który można rozbudować i który pozwoli na unifikację rekordów bibliograficznych zasilających bazę. Rekordy przekazane do omawianej bazy ujednolicono w oparciu o wspólny system klasyfikacji opracowany na potrzeby tego projektu⁹⁶. W tym celu zaprojektowano specjalne narzędzia służące do analizy słowników kontrolowanych, systemów klasyfikacji i trwałych identyfikatorów stosowanych w bazach zasilających European Literary Bibliography / Europejską Bibliografię Literacką⁹⁷. Identyfikacja danych w dużej mierze opierała się na ist-

⁹² Tomasz Umerle, Vojtěch Malínek, *Literarybibliography.eu...*, dz. cyt., s. 583.

⁹³ Tamże, s. 591.

⁹⁴ Tamże, s. 583.

⁹⁵ Tamże, s. 587.

⁹⁶ Tamże, s. 583.

⁹⁷ Tamże.

niejących klasyfikacjach, takich jak: Klasyfikacja Dziesiąta Deweya, Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiąta (UKD), oraz na słownikach kontrolowanych stosowanych przez instytucje tworzące poszczególne bibliografie⁹⁸. Ułatwiło to wyodrębnienie danych z zasobów opracowywanych w różnych językach⁹⁹. Harmonizacja danych polegała również na zastosowaniu wspólnego formatu danych. W tym przypadku jest to format MARC 21¹⁰⁰. Dane bibliograficzne zostały wzbogacone o trwałe identyfikatory osób VIAF i miejsc GeoNames oraz tematy stosowane w Bibliotece Kongresu (LOC *Subject Headings*)¹⁰¹. Hasła wzorcowe osób i miejsc połączono z Wikidanyimi¹⁰². W ten sposób hasła wzorcowe uzupełniono o dane ze źródeł zewnętrznych oraz informacje, których nie było w bazach zasilających European Literary Bibliography / Europejską Bibliografię Literacką, na przykład informacje biograficzne czy dotyczące historii miast i ich nazw, zmieniających się na przestrzeni czasu¹⁰³.

Plany na przyszłość obejmują: wprowadzenie do bazy danych nowych typów haseł wzorcowych (instytucji, tematów); implementację modelu danych kompatybilnego z RDF (*Resource Description Framework*), czyli językiem pozwalającym na opisywanie zasobów internetowych służącym ich przedstawieniu tak, by były zrozumiałe dla komputerów i nadawały się do przetworzenia przez programy komputerowe; automatyczne generowanie metadanych; wprowadzenie do bazy rekordów pochodzących z retrokonwersji drukowanych zasobów bibliograficznych¹⁰⁴.

⁹⁸ Tamże, s. 587.

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ Tamże.

¹⁰¹ Patryk Hubar, Marcin Giersz, *European Literary Bibliography: Aggregation and Harmonization of Literary Bibliographical Data*, <https://zenodo.org/record/7705026> (dostęp: 18.09.2025).

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ Tamże.

¹⁰⁴ Tamże.

Serwis został zbudowany z użyciem otwartoźródłowego oprogramowania VuFind, które dostosowano do potrzeb tego projektu¹⁰⁵. Opracowano nową architekturę bazy danych i interfejs użytkownika. Rozwinęto kartotekę haseł wzorcowych, by w przyszłości mogła być wykorzystywana nie tylko do katalogowania materiałów zasila-
jących bazę danych, ale także by można było zebrane w bazie dane wzbogacać dużą ilością danych ułatwiających identyfikację i interpretację wyników wyszukiwania¹⁰⁶. Takie wykorzystanie kartotek haseł wzorcowych ma pomóc w zrozumieniu systemu literackiego. Dodano także moduł służący do wizualizacji danych¹⁰⁷. Składa się on ze statystyk prezentowanych w postaci tabel i wykresów¹⁰⁸ oraz z map, na których znajdują się informacje geograficzne zawarte w rekordach bibliograficznych. Wyszukiwarka spełnia również oczekiwania użytkowników, którzy chcą przetwarzać dane pochodzące z omawianej bazy danych. Mogą oni tworzyć, edytować i uruchamiać kod w języku programowania Python¹⁰⁹.

Jak już pisałam, PBL jest jednym z zasobów zasilających bazę European Literary Bibliography / Europejską Bibliografię Literacką. Między innymi na podstawie metody bibliograficznej PBL opracowano model danych międzynarodowego agregatora. W związku z tym, że model ten jest wypadkową rozwiązań stosowanych w polskiej i czeskiej bibliografii, dane PBL trzeba było dostosować do potrzeb tego projektu. Konieczne okazało się przede wszystkim przeprowadzenie mapowania formatu danych PBL na format MARC 21. Ze względu na to, że format stosowany w PBL odpowiada na indywidualne potrzeby tej bibliografii i nie istnieją powszechnie dostępne narzędzia służące do automatycznej konwersji formatów danych, jego mapowanie wiązało się z dodatkowym nakładem pracy. Ale

¹⁰⁵ Tomasz Umerle, Vojtěch Malínek, *Literarybibliography.eu...*, dz. cyt., s. 588.

¹⁰⁶ Tamże.

¹⁰⁷ Tamże.

¹⁰⁸ Tamże.

¹⁰⁹ Tamże.

przykład ten pokazuje, że własny format danych nie jest ograniczeniem, po odpowiednim przygotowaniu można łączyć różne zasoby bibliograficzne.

Podsumowanie

Proces hipermediacji „Polskiej Bibliografii Literackiej”, który właśnie się odbywa, związany jest z zastosowaniem narzędzi cyfrowych w pracy bibliografów, stworzeniem nowej strony internetowej PBL posiadającej funkcje ułatwiające precyzyjne i szybkie wyszukiwanie informacji oraz przetworzenie i pobranie danych, wdrożeniem międzynarodowych standardów oraz dostosowaniem danych bibliograficznych PBL do potrzeb badań naukowych. Wszystkie te działania są istotne, ale biorąc pod uwagę kierunek, w którym rozwijają się współczesne zasoby bibliograficzne, należy uznać, że przyszłością PBL jest humanistyka cyfrowa. PBL to bogaty zbiór danych bibliograficznych, których potencjał nie został jeszcze w pełni odkryty przez naukowców. Niektórzy użytkownicy, także badacze, postrzegają ją nadal jako narzędzie pomocnicze literaturoznawstwa. Jednak zaprezentowane przeze mnie w tym rozdziale działania podejmowane przez bibliografów zbliżają PBL do przekształcenia w bibliograficzną infrastrukturę badawczą. Chcę również pokreślić, że bibliografia ta powinna rozwijać się w otoczeniu zagadnień będących w kręgu zainteresowania badaczy uprawiających humanistykę cyfrową.

Dlatego dobrym krokiem jest modernizacja, która ma na celu przekształcenie PBL udostępnianej na starej stronie internetowej, mającej cechy zamkniętego serwisu, który umożliwia jedynie odczyt treści, w bibliografię otwartą, dającą możliwości wyszukiwawcze, takie, jakie mają wyszukiwarki internetowe i katalogi biblioteczne, oraz oferującą zestawy danych badawczych przygotowane w sposób umożliwiający ich pobranie i przetworzenie. Serwisem otwartym jest nowa strona internetowa PBL. Poza tym zespół Pracowni Bibliografii Bieżącej Instytutu Badań Literackich PAN nie może ograniczać swych

działań jedynie do opracowania bibliografii i jej modernizacji. Konieczne są także świadczenie usług na rzecz środowiska naukowego w zakresie przygotowywania danych badawczych, oferowanie szkoleń i promocja wykorzystania danych bibliograficznych w pracach naukowych.

Na koniec chcę zwrócić uwagę na to, że hipermediacja PBL wiąże się nie tylko z modernizacją bazy danych, ale skutkuje także zmianą charakteru pracy bibliografów. Mierzą się oni z nowymi wyzwaniami, które wymagają od nich już nie tylko merytorycznej wiedzy literaturoznawczej i umiejętności obsługi oprogramowania służącego do tworzenia rekordów.

Powinni być otwarci na nowe rozwiązania, porzucić stosowane przez lata schematy postępowania i poszukiwać nowych metod oraz zdobywać kompetencje cyfrowe. Dlatego zespół opracowujący PBL tworzą zarówno bibliografowie zajmujący się wprowadzaniem rekordów bibliograficznych do bazy danych, jak i specjaliści posiadający praktyczne umiejętności programistyczne. Bibliografowie w pewnym stopniu przestają być specjalistami od dokumentacji literatury i stają się specjalistami do spraw danych badawczych. Ich praca nadal ma charakter pomocniczy, ale teraz działają również na rzecz rozwoju infrastruktury badawczych i badań wykorzystujących narzędzia cyfrowe. Sami są badaczami opisującymi system literacki przy pomocy danych bibliograficznych.

ZAKOŃCZENIE

Moja praca nad „Polską Bibliografią Literacką” ma czasami charakter pracy detektywistycznej. W czasie pisania tej rozprawy czułam się podobnie. Niewiele jest publikacji na temat PBL, więc informacji o jej powstaniu oraz remediacji szukałam w archiwach. Kwerendy dotyczące początków bibliografii literackiej okazały się owocne. Ale ustalenie przebiegu remediacji PBL stanowiło dużo trudniejsze zadanie. Zachowało się niewiele dokumentów z tego okresu. Dlatego o przebieg procesu powstawania bazy danych PBL pytałam moich współpracowników, którzy brali w nim udział. Powoli gromadziłam informacje, które z czasem posłużyły mi do opisanie remediacji PBL. Wypowiedzi twórców bazy danych PBL niekiedy były wyczerpujące, a czasami upływający czas zatarł szczegóły ich ówczesnych działań, przyczyn i skutków podejmowanych decyzji. Wykorzystując wszystkie informacje, do których udało mi się dotrzeć, stworzyłam opis tego procesu tak dokładny, jak było to możliwe.

Podczas pisania rozprawy nie tylko poznawałam historię PBL, ale także poszerzałam własną świadomość tego, czym była, jest i czym może być w przyszłości. Jej podstawowym zadaniem jest dokumentowanie literatury i literaturoznawstwa, dostarczanie użytkownikom spisu publikacji ułatwiających kwerendy. Tę funkcję pełni od początku istnienia i funkcja ta zapewne się nie zmieni, ale bibliografia ta może być używana także do innych celów. W swojej pracy pokazałam, że dane bibliograficzne mogą być wykorzystywane do opisu przemian

polskiego życia literackiego. To tylko jeden z możliwych przykładów. Z czasem zrozumiałam, że PBL jest nie tylko źródłem bieżącej informacji bibliograficznej, ale także źródłem historycznym ukazującym zmiany w dyscyplinie, którą dokumentuje. To poza tym dokument pełniący funkcję archiwizacyjną, w którym informacje o literaturze, literaturoznawstwie i polskim życiu literackim utrwalane są dla kolejnych pokoleń filologów. Jeśli chodzi o przyszłość PBL, widzę tę bibliografię jako element infrastruktury badawczej. Narzędzie pomagające w prowadzeniu badań naukowych z wykorzystaniem zaawansowanych technologii informatycznych.

Dla mnie – jako przedstawicielki młodego pokolenia bibliografów – istotne było ponadto opisanie charakteru naszej pracy i zmian, jakie w niej zaszły od momentu remediacji PBL. Początkowo bibliografowie zajmowali się opracowaniem źródeł bibliograficznych, tworzeniem opisów bibliograficznych, ich systematyzacją, przygotowaniem masyzynopisów. Praca ta miała zawsze charakter zespołowy, co oznacza, że bibliografowie wspólnie gromadzili i opracowywali materiał bibliograficzny, ale także współdecydowali o kształcie metody bibliograficznej. Proces tworzenia bazy danych PBL wiązał się z koniecznością nabycia nowych, cyfrowych kompetencji. Przeniesienie bibliografii do bazy danych sprawiło, że bibliografowie muszą od tej pory nieustannie doskonalić swoje umiejętności związane z opracowaniem bibliografii oraz wykorzystaniem narzędzi cyfrowych do jej przygotowania – tak, aby bibliografia w swej treści i postaci odpowiadała na potrzeby współczesnych użytkowników. Bibliografowie, tworząc drukowane tomy PBL, pracowali na rzecz środowiska naukowego, i tak dzieje się nadal. Ale nowa forma prezentacji bibliografii i możliwość wykorzystania jej do badań z zakresu humanistyki cyfrowej wymagają od bibliografów, aby świadczyli oni nowe usługi, by wspomagali swoją wiedzą i umiejętnościami badaczy, by promowali wykorzystanie danych bibliograficznych w pracach naukowych oraz działali na rzecz rozwoju infrastruktury badawczej.

We wstępie do monografii wyznaczyłam sobie za cel przedstawienie historii „Polskiej Bibliografii Literackiej” na tle ogólnej histo-

rii Polski od 1945 roku do drugiej dekady XXI wieku. W rozprawie z jednej strony pokazałam, że bibliografia utrwała obraz przeobrażeń w nauce, polityce i społeczeństwie. Przykładami tego podejścia są opisane przeze mnie ewolucja teorii literatury oraz przemiany polskiego życia literackiego zachodzące w latach 1945–2003. Z drugiej strony prześledziłam wpływ polityki na bibliografię. W przypadku PBL działanie to objawiło się w postaci ingerencji cenzury w tekst bibliografii.

W PBL jak w lustrze odbija się historia kultury polskiej. Początkowo w zakres PBL wchodziły twórczość literacka oraz jej teatralne i filmowe realizacje. Wraz z rozwojem mediów masowych bibliografia zaczęła dokumentować także Teatr Telewizji, audycje radiowe i programy telewizyjne poświęcone literaturze, a ostatnio także literacką zawartość internetu. Są w niej uchwycone oznaki rozwoju technologicznego związane ze zmianami nośników zarówno tekstów literackich, jak i samej bibliografii. W pierwszych tomach PBL odnotowywano teksty literackie ukazujące się drukiem. Później pojawiły się utwory wydawane na płytach i kasetach. W ostatnich rocznikach bibliografowie zaczęli dokumentować literaturę cyfrową, a proces ten jest kontynuowany w rozpoczętym w 2023 roku projekcie „Bibliografia polskiej internetowej kultury cyfrowej wraz z katalogiem źródeł i archiwum. Uzupełnienie »Polskiej Bibliografii Literackiej«”. Idąc z duchem czasu, także bibliografia zyskała nową postać. Drukowane tomy zastąpiła baza danych PBL, a jej stworzenie zmieniło charakter pracy bibliografów i sposób organizacji treści bibliografii.

Na koniec chcę zaznaczyć, że moim zamiarem nie było napisanie kompletnej historii PBL. Chciałam uchwycić jej terażniejszość rozumianą w szerszym kontekście. Interesowała mnie zapoczątkowana w latach 90. remediacja. Jej przyczyny, przebieg i skutki. Ale na tej modernizacji nie kończy się historia PBL. Obecnie ma miejsce kolejna transformacja „Polskiej Bibliografii Literackiej” – o charakterze hipermediacji. Ona również będzie wymagała dokumentacji i opisu.

PODZIĘKOWANIA

Ta książka nie powstałaby, gdyby nie pomoc i życzliwość osób, którym chcę bardzo podziękować. W pierwszej kolejności dziękuję mojemu promotorowi – Panu Profesorowi Jerzemu Kandziorze za inspirację i rady udzielone na wszystkich etapach pracy nad tą dysertacją, za podzielenie się ze mną swoimi doświadczeniami dotyczącymi opracowywania „Polskiej Bibliografii Literackiej” oraz bibliografii *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr*, za pomoc w planowaniu kwerend i wykorzystaniu znalezionych dokumentów archiwalnych. Jestem wdzięczna również za to, że zawsze mogłam liczyć na jego wsparcie, cierpliwość i wyrozumiałość.

Wiele zawdzięczam także zespołowi Pracowni Bibliografii Bieżącej Instytutu Badań Literackich PAN, który opracowuje „Polską Bibliografię Literacką” i wspierał mnie przez cały okres pracy nad monografią. Szczególne podziękowania należą się Paniom: Beacie Domośławskiej, Beacie Latosińskiej i Małgorzacie Szkudlarskiej, które pomagały mi w dotarciu do materiałów archiwalnych przechowywanych w Pracowni i podzieliły się ze mną swoimi doświadczeniami związanymi z tworzeniem bazy danych PBL pod koniec lat 90. i niekończącym się procesem jej ulepszania. Dziękuję także Panu Maciejowi Matysiakowi, który jest twórcą i administratorem bazy danych PBL. Dzięki niemu miałam okazję poznać historię powstania bazy danych PBL z punktu widzenia programisty, współautora koncepcji tej bazy i jej wykonawcy. Panom Doktorom Tomaszowi

Umerlemu i Cezaremu Rosińskiemu oraz Pani Doktor Beacie Koper dziękuję za udostępnienie materiałów dotyczących zapoczątkowanej w 2015 roku modernizacji bibliografii, powstawania nowej strony internetowej PBL i za weryfikację informacji. Szczególne podziękowania kieruję do Doktora Cezarego Rosińskiego, który pomógł mi w ustaleniu tematyki szóstego i siódmego rozdziału rozprawy, a jego cenne i rzeczowe uwagi pozwoliły mi nadać im ostateczny kształt. Za przygotowanie danych bibliograficznych dotyczących polskiego życia literackiego dziękuję Nikodemowi Wołczukowi.

Chcę także podziękować osobom, które podzieliły się ze mną swoją wiedzą i doświadczeniem. Pani Profesor Joannie Krauze-Karpińskiej i Panu Doktorowi Maciejowi Pieczyńskiemu, którzy opowiedzieli mi o pracach związanych z tworzeniem bazy danych Bibliografia Bara i dali mi możliwość zapoznania się z kartoteką kartkową przechowywaną w Instytucie Badań Literackich PAN w Warszawie. Panom Doktorom Pawłowi Kowalskiemu oraz Jakubowi Banasiakowi, którzy przybliżyli mi historię powstawania baz danych językoznawstwa sławistycznego Sybisław oraz iSybisław. Pani Justynie Łopaczyk, która zaznajomiła mnie z historią katalogów – kartkowego i elektronicznego – Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

Ważnymi elementami tej rozprawy są materiały archiwalne dotyczące historii Pracowni Bibliografii Bieżącej, „Polskiej Bibliografii Literackiej” oraz Bibliografii Bara. Za pomoc w dotarciu do nich dziękuję Pani Wioletcie Lipińskiej z Archiwum Zakładowego Instytutu Badań Literackich PAN i Panu Doktorowi Jarosławowi Matysiakowi z poznańskiego oddziału Archiwum Polskiej Akademii Nauk.

Na końcu chcę podziękować mojemu mężowi Kubie i synowi Teodorowi. Mężowi jestem wdzięczna za to, że wspierał mnie przez cały czas pracy nad tą monografią. Wiele razy motywował mnie do dalszego działania, dodawał otuchy, był wyrozumiały i cierpliwy. Bez niego ta książka by nie powstała. Teodorowi dziękuję za to, że był nietuzinkowym towarzyszem na ostatnim etapie powstawania tej książki.

ANEKS

API (*Application Programming Interface*) – interfejs programistyczny aplikacji pozwalający na wyszukiwanie i pobieranie rekordów z baz danych.

Bibliographic data science – postawa badawcza charakteryzująca się wykorzystaniem metod statystycznych i zaawansowanych technologii informatycznych (*data science*) do badania zestawów danych bibliograficznych pochodzących od różnych dostawców.

Dane badawcze – dokumenty w formie cyfrowej, inne niż publikacje naukowe, gromadzone lub produkowane w ramach działalności badawczo-naukowej i wykorzystywane jako dowody w procesie badawczym bądź też powszechnie akceptowane w środowisku naukowym jako konieczne do weryfikacji poprawności ustaleń i wyników badań.

Dane bibliograficzne – opisy bibliograficzne dokumentów tworzone w postaci cyfrowych rekordów i zgodnie z normami bibliograficznymi oraz standardami.

Deskryptor – słowo lub grupa słów, które opisują treść tekstu w katalogach bibliotecznych i systemach wyszukiwania informacji.

Digitalizacja – nadanie postaci cyfrowej rękopiśmiennym lub drukowanym dokumentom i publikacjom poprzez skanowanie.

DOI (*Digital Object Identifier*) – cyfrowy identyfikator dokumentu elektronicznego (na przykład książki, artykułu) przypisany do niego na stałe.

Hipermediacja – jedna ze strategii remediacji, charakteryzująca się tym, że widoczne są cechy starego i nowego medium, polegająca na większym wykorzystaniu możliwości oferowanych przez nowe medium.

Immediacja – jedna ze strategii remediacji, polegająca na tym, że cechy starego medium stają się niewidoczne dla odbiorcy.

MARC (*Machine-Readable Cataloging*) – format służący do zapisu i wymiany danych bibliograficznych w postaci elektronicznej, wykorzystywany w katalogach bibliotecznych i bazach bibliograficznych.

Menedżer bibliografii – program komputerowy służący do gromadzenia opisów bibliograficznych i zarządzania bibliografią, umożliwiający generowanie opisów bibliograficznych w dowolnych stylach cytowania, tworzenie w tekście przypisów bibliograficznych oraz bibliografii załącznikowej.

Metadane – ustrukturyzowane informacje opisujące i ułatwiające odnalezienie, identyfikację, wykorzystanie lub zarządzanie zasobami wiedzy.

Międzynarodowy Znormalizowany Opis Bibliograficzny ISBD (*International Standard Bibliographic Description*) – standard rejestracji bibliograficznej służący do opisu wszystkich rodzajów publikacji, opracowany przez Międzynarodową Federację Stowarzyszeń i Instytucji Bibliotekarskich IFLA (*The International Federation of Library Associations and Institutions*).

Otwarte dane badawcze (*Open Research Data*) – zarchiwizowane zbiory danych badawczych, które wytwarzane są w ramach badań naukowych, udostępnione za darmo do ponownego wykorzystania.

Protokół Z39.50 – protokół służący do wyszukiwania i pobierania informacji z baz danych, wykorzystywany przez biblioteki do wymiany danych bibliograficznych.

RDF (*Resource Description Framework*) – metoda pozwalająca na opis zasobów internetowych służąca ich przedstawieniu w taki sposób, by były zrozumiałe dla komputerów i nadawały się do przetworzenia przez programy komputerowe. RDF pozwala opisać zasób przy użyciu wyrażenia składającego się z trzech elementów: podmiotu, orzeczenia/przedykuatu (własność) i dopełnienia/obiektu (wartość).

Relacyjna baza danych – rodzaj bazy danych, w której przechowywane są powiązane ze sobą dane.

Remediacja – proces zastępowania starszego medium (druku), zapożyczenia i reorganizacji jego wybranych cech przez nowsze medium (programy komputerowe, aplikacje internetowe).

Retrokonwersja – przeniesienie opisów bibliograficznych dostępnych w postaci analogowej (w drukowanej bibliografii, na kartach bibliotecznych) do bazy danych.

Słownik kontrolowany – ustalona lista nazw osób, instytucji, terminów itp. służących do klasyfikacji materiałów w bazie danych, na przykład kartoteka haseł wzorcowych.

SQL (*Structured Query Language*) – strukturalny język zapytań wykorzystywany w bazach danych, za pomocą którego można zaprogramować w bazie danych działania takie jak na przykład zarządzanie danymi, modyfikowanie, wyszukiwanie czy pobieranie.

Tag (znacznik) – znak lub słowo kluczowe stosowane w bazach danych, przypisane do fragmentu informacji, na przykład do tekstu.

Trwały identyfikator (*Persistent Identifier*) – sekwencja znaków umożliwiająca jednoznaczne i trwałe identyfikowanie obiektu, z którym jest powiązana.

URI (*Uniform Resource Identifier*) – standard umożliwiający identyfikację zasobów internetowych.

VuFind – oprogramowanie o otwartym kodzie źródłowym (użytkownicy mogą go używać, zmienić oraz rozpowszechnić bez ograniczeń i w dowolnym celu) służące do tworzenia katalogów bibliotecznych.

BIBLIOGRAFIA

- Babik Wiesław, *Język słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego – próba charakterystyki*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2000, nr 2, s. 74–77.
- Bagłajewski Arkadiusz, *Normalnie, czyli (nie)przewidywalnie. O sytuacji pisma literackiego w latach dziewięćdziesiątych*, w: *Normalność i konflikty. Rozważania o literaturze i życiu literackim w nowych czasach*, pod red. P. Czaplńskiego, P. Śliwińskiego, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2006, s. 97–112.
- Bajor Agnieszka, *Prace bibliograficzne Kazimierza Budzyka*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Studia Bibliologiczne” 2002, t. 14, s. 54–68.
- Balcerzan Edward, *Zmiana stanu*, „Teksty Drugie” 1990, nr 2, s. 1–6.
- Bednarek-Michalska Bożena, *Bibliografia polska Stanisława Lema. 1945–2000*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2006.
- Bednorz Zbyszko, *Od Opola do Wrocławia*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1946.
- Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1906*, zestawiał Stanisław Łempicki, [dodatek do:] „Pamiętnik Literacki” 1908, t. 7, nr 1/4, s. 1–60.
- Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1907*, zestawili Krzysztof A. Krzysztofowicz, Edwin Rosenfeld, [dodatek do:] „Pamiętnik Literacki” 1911, t. 10, nr 1/4, s. 1–127.
- Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej za rok 1904*, zestawiał Stanisław Wasylewski, [dodatek do:] „Pamiętnik Literacki” 1906, t. 5, nr 1/4, s. 1–90.
- Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej za rok 1905*, zestawiał Stefan Vrtel, [dodatek do:] „Pamiętnik Literacki” 1908, t. 7, nr 1/4, s. 1–135.
- „Bibliografia Językoznawstwa Sławistycznego”, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/7472#structure> (dostęp: 18.09.2025).
- Bibliografia krytyczna czasopism polskich za rok 1904*, zestawiał Stanisław Wasylewski, [dodatek do:] „Pamiętnik Literacki” 1906, t. 5, nr 1/4, s. 1–90.
- Bibliografia krytyczna czasopism polskich za rok 1905*, zestawiał Stefan Vrtel-Wierczyński, [dodatek do:] „Pamiętnik Literacki” 1907, t. 6, nr 1/4, s. 1–80.

- Bibliografia książek z zakresu historii i krytyki literatury polskiej wydanych w r. 1902*, zestawili Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1903, t. 2, nr 1/4, s. 157–162.
- Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1875*, oprac. Sekcja Bibliograficzna Zakładu Polskiej Literatury Porównawczej Uniwersytetu Jana Kazimierza pod kierunkiem Eugeniusza Kucharskiego, redagował i do druku przystosował Władysław Floryan, Lwów 1938.
- Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1876*, oprac. Sekcja Bibliograficzna Zakładu Polskiej Literatury Porównawczej Uniwersytetu Jana Kazimierza pod kierunkiem Eugeniusza Kucharskiego, redagował i do druku przystosował Władysław Floryan, Lwów 1936.
- Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1901*, zestawili Edward Dubanowicz, Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1902, t. 1, nr 1/4, s. 358–368.
- Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1901*, zestawili Edward Dubanowicz, Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1902, t. 1, nr 1/4, s. 694–711.
- Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1901 (ciąg dalszy)*, zestawili Edward Dubanowicz, Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1902, t. 1, nr 1/4, s. 502–537.
- Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1902*, zestawili Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1903, t. 2, nr 1/4, s. 326–329, 463–513, 708–725.
- Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1902*, zestawili Stanisław Kossowski, „Pamiętnik Literacki” 1904, t. 3, nr 1/4, s. 156–184.
- Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1903*, zestawili Tadeusz Bałaban, Jerzy Koller, „Pamiętnik Literacki” 1904, t. 3, nr 1/4, s. 720–722.
- Bibliografia literatury polskiej okresu odrodzenia (materiały)*, oprac. Kazimierz Budzyk, Roman Pollak, Stanisław Stupkiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1954.
- Bibliografia nauki o literaturze polskiej i innych literaturach słowiańskich w Polsce za lata 1958–1962*, „Biuletyn Polonistyczny” 1963, t. 6, nr 18, s. 15–153.
- Bibliografia polskich prac z zakresu slawistyki 1968–1972*, t. 1–2, pod red. Jadwigi Czachowskiej i Jadwigi Puzyniny, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.
- Bibliografia polskich prac z zakresu slawistyki 1972–1981*, oprac. Jacek Biesiada, pod red. Jadwigi Czachowskiej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983.
- „Bibliografia Zawartości Czasopism”, <https://www.bn.org.pl/index.php/bibliografie/bibliografia-narodowa/bibliografia-zawartosci-czasopism> (dostęp: 18.09.2025).
- Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1908 i 1909*, oprac. Radomir Vrtel, z rękopisu wydał Stefan Vrtel-Wierczyński, Poznań 1933.
- Bibliografia literatury polskiej za rok 1919*, oprac. Stefan Vrtel-Wierczyński, Wydano z zasiłku Ministerstwa W. R. i O. P., Lwów 1926.
- Bibliografia literatury polskiej za rok 1922*, oprac. Stefan Vrtel-Wierczyński, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Lwów 1925.
- Bienkowski Władysław, *Powstanie Warszawskie*, Spółdzielnia Wydawnicza „Książka”, Warszawa 1945.

- Biesiada Jacek, *Pięćdziesiąt lat „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, „Nauka” 2004, nr 1, s. 137–141.
- Biesiada Jacek, *Poeta i dokumentalista*, „Autograf” 2012, nr 3, s. 50–51 [dotyczy Andrzeja Krzysztofa Waśkiewicza].
- Biesiada Jacek, Latosińska Beata, *Polska Bibliografia Literacka – od wydań tradycyjnych do internetowej bazy danych*, „Nauka” 2018, nr 4, s. 115–130.
- Biesiada Jacek, Matysiak Maciej, „Polska Bibliografia Literacka” w bazie danych i Internecie, w: *Infobazy '99. Bazy danych dla nauki. Materiały z konferencji organizowanej pod patronatem Komitetu Badań Naukowych, Gdańsk 30 sierpnia – 1 września 1999*, CI TASK Trójmiejskiej Akademickiej Sieci Komputerowej, Gdańsk 1999, s. 224–229.
- Bode Katherine, *Reading by Numbers. Recalibrating the Literary Field*, London – New York–Delhi 2012, <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1gxp79r> (dostęp: 18.09.2025).
- Bojar Bożenna, Rudnik-Karwatowa Zofia, *Koncepcja nowoczesnego systemu informacji slawistycznej*, w: *Językoznawstwo. Prace na XII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Krakowie 1998*, Wydawnictwo Energeia, Warszawa 1998, s. 41–47.
- Bolewski Andrzej, *Gospodarcze znaczenie Ziemi Odzyskanych dla świata słowiańskiego*, Polski Związek Zachodni, Poznań 1947.
- Bolter Jay David, *Przestrzeń pisma. Komputery, hipertekst i remediacja druku*, przeł. Aleksandra Małecka, Michał Tabaczyński, Korporacja Ha!art, Miejskie Centrum Kultury w Bydgoszczy, Kraków–Bydgoszcz 2014.
- Bolter Jay David, Grusin Richard, *Remediation. Understanding New Media*, The MIT Press, Cambridge 2000.
- Bomba Radosław, *Narzędzia cyfrowe jako wyznacznik nowego paradygmatu badań humanistycznych*, w: *Zwrot cyfrowy w humanistyce. Internet – Nowe Media – Kultura 2.0*, pod red. Andrzeja Radomskiego, Radosława Bomby, E-naukowiec, Lublin 2013, s. 57–71, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/82090/edition/77488/content> (dostęp: 18.09.2025).
- Boom i kryzys. Nowe czasopisma literacko-artystyczne i społeczno-kulturalne w Polsce po 1980 roku*, pod red. Magdaleny Rabizo-Birek, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Fraza”, Rzeszów 2012.
- Bronisława Wajs Papusza (17.08.1908–08.02.1987). *Zestaw bibliograficzny*, oprac. Anna Sokółka, Danuta Zielińska, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski 2018.
- Budrowska Kamila, *Cenzura i okolice. Studia o cenzurze instytucjonalnej w Polsce w latach 1944–1990*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2022.
- Budrowska Kamila, *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL 1948–1958*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009.
- Budzyk Kazimierz, *Bibliografia konstytucyj sejmowych XVII wieku w Polsce*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1952.

- Budzyk Kazimierz, *Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa*, Spółdzielnia Wydawnicza „Wiedza”, Warszawa 1948.
- Budzyk Kazimierz, *Studia z zakresu nauk pomocniczych i historii literatury polskiej*, t. 1–2, Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1956.
- Budzyk Kazimierz, *Zarys dziejów stylistyki teoretycznej w Polsce*, w: *Stylistyka teoretyczna w Polsce*, pod red. tegoż, Spółdzielnia Wydawnicza „Książka”, Warszawa 1946, s. 7–79.
- Budzyk Kazimierz, w: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny*, t. 1, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałagan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994, s. 333–335 [autorka hasła Jadwiga Czachowska].
- Burzyńska Anna, Markowski Michał Paweł, *Teorie literatury xx wieku. Podręcznik*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009.
- Celiński Piotr, *Postmedia. Cyfrowy kod i bazy danych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.
- Cenzura PRL-owska we wspomnieniach profesor Jadwigi Czachowskiej*, przygot. Alicja Szałagan, „Sztuka Edycji” 2015, t. 7, nr 1, s. 89–94.
- Cepnik Henryk, *Józef Piłsudski twórca Niepodległego Państwa Polskiego*, Instytut Propagandy Państwowo-Twórczej, Warszawa 1933, 1934, 1935, 1936.
- Chwalewik Edward, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 1–2, Wydawnictwo Jakuba Mortkowicza, Warszawa–Kraków 1926–1927.
- Czachowska Jadwiga, *Jak powstawała pierwsza kadra profesjonalnych bibliografów w Instytucie Badań Literackich PAN*, w: „*Jak się z wami zrosło moje życie. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Lothowi*”, pod red. Beaty Dorosz i Pawła Kądzeli, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2011, s. 325–351.
- Czachowska Jadwiga, *Literatura emigracyjna w krajowych bibliografiach literackich*, „Teksty Drugie” 1998, nr 3, s. 129–144.
- Czachowska Jadwiga, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1979.
- Czachowska Jadwiga, *Sprostowania i uzupełnienia do artykułu Mirosława A. Supruniuka „Bibliografie emigracyjne”*, „Zeszyty Historyczne” 1998, z. 123, s. 234–236.
- Czachowska Jadwiga, *Zmagania z cenzurą słowników i bibliografii literackich w PRL*, w: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, t. 2, pod red. Janusza Kosteckiego i Aliny Brodzkiej, Biblioteka Narodowa. Instytut Książki i Czytelnictwa, Warszawa 1992, s. 214–236.
- Czachowska Jadwiga, Maciejewska Maria Krystyna, Tyszkiewicz Teresa, *Literatura polska i teatr w latach II wojny światowej. Bibliografia*, t. 1–3, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983–1986.

- Czapliński Przemysław, *Powrót centrali. Literatura w nowej rzeczywistości*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007.
- Czapliński Przemysław, Leciński Maciej, Szybowicz Eliza, Warkocki Błażej, *Kalendarium życia literackiego 1976–2000. Wydarzenia, dyskusje, bilanse*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2003.
- Czasopisma społeczno-kulturalne w okresie PRL*, pod red. Urszuli Jakubowskiej, Fundacja Akademia Humanistyczna, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2012.
- Daniłowicz Czesław, *Dostęp do baz danych – stan obecny i propozycje rozwiązań*, w: *Infobazy '97. Bazy danych dla nauki. Materiały z konferencji zorganizowanej pod patronatem Komitetu Badań Naukowych, Gdańsk, 23–25 czerwca 1997*, Centrum Informatyczne TASK, Gdańsk 1997, s. 11–17.
- Dawni pisarze polscy. Od początku piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 1, A–H, koordynacja całości Roman Loth, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa 2000.
- Dawni pisarze polscy. Od początku piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 2, I–Me, koordynacja całości Roman Loth, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa 2001.
- Dawni pisarze polscy. Od początku piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 3, Mia–R, koordynacja całości Roman Loth, Instytut Badań Literackich, Fundacja Akademia Humanistyczna, Warszawa 2002.
- Dawni pisarze polscy. Od początku piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 4, S–T, koordynacja całości Roman Loth, Instytut Badań Literackich, Fundacja Akademia Humanistyczna, Warszawa 2003.
- Dawni pisarze polscy. Od początku piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 5, U–Ż, uzupełnienia, indeksy, koordynacja całości Roman Loth, Instytut Badań Literackich, Fundacja Akademia Humanistyczna, Warszawa 2004.
- Dąbrowicz Elżbieta, *Zdezaktualizowane. Na marginesie Wykazu książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu 1 X 1951*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2013, z. 19, s. 43–57.
- Degler Janusz, *Nauka w niebezpieczeństwie! O projekcie zmian w Polskiej Bibliografii Literackiej*, „Teatr” 1998, nr 1, s. 56–57.
- Decret z dnia 5 lipca 1946 o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19460340210/O/D19460210.pdf> (dostęp: 18.09.2025).
- Deskur Aleksandra, „*Wielka teoria piśmienności*” – podstawowe założenia, krytyka i problemy metodologiczne, „Journal of Modern Philology” 2018, t. 7, s. 109–117.
- Dobaczewska Wanda, *Kobiety z Ravensbrück*, Czytelnik, Warszawa 1946.
- Domosławska Beata, Jaworska Karolina, Szkudlarska Małgorzata, *Polska Bibliografia Literacka – nieprzerwanie w drodze ku nowoczesności*, w: *Bibliografia. Historia*,

- teoria, praktyka. Praca zbiorowa*, pod red. Jerzego Franke, Jadwigi Woźniak-Kasperek, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2016, s. 129–136.
- Domosławska Beata, Szymańska Zyta, „*Polska Bibliografia Literacka*” on-line. Tworzenie bazy, ograniczenia, innowacje i dalszy rozwój, https://www.ebib.pl/publikacje/matkonf/mati9/domoslawska_szymanska.php (18.09.2025).
- Dunin-Wąsowicz Krzysztof, *Stutthof. Ze wspomnień więźnia obozu koncentracyjnego*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1946.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1024 z dnia 20 czerwca 2019 w sprawie otwartych danych i ponownego wykorzystania informacji sektora publicznego*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1024&from=EN> (dostęp: 18.09.2025).
- Eco Umberto, *Szaleństwo katalogowania*, przeł. Tomasz Kwiecień, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2009.
- Edelman Marek, *Getto walczy*, C. K. „Bund”, Warszawa 1945.
- Eisenstein Elisabeth, *The Printing Press as an Agent of Change: Communication and Cultural Transformations in Early-Modern Europe*, t. 1–2, Cambridge University Press, Cambridge–New York 1979.
- Fik Marta, *Cenzor jako współautor*, w: *Literatura i władza*, red. Bożena Wojnowska, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 1996, s. 131–147.
- Fik Marta, *Kultura polska po Jalcie. Kronika lat 1944–1981*, Polonia Book Fund, London 1989.
- Fik Marta, *Kultura polska po Jalcie. Kronika lat 1944–1981*, t. 1–2, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1991.
- Fik Marta, *Marcowa kultura. Wokół „Dziadów”. Literaci i władza. Kampania marcowa*, Wydawnictwo Wodnika, Warszawa 1995.
- Fiut Ignacy S., *Pisma literacko-artystyczne w latach 1989–1996 (struktura, sytuacja, dynamika rozwoju i zawartość)*, „Dykja” 1997, nr 6, s. 54–63.
- Formanowicz Janina, „*Polska Bibliografia Literacka*”, „Biuletyn Polonistyczny” 1968, R. 11, z. 32, s. 13–16.
- Galant Jan, „*Tygodnik Literacki*”, czyli próba istnienia pogranicznego, w: *Boom i kryzys. Nowe czasopisma literacko-artystyczne i społeczno-kulturalne w Polsce po 1980 roku*, pod red. Magdaleny Rabizo-Birek, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Fraza”, Rzeszów 2012, s. 125–138.
- Galiński Adam, *1918–1938. Dwudziestolecie najjaśniejszej Rzeczypospolitej Polskiej*, Klimaszewski i Osiniński, Warszawa 1938.
- Gardocki Wiktor, *Cenzorzy w latach 1945–1990. Wybrane aspekty pracy*, w: *Piętno władzy. Studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa*, red. Wanda Ciszewska-Pawłowska, Barbara Centek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2020, s. 107–122.

- Głowiński Michał, *Kręgi obcości. Opowieść autobiograficzna*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2010.
- Głowiński Michał, *O Kazimierzu Budzyku*, w: *IBL w PRL. II. Sylwetki. Wspomnienia*, pod red. Elżbiety Kiślak, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2016, s. 101–112.
- Głowiński Michał, *O rozstaniu z teorią literatury*, w: tegoż, *Rozmaitości interpretacyjne. Trzydzieści szkiców*, Fundacja Akademia Humanistyczna – Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2014, s. 253–257.
- Głowiński Michał, *Tęgie głowy. 58 sylwetek humanistów*, Wielka Litera, Warszawa 2021.
- Głowiński Michał, Okopień Aleksandra, Sławiński Janusz, *Wiadomości z teorii literatury*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1957.
- Głowiński Michał, Okopień-Sławińska Aleksandra, Sławiński Janusz, *Zarys teorii literatury*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962.
- Głowiński Michał, Wołowicz Grzegorz, *Czas nieprzewidywany. Długa rozprawa bez pana, wójta i plebana*, Wielka Litera, Warszawa 2018.
- Goczyła Krzysztof, *Architektura współczesnych systemów baz danych*, w: *Infobazy '97. Bazy danych dla nauki. Materiały z konferencji zorganizowanej pod patronatem Komitetu Badań Naukowych, Gdańsk, 23-25 czerwca 1997*, Centrum Informatyczne TASK, Gdańsk 1997, s. 47–58.
- Godlewski Grzegorz, *Galaktyka Gutenberga, czyli Kosmos Marshalla McLuhana*, w: Marshall McLuhan, *Galaktyka Gutenberga. Tworzenie człowieka druku*, przeł. Andrzej Wojtasik, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2019, s. 9–28.
- Godlewski Grzegorz, *Słowo – pismo – sztuka słowa. Perspektywy antropologiczne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Gogol Bogusław, *Przełom czy kontynuacja? Cenzura w obliczu polskiego października 1956*, cz. 1, „Colloquium” 2016, [nr] 4, s. 19–46.
- Gogol Bogusław, *Przełom czy kontynuacja? Cenzura w obliczu polskiego października 1956*, cz. 2, „Colloquium” 2017, [nr] 2, s. 5–26.
- Golka Marian, *Pamięć społeczna i jej implanty*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2009.
- Gołda Agnieszka, *Teoria bibliografii w II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018.
- Goody Jack, *Człowiek, pismo, śmierć. Rozmowy z Pierrem-Emmanuellem Dauzat*, przeł. Agnieszka Karpowicz, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.
- Goody Jack, *Logika pisma a organizacja społeczeństwa*, przeł. Grzegorz Godlewski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020.
- Górska Małgorzata, *Rewolucja Gutenberga – przełom cyfrowy. Próba porównania*, w: EBIB. *Materiały Konferencyjne nr 17*, <http://www.ebib.pl/publikacje/matkonf/mat17/goralska.php> (dostęp: 18.09.2025).

- Halbwachs Maurice, *Spoleczne ramy pamieci*, przeł. i wstępem opatrzył Marcin Król, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Hartmanová Pavla, Czwordon-Lis Paulina, *The Reflection of Literary Activities in Digital Space*, „The Grey Journal. An International Journal on Grey Literature” 2019, t. 15, numer specjalny, s. 16–22.
- Hirszowicz Maria, Neyman Elżbieta, *Spoleczne ramy niepamieci*, „Kultura i Społeczeństwo” 2001, nr 3/4, s. 23–48.
- Hubar Patryk, Giersz Marcin, *European Literary Bibliography: aggregation and harmonization of literary bibliographical data*, <https://zenodo.org/record/7705026> (dostęp: 18.09.2025).
- Iłakowiczówna Kazimiera, *Wiersze o marszałku Piłsudskim*, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1936.
- Infobazy '99. Bazy danych dla nauki. Materiały z konferencji organizowanej pod patronatem Komitetu Badań Naukowych, Gdańsk 30 sierpnia – 1 września 1999*, CI TASK Trójmiejskiej Akademickiej Sieci Komputerowej, Gdańsk 1999.
- Informatyzacja bibliografii slawistycznej. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej. Warszawa, 6–7 grudnia 1994*, pod red. Zofii Rudnik-Karwatowej, Wydawnictwo Energeia, Warszawa 1995.
- Jaskowska Małgorzata, *Potrzeba, trudności i formy przekazywania wiedzy i umiejętności w zakresie bibliograficznych systemów informacyjno-wyszukiwawczych studentom – przedstawicielom „pokolenia Google”*, w: *Bibliografi@. Źródła, standardy, zasoby. Praca zbiorowa*, pod red. Jerzego Franke, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2013, s. 311–320.
- Jazdon Artur, *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu 1919–2018. Zasoby, działania, ludzie*, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Poznań 2019.
- Jazdon Artur, Skutecki Jakub, *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu*, Wydawnictwo Miejskie Posenania, Poznań 2017.
- Jędrzejewicz Janusz, *Wspomnienia legionowe*, t. 1–2, Instytut Badań Najnowszej Historji Polskiej, Warszawa 1924–1925.
- Jurek Tomasz, *Rozwój dokumentu polskiego w XIII wieku*, w: *Dyplomatyka staropolska*, pod red. tegoż, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2015, s. 88–144.
- Jurek Tomasz, *Zakończenie: dokument w systemie komunikacji społecznej w Polsce*, w: *Dyplomatyka staropolska*, pod red. tegoż, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2015, s. 554–559.
- Juza Marta, *Kultura Internetu w Polsce. Od akademickich początków do upowszechnienia zjawiska*, Wydawnictwo Antykwa, Kraków 2012.
- Kamińska-Chełminiak Kamila, *Cenzura w Polsce, 1944–1960. Organizacja, kadry, metody pracy*, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii. Uniwersytet Warszawski, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2019.
- Kandziora Jerzy, *Głos w sprawie „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, „Kultura” 1994, nr 5, s. 144–146.

- Kandziora Jerzy, *Między grypssem i literaturą. Epistolografia więzienna stanu wojennego*, w: *PRL – świat (nie)przedstawiony*, pod red. Agnieszki Czyżak, Jana Galanta, Marcina Jaworskiego, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2010, s. 387–396.
- Kandziora Jerzy, *Narodziny wolnego słowa – refleksje bibliografa*, „Teksty Drugie” 2021, nr 4, s. 309–321.
- Kandziora Jerzy, *Poprawki i uzupełnienia do bibliografii „Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr”*, „Pamiętnik Literacki” 2011, R. 102, z. 2, s. 295–302; „Przegląd Biblioteczny” 2011, R. 79, z. 1, s. 77–85.
- Kandziora Jerzy, *Recenzja bazy internetowej IBL PAN „Bibliografia Bara”*, maszynopis.
- Kandziora Jerzy, *Wstęp*, w: Jerzy Kandziora, Zyta Szymańska, Krystyna Tokarzówna (współpraca), *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr. Bibliografia*, red. Jerzy Kandziora, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 1999, s. IX–XIX.
- Kandziora Jerzy, *Wstęp*, „Polska Bibliografia Literacka za rok 1985 cz. I”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1993, s. IV.
- Kandziora Jerzy, Szymańska Zyta, Tokarzówna Krystyna (współpraca), *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr. Bibliografia*, red. Jerzy Kandziora, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 1999.
- Kaniecki Przemysław, Sandler Samuel, *Płynność. Rozmowa z profesorem Samuelem Sandlerem o początkach Instytutu Badań Literackich PAN*, „Teksty Drugie” 2014, nr 2, s. 265–283.
- Karelusówna Barbara, Mendelska Ewa, *Bibliografia nauki polskiej o literaturze polskiej i innych literaturach słowiańskich za lata 1963–1967*, „Biuletyn Polonistyczny” 1968, t. 11, nr 31, s. 5–276.
- Kasztelan Marta, *Fenomen pamięci zbiorowej*, „In Gremio. Studia nad historią, kulturą i polityką” 2012, t. 6, s. 185–198.
- Koper Beata, *Praktyczne kompetencje cyfrowe*, w: *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*, red. Maciej Maryl, Bartłomiej Szleszyński, Tomasz Umerle, Marta Błaszczczyńska, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2023, <https://nplp.pl/panorama-literaturoznawstwa-cyfrowego/praktyczne-kompetencje-cyfrowe/> (dostęp: 18.09.2025).
- Koper Beata, *Przystosowanie bazy bibliograficznej do prac badawczych. Przypadek „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, w: *Bibliografie specjalne. Rozwój i otwartość*, red. Bartłomiej Włodarczyk, Jadwiga Woźniak-Kasperek, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr, Warszawa 2018, s. 171–182.
- Koper Beata, Rosiński Cezary, Umerle Tomasz, *Dokumentacja kultury a cyfrowe zasoby archiwalne. Przypadek Polskiej Bibliografii Literackiej (PBL) i Archiwum Telewizji Polskiej*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2018, nr 9(11), s. 109–124.
- Koper Beata, Umerle Tomasz, *Bibliografie cyfrowe*, w: *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*, red. Maciej Maryl, Bartłomiej Szleszyński, Tomasz Umerle, Marta

- Błaszczynska, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2023, <https://nplp.pl/panorama-literaturoznawstwa-cyfrowego/bibliografie-cyfrowe/> (dostęp: 18.09.2025).
- Koper Beata, Umerle Tomasz, *Nowa bibliografia dla nowej humanistyki. O przemianach funkcji bibliografii naukowej*, w: *Nowa humanistyka. Zajmowanie pozycji, negocjowanie autonomii*, pod red. Przemysława Czaplńskiego, Ryszarda Nycza, Dominika Antonika, Joanny Bednarek, Agnieszki Daukszy, Jakuba Misuna, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2017, s. 499–511.
- Kornacka Małgorzata, *Z praktyki komputerowego opracowywania bibliografii slawistycznej*, w: *II Krajowa Konferencja „Komputerowe wspomaganie badań naukowych”*. II KK KOWBAN. *Materiały*, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 1995, s. 105–110.
- Kotowska-Kachel Maria, *Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie wobec tekstów pracowników Instytutu Badań Literackich*, w: *IBL w PRL. III. Archiwalia*, pod red. Elżbiety Kiślak, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2016, s. 5–58.
- Kowalski Paweł, *Abstrakt i adnotacja jako element opisu dokumentu w bazie iSybisław*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” 2014, t. 49, s. 88–98.
- Lahti Leo, Marjanen Jani, Roivainen Hege, Tolonen Mikko, *Bibliographic Data Science and the History of the Book (c. 1500–1800)*, „*Cataloging & Classification Quarterly*” 2019, t. 57, nr 1, s. 5–23.
- Lisowski Tomasz, *Pisownia polska. Główne fazy rozwoju (propozycja rozdziału podręcznika do nauczania treści historycznojęzykowych na studiach I stopnia)*, „*Kwartalnik Językoznawczy*” 2010, nr 3/4, s. 117–131.
- Literatura krytyczna*, zestawili Edward Dubanowicz, Stanisław Kossowski, „*Pamiętnik Literacki*” 1902, t. 1, nr 1/4, s. 712–728.
- Literatura krytyczna*, zestawili Tadeusz Bałaban, Jerzy Koller, „*Pamiętnik Literacki*” 1904, t. 3, nr 1/4, s. 723–762.
- Literatura piękna*, zestawili Stanisław Kossowski, „*Pamiętnik Literacki*” 1903, t. 2, nr 1/4, s. 330–353.
- Loth Roman, *Zapamiętane. Z lat dawnych Instytutu Badań Literackich PAN*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2015.
- Łopaczyk Justyna, *Od Hartwiga do KABY... Katalog rzeczowy w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „*Biblioteka*” 2002, nr 6(15), s. 97–114.
- Łopaczyk Justyna, Świstek-Oborska Bożena, *Przebudzenie z letargu. Opracowanie rzeczowe w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „*Bibliotekarz*” 2005, nr 6, s. 17–21.
- Łuczkwó Iwona, *Uwagi o ekwiwalencji słów kluczowych w systemie informacyjnym iSybisław (na przykładzie wybranych terminów gramatycznych)*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” 2014, t. 49, s. 203–218.
- Marecki Piotr, *Pospolite ruszenie. Czasopisma kulturalno-literackie w Polsce po 1989 roku. Rozmowy z redaktorami*, Korporacja Ha!art, Kraków 2005.

- Maryl Maciej, *Analiza danych o kulturze*, w: *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*, red. Maciej Maryl, Bartłomiej Szleszyński, Tomasz Umerle, Marta Błaszczczyńska, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2023, <https://nplp.pl/panorama-literaturoznawstwa-cyfrowego/analiza-danych-o-kulturze/> (dostęp: 18.09.2025).
- Maryl Maciej, *Operationalising The Change. Dispersion of Polish literary life (1989–2002)*, w: *Digitale Literaturwissenschaft*, red. Fotis Jannidis, J.B. Metzler, Berlin 2022, s. 509–534, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3--476-05886-7_21 (dostęp: 18.09.2025).
- Maryl Maciej, *Reprint i hipermedialność – dwa kierunki rozwoju literatury ucyfrowionej*, w: *Tekst (w) sieci 2. Literatura. Społeczeństwo. Komunikacja*, red. Anna Gumkowska, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 83–91.
- Maryl Maciej, *Życie literackie w sieci. Pisarze, instytucje i odbiorcy wobec przemian technologicznych*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2015.
- Maryl Maciej, Błaszczczyńska Marta, Szleszyński Bartłomiej, Umerle Tomasz, *Dane badawcze w literaturoznawstwie*, „Teksty Drugie” 2021, nr 2, s. 13–44.
- Maryl Maciej, Umerle Tomasz, *Infrastruktura*, w: *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*, red. Maciej Maryl, Bartłomiej Szleszyński, Tomasz Umerle, Marta Błaszczczyńska, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2023, <https://nplp.pl/panorama-literaturoznawstwa-cyfrowego/infrastruktura/> (dostęp: 18.09.2025).
- Maryl Maciej, Wciślik Piotr, *Remediations of Polish Literary Bibliography. Towards a Lossless and Sustainable Retro-Conversion Model for Bibliographical Data*, <https://dh2016.adho.org/abstracts/293> (dostęp: 18.09.2025).
- McLuhan Marshall, *Galaktyka Gutenberga. Tworzenie człowieka druku*, przeł. Andrzej Wojtasik, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2019.
- McLuhan Marshall, *Wybór pism*, przeł. Karol Jakubowicz, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1975.
- McLuhan Marshall, *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, przeł. Natalia Szczucka, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 2004.
- Mikos Zenon, *Rozwój funkcjonalności systemu informacji bibliograficznej językoznawstwa slawistycznego – od SYBISŁAWA do iSybisława*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2014, t. 49, s. 44–57.
- Moretti Franco, *Distant Reading*, Verso, London – New York 2013.
- Moretti Franco, *Literatura – zmierzona*, przeł. Maciej Maryl, „Teksty Drugie” 2017, nr 1, s. 210–219.
- Moretti Franco, *Pamflet 6, grudzień 2013. „Operacjonalizowanie” albo funkcja pomiaru we współczesnej teorii literatury*, przeł. Borys Szumański, „Forum Poetyki” 2017, jesień (10), s. 92–109, http://fp.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2017/12/FMoretti_OperacjonalizowanieAlboFunkcjaPomiaru_ForumPoetyki_jesien2017.pdf (dostęp: 18.09.2025).
- Moretti Franco, *Przypuszczenia na temat literatury światowej*, przeł. Przemysław Czaplński, „Teksty Drugie” 2014, nr 4, s. 131–147.

- Moretti Franco, *Więcej przypuszczeń*, przeł. Przemysław Czapliński, „Teksty Drugie” 2014, nr 4, s. 148–158.
- Moretti Franco, *Wykresy, mapy, drzewa. Abstrakcyjne modele na potrzeby historii literatury*, przeł. Tomasz Bilczewski i Anna Kowalcz-Pawlik, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.
- Moretti Franco, *Wzorce i interpretacja*, przeł. Ewa Rajewska, „Rocznik Komparatystyczny” 2018, nr 9, s. 9–24.
- Nasiłowska Anna, *Czasopisma wobec zmian komunikacji*, w: *Boom i kryzys. Nowe czasopisma literacko-artystyczne i społeczno-kulturalne w Polsce po 1980 roku*, pod red. Magdaleny Rabizo-Birek, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Fraza”, Rzeszów 2012, s. 13–24.
- Nasze pierwsze lata. Wspomnienia dokumentalistów IBL PAN. Książka ofiarowana Profesor dr hab. Jadwidze Czachowskiej na dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, współpracowników, uczniów*, pod red. Ewy Głębieckiej i Alicji Szałagan, Wydawnictwo Krzysztof Biesaga, Warszawa 2012.
- Nawrocki Stanisław, *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1998.
- Nycz Ryszard, *Jakoś inaczej*, „Teksty Drugie” 1990, nr 1, s. 1–4.
- Olson David R., *Papierowy świat. Pojęciowe i poznawcze implikacje pisania i czytania*, przeł. Marta Rakoczy, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Ong Walter Jackson, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, przeł. Józef Japola, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
- Ong Walter Jackson, *Osoba – świadomość – komunikacja. Antologia*, przeł. Józef Japola, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
- Ong Walter Jackson, *Przekształcanie się środków przekazu. Mówiona książka*, przeł. Maria Bożenna Fedewicz, „Pamiętnik Literacki” 1990, z. 1, s. 319–327.
- Pacelt Oskar, *Historia Internetu. Od Web 1.0 do Web 3.0 i 4.0*, <https://botland.com.pl/blog/historia-internetu-od-web-1-0-do-web-3-0-i-4-0/> (dostęp: 18.09.2025).
- Pisma kulturalne w Polsce po 1989 roku. Leksykon*, pod red. Jacka Gałuszki, Grażyny Maroszczuk, Agnieszki Nęckiej, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2010.
- Polowanie na awangardę. Zakazana sztuka w Trzeciej Rzeszy = Jagda auf die Moderne. Verbotene Künste im Dritten Reich = Hunting down Modernism. The prohibited arts in the Third Reich*, red. Barbara Górska, Judith Schönweisner, przeł. Barbara Andrunik, Urszula Poprawska, Anna Śliwa, Sanja Ludwig, Jessica Taylor-Kucia, Międzynarodowe Centrum Kultury, Landschaftsverband Rheinland, Kraków 2011.
- Polscy pisarze i badacze literatury przełomu XX i XXI wieku*, t. 1, oprac. zespół pod red. Alicji Szałagan, Fundacja Akademia Humanistyczna, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2011.

- Polscy pisarze i badacze literatury przełomu XX i XXI wieku*, t. 2, oprac. zespół pod red. Alicji Szałagan, Fundacja Akademia Humanistyczna, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2014.
- Polscy pisarze i badacze literatury przełomu XX i XXI wieku*, t. 3, oprac. zespół pod red. Alicji Szałagan, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2016.
- „Polska Bibliografia Literacka za lata...”, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/79343?language=pl> (dostęp: 18.09.2025).
- „Polska Bibliografia Literacka za lata 1944/1945” [Dodatek], Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1957.
- „Polska Bibliografia Literacka za lata 1950/1951”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1967.
- „Polska Bibliografia Literacka za lata 1952/1953”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1972.
- „Polska Bibliografia Literacka za lata 1954/1955”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1978.
- „Polska Bibliografia Literacka za lata 1960/1961”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź–Warszawa 1965.
- „Polska Bibliografia Literacka za lata 1962/1963”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź–Warszawa 1966.
- „Polska Bibliografia Literacka za lata 1974/1975 cz. I”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1979.
- „Polska Bibliografia Literacka za lata 1974/1975 cz. II”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1979.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1946”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1958.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1947”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1956.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1948”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1954.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1949 oraz dodatek za lata 1944–1949”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1958.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1956”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1960.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1957”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź–Warszawa 1962.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1958”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź–Warszawa 1963.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1959”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź–Warszawa 1964.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1964”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.

- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1965”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1966”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1967”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1968”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1969”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1970”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1971”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1972”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1973”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1976”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1981.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1977 część I”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1983.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1977 część II”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1983.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1978 część I”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1984.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1978 część II”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1984.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1979 część I”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1986.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1979 część II”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1987.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1980 część I”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1988.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1980 część II”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1988.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1981 część I”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1989.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1981 część II”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1990.

- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1982 część I”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1989.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1982 część II”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1989.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1983 część I”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1990.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1983 część II”, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Łódź 1991.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1984 część I”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1993.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1984 część II”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1993.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1985 część I”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1993.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1985 część II”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1993.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1986 część I”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1995.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1986 część II”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1995.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1987 część I”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1995.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1987 część II”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1995.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1988 część I”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 2000.
- „Polska Bibliografia Literacka za rok 1988 część II”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 2000.
- Pomian Krzysztof, *Historia. Nauka wobec pamięci*, przeł. Hanna Abramowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.
- Pomian Krzysztof, *Muzeum. Historia światowa*, t. 1, *Od skarbcza do muzeum*, przeł. Tomasz Stróżyński, Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria, Fundacja Terytoria Książki, Gdańsk 2023.
- Pomian Krzysztof, *Zbieracze i osobliwości. Paryż – Wenecja XVI–XVIII wiek*, przeł. Andrzej Pieńkos, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1996.
- Przastek-Samokowa Maria, „*Bibliografia językoznawstwa slawistycznego*” i *Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego „iSybisław” jako przykład działań interdyscyplinarnych*, w: *Biblioteki, informacja, książka. Badania interdyscyplinarne i praktyka w XXI wieku*, red. Maria Kocójowa, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, s. 447–452.

- Przypomniane. Profesor Jadwiga Czachowska w Instytucie Badań Literackich PAN, pod red. Ewy Głębieckiej i Alicji Szałagan, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2015.
- Przysiecka Karolina, *Dwie koncepcje retrospektywnej bibliografii literackiej. Polemika Stefana Vrtela-Wierczyńskiego i Adama Bara*, „Przegląd Biblioteczny” 2023, z. 4, s. 492–506.
- Rabizo-Birek Magdalena, *Wstęp*, w: *Boom i kryzys. Nowe czasopisma literacko-artystyczne i społeczno-kulturalne w Polsce po 1980 roku*, pod red. tejże, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Fraza”, Rzeszów 2012, s. 5–10.
- Radomski Andrzej, *Digital storytelling. Kilka uwag o wizualizacji wiedzy w humanistyce*, w: *Zwrot cyfrowy w humanistyce. Internet – Nowe Media – Kultura 2.0*, pod red. Andrzeja Radomskiego, Radosława Bomby, E-naukowiec, Lublin 2013, s. 73–82, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/82090/edition/77488/content> (dostęp: 18.09.2025).
- Rafałowska Barbara, w: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny*, t. 7, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałagan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2001, s. 14–15 [autorka hasła Maria Kotowska-Kachel].
- Rajewski Adam, *Rozważania na temat Assmannowskiej teorii pamięci*, „Rocznik Antropologii Historii” 2013, nr 1, s. 187–202.
- Rogalski Aleksander, *Akcja kulturalna na Ziemiach Odzyskanych*, Polski Związek Zachodni, Poznań 1946.
- Romek Zbigniew, *Poza prawem. System funkcjonowania cenzury w PRL*, w: *Literatura w granicach prawa /XIX–XX w./*, pod red. Kamili Budrowskiej, Elżbiety Dąbrowicz i Marcina Lula, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2013, s. 166–186.
- Roszkowski Marcin, „Bibliographic data science” – konceptualizacja obszaru badawczego, „Przegląd Biblioteczny” 2022, t. 90, nr 1, s. 5–26.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, *Bibliograficzna baza danych i „Bibliografia językoznawstwa slawistycznego” – efekty zastosowania techniki komputerowej*, w: II Krajowa Konferencja „Komputerowe wspomaganie badań naukowych”. II KK KOWBAN. Materiały, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 1995, s. 111–114.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, *Język informacyjno-wyszukiwawczy dokumentacyjnego systemu językoznawstwa slawistycznego. Doświadczenia z realizacji projektu*, w: *Językoznawstwo. Prace na XIII Międzynarodowy Kongres Sławistów w Lublinie 2003*, Komitet Słowianoznawstwa PAN, Warszawa 2002, s. 207–212.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, *Słowa kluczowe – elementarne jednostki leksykalne języka informacyjno-wyszukiwawczego*, w: *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza*, red. nauk. Alicja Pstyga, Krystyna Szcześniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002, s. 13–18.

- Rudnik-Karwatowa Zofia, *Wczoraj, dziś i jutro informacji dokumentacyjnej językoznawstwa sławistycznego*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 1995, nr 1–2, s. 63–67.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, *Wielojęzyczny system informacyjnowyszukiawczy językoznawstwa sławistycznego i Sybysław: wyzwania, osiągnięcia i możliwości*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2014, t. 49, s. 28–43.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Banasiak Jakub, Mikos Zenon, *Językowe problemy optymalizacji wyszukiwania informacji w systemie iSybysław*, „Slavia Orientalis” 2013, t. 62, nr 4, s. 631–646.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Mikos Zenon, Bojar Jarosław, *Nowoczesny system informacji sławistycznej: zadania, dotychczasowe wyniki i perspektywy*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2007, nr 2, s. 19–40.
- Sandecki Jan, *Stefan Vrtel-Wierczyński. W kręgu bibliografii i bibliotekarstwa*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2007.
- Sandler Samuel, w: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny*, t. 7, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałagan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2001, s. 192–194 [autorka hasła Katarzyna Batora].
- Saryusz-Wolska Magdalena, *Wprowadzenie*, w: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, pod red. tejże, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2009, s. 7–38.
- Skalska-Zlat Marta, *Bibliografia w Polsce 1945–1996. Naukoznawcza analiza dyscypliny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- Sławiński Janusz, *Co nam zostało ze strukturalizmu*, „Teksty Drugie” 2001, nr 5, s. 15–19.
- Sławiński Janusz, *Krytyka nowego typu*, w: tegoż, *Teksty i teksty*, Wydawnictwo PEN, Warszawa 1991, s. 130–152.
- Sławiński Janusz, *Problemy literaturoznawczej terminologii*, w: *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych. Wybrane problemy*, pod red. Jadwigi Czachowskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 225–237.
- Sławiński Janusz, *Zainteresowania teoretycznoliterackie Kazimierza Budzyka*, w: tegoż, *Dzieło. Język. Tradycja*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 242–265.
- Solska Ewa, *Nowa Republica Litteraria? Humanistyka cyfrowa jako metaorientacja współczesnych badań humanistycznych*, „Roczniki Kulturoznawcze” 2016, t. 7, nr 1, s. 99–118.
- Sosińska-Kalata Barbara, *Organizacja wiedzy w cyfrowym świecie. Wpływ rewolucji cyfrowej na ewolucję metod i narzędzi organizacji wiedzy*, „Zagadnienia Informacji Naukowej. Studia informacyjne” 2019, t. 57, nr 1, s. 26–46.
- Stachowicz Jerzy, *Komputery, powieści i kino nieme. Procesy remediacji w perspektywie historycznej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018.

- Stanojević Marek, Kryżan-Stanojević Barbara, *Słowa kluczowe podawane przez autora publikacji jako podstawa opisu bibliograficznego w iSybisławie*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2014, t. 49, s. 219–231.
- Starczewski Michał, *e-Infrastruktura: preludium cyfrowej humanistyki*, „Czas Kultury” 2015, nr 2, s. 42–47.
- Strzyżewski Tomasz, *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*, Wydawnictwo Prohibita, Warszawa 2015.
- Stylistyka teoretyczna w Polsce*, pod red. Kazimierza Budzyka, Spółdzielnia Wydawnicza „Książka”, Warszawa 1946.
- Supruniuk Mirosław Adam, *Bibliografie emigracyjne*, „Zeszyty Historyczne” 1997, z. 119, s. 68–99.
- Szymanowski Kornel, „*Polska Bibliografia Literacka*”, w: *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych. Wybrane problemy*, pod red. Jadwigi Czachowskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 53–73.
- Szymańska Zyta, *Bibliografia literacka w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk (1948–2010) – geneza, dokonania, perspektywy*, „Biblioteka” 2010, nr 14, s. 77–107.
- Szymańska Zyta, *Funkcje bibliografii literackich*, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa, Wrocław 2011 [rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Mirosława Górnego].
- Szymańska Zyta, *List do redakcji w związku z 60-leciem „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, „Pamiętnik Literacki” 2008, z. 4, s. 265–267.
- Szymańska Zyta, Domosławska Beata, Matysiak Maciej, *Polska Bibliografia Literacka – ujęcie realistyczne*, „Materiały Konferencyjne EBIB” 2013, nr 24, https://ebibojs.pl/index.php/Mat_konf/article/view/583/604 (dostęp: 18.09.2025).
- Tabaczyński Michał, *Wprowadzenie. Ogromna biblioteka. Przemiana technologii pisma i zmiana cywilizacyjna*, w: Jay David Bolter, *Przestrzeń pisma. Komputery, hipertekst i remediacja druku*, przeł. Aleksandra Małecka, Michał Tabaczyński, Korporacja Ha!art, Miejskie Centrum Kultury w Bydgoszczy, Kraków–Bydgoszcz 2014, s. 5–10.
- Teatr drugiego obiegu. Materiały do kroniki teatru stanu wojennego 13 XII 1981 – 15 XI 1989*, oprac. i red. Joanna Krakowska-Narozniak, Marek Waszkiel, materiały zebrał zespół pod kierunkiem Marty Fik, Oficyna Wydawnicza „Errata”, Warszawa 2000.
- Tokarzówna Krystyna, *Cenzura w „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, w: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, t. 2, pod red. Janusza Kosteckiego i Aliny Brodzkiej, Biblioteka Narodowa. Instytut Książki i Czytelnictwa, Warszawa 1992, s. 237–250.
- Tokarzówna Krystyna, Tyszkiewicz Teresa, Ziolkowa Ewa, *Polska Bibliografia Li-*

- teracka". *Prehistoria – historia – terażniejszość*, „Roczniki Biblioteczne” 1984, R. 28, z. 1/2, s. 59–73.
- Tyszkiewicz Teresa, *Pracownia Bibliografii Bieżącej w Poznaniu*, „Biuletyn Polonistyczny” 1989, R. 32, z. 3/4, s. 28–34.
- Umerle Tomasz, *Dokumenty systemu literackiego jako przedmiot badań empirycznych*, „Forum Poetyki” 2020, nr 19, s. 76–87, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/fp/article/view/23430/21971> (dostęp: 18.09.2025).
- Umerle Tomasz, *Humanistyczne laboratoria – o wytwarzaniu naukowej informacji literackiej (na marginesie pracy przy „Polskiej Bibliografii Literackiej”)*, w: *Książka i technologie*, red. Dariusz Kuźmina, Mikołaj Ochmański, Oficyna Wydawnicza Aspra JR, Warszawa 2016, s. 123–134.
- Umerle Tomasz, Błaszczyńska Marta, Wnuk Magdalena, Franczak Mateusz, Stojanowski Jadranka, Rosiński Cezary, Wołczuk Nikodem, Mikołajczyk-Bareła Agnieszka, Karlińska Agnieszka, Ogrodniczuk Maciej, Pęzik Piotr, Kramer Bianca, Peroni Silvio, De Santis Luca, *TRIPLE Deliverable 8.5: Guidelines on the Research Data in the Humanities*, <https://zenodo.org/record/7568873#.zDlWqHQBxD8> (dostęp: 18.09.2025).
- Umerle Tomasz, Malínek Vojtěch, *Dokumentace literárního internetu. Poznámky k zařazení internetových zdrojů do oborových literárních bibliografií*, „Česká literatura” 2020, č. 4, s. 409–437.
- Umerle Tomasz, Malínek Vojtěch, *Literarybibliography.eu – modelový příklad pro tvorbu mezinárodní oborové bibliografie*, „Česká literatura” 2022, č. 5, s. 579–595.
- Umerle Tomasz, Rosiński Cezary, *Bibliograficzna socjologia literatury – badania na danych dotyczących polskich konkursów i nagród literackich w latach 1990–2002*, w: *Współczesne życie literackie*, red. Klaudia Muca, Jakub Osiński, Wydawnictwo Instytut Badań nad Dyskursami, Toruń 2018, s. 77–98.
- Ustawa z dnia 28 lipca 1983 o zmianie ustawy o kontroli publikacji i widowisk*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19830440204/O/D19830204.pdf> (dostęp: 18.09.2025).
- Ustawa z dnia 31 lipca 1981 o kontroli publikacji i widowisk*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19810200099/O/D19810099.pdf> (dostęp: 18.09.2025).
- Vrtel-Wierczyński Stefan, *Organizacja bibliografii (W sprawie Polskiego Instytutu Bibliograficznego)*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1917, s. 673–685.
- Vrtel-Wierczyński Stefan, *O bibliografię literacką czasopism polskich*, „Nauka Polska” 1932, R. 16, s. 82–85.
- Vrtel-Wierczyński Stefan, *O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii*, „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 3, s. 190–209.
- Vrtel-Wierczyński Stefan, *Organizacja bibliografii polskiej*, w: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie: dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku: referaty. [Cz. 1]*, Warszawa 1936, s. 235–265.

- Vrtel-Wierczyński Stefan, *Organizacja Biblijografii w Polsce. Rzecz czytana na posiedzeniu Wydziału Filologicznego Towarzystwa Naukowego we Lwowie, dn. 7 lutego 1921*, Nakład Księgarni Gubrynowicza i Syna Drukarnia „Słowa Polskiego”, Lwów 1921.
- Vrtel-Wierczyński Stefan, *Wstęp*, „Polska Bibliografia Literacka za lata 1944/1945”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1957, s. VII–XII.
- Warburg Aby, *Atlas obrazów Mnemosyne*, przeł. Paweł Brożyński, Małgorzata Jędrzejczyk, Narodowe Centrum Kultury, Fundacja „Splot”, Warszawa–Kraków 2016.
- Wierczyński Stefan, *Sprawa biblijografii literackiej czasopism polskich*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1930, R. 4, s. 63–65.
- Wiśniewska-Grabarczyk Anna, *Książki z Mysiej. Literatura w świetle poufnych Biuletynów urzędu cenzury z lat 1945–1956*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2021.
- Wołowicz Grzegorz, *IBL – początki*, w: *IBL w PRL. I. Studia i wspomnienia*, pod red. Elżbiety Kiślak, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2016, s. 17–38.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 1, A–B, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 2, C–F, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 3, G–J, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 4, K, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 5, L–M, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1997.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 6, N–P, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 7, R–Sta, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa 2001.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 8, Ste–V, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałağan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa 2003.

- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 9, W–Z, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałagan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa 2004.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 10, Ź i uzupełnienia do t. 1–9, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałagan, Instytut Badań Literackich, Fundacja Akademii Humanistycznej, Warszawa 2007.
- Wstęp, w: Jadwiga Czachowska, Maria Krystyna Maciejewska, Teresa Tyszkiewicz, *Literatura polska i teatr w latach II wojny światowej. Bibliografia*, t. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983, s. V–IX.
- Wstęp, w: Włodzimierz Kalicki, Monika Kuhnke, *Sztuka zagrabiona. Uprowadzenie Madonny*, Agora, Warszawa 2014, s. 7–12.
- Zawodniak Mariusz, *Teraźniejszość i przeszłość. Studia o życiu literackim socrealizmu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2007.
- Ziomek Anna, Wstęp, „Polska Bibliografia Literacka za rok 1986 cz. I”, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa–Poznań 1995, s. VI.
- Ziomkova Ewa, Wstęp, „Polska Bibliografia Literacka za lata 1962/1963”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź–Warszawa 1966, s. VII–XI.
- Zoń Joanna, *Polska Bibliografia Literacka – zmiany, ale jakie?*, „Biuletyn EBIB” 2007, nr 7, <https://www.ebib.pl/2007/88/a.php?zon> (dostęp: 18.09.2025).
- Żak Stanisław, *Cenzura wobec humanistyki*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Kielcach, Kielce 1996.
- Żurawska-Włoszczyńska Aleksandra, Biesiada Jacek, *Bibliografia nauki o literaturze polskiej i teorii literatury w Polsce za rok 1993*, Ośrodek Wydawnictw Naukowych, Poznań 1995.
- Żurawska-Włoszczyńska Aleksandra, Biesiada Jacek, *Bibliografia nauki o literaturze polskiej i teorii literatury w Polsce za rok 1994*, Instytut Badań Literackich, Warszawa–Poznań 1996.

Strony internetowe

- DOI, <https://www.doi.org/> (dostęp: 18.09.2025).
- Encyklopedia Teatru Polskiego, <https://encyklopediateatru.pl/> (dostęp: 18.09.2025).
- European Literary Bibliography / Europejska Bibliografia Literacka [wersja beta], <https://literarybibliography.eu/pl/> (dostęp: 18.09.2025).
- Europeana, <https://www.europeana.eu/pl> (dostęp: 18.09.2025).
- Federacja Bibliotek Cyfrowych, <https://fbc.pionier.net.pl/> (dostęp: 18.09.2025).
- Film Polski, <https://filmpolski.pl/> (dostęp: 18.09.2025).
- GoTriple, <https://gotriple.eu/> (dostęp: 18.09.2025).
- iSybislaw, <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl/> (dostęp: 18.09.2025).
- Katalog Rozszerzony Bibliotek Polskich (KaRo), <https://karo.umk.pl/Karo/> (dostęp: 18.09.2025).
- Katalog Strat Wojennych, <http://dzielautracone.gov.pl/katalog-strat-wojennych> (dostęp: 18.09.2025).

Nukat, <http://katalog.nukat.edu.pl/search/query?theme=nukat> (dostęp: 18.09.2025).
ORCID, <https://orcid.org/> (dostęp: 18.09.2025).
Polscy pisarze i badacze literatury xx i XXI wieku, <https://pisarzeibadacze.ibl.edu.pl/> (dostęp: 18.09.2025).
„Polska Bibliografia Literacka”, <http://pbl.ibl.poznan.pl/dostep/> (dostęp: 18.09.2025).
„Polska Bibliografia Literacka”, <https://pbl.ibl.waw.pl/> (dostęp: 18.09.2025).
Połączone Katalogi, <https://katalogi.bn.org.pl/> (18.09.2025).
Szukaj w Archiwach, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/> (dostęp: 18.09.2025).
Virtual International Authority File, <https://viaf.org/> (dostęp: 18.09.2025).
Wayback Machine, <https://archive.org/web/> (dostęp: 18.09.2025).
Zintegrowana Baza Bibliograficzna IBL PAN, <http://bar.ibl.waw.pl/> (dostęp: 18.09.2025).
Materiały archiwalne
Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół: Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948” Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk we Wrocławiu z 22 kwietnia 1953*, sygn. 2/1102/0/5.2.6/3008, k. 151–152; *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1947” Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk we Wrocławiu z 26–30 grudnia 1954*, sygn. 2/1102/0/5.2.6/3120, k. 25–26; *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za lata 1944/1945” Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk we Wrocławiu z 1 czerwca 1955*, sygn. 2/1102/0/5.2.6/3120, k. 138–142.

Archiwum Zakładowe Instytutu Badań Literackich PAN. *Sprawozdanie Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk za 1993 rok*. Sprawozdanie Instytutu Badań Literackich PAN za rok 1992, 1993, 1994. Teksty i schematy, brak sprawozdania za rok 1994, sygn. 28/12; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2001 rok*. Sprawozdania za rok 2001. Pracownia Komunikacji Literackiej, Pracownia Literatury Średniowiecza, Pracownia Dokumentacji Literatury xx w., Pracownia Bibliografii Bieżącej, Centrum Informacji Literaturoznawczej. Sprawozdania pracowni, sprawozdawcze karty roczne, raporty, materiały, korespondencja, sygn. 28/27; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2003 rok*. *Archiwum Zakładowe Instytutu Badań Literackich PAN*. Sprawozdanie za rok 2003 Pracownia Dokumentacji Literatury xx w., Pracownia Bibliografii Bieżącej, Centrum Informacji Literaturoznawczej, Pracownia Słownika Polszczyzny XVI w. Sprawozdania pracowni, sprawozdawcze karty roczne, raporty, materiały, sygn. 28/47; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2006 rok*. Sprawozdania za rok 2006. Sprawozdania zbiorcze pracowni, sprawozdawcze karty roczne, raporty, materiały. –A–B–. Centrum Informacji Literaturoznawczej, Pracownia Literatury Renesansu i Baroku, Biblioteka, Pracownia Literatury xx i XXI w., Pracownia Bibliografii Bieżącej, sygn. 30/36; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2007 rok*. Sprawozdawcze karty roczne, raporty, materiały.

Różne osobowe i zbiorcze, sygn. 30/42; *Sprawozdanie Działu Bibliografii IBL za rok 1956*. Sprawozdanie z działalności naukowo-badawczej Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk w roku 1956. Wykaz zawartości, tekst sprawozdania zbiorczego, sprawozdania pracowni i indywidualne, sygn. 56/7; *Sprawozdanie Działu Bibliografii Literackiej XIX i XX wieku w roku 1957*. Sprawozdania z prac działów, zespołów i pracowni oraz indywidualne za rok 1957 (roczne i okresowe), sygn. 56/28; *Sprawozdanie z pracy Działu Bibliografii Nowszej w roku 1959*. Sprawozdania z prac działów, pracowni, zespołów, biblioteki, prac indywidualnych w 1959 (roczne i kwartalne), sygn. 56/30; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji XIX wieku Instytutu Badań Literackich PAN. Sprawozdanie z pracy za pierwsze półrocze 1966*. Sprawozdania z prac działów i pracowni oraz prac indywidualnych w 1966. Korespondencja, wzór formularza, teksty sprawozdań indywidualnych, sprawozdania tylko biblioteki (roczne) oraz Pracowni Edytorstwa i Dokumentacji XIX wieku (roczne i okresowe), sygn. 57/15; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku Instytutu Badań Literackich PAN. Sprawozdanie z pracy za rok 1967*. Sprawozdania z działalności pracowni i prac indywidualnych w 1967 r. Korespondencja, sprawozdanie Pracowni Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku. (zbiorcze i indywidualne), sprawozdania z prac zleconych, sygn. 57/17; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku Instytutu Badań Literackich PAN. Sprawozdanie z pracy za rok 1968*. Sprawozdania z działalności pracowni i prac indywidualnych w 1968. Tylko sprawozdanie Pracowni Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku. (zbiorcze i indywidualne), sygn. 57/18; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku Instytutu Badań Literackich PAN. Sprawozdanie z pracy za rok 1969*. Sprawozdania z działalności pracowni i prac indywidualnych w 1969. Tylko sprawozdanie Pracowni Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku. (zbiorcze i indywidualne), sygn. 57/20; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku Instytutu Badań Literackich PAN. Sprawozdanie z pracy za I półrocze 1970*. Sprawozdania z działalności pracowni oraz prac indywidualnych w 1970. Teksty sprawozdań (roczne i okresowe), sygn. 57/22; *Pracownia Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku IBL PAN. Sprawozdanie z pracy za I półrocze 1971*. Sprawozdania z działalności pracowni i prac indywidualnych w 1971. Pismo, tekst sprawozdania Pracowni Edytorstwa i Dokumentacji Literatury XIX wieku (zbiorcze i indywidualne okresowe), sygn. 57/23; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 1996 rok*. Sprawozdania z działalności komórek organizacyjnych (pracowni naukowych) w 1996, sygn. 80/40; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 1997 rok*. Sprawozdania z działalności komórek organizacyjnych (pracowni naukowych) w 1997, sygn. 80/41; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 1998 rok*. Sprawozdania z działalności komórek organizacyjnych (pracowni naukowych) w 1998 r., sygn. 80/42; *Sprawozdanie Centrum*

Informacji Literaturoznawczej za 1999 rok. Sprawozdania z działalności komórek organizacyjnych (pracowni naukowych) w 1999 r., sygn. 80/43; Raporty z indywidualnych i zespołowych badań naukowych za 1996 r. Działalność statutowa, sygn. 81/41; Raporty z indywidualnych i zespołowych badań naukowych za rok 1998. Działalność statutowa, sygn. 81/44; Raporty z indywidualnych i zespołowych badań naukowych za rok 1999. Działalność statutowa, sygn. 81/45; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2000 rok.* Raporty z indywidualnych i zespołowych badań naukowych za rok 2000. Działalność statutowa, sygn. 81/46; *List Kazimierza Kaczora, prezesa Związku Artystów Scen Polskich do Elżbiety Sarnowskiej-Temeriusz z 20 grudnia 1997 roku.* Instrukcja Zmiany zasad selekcji wprowadzone od rocznika 1989 w Polskiej Bibliografii Literackiej, sygn. 255/18; *Protokół z zebrania w sprawie reformy „Polskiej Bibliografii Literackiej”.* Kosztorys Polskiej Bibliografii Literackiej, kopia protokołu z zebrania w sprawie reformy „Polskiej Bibliografii Literackiej”, sygn. 259/7; J. Czachowska, *Uwagi dotyczące „Propozycji reformy Polskiej Bibliografii Literackiej” opracowanych przez kierownika Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL mgr Jacka Biesiadę*; E. Głębicka, *Opinia na temat reformy „Polskiej Bibliografii Literackiej”*; J. Degler, *Opinia o propozycjach reformy „Polskiej Bibliografii Literackiej”*; S. Mossakowski, *List do E. Sarnowskiej-Temeriusz z 9 maja 1997*; A. Nowicka-Jeżowa, *List do S. Dubisza z 13 czerwca 1997*; J. Malicki, *Uwagi do „Propozycji reformy Polskiej Bibliografii Literackiej”.* Opinie dotyczące reformy Polskiej Bibliografii Literackiej. Kopie, sygn. 259/11; *Sprawozdanie Centrum Informacji Literaturoznawczej za 2008 rok.* Sprawozdania z działalności – Sprawozdanie z działalności pracowni IBL PAN za 2008 rok, sygn. 267/5.

Biblioteka Jagiellońska. *Instrukcja dla bibliografii retrospektywnej, obowiązująca w „Pracowniach Bibliograficznych” krakowskiej i poznańskiej; W sprawie krytyki Poznańskiej Pracowni Bibliograficznej Instrukcji zaproponowanej przez Krakowską Pracownię Bibliograficzną*, Bar Adam, sygn. Przyb. 84/75.

Biblioteka Narodowa w Warszawie. Archiwum Jadwigi Czachowskiej. [Materiały dotyczące edycji bibliografii literatury i krytyki poza cenzurą], sygn. Rps akc. 18530; [Materiały dotyczące tomu „Bez cenzury. 1976–1989”], sygn. Rps akc. 18531; [Materiały dotyczące edycji tomu „Literatura i teatr w czasie II wojny światowej”], sygn. Rps akc. 18539, Rps akc. 18540.

Materiały Jerzego Kandziory dotyczące *Bez cenzury. 1976–1989. Literatura – ruch wydawniczy – teatr. Bibliografia*; J. Czachowska, *List do J. Biesiady, J. Kandziory i A. Włoszczyńskiej z 1 czerwca 1992* [Własność Jerzego Kandziory].

Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej Instytutu Badań Literackich PAN w Poznaniu. *Ankieta PBL – raport SPSS; Ankiety dotyczące zakresu i sposobu wykorzystania infrastruktury i danych „Polskiej Bibliografii Literackiej”; Czasopisma poddane selekcji w rocznikach PBL 1996–2000; List Ryszarda Nycza do Zyty Szymańskiej z 11 listopada 2009; Lista czasopism poddanych selekcji od rocznika PBL 1990*; M. Szku-

dlarska, *Wprowadzenie [do „Polskiej Bibliografii za rok 1989”]; Ogólny projekt systemu informatycznego wspomagającego publikowanie roczników PBL; „Polska Bibliografia Literacka” – rozbudowa bazy i szkolenie nowych kadr, digitalizacja archiwalnych roczników oraz budowa zintegrowanego systemu informatycznego do udostępniania bazy danych w środowisku internetowego portalu naukowo-społecznościowego; Protokół z zebrania dotyczącego zmian w opracowywaniu „Polskiej Bibliografii Literackiej” (od rocznika 1990); T. Tyszkiewiczówna, E. Mendelska, *Stan kartoteki retrospektywnej w Pracowni Bibliograficznej IBL w Poznaniu*. Dokument datowany na 5 maja 1956 roku; *Wniosek dotyczący projektu „Bibliografia polskiej internetowej kultury cyfrowej wraz z katalogiem źródeł i archiwum. Uzupełnienie »Polskiej Bibliografii Literackiej«*”.*

Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie. Materiały Witolda Suchodolskiego (1887–1967), sygn. III-404.

Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu.

Instytut Badań Literackich PAN. Pracownia Bibliografii Bieżącej, sygn. P.II-6: *List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z dnia 13 grudnia 1953*; *List Jadwigi Czachowskiej do Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN z 1 marca 1967*; *List Kazimierza Budzyka do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 29 lipca 1949*; *List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Instytutu Badań Literackich z 13 marca 1952*; *List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich z 29 marca 1952*; *Sprawozdanie z konferencji odbytej w Zakładzie Wydawniczym im. Ossolińskich we Wrocławiu dnia 8.03.1952 roku*; W. Suchodolski, *Rocznik Polskiej Bibliografii 1956 /Uwagi i propozycje dotyczące redakcji i układu/*.

Materiały Jadwigi Czachowskiej (1922–2013), sygn. P.III-135: H. Janaszek-Ivaničková, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*; Instytut Bibliograficzny, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948” [przed 11.04.1955]*; J. Czachowska, *Uwagi do PBL 1966*; J. Czachowska, *Uwagi do Polskiej Bibliografii Literackiej 1967*; J. Czachowska, *Uwagi szczegółowe nt. PBL 1977*; J. Czachowska, *Uwagi szczegółowe dot. PBL 1980*; J. Myśliński, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*; J. Ziomek, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1981”*; J. Ziomek, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1982”*; M.J. Kwiatkowski, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*; *Propozycja układu materiału w dziale „Teoria literatury”*; *Protokół posiedzenia w dniu 19 kwietnia 1955 w Dziale Bibliografii IBL, poświęconego dyskusji nad tomem „Polskiej Bibliografii Literackiej” za rok 1948*; *Protokół z konferencji bibliograficznej odbytej w Poznaniu dn. 29 X 1949 roku*; R. Marszałek, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej” /dział Film/*; Z. Raszewski, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*.

Materiały Stefana Vrtela-Wierczyńskiego (1886–1963), sygn. P. III-32: A. Bar, *List do S. Vrtela-Wierczyńskiego z 1 sierpnia 1950*; H. Bereza, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”*; *Kartki bibliograficzne*; *List Barbary Rafałow-*

skiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 29 IX 1952; List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 13 XII 1953; List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 23 VII 1954; List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 13 grudnia 1955; List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Barbary Rafałowskiej z 24 lipca 1953; List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Barbary Rafałowskiej z 29 lipca 1953; List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Barbary Rafałowskiej z 24 VII 1954; List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Barbary Rafałowskiej z 29 VII 1954; List Witolda Suchodolskiego do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z dnia 22 listopada 1955; Narada produkcyjna w I.B.L. w Warszawie. Cz. II; Odpis pisma Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk we Wrocławiu do Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich; Protokół z zebrań dyskusyjnych dotyczących „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948” zorganizowanych w dniach 7, 13-15 kwietnia 1955 w Poznaniu; S. Vrtel-Wierczyński, List do A. Bara z 6 października 1931; S. Vrtel-Wierczyński, Uwagi Kierownika Pracowni Poznańskiej o Instrukcji Pracowni Krakowskiej; W. Hahn, Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948” [8.01.1955].

Rozmowy

Rozmowa z Beatą Domosławską 25.03.2021. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

Rozmowa z Beatą Latosińską 26.07.2023. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

Rozmowa z dr. Pawłem Kowalskim i dr. Jakubem Banasiakiem 7.05.2021. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

Rozmowa z Justyną Łopaczyk 8.01.2020. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

Rozmowy z dr hab. Joanną Krauze-Karpińską, prof. IBL PAN, i dr. Maciejem Pieczyńskim 25.05.2021 i 13.12.2021. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

Rozmowy z Maciejem Matysiakiem 20.04.2021 i 13.06.2023. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

Rozmowy z Małgorzatą Szkudlarską 24.03.2021 i 28.07.2022. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

INDEKS

- A
- Abramowicz Hanna 24, 375
Andrunik Barbara 372
Andrzejewski Jerzy 166, 230
Antonik Dominik 15, 370
Assmann Aleida 17, 22, 23
Assmann Jan 17, 22, 23, 24
- B
- Babik Wiesław 361
Bachtin Michaił 154
Bağfajewski Arkadiusz 201, 361
Bajor Agnieszka 361
Balcerzan Edward 152, 361
Baliński Stanisław 240, 241, 242
Bałaban Tadeusz 82, 137, 362, 370
Banasiak Jakub 16, 307, 308, 310, 311,
356, 377, 386
Bar Adam 6, 12, 13, 14, 16, 17, 79, 94,
95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
104, 105, 106, 107, 109, 111, 112,
113, 301, 302, 303, 304, 305, 306,
307, 312, 356, 369, 376, 384, 385,
386
Barańczak Stanisław 194, 195, 196
- Barbusse Henri 239
Bednarek Joanna 15, 370
Bednarek-Michalska Bożena 316, 361
Bednorz Zbyszko 32, 361
Bereza Henryk 164, 165, 166, 385
Berger Jan 168
Bieńkowski Władysław 31, 362
Biernat z Lublina 61
Biesiada Jacek 14, 116, 117, 120, 171,
172, 173, 250, 251, 263, 265, 266,
299, 300, 362, 363, 381, 384
Bilczewski Tomasz 328, 372
Błaszczyńska Marta 321, 325, 326,
342, 369, 370, 371, 379
Bocheński Jacek 198
Bode Kathrine 257, 363
Bojar Bożena 363
Bojar Jarosław 308, 309, 310, 311, 377
Bolewski Andrzej 32, 363
Bolter Jay David 64, 65, 66, 67, 69,
261, 363, 378
Bomba Radosław 76, 77, 363, 376
Borowski Tadeusz 239
Borwicz Michał 240, 241, 242
Boryczko Krystyna 239, 240

Brodzka Alina 14, 364, 378
Brożyński Paweł 380
Budrowska Kamila 224, 363, 376
Budzyk Kazimierz 141, 143, 144, 145,
146, 150, 156, 361, 362, 363, 364,
377, 378, 385
Budzyńska Janina 269
Burzyńska Anna 154, 364

C

Celiński Piotr 75, 76, 364
Centek Barbara 243, 366
Cepnik Henryk 31, 364
Chartier Roger 66
Chlebowski Bronisław 138
Chmielowski Piotr 138
Chojecki Mirosław 198
Chrzanowski Ignacy 100, 137, 138
Chwalewik Edward 44, 364
Ciszewska-Pawłowska Wanda 243,
366
Cowper Thomas 241, 242
Crabbe George 241, 242
Cywińska Izabela 200
Czachowska Jadwiga 12, 14, 94, 95,
97, 98, 107, 116, 117, 118, 120, 121,
141, 142, 148, 149, 150, 156, 160,
161, 166, 167, 171, 173, 175, 176,
177, 226, 228, 229, 230, 231, 232,
233, 236, 255, 298, 299, 316, 362,
364, 372, 376, 377, 378, 380, 381,
384, 385
Czapliński Przemysław 15, 187, 188,
190, 200, 201, 202, 203, 207, 208,
210, 213, 216, 327, 361, 365, 370,
371, 372
Czarnik Oskar S. 172
Czwordon-Lis Paulina 368
Czyżak Agnieszka 122, 369

D

Daniłowicz Czesław 365
Dauksza Agnieszka 15, 370
Dauzat Pierre Emmanuel 367
Dąbrowicz Elżbieta 30, 31, 224, 365,
376
Degler Janusz 171, 365, 384
De Santis Luca 321, 379
Deskur Aleksandra 55, 365
Devechy Helena 231
Dobaczewska Wanda 32, 365
Dobrzycki Stanisław 137
Domośławska Beata 15, 16, 92, 262,
285, 300, 312, 336, 355, 365, 366,
378, 386
Dorosz Beata 364
Dubanowicz Edward 81, 137, 362, 370
Dubisz S. 172, 384
Dunin-Wąsowicz Krzysztof 32, 366
Dzierżyński Feliks 175

E

Eco Umberto 28, 366
Edelman Marek 31, 366
Edwards Pietro 29
Eisenstein Elizabeth 60, 366
Eliot Thomas Stearn 241, 242

F

Fedewicz Maria Bożena 63, 372
Fiderer Maria 240
Fik Marta 185, 186, 187, 188, 190, 193,
194, 195, 196, 197, 199, 200, 254,
366, 378
Fiszman Samuel 269
Fita Stanisław 172
Fiut Ignacy S. 204, 206, 366
Flach Józef 138
Floryan Władysław 139, 362

Formanowicz Janina 13, 116, 158, 299,
366
Franczak Mateusz 321, 379
Franke Jerzy 15, 318, 366, 368

G

Galant Jan 122, 203, 366, 369
Galiński Adam 31, 366
Galle Henryk 138
Gałuszko Jacek 372
Gardocki Wiktor 243, 244, 366
Gide André 238, 240
Gierek Edward 194
Giersz Marcin 347, 368
Głębicka Ewa 171, 173, 229, 372, 376,
384
Głowiński Michał 146, 150, 151, 367
Goczyła Krzysztof 367
Godlewski Grzegorz 54, 55, 56, 58,
367
Gogol Bogusław 245, 367
Golka Maria 25, 52, 258, 367
Golka Marian 258
Gołda Agnieszka 367
Gombrowicz Witold 239
Goody Jack 54, 55, 367
Górska Małgorzata 367
Górny Mirosław 300, 378
Górska Barbara 372
Grabowski Bronisław 137
Grusin Richard 64, 65, 363
Grynberg Henryk 229
Gumkowska Anna 91, 371

H

Hahn Wiktor 164, 165, 386
Halbwachs Maurice 17, 22, 23, 368
Harris Albert 240, 241, 242
Hartmanová Pavla 368

Hartwig Otto 47, 48, 370
Havelock Eric 54, 55
Hemar Marian 230
Herling-Grudziński Gustaw 229
Hieronim z Wielunia 61
Himmler Heinrich 45
Hirszowicz Maria 23, 368
Hleb-Koszańska Helena 168
Hubar Patryk 347, 368

I

Iłakowiczówna Kazimiera 31, 238,
368
Innis Harold 54, 55, 58
Iwazskiewicz Jarosław 166, 194

J

Jabłonowski W. 137
Jakóbiec Marian 237
Jakubowicz Karol 58, 371
Jakubowska Urszula 365
Janaszek-Ivaničková Halina 170, 385
Jankowski Edmund 107
Jannidis Fotis 10, 371
Janta-Połączyński Aleksander 238, 239
Januszowski Jan 62
Jan z Koszyczek 61
Japola Józef 59, 372
Jasiński Bruno 238, 240
Jaskowska Małgorzata 318, 368
Jastrun Mieczysław 233
Jaworska Karolina 15, 300, 365
Jaworski Marcin 122, 369
Jazdon Artur 47, 49, 368
Jędrzejczyk Małgorzata 380
Jędrzejewicz Janusz 31, 368
Jurek Tomasz 34, 368
Jurzykowski Vincenz 217
Juza Marta 335, 336, 368

K

Kaczor Kazimierz 173, 384
 Kaden-Bandrowski Juliusz 238, 240
 Kalicki Włodzimierz 45, 381
 Kamińska-Chełminiak Kamila 244,
 245, 368
 Kamiński Aleksander 233
 Kandziora Jerzy 12, 15, 111, 112, 116,
 120, 121, 122, 158, 173, 186, 195,
 198, 200, 355, 368, 369, 384
 Kaniecki Przemysław 369
 Karelusówna Barbara 116, 117, 369
 Karlińska Agnieszka 321, 379
 Karpowicz Agnieszka 367
 Karski Jan 239
 Kasztelan Marta 22, 24, 369
 Kądziała Paweł 364
 Kijowski Janusz 200
 Kisielewski Stefan 240
 Kiślak Elżbieta 231, 367, 370, 380
 Klimczakowa Halina 164
 Kocójowa Maria 375
 Koestler Arthur 239
 Koller Jerzy 82, 137, 362, 370
 Koper Beata 15, 16, 158, 184, 264, 265,
 301, 339, 342, 344, 356, 369, 370
 Korboński Stefan 230
 Korbut Gabriel 99, 102, 103, 106
 Kornacka Małgorzata 370
 Kossak-Szczuczka Zofia 236, 239
 Kossowski Jezry A. 239
 Kossowski Stanisław 81, 82, 137, 362,
 370
 Kostecki Janusz 14, 364, 378
 Kotowska-Kachel Maria 175, 231,
 370, 376
 Kowalcze-Pawlik Anna 328, 372
 Kowalska Anka 198
 Kowalski Paweł 16, 307, 308, 310, 356,
 370, 386

Koźniewski Kazimierz 194
 Krakowska-Narożniak Joanna 378
 Kramer Bianca 321, 379
 Krauze-Karpińska Joanna 16, 111, 113,
 302, 303, 304, 312, 356, 386
 Kridl Manfred 94, 95, 145
 Kromer Marcin 41
 Kruczkowski Leon 166
 Kryżan-Stanojević Barbara 378
 Krzemiński Adam 200
 Krzysztofowicz Krzysztof A. 82, 361
 Krzyżanowski Julian 168
 Kucharski Eugeniusz 94, 139, 362
 Kuhnke Monika 45, 381
 Kunczewiczowa Maria 240
 Kuszelewska-Rayska Stanisława 236
 Kuźmina Dariusz 379
 Kwiatkowski Maciej Józef 170, 385
 Kwiecień Tomasz 28, 366

L

Lahti Leo 328, 329, 370
 Latosińska Beata 14, 16, 271, 287, 300,
 355, 363, 386
 Leciński Maciej 187, 188, 190, 200,
 365
 Lec Stanisław 234, 236
 Le Goff Jacques 21
 Lem Stanisław 316, 361
 Lenartowicz Maria 87
 Libera Zdzisław 146
 Lichodziejewska Feliksa 118
 Lipińska Wioleta 356
 Lisowski Tomasz 61, 370
 Loth Roman 109, 111, 173, 227, 315,
 316, 364, 365, 370
 Löw Ryszard 230
 Ludwig Sanja 372
 Lul Marcin 224, 376

- Ł
- Łastik Salomon 195
- Łempicki Stanisław 82, 361
- Łobodowski Józef 239, 240
- Łopaczyk Justyna 47, 48, 50, 356, 370, 386
- Łuczaków Iwona 370
- M
- Mach Wilhelm 194
- Maciejewska Maria Krystyna 12, 116, 118, 121, 364, 381
- Makarenko Anton 175
- Malicki Jan 171, 172, 384
- Malínek Vojtěch 305, 346, 348, 379
- Małecka Aleksandra 64, 363, 378
- Marecki Piotr 201, 370
- Marjanen Jani 328, 329, 370
- Markiewicz Henryk 134, 172, 249
- Markowski Michał Paweł 154, 364
- Markuszewicz M. 279
- Maroszczuk Grażyna 372
- Marszałek Rafał 170, 385
- Maryl Maciej 9, 10, 15, 91, 124, 261, 301, 313, 325, 326, 327, 331, 332, 333, 334, 342, 369, 371
- Matysiak Maciej 14, 15, 16, 92, 93, 110, 262, 263, 265, 266, 269, 297, 300, 338, 341, 355, 356, 363, 378, 386
- Mayenowa Maria Renata 241
- McLuhan Marshall 54, 55, 56, 57, 58, 64, 367, 371
- Mencwel Andrzej 230
- Mendelska Ewa 115, 116, 117, 369, 385
- Miarka Karol 275
- Michałowski Janusz 200
- Mickiewicz Adam 269, 271, 302, 317
- Mikołajczyk-Bareła Agnieszka 321, 379
- Mikos Zenon 307, 308, 309, 310, 311, 371, 377
- Miłosz Czesław 197, 199, 234, 236, 239, 240, 241, 242
- Misun Jakub 15, 370
- Molière, właśc. Jean Baptiste Poquelin 105
- Moretti Franco 327, 371, 372
- Mossakowski Stanisław 171, 172, 384
- Muca Klaudia 11, 379
- Murzynowski Stanisław 62
- Mysliński Jerzy 170, 385
- N
- Nasiłowska Anna 202, 372
- Nawrocki Stanisław 32, 34, 41, 372
- Neyman Elżbieta 23, 368
- Nęcka Agnieszka 372
- Niedźwiecki Witold 240
- Nowaczyński Adolf 238, 240
- Nowakowski Marek 195
- Nowakowski Radosław 123
- Nowicka-Jeżowa Alina 171, 172, 384
- Nycz Ryszard 15, 151, 152, 154, 156, 370, 372, 384
- O
- Ochmański Mikołaj 379
- Ogrodniczuk Maciej 321, 379
- Okopień-Sławińska Aleksandra 146, 150, 367
- Olson David Richard 54, 55, 372
- Ong Walter Jackson 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 70, 71, 372
- Opec Baltazar 61
- Orłoś Kazimierz 195
- Osiński Jakub 11, 366, 379

P

Pacelt Oscar 336, 337, 372
 Parkoszowicz Jakub 60, 61
 Paulsen Peter 45
 Pawlak Grażyna 173
 Peroni Silvio 321, 379
 Pęzik Piotr 321, 379
 Piasecki Sergiusz 233, 236, 240
 Pieczyński Maciej 16, 111, 113, 302,
 303, 304, 312, 356, 386
 Pieńkos Andrzej 375
 Pigoń Stanisław 94, 137
 Piłsudski Józef 31, 364
 Piusińska Wanda 164, 168
 Piwińska Marta 273
 Pollak Roman 145, 362
 Pomian Krzysztof 24, 26, 27, 28, 29,
 38, 375
 Poprawska Urszula 372
 Potkański Jan 298
 Pristley John B. 238, 240
 Pruszyński Ksawery 166
 Przastek-Samokowa Maria 375
 Przysiecka Karolina 47, 79, 91, 92,
 113, 250, 266, 271, 302, 307, 376,
 386
 Pstyga Alicja 376
 Putrament Jerzy 166, 190, 230
 Puzynina Jadwiga 116, 117, 362
 Pyjas Stanisław 196

R

Rabizo-Birek Magdalena 201, 202,
 363, 366, 372, 376
 Radomski Andrzej 77, 363, 376
 Rafałowska Barbara 175, 176, 227,
 232, 235, 239, 240, 376, 385, 386
 Rajewska Ewa 327, 372
 Rajewski Adam 23, 376

Rakoczy Marta 55, 372
 Ramlau Krystyna 164
 Raszewski Zbigniew 170, 385
 Rodziewiczówna Maria 238
 Rogalski Aleksander 32, 376
 Roivainen Hege 328, 329, 370
 Romek Zbigniew 224, 225, 376
 Rosenfeld Edwin 82, 361
 Rosiński Cezary 10, 16, 158, 184, 301,
 321, 327, 331, 341, 342, 343, 356,
 369, 379
 Roszkowski Marcin 320, 328, 376
 Rudnik-Karwatowa Zofia 308, 309,
 310, 311, 363, 368, 376, 377
 Rudstein S. 137
 Ryszkiewicz Andrzej 168

S

Sandecki Jan 377
 Sandler Samuel 227, 369, 377
 Sarnowska-Temeriusz Elżbieta 172,
 173, 251, 384
 Saryusz-Wolska Magdalena 21, 24,
 377
 Schönweisner Judith 372
 Shakespeare William 105
 Shuty Sławomir 123
 Sienkiewicz Henryk 233, 234
 Skalska-Zlat Marta 377
 Skutecki Jakub 47, 368
 Skwarczyńska Stefania 146
 Sławiński Janusz 145, 146, 148, 149,
 150, 153, 155, 156, 247, 248, 367,
 377
 Słodkowska Elżbieta 164, 168
 Słowacki Juliusz 105, 165
 Smak Stefan 275
 Sokółka Anna 317, 363
 Solska Ewa 76, 377

Sosińska-Kalata Barbara 73, 377
Sowińska Barbara 236
Spsychalski Marian 236
Stachowicz Jerzy 65, 377
Staff Leopold 166
Stande Stanisław Ryszard 240
Stanojević Marek 378
Starczewski Michał 378
Stasiewicz Krystyna 295
Stojanovski Jadranka 321, 379
Strong Anna L. 240
Stróżyński Tomasz 26, 375
Struve Henryk 137
Strzyżewski Tomasz 378
Stupkiewicz Stanisław 145, 168, 362
Suchodolski Witold 107, 175, 177, 178,
227, 228, 242, 385, 386
Supruniuk Mirosław Adam 378
Sylf A. 137
Szałagan Alicja 142, 173, 175, 229, 316,
364, 372, 373, 376, 377, 380, 381
Szczęśniak Krystyna 376
Szczycka Natalia 57, 371
Szechter Szymon 230
Szemplińska-Sobolewska Elżbieta 239
Szkudlarska Małgorzata 15, 16, 91,
250, 300, 312, 355, 365, 385, 386
Szleszyński Bartłomiej 325, 326, 342,
369, 371
Szumański Borys 371
Szwanowski Eugeniusz 168
Szejcerowa Aniela 168
Szybowicz Eliza 187, 188, 190, 200, 365
Szymanowski Kornel 13, 158, 299, 378
Szymańska Zyta 12, 15, 116, 120, 122,
154, 158, 186, 195, 198, 200, 262,
285, 300, 312, 336, 366, 369, 378,
384
Szyborska Wisława 194, 298

Ś

Śliwa Anna 372
Śliwiński Piotr 201, 361
Świerczyńska Dobrosława 173
Świstek-Oborska Bożena 50, 370

T

Tabaczyński Michał 64, 65, 363, 378
Taylor-Kucia Jessica 372
Themerson Stefan 239
Tokarczuk Olga 292, 343
Tokarzówna Krystyna 12, 14, 116,
120, 122, 158, 186, 195, 198, 200,
227, 230, 231, 232, 233, 234, 235,
236, 237, 238, 240, 241, 254, 299,
369, 378
Tolonen Mikko 328, 329, 370
Trościanko Wiktor 230
Tyrmand Leopold 230
Tyszkiewicz Barbara 173
Tyszkiewiczówna Teresa 115, 385
Tyszkiewicz Teresa 12, 14, 116, 118,
121, 158, 299, 364, 378, 379, 381

U

Umerle Tomasz 10, 15, 16, 158, 184,
264, 265, 301, 305, 321, 325, 326,
327, 331, 339, 341, 342, 344, 346,
348, 356, 369, 370, 371, 379
Unger Florian 61

V

Vaary Ville 328
Vrtel Radomir 138
Vrtel-Wierczyński Stefan 6, 11, 14, 16,
17, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 91,
93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 103, 104, 105, 106, 112, 113,
114, 115, 117, 118, 121, 122, 123, 125,

126, 127, 128, 129, 130, 131, 134,
138, 139, 141, 142, 168, 175, 176,
226, 227, 228, 232, 233, 234, 235,
239, 240, 242, 265, 301, 305, 315,
317, 361, 362, 376, 377, 379, 380,
385, 386

W

Wajda Andrzej 200
Wajs Bronisława 316, 363
Wandurski Witold 239, 240
Wańkowicz Melchior 232, 236, 239
Warburg Aby 22, 380
Warkocki Błażej 187, 188, 190, 200,
365
Wasylewski Stanisław 82, 361
Waszkiel Marek 378
Waśkiewicz Andrzej Krzysztof 250,
363
Wat Aleksander 196
Ważyk Adam 241
Wąsowska W. 279
Wciślik Piotr 9, 15, 313, 371
Werfl Franz 238
Whitman Walt 241, 242
Wiercińska Janina 168
Wierczyński Stefan 380
Wierzyński Kazimierz 236
Wietor Hieronim 61
Wilgat Janina 164, 168
Wilhelmi Janusz 194
Wirth Herman 45

Wiśniewska-Grabarczyk Anna 246,
247, 380
Włodarczyk Bartłomiej 15, 369
Włoszczyńska A. 120, 384
Wnuk Magdalena 321, 379
Wojtasik Andrzej 56, 367, 371
Wolica Andrzej 239
Wolp Henryk 116
Wołczuk Nikodem 321, 356, 379
Wołowicz Grzegorz 150, 367, 380
Woźniak-Kasperek Jadwiga 15, 366,
369
Wygodzki Stanisław 230

Z

Zaborowski Stanisław 61
Zanetti Antonio Maria 28
Zawodniak Mariusz 190, 191, 193, 381
Zielińska Danuta 317, 363
Ziomek Anna 120, 381
Ziomek Jerzy 169, 170, 385
Ziomkova Ewa 14, 116, 157, 268, 275,
279, 292, 299, 378, 381
Zoń Joanna 381

Ż

Żak Stanisław 381
Żeleński, 'Boy' Tadeusz 104
Żółkiewski Stefan 194
Żurawska-Włoszczyńska Aleksandra
172, 173, 381
Żytomirski Eugeniusz 230

Pani Karolina Przysiecka skupia się na latach 1944/45–2023. Rekonstruuje je trójfazowo, od fazy druku, przez fazę remediacji i najnowszą – hipermediacji. Materiału dostarczają Jej zarówno bibliografie tradycyjne: PBL, „Bibliografia zawartości czasopism”, katalog Bara, po trosze Nowy Korbut, bibliografia *Bez cenzury*, jak bibliografie nowsze, zaprojektowane jako bazy danych (w tym dokumentująca językoznawstwo sławistyczne baza iSybiślaw), przekształcane od 2015 roku w infrastrukturę badawczą. Ten ogromny materiał pani Przysiecka ujmuje z punktu widzenia nie jedynie przemian medium i związanych z tym możliwości (a także, co podkreśla, ograniczeń); te – śledzi z uwagi na zagadnienie ewolucji polskiego literaturoznawstwa w XX i XXI wieku. To bardzo dobrze wykształcona perspektywa, pozwalająca Autorce na przekonującą prezentację bibliografii jako tekstu kultury, a także jako swoistego tekstu, odważyć się powiedzieć, choć zabrzmiałoby absurdalnie, politycznego, a przynajmniej uwikłanego w aktualne polityki naukowe. Szczególnie sugestywnie pani Przysiecka omawia to w rozdziale piątym książki, traktującym o sytuacji bibliografii pod cenzurą, w którym odtwarza zasięg wpływu polityki kulturalnej państwa i zmian politycznych na polskie życie literackie w latach 1945–2003, a na wartość bibliografii w szczególności. Ten rozdział (...) wyróżnia się także umiejętnym przeprowadzeniem dowodu na wartość badań ilościowych w diagnozowaniu sytuacji jakościowej.

Z recenzji
prof. zw. dr hab. Danuty Ulickiej

ISBN 978-83-68444-03-2

9 788368 444032

PAN
POLSKA AKADEMIA NAUK

Komitet
Nauk o Literaturze